HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS

CHRISTIANÆ.

EDITIO NOVISSIMA,
in qua ejuſdem Annotationes ſuis
quæq; Paragraphis ad faci-
liorem uſum ſubjectæ
ſunt.

2.6

OXONII, Typis W. H. Impenſis
RIC. DAVIS, Aſſign.
J. WEBB. An. Dom. 1662.

8P55 Norman

NOBILISSIMO

AMPLISSIMOQUE D. D.

Hieronymo Bignonio,

Advocato REGIO in Summo Auditorio Parisiensi.

Vir Nobilissime & Amplissime,

PEccem in Justitiam ipsam si tempora ei in Augustissimo loco exercendæ debita aliò divertam. Sed audacem me facit Religionis Christianæ tutela, pars Justitiæ tuíque muneris magna. Neque Justitia sinit ut accessio hæc ad quenquã prius perveniat quàm ad eum ex cujus nomine magnam tituli superbiam liber præfert. Non dicam me partem poscere de otio tuo, quod tibi tam latè diffusa

muneris functio non concedit. Sed cùm occupatis pro otio sit negotiorum mutatio, rogo ut forenses curas harum chartarum lectione distinguas. Ne sic quidem longè abibis ab actibus solitis. Audies testes, vim testimoniorum expendes, judicium feres. Ego judicatum faciam. Vale Vir Maxime. *Lutetiæ* 27. *Augusti*, CIↃ IↃC XXXIX.

ANACEPHALÆOSIS EORUM, QUÆ SINGULIS QUIBUSQUE Libellis ab Auctore in hoc Opere de *Veritate religionis Chriſtianæ*, tractantur.

LIB. I.

I. Occaſio operis Pag. 1.
II. Probatur Deum eſſe 3.
III. Deum eſſe unum 7.
IV. *In* Deo eſſe omnem perfectionem 8.
V. *Et quidem* infinitam ibid.
VI. Deum eſſe æternum, omnipotentem, omniſcientem, & omnino bonum 9.
VII. Deum eſſe cauſam omnium ibid.
VIII. Occurritur objectioni de mali cauſa 19
IX. Contra eos diſſeritur qui duo principia ſtatuunt 20
X. Aſſeritur univerſum à Deo regi ibid.
XI. *Etiam ſublunaria*
Etiam ſingularia 21
XII. *Quod* demonſtratur ex conſervatione Imperiorum 22
XIII. *Et ex* miraculis 23
XIV. *Præſertim autem apud Judæos, quibus fides* aſtruitur ex duratione religionis. 24
XV. *Item ex Moſis* veracitate & antiquitate. 27
XVI. *Et*

XVI. *Et ex teſtimoniis extraneorum* 29
XVII. *Probatur idem, quod ſupra, ex prædictionibus, & argumentis aliis* 107
XVIII. *Solvitur objectio, quod miracula nunc non conſpiciantur.* 112
XIX. *Et quod tanta ſit ſcelerum licentia* ibid.
XX. *Ita ut ſæpe opprimantur boni* 114
XXI. *Retorquetur hoc ipſum, ad probandum animos ſupereſſe corporibus* 115
XXII. *Quod confirmatur traditione* ibid.
XXIII. *Et quidem tali, cui nulla ratio repugnet,* 119
XXIV. *Imo multæ faveant* 122
XXV. *Unde conſequitur, finem hominis eſſe felicitatem poſt hanc vitam.* 124
XXVI. *Ad quam comparandam, indaganda eſt vera Religio* 125

LIB. II.

I. UT probetur titulum veræ Religionis competere Chriſtianæ Religioni oſtenditur Ieſum vixiſſe Pag. 126
II. *Item eundem morte ignominioſa affectum* 127
III. *Et tamen poſt mortem adoratum etiam à viris ſapientibus* 128
IV. *Oſtenditur ejus adorationis cauſam aliam eſſe non potuiſſe, quam miracula ab ipſo edita* 129
V. *Atque hæc miracula non naturali efficaciâ, neque diabolicæ potentiæ aſſcribenda, ſed omnino à ſolo Deo profecta eſſe* 132
VI. *Probat Auctor de ipſius Jeſu reſurrectione conſtare teſtimoniis fide dignis* 135
VII. *Solvit objectionem ſumptam ab eo, quod reſurrectio videatur impoſſibilis* 140
VIII. *Docet reſurrectione Jeſu poſitâ, evinci domatis*

gmatis veritatem 142
IX. *Oſtenditur Chriſtianam religionem præſtare aliis omnibus* ibid.
X. *Idque à præmii propoſiti excellentia* 144
XI. *Hinc ſolvitur obiter objectio inde ſumpta, quod diſſoluta corpora reſtitui nequeant* 150
XII. *A præceptorum eximia ſanctitate circa Dei cultum* 154
XIII. *Circa ea officia humanitatis quæ proximo debemus, etiam laſi* 160
XIV. *Circa maris & fœminæ conjunctionem* 166
XV. *Circa uſum bonorum temporalium* 171
XVI. *Circa juſjurandum* 175
XVII. *Circa facta alia* ibid.
XVIII. *Occurritur objectioni ſumptæ ex controverſiis quæ ſunt inter Chriſtianos* 177
XIX. *Probatur porro præſtantia religionis Chriſtianæ, ex præſtantia ipſius magiſtri* 179
XX. *Ex admirabili propagatione hujus religionis* 185
XXI. *Præcipue ſi conſideretur infirmitas ac ſimplicitas eorum, qui eam primis temporibus docuerunt* 191
XXII. *Et maxima impedimenta quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut à profitenda deterrerent* 193
XXIII. *Obiter reſpondetur his qui plura aut validiora argumenta requirunt.* 197

LIB. III.

I. ASſeritur auctoritas librorum Novi Fœderis Pag. 201
II. *Docetur libros qui nomina præſcripta habent, eorum eſſe quorum nomen præferunt* 202

III. De libris olim dubitatis ſublatam eſſe dubitationem 203
IV. Libris ſine nomine conſtare auctoritatem ex qualitate ſcriptorum 204
V. Probatur hos ſcriptores vera ſcripſiſſe, quia notitiam habebant eorum quæ ſcribebant ibid.
VI. Et quia mentiri nolebant 208
VII. Aſtruitur quoque inde ſcriptoribus fides, quod miraculis illuſtres fuerint 209
VIII. Et in ſcriptis eorum multa ſint quæ eventus comprobavit divinitus revelata eſſe 211
IX. Tum etiam ex cura, quam decebat à Deo ſuſcipi ne falſa ſcripta ſubjicerentur 212
X. Solvitur objectio, quod multi libri a quibusdam rejecti fuerint 213
XI. Refutatur objectio quaſi his libris contineantur impoſſibilia 217
XII. Aut a ratione diſſona 218
XIII. Solvitur objectio illa, quod his libris quædam inter ſe repugnantia contineantur. 221
XIV. Solvitur alia ex teſtimoniis extrinſecis: ubi oſtenditur ea magis eſſe pro his libris 223,
XV. Denique ſolvitur illa de immutata ſcriptura 225
XVI. Probatur denique auctoritas librorum Veteris Fœderis 229

LIB. IV.

I. REfutantur ſpecialiter religiones à Chriſtiana diſcrepantes 256
II. Ac primum quidem Paganiſmus, oſtenditurque unum tantum eſſe Deum, Mentes vero creatas bonas eſſe, aut malas. Bonas non colendas niſi ad præſcriptum ſummi Dei 257
III. Probatur malos ſpiritus à Paganis adoratos,

&

& quam id ſit indignum 260
IV. *Diſputatur contra cultum exhibitum hominibus vita functis in Paganiſmo* 263
V. *Contra cultum aſtrorum & elementorum* 264
VI. *Contra cultum brutorum animantium* 265
VII. *Denique contra cultum earum rerum, quæ ſubſtantia non ſunt* 268
VIII. *Solvitur objectio Paganorum, ſumpta à miraculis apud ipſos* 270
IX. *Et ab oraculis* 274
X. *Rejicitur Paganica religio ex eo quod ſponte defecerit, ſimulac humana auxilia defuerunt.* 279
XI. *Reſpondetur iis qui ortus & interitus religionis aſtrorum efficaciæ aſſcribunt* 280
XII. *Denique oſtenditur præcipua Chriſtiana religionis probari à ſapientibus Paganorum: ac ſi quid eſt in ea difficile creditu, paria apud Paganos reperiri* 284

LIB. V.

I. IUdaiſmus refutatur Pag. 294
II. Oſtenditur Judæos debere miracula Ieſu habere pro ſufficienter probatis 295
III. *Solvitur quod objiciunt miracula hæc facta ope Dæmonum* 297
IV. *Aut vi vocum* 299
V. *Oſtenditur divina fuiſſe Ieſu miracula, quod is docuerit cultum unius Dei, qui mundi opifex eſt* ibid.
VI. *Solvitur objectio ſumpta ex diſcrepantia quæ eſt inter legem Moſis & Ieſu: oſtenditurque aliam perfectiorem dari potuiſſe lege Moſis.* 300
VII. *Ab Ieſu in terris obſervatam fuiſſe legem Moſis, & nulla alia præcepta poſtea fuiſſe abolita,*

dita, niſi ea, quæ intrinſecam bonitatem non habebant 304
VIII. Ea fuiſſe Sacrificia, quæ nunquam per ſe Deo placuerant 309
IX. Item ciborum diſcrimen 316
X. Et dierum 324
XI. Ac Circumciſionem externam 328
XII. Et tamen in his quoque tolerandis faciles fuiſſe Apoſtolos Ieſu 330
XIII. Argumentum ſumitur contra Judæos ex eo, quod in confeſſo ſit promiſſum eximium Meſſiam 331
XIV. Oſtenditur eum jam veniſſe ex præſignificatione temporis ibid
XV. Solvitur id quod objiciunt, dilatum adventum ob peccata populi 337
XVI. Item ex ſtatu præſenti Judæorum, collato cum his quæ lex promittit 339
XVII. Probatur Ieſum eſſe Meſſiam ex his, quæ de Meſſia prædicta fuere 343
XVIII. Solvitur id, quod dicuntur quædam non impleta. 346
XIX. Item quod opponitur de humili ſtatu & morte Ieſu 349
XX. Et quaſi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt 355
XXI. Reſpondetur ad objectionem plures Deos à Chriſtianis coli 360
XXII. Item humanam naturam adorari 364
XXIII. Abſolutio hujus partis cum precibus pro Judæis. 367

LIB. VI.

I. REfutatur Mahumetiſmus, & breviter ejus origo indicatur 369

II. *Evertuntur fundamenta ejuſdem Mahumetiſmi, quod non liceat ibi in religionem inquirere* 376
III. *Agitur adverſus Mahumetiſtas, ex libris ſacris Hebræorum & Chriſtianorum, probaturque eos non eſſe corruptos* 378
IV. *Comparatur Mahumetes cum Chriſto* 381
V. *Item facta utriuſque* 382
VI. *Illi etiam qui primi utramque religionem receperunt* 383
VII. *Modi itidem, quibus lex utraque propagata eſt* ibid.
VIII. *Denique præcepta inter ſe* 385
IX. *Solvitur id quod objiciunt Mahumetiſtæ de Dei filio* 387
X. *Recenſentur abſurda plurima ex libris Mahumetiſticis* 388
XI. *Peroratio totius operis attexitur ad Chriſtianos, qui ex occaſione antedictorum officii ſui admonentur.* 390

Si Phalmata, quæ obrepſerunt, Typographica, pleraq; leviora, ut ſic emendare velit rogandus eſt Lector.

In charta A pro 7.8.9.10.11.12. 13.14. repon. 1.2.3.4.5.6.7.8. in charta itidem N. pro 194. 195. 198. 199. repon. 186. 187. 190. 191. pag. 4. lin. 5. leg. originem: pag. 8. in marg. omnem perfectionem, p.13. l. 17. del. & p.20.l.8. leg. hæc p.30.l.5. Byblius ib. l. 23. receptaculum, p.31.l.18. ſeptimi, p. 32. l. 13. duraſſe, p. 33. l.4. earum, p.34. l.12. in gentium p.42.l.17. ſunt philoſophati p. 55. l.3. quam p.56.l.28. & 29. ex Ariſtobulo. p. 67. l.25. leg. XXIV. p.70.l.32. & Cyrillus p. 72. l.11. etiam pertinuiſſe p. 75.l.23: ὕδατος, l. 28. ſtructum aiunt p. 91.l.20. & 21. undecimo, l. 23. Ιεδαΐα, p.97. l. 7. quem p. 101. l. 35 tum animantibus p.109. l. 15. ab Eſaia. p. 114. l.*ult.* &, quod multos p.116.l.6.Sibyllas, p.117.l.14.ſententia locum libro p.121.l.1.pendet. p. 130. l. 18. millium, p.152. l. 22. leg. XIV. XV. p.153. l. 13. & aliter p.156. l. 2. circumciſio, p. 160. *in marg.* circa p.162.l. 1. ſive verbis, ſive rebus p.167. l. 6. lupanar, p. 183.l.25. Latina & barbara p.194.l.11. ſcilicet *ib.* l.23. tam frequentia, p. 195.l.17. perpeſſos, *ib.* l.22. exſtant, p.207. l. 5. conſtans p.208. l.9.cum eo, p.215.l.18.ab ipſis p.223. l.20. omnia ita narrare, p.226. l. 4. exemplorum

ERRATA.

rum p.238.*l.*12. etiam apud p.239.l. 7. τῆς γενῶν τῆς ἀνηκάλων p.254.l.13.leg.XXXVII. p.256.l.10. eos tanti p.264.l.25. aeris, terræ: p.295.l.22.& 23. conſtantemq; p. 317.l. 27. libro IV. p.332. *in marg.* temporis. *ib.* l.6. elapſuros p.362.l.2. δι' *ib.* l.16, & 17. bonorum, p.367. *in marg.* hujus partis.

HUGO

HUGO GROTIUS
DE VERITATE RELIGIONIS *CHRISTIANÆ*,

Ad Virum Amplißimum

HIERONYMUM BIGNONIUM,

Aduocatum Regium in ſummo Auditorio Pariſienſi.

LIBER I.

Occaſio Operis.

I. QUÆRERE identidem ex me ſoles, vir & de patria tua, & de literis, &, ſi id adjici pateris, de me quoque optime merite, HIERONYME BIGNONI, quod argumentum ſit eorum librorum, quos pro religione Chriſtiana patriæ meæ ſermone ſcripſi. Neque id quærere te miror. Non enim ignoras, ut qui omnia legi digna, & quidem tanto cum judicio legeris, quantum excoluerint iſtam materiam philoſophica ſubtilitate Raimundus Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem tum eruditione, tum facundia veſtras Mornæus. Quam ob cauſam videri po-

teſt magis ex uſu fuiſſe, alicujus illorum in ſermonem popularem verſio, quam inchoatio novi operis. Sed quid alii hac de re judicaturi ſint, neſcio: te quidem, tam benigno ac facili judice, facile ſpero me poſſe abſolvi, ſi dicam, me lectis non illis tantum, ſed & Judæorum pro Judaica vetere, & Chriſtianorum pro Chriſtiana religione ſcriptis, uti voluiſſe meo qualicunque judicio, & animo dare, negatam, cum id ſcriberem, corpori libertatem. Exiſtimabam enim pro veritate non niſi veritate certandum, & quidem tali, quam ipſe animo approbarem: fruſtra enim daturum me operam, ut perſuaderem aliis, quæ non ante mihi perſuaſiſſem. Itaque ſelegi ex veteribus ac novis, quæ mihi ſe probabant maxime, omiſſis argumentis, quæ parum mihi ponderis habere videbantur, & auctoritate eorum librorum, quos ſubdititios eſſe aut certo ſciebam, aut merito ſuſpicabar. Quibus autem ipſe aſſentiebar, ea & ordine certo diſpoſui, & expoſui, quam potui maxime populariter, & verſibus incluſi, quo rectius memoriæ mandarentur. Propoſitum enim mihi erat, omnibus quidem civibus meis, ſed præcipue navigantibus, operam navare utilem, ut in longo illo marino

odio

otio impenderent potius tempus, quam, quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque ſumto exordio à laude noſtræ gentis, quæ navigandi ſolertia cæteras facile vincat, excitavi eos, ut hac arte, tanquam divino beneficio, non ad ſuum tantum quæſtum, ſed & ad veræ, hoc eſt Chriſtianæ religionis propagationem, uterentur. Neque enim deeſſe materiam, cum per longinqua itinera paſſim incurrerent, aut in Paganos, ut in Sina & Guinea; aut in Mahumetiſtas, ut ſub imperio Turcæ, Perſæ, & Pœnorum; tum vero Judæos, & ipſos jam Chriſtianiſmi profeſſos hoſtes, diſperſos per maximas partes terrarum orbis: Neq; deeſſe impios, qui abditum metu venenum ex occaſione apud ſimplices prodant: adverſum quæ mala optare me, ut recte armati ſint noſtrates, & qui ingenio præſtant, incumbant pro virili revincendis erroribus: cæteri ſaltem id caveant, ne ab aliis vincantur. Ac primo quidem libro, ut oſtendam, non eſſe rem inanem religionem, ab ejus fundamento ordior; quod eſt, Numen eſſe aliquod. Id autem probare ſic aggredior.

II. Res aliquas eſſe, quæ eſſe cœperint, ſenſu ipſo & confeſſione omnium conſtat. Eæ *Deum eſſe.*

autem res ſibi non fuerunt cauſa ut eſſent: nam quod non eſt, agere non poteſt; nec ipſa res eſse potuit, antequam eſset. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint ſui orginem. quod non tantum de illis rebus, quas ipſi aut conſpicimus, aut conſpeximus, fatendum eſt; ſed & de iis, unde illæ ortum habent, donec tandem ad aliquam cauſam perveniamus, quæ eſſe nunquam cœperit, quæque ſit, ut loqui ſolemus, non contingenter, ſed neceſſario. Hoc autem, qualecunque tandem ſit, de quo mox agemus, id ipſum eſt, quod numinis, aut Dei voce ſignificatur. Alterum argumentum, quo probamus, numen eſſe aliquod, ſumitur à manifeſtiſſimo conſenſu omnium gentium, apud quas ratio & boni mores non plane extincta ſunt inducta ſeritate. Nam cum, quæ ex hominum arbitratu veniunt, nec eadem ſint apud omnes, & ſæpe mutentur; hæc autem notio nuſquam non reperiatur, neque temporum viciſſitudine mutetur, quod ipſi etiam Ariſtoteli notatum, homini ad talia minime credulo: omnino cauſam ejus aliquam dari convenit, quæ ſe ad omne genus humanum extendat: quæ alia eſſe non poteſt, quam aut oraculum Dei ipſius, aut traditio, quæ à primis hominibus

mani generis parentibus manârit: quorum prius ſi admittimus, conſtat de quo quæritur: ſin poſterius, nulla ſane ratio aſſignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falſum aliquod in re momenti maximi ad omnes poſteros prodidiſſe. Accedit quod, ſive olim cognitas, ſive nuper repertas orbis partes ſpectemus, ubi modo, ut diximus, aliquid eſt humanitatis, exſerit ſe hæc notitia, tum apud gentes ſapientiâ, aut ingenio valentes, tum apud ſtupidiores alias, quarum nec illas omnes decipi potuiſſe, nec has reperiſſe, quo alii alios deciperent, ullo pacto credibile eſt. Nec eſt, quod opponat hic quiſquam paucos in multis ſeculis, qui Deum eſſe, aut non crederent, aut non credere ſe profiterentur. Nam & paucitas ipſa, & quòd ſtatim intellectis argumentis rejecta univerſim eſt eorum opinio, oſtendit, non provenire hoc ex uſu rectæ rationis, quæ hominibus communis eſt; ſed aut ex ſtudio novitatis, quali tenebatur, qui nivem atram eſſe contendebat, aut ex mente corrupta, ſicut vitiato palato res, non ut ſunt, ita ſapiunt: præſertim cum & hiſtoriæ, & alia ſcripta doceant, quo quiſque fuit probior, eo diligentius ab ipſo cuſtoditam de Deo notitiam.

notitiam. Atq; adeo à pravo ingenio eorum maxime, quorum intereſt, ne quis ſit Deus, id eſt, humanarum actionum judex, venire hanc à tam recepta antiquitus ſententia diſceſſionem, vel hinc apparet, quod quicquid illi ponunt, ſive generum ſucceſſionem abſque ullo primordio, ſive atomorum concurſum, ſive aliud quidvis, id non minores, ſi non majores, habere difficultates, neque eo, quod receptum eſt, magis eſſe credibile, cuivis ad rem mediocriter attenditi, ſatis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo ſe nec credere, ſi quid vident, ſatis vident, quam hoc ſit homine indignum, qui modo mentem habere ſe credat, quam nec ipſam videt. Nec ſi capere Dei naturam noſtro ingenio non poſſumus, ideo talem eſſe naturam negandum eſt. Eſt enim id inferioris cujuſq; proprium, ut quæ ſe ſuperiora atque excellentiora ſunt, capere non poſſit. Ne beſtiæ quidem, quid homo ſit, capiunt; multoque minus ſciunt, qua ratione homines reſpublicas inſtituant, ac regant, aſtrorum curſus metiantur, mare navigent. Hæc enim omnia ipſarum captum ſuperant. Atque ex hoc ipſo homo, quippe ſupra beſtias nobilitate naturæ conſtitutus,

conſtitutus, idq; non à ſeſe, inferre debet id, à quo ſuperior beſtiis eſt conſtitutus, non minus ſeſe eſſe ſuperius, quam ipſe ſit beſtiis; ideoq; eſſe aliquam naturam, quæ, utpote excellentior, ſui captus modum excedat.

III. Evicto numen eſſe aliquod, reſtat ad attributa ejus veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures eſſe Deos, ſed unum Deum. Hoc inde colligitur, quod Deus, ut ſupra jam dictum eſt, eſt id, quod eſt neceſſario, ſive per ſe: neceſſario autem ſive per ſe quidque eſt, non qua in genere conſideratur, ſed qua actu eſt: actu autem ſunt res ſingulæ. Quod ſi plures Deos ponas, jam in ſingulis nihil invenias, cur neceſſariò ſint: nihilq; cur magis duo quam tres, aut decem quam quinque credantur. Adde quod multiplicatio rerum ſingularium congenerum eſt ex cauſarum fœcunditate, pro qua plures ipſæ res enaſcuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec cauſa ulla eſt. Tum vero in ſingulis diverſis ſunt quædam proprietates ſingulares, quibus inter ſe diſcriminantur, quas in Deo, qui natura eſt neceſſaria, ponere non eſt neceſſarium. Neque vero uſquam ſigna deprehendas Deorum plurium. Nam tota hæc univerſitas *Deum eſſe unum.*

ſitas unum facit mundum: in eo unum pulcherrimum ſol: in homine etiam unoquoque unum imperat, mens. Præterea, ſi duo eſſent, aut plures dii, liberè agentes & volentes, poſſent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quo minus quod vellet efficeret: impediri autem poſſe Deo indignum eſt.

In Deo eſſe omnem perfectionem.

IV. Utcætera Dei attributa noſcamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi ſolet, (utamur nunc ſane hoc vocabulo, quãdo aliud lingua Latina non ſuppeditat, Græcũ eſt τελειότης) in Deo eſſe, hinc intelligitur: quod quæcunque eſt perfectio in rebus, ea aut cœperit, aut non cœperit. Quæ non cœpit, Dei eſt Quæ cœpit, neceſſe eſt habuerit, unde inciperet. Et cum à nihilo nihil fiat, eorum quæ ſunt, ſequitur, ut quæ in effectis apparent perfectiones, in cauſa fuerint, ut ſecundum eas cauſa efficere aliquid poſſit, & proinde omnes in prima cauſa. Neq; prima cauſa ullâ perfectione poſtea orbari potuit: non aliunde; quia quod æternum eſt, ab aliis rebus non pendet, neq; quicquam ab illarum actione patitur: neque vero à ſe; quia natura omnis ſuam perfectionem appetit.

Et quidem infinitam.

V. Addendum eſt, eſſe has perfecti-

ones

ones in Deo modo infinito: quia attributum cujuſque finitur, aut quia cauſa, per quam exiſtit, tantum, nec plus ei communicavit; aut quia ipſa tantum, nec amplius, capiebat. Deo autem nulla natura quicquam ſui communicat: nec ipſe aliunde capit quicquam, exiſtens, ut ante diximus, per ſe ſive neceſſario.

Deum eſſe æternum, omnipotentem, omniſcientem, omnino bonum.

VI. Cum verò apertiſſimum ſit perfectiora dici ea, quæ vivunt, iis, quæ non vivunt; quæ agendi pollentiam habent, iis, quæ non habent; quæ intelligunt, non intelligentibus; quæ bona ſunt, his, quæ minus ſunt talia; ſequitur ex his quæ modo diximus, hæc omnia attributa Deo convenire, & quidem infinite. Itaque eſſe eum vitæ infinitæ, id eſt æternum, pollentiæ immenſæ, id eſt omnipotentem, ſic & omniſcientem, & omnino ſine ulla exceptione bonum.

Deum eſſe cauſam omnium.

VII Quæcunque autem ſubſiſtunt, à Deo exiſtendi habere originem, connexum eſt his, quæ ante diximus. Concluſimus enim, id quod per ſe ſive neceſſario eſt, unum eſſe. Vnde ſequitur, ut alia omnia ſint orta ab aliquo diverſo à ſeipſis. Quæ autem aliunde orta ſunt, ea omnia in ſe, aut in cauſis ſuis orta eſſe ab eo, quod ortum nunquam eſt, id eſt à Deo, jam ante

vidimus. Neque ratio tantum, ſed ipſe id quodammodo ſenſus evincit. Nam ſi humani corporis admirabilem conſtructionem intus extraq; conſpicimus, & ut omnia ibi etiam minima ſuos uſus habeant, nullo ſtudio, nulla induſtria parentum, arte vero tanta, ut philoſophorum ac medicorum præſtantiſſimi nunquam eam ſatis poſſint admirari, oſtendit hoc opificem naturæ eſſe mentem excellentiſſimam: qua de re videri poteſt Galenus, præſertim qua parte oculi & manus uſum examinat. Imo & mutorum animantium corpora id loquuntur. Non enim ex vi materiæ, ſed ad finem certum collocatæ ac figuratæ ſunt eorum partes. Neque animantium tantum, ſed & plantarum & herbarum, ut à Philoſophis accurate notatum eſt. Idem egregiè (a) Strabo notavit in aquarum poſitu, quæ, ſi materiæ qualitatem reſpicias, mediæ eſſe debuerunt inter terram atq; aërem, cum nunc terris interfuſæ ſint, nimirum ut terræ fœcunditati hominumq; vitæ nihil obſtaret. Ob finem autem agere non eſt niſi intelligentis naturæ. Neq; vero ſingula tantum ad peculiarem ſuum finem ordinantur, ſed & ad communem univerſi; ut apparet in aqua, quæ contra naturam ſibi propriam ſurſum mo-

movetur, ne inani interpoſito hiet univerſi compages: ita facta ut continua partium cohæſione ſemet ſuſtineat. Finis autem hic univerſalis intendi, & vis ad eum finem inſeri rebus non potuit, niſi ab intellectu, cui ſubeſſet hoc Univerſum. Quin & beſtiarum nonnullæ actus exercent ita ordinatos atq; directos, ut omnino eos appareat à ratione aliqua proficiſci: quod in formicis, & apibus maxime apparet: ſed & in aliis quibuſdam, quæ ante omne experimentum aut nocitura fugiunt, aut profutura quærunt. Non ipſis ineſſe vim hoc aut inveniendi aut di judicandi, inde apparet, quod ſemper agunt conſimiliter, & ad alia neutiquam graviora nihil valent: quare ab extrinſeca ratione ipſas aut dirigente, aut efficaciam ſuam ipſis imprimente, neceſſe eſt iſta proficiſci: quæ quidem ratio non aliud eſt, quam quod Deus vocatur. Iam vero cœleſtia quoq ſidera, & quæ in iis maxime eminent, Sol & Luna, curſus agunt ita attemperatos ad terrarum fœcunditatem, & animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam poſſit. Nam cum alioqui multo ſimplicior fuiſſet per æquatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circu-

lum, quo ad plura terrarum ſpatia beneficia ipſorum pertingerent. Sicuti vero terrarum uſus penes animantia eſt, ita animantium cæterorum penes hominem maxime, qui violentiſſima quæq; exſuperantiâ ingenii ſibi ſubjicit. (*b*) Unde Mundum hominis cauſa factum etiam Stoici colligebant. Cum vero eo uſque vis hominis non poſſit pertingere, ut & cœleſtia lumina ſibi ſervire cogat; nec illa ultro ſe homini mancipaſſe credenda ſint: ſequitur, ut ſuperior quædam ſit mens, cujus imperio pulcherrima illa corpora homini tanto infra poſito operas perpetuas præſtent: quæ ipſa mens non alia eſt, quam opifex ſiderum, atque univerſi. (*c*) Motus autem ſiderum, qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur, manifeſte oſtendunt non vim materiæ, ſed liberi agentis ordinationem. Idem teſtantur aſtrorum alii ex hac, alii ex altera cœli parte poſitus, terrarumque ac marium tam inæqualis forma. Nec aliò referri poteſt, quod ſidera in hanc magis, quam in illam partem eunt. Ipſa vero mundi figura perfectiſſima, rotunda ſcilicet, & partes ejus in cœli quaſi ſinu concluſæ, atque ordine admirabili diſpoſitæ, ſatis loquuntur, non caſu hæc confluxiſſe, ſed ab intellectu,

tellectu, & quidem excellentiſſimo eſſe conſtituta. Nam quis adeo ſtultus eſt, ut à caſu aliquid tam accuratum expectet, quaſi credat, caſu lapides & ligna (*d*) in domus ſpeciem coalitura, aut ex jactis forte literis exſtiturum poëma: cum & qui figuras geometricas in littore viderat, hominis ſe dixerit videre veſtigia, ſatis perſpiciens à caſu talia proficiſci non potuiſſe? Præterea non ab æterno exſtitiſſe hominum genus, ſed à certo tempore communem ſtirpi ſumpſiſſe originem, evincunt inter alia (*e*) artium progreſſus, & incultæ olim terræ, quæ habitari poſtea cœperunt, quod & inſularum ſermo teſtatur profectus à terris adjacentibus. Tum vero inſtituta quædam ita & hominibus communia, ut non tam naturæ inſtinctui, aut evidenti rationis collectioni, quam perpetuæ & vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni, accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in ſacris mactatio, & nunc quoque pudor circa res Veneris, nuptiarum ſolennia, & inceſtorum fuga.

ANNOTATA.

(*d*) STRABO NOTAVIT.] Locus eſt libro XVII. Ubi cum diſtinxiſſet

opera φύσεως, *naturæ*, id eſt, *materiæ*, & προνοίας, id eſt, *divinæ providentiæ*, addit: ἀλλ' ἐπιδὴ τῇ γῇ πλείκει τὸ ὕδωρ, οὐκ ἔστι δ' ἔνυδρον ζῶον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ χερσαῖον, καὶ ἀναίσθητον, καὶ πολλοῖς κοινωνικὸν φωτὸς, ἐποίησεν ἐξοχὰς ἐν τῇ γῇ πολλὰς καὶ κοιλάδας, ἵνα ἐν αἷς μὲν ἀπολαμβάνεσθαι τὸ σύμπαν ἢ τὸ πλέον ὕδωρ, ἀποκρύπτον πρὸς ἑαυτῷ γλῶ· ἐν αἷς δ' ἐξέχειν ἡ γλῶ ἀποκρύπτουσαν ὑφ' ἑαυτῇ τὸ ὕδωρ, πρὸς ὅσον χρήσιμον τῷ ἀνθρωπείῳ γένει καὶ τοῖς περὶ αὐτὸ ζώοις καὶ φυτοῖς. *Sed cùm circum terram ſitus ſit aquæ naturalis, homo autem non ſit animal aquaticum, ſed partim terreſtre, partim aëreum, multiſque partibus lucis capax, fecit providentia multas in terrâ exſtantias, depreſſioneſque, ut hæ quidem reciperent aquam, aut plurimam ejus partem, qua occultaretur quod ſub ea eſt terra: per illas verò attolleret ſe terra, ac ſub ſe aquas occultaret, niſi quatenus eæ ipſi generi & quæ humano generi inſerviunt, animalibus plantiſque eſſent uſui.* Obſervârunt hoc inter Hebræos Rabbi Juda Levita, & Abeneſdra, inter Chriſtianos verò Chryſoſtomus de Statuis nono ſermone.

(*b*) UNDE *Mundum hominis cauſa factum etiam Stoici colligebant.*] Docet Cicero de Officiis primo, & de Natura Deorum ſecundo.

(*c*) MOTUS *autem ſiderum qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur.*] Tractat doctè hoc argumentum Maimonides ductore dubitantium parte II. c. 24. Quòd ſi terram perpetuo moveri ſtatuas, res ſub aliis nominibus eodem redibit.

(*d*) IN *domus ſpeciem.*] aut navis aut baliſtæ.

AR-

(e) ARTIUM *progreſſus & inculta olim terra, quæ habitari poſtea cœperunt.*] Tertullianus ex hiſtoriis hoc tractat libro de Anima, ſectione xxx. *Invenimus autem apud omnes commentarios etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberaſſe*, &c. Et mox: *Ipſe orbis in promptu eſt cultior de die, & inſtructior priſtino.* Duo hæc argumenta Ariſtotelis ſententiæ, quæ nunquam cœpiſſe vult genus humanum, auctoritatem apud hiſtoriarum peritos ademerunt, etiam apud Epicureos. Lucretius v.

Præterea ſi nulla fuit genitalis origo
Terraï & cœli, ſemperque æterna fuere:
Cur ſupra bellum Thebanum & funera Troiæ,
Non alias alii quoque res cecinere Poëtæ?
Quò tot facta virûm toties cecidere, nec uſquam
Æternis famæ monumentis inſita florent?
Verum, ut opinor, habet novitatem ſumma, recénſque
Natura eſt mundi, neque pridem exordia cepit.
Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augeſcunt: nunc addita navigiis ſunt
Multa, modò organici melicos peperere ſonores.

& quæ ibi ſequuntur plura. Virgilius Eclo-ga VI.

ut his exordia primis
Omnia, & ipſe tener Mundi concreverit orbis.

Navita

idem Georgicon. 1.

Vt varias usus meditando extunderet artes
Paulatim, & sulcis frumenti quæreret herbam,
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primùm fluvii sensere cavatas:
Navita tum stellis numeros & nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, clarámque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras, & fallere visco
Inventum, & magnos canibus circundare saltus.
Atque alius latum funda jam verberat amnem
Alta petens: pelagóque alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor, atque argutæ lamina serræ:
(Nam primi cuneis scindebant fissile lignum)
Tum variæ venere artes.

Horatius lib. 1. Satyra III.

Cùm prorepserunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus, glandem atque cubilia propter
Vnguibus & pugnis, dein fustibus, atque ita porrò
Pugnabant armis, quæ post fabricaverat usus.
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
Nominá que invenere: dehinc absistere bello,

Oppia

Oppida cœperunt munire: & ponere leges,
Ne quis fur eſſet, neu latro, neu quis adulter.

Plinius libro tertio Naturalis hiſtoriæ circa initium: *Quare ſic accipi velim, ut ſicubi vidua famâ ſuâ nomina, qualia fuere primordio ante ullas res geſtas, nuncupentur.* Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit, lib. XVI. Et in pleno, cuncto mortalium generi minorem indies fieri menſûram obſervatum ait, lib. VII. Seneca apud Lactantium: *Nondum ſunt mille anni ex quo initia ſapientiæ nota ſunt.* Tacitus Annalium III. *Vetuſtiſſimi mortalium nulla adhuc mala libidine, ſine probro, ſcelere, eóque ſine pœna aut coërcitionibus agebant: neq; præmiis opus erat, cùm honeſta ſuopte ingenio peterentur, & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At poſtquam exui æqualitas, & pro modeſtia ac pudore, ambitio & vis incedebat, provenere dominationes, multóſque apud populos æternum manſere. Quidam ſtatim, aut poſtquam regum pertæſum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis ſimplices erant.* Neque verò non aliis tantum, ſed nec plenè ſibi ipſi probavit Ariſtoteles illam ſuam, de hominum genere nunquã cœpto eſſe, ἀπόδειξιν. Hæſitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, ut notatum Moſi Maimonidæ ductoris dubitantium parte II. in præloquio. Libri ſecundi de Cœlo capite primo, ejus quod ipſe hac in re ponit πίστιν perſuaſionem eſſe dicit, non autem dicit ἀπόδειξιν demonſtrationem. Eſt verò ejuſdem Philoſophi dictum libro III. de Anima cap. III. δόξῃ ἕπεται πίστις. *Opinionem ſequitur perſuaſio.* Præcipuum autem

ejus

ejus argumentum eſt ex abſurdo contrariæ ſententiæ: Ea autem ponebat non creatum cœlum & univerſum, ſed generatum, quod eſt ἀΐδιον. Lib. XII. Metaphyſicorum cap. VIII. veriſimile ait eandem artem ſæpiùs inventam corruptámque. Libro autem III. capite ultimo de Generatione animantium ſic loquitur: Διὸ καὶ περὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γένεσιν ἀπολάβοι τις ἄν. εἰ γὰρ ἐγίγνοντό ποτε ζῶα γεώδη, ὥσπερ φασί τινες, δύο τρόπων γένοιτ' ἂν ἕτερον· ἢ γὰρ ὡς σκώληκος συμπεσόντος τὸ πρῶτον, ἢ ἐξ ὠῶν. *Quare & de hominum ac quadrupedum ortu non abſurdè quis conjiciat, ſi olim ex terra editi ſunt, id duorum modorum altero evenisſe, aut ut vermiculi primùm exſiſterent, aut ut ex ovis ederentur.* Utrumque hunc modum cùm explicaſſet addit: ὅτι μὲν οὖν, εἴπερ ἦν τις ἀρχὴ τῆς γενέσεως πᾶσι τοῖς ζώοις, εὔλογον δυοῖν τρόπων εἶναι τινὶ ἑτέρῳ φανερόν. *Quare ſi quod initium exſiſtendi animalibus fuit, id altero de duobus iſtis modis contigiſſe manifeſtum eſt.* Idem Ariſtoteles Topicorum I. c. IX: Ἔστι δὲ προβλήματα καὶ ὧν ἐναντίον ἐστὶν οἱ συλλογισμοὶ (ἀπορίαν γὰρ ἔχει, πότερον ἔστιν ἔχει ἢ οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ τὸ περὶ ἀμφοτέρων εἶναι λόγους πιθανούς) καὶ περὶ ὧν λόγον μὴ ἔχομεν, ὄντων μεγάλων, χαλεπὸν διορίσασθαι εἶναι τὸ διὰ τί ἀποδοῦναι· οἷον πότερον ὁ κόσμος ἀΐδιος, ἢ οὔ· οὐ γὰρ τὸ τοιαῦτα ζητῆσαι ἄν τις. *Quæſtiones ſunt de quibus & in alteram partem eſt ratiocinari; ubi nempe diſputari poteſt, res ſic ſe habeat, an aliter, quia in utramque partem argumenta ſunt probabilia. Tum etiam de quibus certi aliquid non habemus, quia cum res ipſæ ſint graves, cauſas cur ſic vel ſic ſe res habere pro certo habeatur,*

habeatur, non invenimus: ut an ab æterno ſit Mundus, an non: nam talia ſolent venire in diſputationem. De eadem re idem diſſerens lib. 1. de cœlo c. 10. "ἀμα δὲ μᾶλλον ἂν εἴη πιστὰ τὰ μέλλοντα λεχθήσεσθαι, προσακηκόσι τὰ τῶν ἀμφισβητούντων λόγων δικαιώματα. *Sic & credibiliora erunt quæ dicentur, ſi prius diſputantium momenta rectè expenderimus.* Merito igitur Tatianus, ubi cauſas adfert cur ſacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, τὸ τῆς παιδὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον, *comprehenſu facile illud quod tradunt de Univerſi hujus fabricatione.* Sume de Platone Mundi originem fuiſſe aliquam, ab Ariſtotele non eſſe genitum, & habebis ipſam Judæorum Chriſtianorúmque ſententiam.

Ad objectionem de mali cauſa.

VIII. Neque ab eo, quod diximus, dimovere nos debet, quod mala multa evenire cernimus, quorum videtur origo Deo aſcribi non poſſe, ut qui perfectiſſimè, ſicut ante dictum eſt, bonus ſit. Nam cum diximus, Deum omnium eſſe cauſam, addidimus, eorum, quæ vere ſubſiſtunt. Nihil enim prohibet quominus ipſa, quæ ſubſiſtunt, deinde cauſæ ſint accidentium quorundam, quales ſunt actiones. Deus hominem, & mentes ſublimiores homine, creavit cum agendi libertate, quæ agendi libertas vitioſa non eſt, ſed poteſt ſua vi aliquid vitioſum producere. Et hujus quidem generis malis, quæ moraliter ma-

la

la dicuntur, omnino Deum aſcribere auctorem nefas eſt. At ſunt, quæ alio ſenſu dicuntur mala, quia certæ perſonæ doloris aut damni adferunt aliquid, quæ à Deo proficiſci, puta ad emendationem hominis, aut etiam in pœnam delicto reſpondentem, nihil vetat; cum in eo nihil ſit, quod bonitati repugnet: imo ſæpe hæc ab ipſa bonitate proficiſcantur ſicut à bono medico ingratum ſapori pharmacum.

Contra duo principia.

IX. Rejicienda autem hic obiter eorum ſententia, qui duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum poſuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter ſe deſtructio ſequi poteſt, ordinata conſtructio non poteſt. Neque vero ſicut aliquod eſt per ſe bonum, ita aliquod eſſe per ſe & omni modo malum poteſt: cum malum defectus ſit quidam, qui eſſe nequit, niſi in re exiſtente: ipſum autem exiſtere jam boni eſt aliquid.

Univerſum à Deo regi.

X. Dei autem providentia regi hoc univerſum, inde apparet, quod non tantum homines, quippe intellectu præditi, ſed & aves, feræ, quadrupedes, quibus aliquid eſt quaſi vice intellectus, curam habent eorum quæ à ſe producta ſunt. Quæ perfectio cum pars ſit bonitatis, à Deo removenda non eſt, eoque magis, quod ſit ipſe,

& omniſcius, & omnipotens, ita ut non poſſit non cognoſcere ea, quæ aguntur, aut agenda ſunt, eaque ipſe temperare, ac dirigere facillime poſſit: quo & illud pertinet, quod ſupra jam diximus de motu rerum contra naturam propriam ob finem univerſalem.

Etiam ſublunaria.

XI. Multum autem errare eos, qui providentiam hanc cœli orbibus includunt, tum ex ratione jam allata, & ad res omnes conditas vim ſuam exerente, apparet: tum indè etiam, quod aſtrorum curſus, ut Philoſophorum potiſſimi agnoſcunt, & experientia ſatis demonſtrat, ordinati ſint ad uſum hominum. Æquum autem eſt, ut magis curetur id, cujus gratia eſt aliud, quam quod in uſum alterius comparatum eſt. Neque minus falluntur, qui univerſalia ab eo curari volunt, non & ſingularia. Nam ſi ignorari à Deo ſingularia volunt, quod quidam profitentur, ne ſe ipſe quidem Deus agnoſcet. Neque vero infinita erit ſcientia, quod jam ante concluſimus, ſi ad ſingula non extenditur. Quod ſi & illa cognoſcit Deus, quidni & curet, præſertim cum & ſingula, qua ſingula ſunt, ordinentur ad finem certum tum peculiarem, tum univerſalem: & ipſa rerum genera, quæ à Deo

Etiam ſingularia.

con-

conſervari illi ipſi auctores agnoſcunt, non ſubſiſtant, niſi in ſingulis; ita ut ſi ſingula perire poſſint abdicata à divina providentia, poſſint & ipſa genera.

Probatur id ex conſervatione imperiorum.

XII. Providentiæ divinæ circa res hominum non leve argumentum & philoſophi, & hiſtorici agnoſcunt in conſervatione rerum-publicarum: primum univerſim, quod ubicunque ordo ille regendi parendique receptus eſt, manet ſemper: deinde ſæpe etiam ſpecialiter in longa duratione hujus aut illius formæ imperii per multa ſecula; ut regii apud Aſſyrios, Ægyptios, Francos; optimatum, apud Venetos. Quanquam enim humana ſapientia aliquid in hoc poteſt: tamen, ſi recte conſideretur multitudo malorum hominum, & quæ extrinſecus nocere poſſint, & agnatæ quaſi rebus viciſſitudines, non videtur tam diu imperium aliquod poſſe ſubſiſtere, niſi peculiari quadam divini numinis cura, quæ evidentius etiam ſpectatur, (*a*) ubi Deo viſum eſt mutare imperia. Nam quibus ille, tum ad eam rem, tanquam ſibi deſtinatam, inſtrumentis utitur, puta Cyro, Alexandro, Cæſare dictatore, apud Tartaros Cingi, (*b*) apud Sinenſes Namcaa, his omnia, etiam quæ ab humana prudentia non pendent,

pendent, fluunt ſupra votum magis quam fert ſolita caſibus humanis varietas: quæ tanta eventuum ſimilitudo, & ad certum finem quaſi conſpiratio, indicium eſt providæ directionis. Nam in alea Venerium aliquoties jacere caſus eſſe poteſt: at centies ſi quis eundem jaciat, nemo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat proficiſci.

(*a*) UBI DEO *viſum eſt mutare imperia.*] Lucretius ipſe:

Vſque adeo res humanas vis abdita quædam
Obterit.

(*b*) APUD *Sinenſes Namcaa.*] Suo jure nominari hic poſcit Peruani imperii inchoator Mancacaputus.

XIII. At certiſſimum divinæ providentiæ teſtimonium præbent miracula, & prædictiones, quæ in hiſtoriis extant. Referuntur quidem multa id genus fabuloſa: ſed quæ teſtes ſui temporis idoneos habuerunt, id eſt tales quorum nec judicium nec fides laboret, rejicienda non ſunt quaſi omnino talia fieri non poſſint. Nam cum Deus ſit omniſcius & omnipotens, quid eſt, cur non poſſit, aut quod ſcit ſignificare, aut quod vult agere, etiam extra communem naturæ ordinem, quippe à ſe conſtitutum, & ſibi opificii jure ſub- *Ex miraculis.*

ſubjectum? Quod ſi quis dicat, talia quædam etiam à mentibus Deo inferioribus potuiſſe proficiſci, concedi ſane poteſt: ſed hoc ipſum viam ſtruit, ut facilius de Deo idem credatur; tum vero & quod illæ mentes tale faciunt; Deus aut per ipſas facere, aut ſapienter permittere cenſendus eſt, cum in regnis bene conſtitutis nihil fieri ſoleat extra communes leges, niſi ſummi rectoris arbitratu.

Præſertim autem apud Judæos, quibus fides adſtruitur ex duratione religionis.

XIV. Miracula autem aliqua revera aliquando eſſe conſpecta etiam ſi de aliarum hiſtoriarum fide dubitari poſſit, vel ſola Judaica religio facile evincat, quæ jampridem omnibus humanis auxiliis deſtituta, imo contemptui ac deriſui expoſita, per omnes ferme mundi plagas, (*a*) in hunc diem perdurat, cum (*b*) religiones aliæ omnes (excepta Chriſtiana, quæ Judaicæ quaſi perfectio eſt) aut evanuerint, ſimulatque ſubducta eſt ipſis vis atque auctoritas imperantium, ut Paganicæ omnes; aut eadem imperii vi adhuc perpetuo ſuſtententur, ut Mahumetiſmus. Quod ſi quæratur, quæ ſit cauſa, cur Judaica religio in Hebræorum omnium animos tantas egerit radices, ut evelli nequeat, nulla poterit alia adferri aut fingi, quam quod, qui nunc ſunt à ſuis parentibus, ut illi rurſum

à

à ſuis, atque ita porro, donec ad eos veniatur, qui Moſis ac Joſuæ ætate vixerunt, certa ac conſtanti traditione acceperint ea miracula, quæ tum alias, tum maxime in ipſo Ægypti exitu, atque itinere, & in Cananeæ ingreſſu, contigerant; quorumque ipſi illi progenitores eorum teſtes fuerant. Neque vero credibile eſt, alioqui fieri potuiſſe, ut ingenii ſatis contumacis populus, legem tot ritibus oneroſam in ſe ſuſciperet: aut ut homines ſapientes ex multis, quæ reperire humana ratio poterat, notis religionis, circumciſionem eligerent, quæ & (*c*) ſuſcipi ſine dolore gravi nequiret, (*d*) & ab externis omnibus derideretur, nec quicquam haberet, quo ſe commendare poſſet extra Deum auctorem.

ANNOTATA.

(*a*) IN *hunc diem perdurat.*] Hecatæus de Judæis, qui ante Alexandri tempora fuere: Τοιγαροῦν καὶ κακῶς ἀκούοντες ὑπὸ τῶν ἀστυγειτόνων καὶ τῶν εἰσαφικνουμένων πάντων, καὶ προπηλακιζόμενοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Περσικῶν βασιλέων καὶ Σατραπῶν, οὐ δύναν τῆ μεταπεισθῆναι τῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ γεγυμνωμένως περὶ τούτων καὶ αἰκίαις καὶ θανάτοις δεινοτάτοις μάλιστα πάντων ἀπαντῶσι, μὴ ἀρνούμενοι τὰ πατρῷα. *Quare quanquam & maledictis impeti ſolent à vicinis adveniſque, & injuriosè ſæpè tractati ſunt à Perſicis Regibus ac Satrapis, non poſſunt à ſententia de-*

duci, ſed pro ea palàm omnes cruciatus ſæviſſimaſque mortes ſubeunt, nec adduci poſſunt ut patria inſtituta abdicent. Locum nobis ſervavit Ioſephus contra Appionem primo, & ex eodem Hecatæo exemplum addit Alexandri temporum, cùm ad reparandum Beli templum Judæi milites operam ſuam conſtanter negarunt. Bene autem libro contra Appionem altero oſtendit Joſephus hinc apparere firmam Judæorum ab antiquo perſuaſionem de Deo legum ſuarum auctore, quòd non, ut cæteri populi, mutare quicquam in illis legibus auſi ſunt unquam, ne tunc quidem cùm in exiliis longinquis ſub exterorum Regum imperio omni genere & minarum & blandimentorum tentarentur. Addendum his Taciti illud de proſelytis: *Tranſgreſſi in morem eorum idem uſurpant; nec quicquam prius imbuuntur quàm contemnere Deos: exuere patriam: parentes, liberos, fratres vilia habere.* Nempe præ Dei lege, quod immerito culpat homo irreligioſus. Vide & quæ de Judæorum conſtantia Porphyrius tradidit libro de non edendis animalibus ſecundo & quarto, ubi & Antiochi mentio, & inter Judæos ſpeciatim conſtantiæ Eſſenorum.

(*b*) RELIGIONES *alia omnes.*] Imò & leges etiam illæ laudatiſſimæ Lycurgi, quod & Joſephus notavit & Theodoretus.

(*c*) Suſcipi *ſine dolore gravi nequiret.*] μὴ χαλεπῶν ἀλγηδόνων, cum gravibus doloribus factum ait Philo.

(*d*) ET *ab externis omnibus derideretur.*] Idem Philo: πρόσμα γελώμενον παρὰ πολλοῖς. Hinc Judæi curti, verpi, recutiti apud Poëtas.

XV. Moſis

XV. Moſis quoque ſcriptis, quibus illa miracula memoriæ prodita ſunt, fidem maximam conciliat, non tantum, quod Dei oraculo ipſum commendatum, ac populo præfectum perpetua inter Hebræos fama ſemper conſtitit: ſed & quod nec ſuæ gloriæ, nec ſuorum commodis eum ſtuduiſſe, ſatis appareat, cum & peccata ſua, quæ diſſimulare poterat, ipſe tradiderit, & regni ſacerdotiique dignitatem aliis aſſignaverit ſua poſteritate in Levitarum plebem redacta: quæ omnia ſatis oſtendunt, nihil ei cauſæ fuiſſe cur mentiretur: ſicut nec fucata aut illecebroſa utitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare ſolet; ſed ſimplici, & conveniente rei ingenio. Accedit indubitata ſcriptorum Moſis antiquitas, cui nullum aliud ſcriptum poſſit contendere: cujus argumentum & hoc eſt, quod Græci, unde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, (*a*) literas ſe aliunde accepiſſe fatentur, quæ apud ipſos literæ & ordinem & nomen & ductum quoque veterem non alium habent, quam Syriacæ ſive Hebraicæ: ſicut & (*b*) antiquiſſimæ leges Atticæ, unde & Romanæ poſtea deſumptæ ſunt, ex legibus Moſis originem ducunt. *Moſis veracitate & antiquitate.*

(a) LITERAS *se aliunde accepisse fatentur.*] Herodotus Terpsichore: Ἴωνες παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταρρυθμίσαντές σφεων ὀλίγα, ἐχρέωντο. χρεώμενοι δὲ ἐφάτισαν, ὡς εἰκὸς ἦν τὸ Ἑλληνικὸν ἐφέρετο, ἐπεὶ καὶ ἐξεμαθον Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικήια κεκλῆσθαι. *Iones cùm à Phœnicibus literas didicissent, usi eis sunt cum immutatione quadam. Et cum usu effecere ut literæ illæ, quòd eas Phœnices in Græciam attulissent, Phœnicia dicerentur.* Timon dixit:

Φοινικικὰ σήματα Κάδμε.

Cadmi Phœnicia signa.

Callimachus:

Κάδμος, ἀφ' οὗ γραπτὰς Ἑλλὰς ἔχει σελίδας.

Cadmus, ab hoc scriptos Græcia nacta libros.

Literas Phœnicicas sive Punicas dixit & Plutarchus Symposiacorum Lib. IX. problemate III. ubi & Alpha lingua Phœnicum ait significare bovem, quod verissimum. Eupolemus libro de Judææ Regibus ait: Τὸν Μωσῆν πρῶτον σοφὸν γενέσθαι καὶ γραμματικὸν πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι, καὶ παρ' Ἰουδαίων φοίνικας παραλαβεῖν. *Mosem primum fuisse sapientem, atque ab eo datam literaturam Judæis, quæ ab Judæis ad Phœnicas pervenerit.* Nimirum lingua vetus eadem Judæis quæ Phœnicibus, aut certè paululum diversa. Lucianus: Ὁ δὲ φωνάς τινας ἀσήμους φθεγγόμενος, οἷα γένοιντ' ἂν Ἑβραίων ἢ φοινίκων. *Loquebatur is verba quædam ignota, qualia sint Hebraica aut Phœnicia.* Chærilus in versibus de Solymis quos ad lacum habitasse dicit, Asphaltiten puto:

Γλᾶσσαν μὲν φοινίσσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες.

Hi

Hi verò ore suo Phœnicia verba sonabant.
Vide scenam Punicam Plauti, ubi quæ posita sunt lingua Punica bis habes, ex duplici scriptura, deinde interpretationem Latinam, unde corrupta facilè corrigas. Sicut autem lingua Phœnicibus eadem & Hebræis, ita & literæ Hebræorum vetustissimæ eædem quæ Phœnicum. Vide hac de re viros magnos Josephum Scaligerum in diatriba ad annum Eusebii CIↃ IↃC XVII. & Gerardum Vossium Grammaticos Libro I. cap. X. Adde, si placet, Clementem Alexandrinum Strom. Libro I. & Eusebium Præparatione Evangelica, Libro X. c. 5.

(*b*) ANTIQUISSIMÆ *leges Atticæ.*] Exemplum habes illustre in fure nocturno, qua de re egimus Lib. II. de Jure Belli cap. I. § 12. Alterum in lege illa quam Sopater recitat, τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικαζέσθω ὁ ἀγχιστεὺς, quam Terentius sic exponit,

Lex est, ut orbæ qui sint genere proximi
Iis nubant, & illos ducere eadem hæc lex jubet.

Donatus autem ad eum locum sic: *Orba proximo nubat: orbam proximus ducat: lex Attica est.* Sumpta nimirum ex lege Mosis Numerorum ultimo: qua de re alibi pleniùs agendi erit locus, Multa alia reperiet, si cui cura fuerit quærere. Ut ὀσχοφόρια ex Festo Tabernaculorum: legem ne pontifex nisi virginem & civem ducat. Ut post sorores ad successionem vocentur agnati.

XVI. Accedunt ad hæc non paucorum alienorum à Judaica religione testimonia, quæ ostendunt, vetustissimam apud omnes gentes famam ita habuisse, *Testimoniis extraneorum.*

ut Mosis scripta prædicant. Nam quæ ille de mundi origine scripta reliquit, eadem ferme erant & (*a*) in antiquissimis Phœnicum historiis, quas à Sanchuniathone collectas vertit Philo Biblius: (*b*) partim & apud Indos, (*c*) & Ægyptios; (*d*) unde apud Linum, (*e*) Hesiodum, & Græcorum plures Chaos ab aliis ovi nomine significatum, & animantium, ac postremo hominis, & quidem ad divinam effigiem exstructio; & in animantia cætera dominium homini datum: quæ passim apud plurimos scriptores, (*f*) ac postremo apud Ovidium qui ex Græcis ista transcripsit, invenias. Verbo Dei facta omnia, (*g*) etiam Epicharmo & Platonicis proditur, & ante eos scriptori antiquissimo, non illorum hymnorum, quos nos sub eo nomine habemus; (*h*) sed eorum carminum, quæ vetustas Orphica appellavit, non quod Orphei essent, sed quod ab eo tradita continerent. Solem non esse lucem primigeniam, sed lucis receptaculum δόχημα καὶ ὄχημα τοῦ πυρὸς, ut veterum Christianorum quidam loquitur, (*i*) agnovit & Empedocles: (*k*) supra astrorum loca divinum esse domicilium Aratus (*l*) & Catullus: in eo lucem perpetuam Homerus. Antiquissimum rerum esse Deum,

quippe

quippe non genitum; pulcherrimum mundum, quippe Dei opus; tenebras luce priores (*m*) ex veteri disciplina docuit Thales: quorum postremum (*n*) etiam apud Orphicos (*o*) & Hesiodum est, atque inde (*p*) antiqui moris retinentissimæ gentes tempora per noctes numerabant. (*q*) A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras; (*r*) sidera à Deo facta, Aratus: (*s*) spiritu Dei infusam rebus vitam, post Græcos Virgilius; (*t*) hominem ex luto formatum Hesiodus, (*u*) Homerus, (*x*) Callimachus; denique unum esse summum Deum, rerum omnium causam, consensu gentium traditum asseverat (*y*) Maximus Tyrius. Et intra septem dies peracti operis memoria servata non apud Græcos tantum & Italos honore diei septimi quod (*z*) ex Josepho, (*aa*) Philone, (*bb*) Tibullo, (*cc*) Clemente Alexandrino, & (*dd*) Luciano discimus, (nam de Hebræis notissimum est) sed & (*ee*) apud Celtas & Indos, quibus omnibus per hebdomadas digesta tempora, quod nos docent (*ff*) Philostratus, (*gg*) Dion Cassius, Justinus Martyr, (*hh*) & vetustissima dierum nomina. Primam hominis vitam (*ii*) cum simplicitate fuisse, (*kk*) & nudo corpore, docebant & Ægyptii; unde aurea Poëtarum

rum ætas, (*ll*) etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem eſt. (*mm*) Adami, Evæ, arboris, ſerpentis Hiſtoriam apud Indos idololatras ſuo tempore extitiſſe (*nn*) notavit Maimonides eandemque apud Peguenſes, & Calaminſamenſes paganos eiuſdem Indiæ populos repertam, apud Brachmanas Adami quoque nomen, apud Siamenſes ab orbe condito (*oo*) ad ſex annorum millia putari, (*pp*) noſtri quoque ſeculi teſtes perhibent. Eorum, qui primos homines ſecuti ſunt, vitam ad mille ferme annos duraſſe. (*qq*) Beroſus in Chaldaicis, Manethos in Ægyptiacis, Hiromus in Phœniciis, Heſtiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt: & inter poëtas Heſiodus, quod eo minus incredibile, quando & (*rr*) majora multo olim fuiſſe hominum corpora nudatis ſepulchris compertum, plurimarum gentium hiſtoriæ prodiderunt. Ac nominatim Græcorum (*ſſ*) Pauſanias & (*tt*) Philoſtratus, Romanorum (*uu*) Plinius. Sicut & viſa divinitus obtigiſſe hominibus, antequam frequentia & magnitudo delictorum Deum, (*xx*) & famulantes ei mentes, ab hominum familiari commercio quaſi ſecluderent, (*yy*) poſt Græcos plurimos refert Catullus. Gigantum ferina vita, cujus Moſes meminit, ubique

ubique ferme (*zz*) apud Græcos & (*aaa*) Latinos quoſdam legitur. De diluvio notandum, in ejus hiſtoriam ferme omnium gentium memoriam deſinere, etiam earum quas diu incognitas parentum noſtrorum ætas noſtræ notitiæ tradidit: unde & (*bbb*) Varroni omne id tempus ignotum vocabatur. Sed quæ à poëtis fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero, id eſt, Moſi convenienter, vetuſtiſſimi ſcriptores tradiderant, (*ccc*) Chaldæorum Beroſus, (*ddd*) Aſſyriorũ Abydenus, (*eee*) qui & columbæ emiſſæ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus & (*fff*) Lucianus, qui apud Hierapolim Syriæ vetuſtiſſimam ait extitiſſe hiſtoriam & de Arca, & de ſervatis per eam non hominibus modo ſelectis, ſed & de animantibus cæteris. (*ggg*) Apud Molonem quoque (*hhh*) & Nicolaum Damaſcenum hiſtoria eadem exſtabat: quorum hic Arcæ quoque nomen habebat, quod & in Deucalionis hiſtoria apud Apollodorum reperitur. (*iii*) Sed & in Americæ partibus Cuba, Mechoacana, Nicaraga, diluvii, animalium ſervatorum, quin & corvi & columbæ ſervatam memoriam, diluvii ipſius etiam in ea parte quæ nunc Caſtella aurifera vocatur, Hiſpani complures teſtantur. Qua parte terrarum homines

ante

ante diluvium egerint, vel illud loquitur, (*kkk*) quod Plinio notatum eſt, Joppen ante diluvium conditam. Locus in quo poſt diluvium ſubſedit arca (*lll*) in montibus Gordiæis ab omni ævo (*mmm*) in hunc diem Armeniorum conſtante memoria monſtratur. (*nnn*) Iapetus Europæorum genitor, & inde Ion, aut ut olim eloquebantur (*ooo*) Iavon Græcorum, Aſrorum vero (*ppp*) Hammo, nomina ſunt, quæ apud Moſem quoque apparent; ſicut & cæterorum veſtigia in gentium locorumq; vocabulis (*qqq*) Joſephus & alii obſervant. Iam vero (*rrr*) affectati in cœlum itineris, quis non Poëtarum meminit? (*ſſſ*) Sodomorum incendium eſt apud Diodorum Siculum, Strabonem, (*ttt*) Tacitum, (*uuu*) Plinium, (*xxx*) Solinum. (*yyy*) Circumciſionis veteſtiſſimo mori teſtimonium præbuerunt Herodotus, (*zzz*) Diodorus, (*a**) Strabo, (*b**) Philo Byblius: præbent etiam nunc (*c**) ortæ ab Abrahamo gentes non Hebræi tantum, ſed (*d**) Idumæi, (*e**) Iſmaëlitæ, (*f**) & alii. Abrahami, Iſaaci, Jacobi, Joſephi hiſtoria Moſi conſonans (*g**) exſtabat olim apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone, (*h**) apud Beroſum, (*i**) Hecatæum, (*k**) Damaſcenum, (*l**) Artapanum, Eupolemum, Demetrium,

Demetrium, partim & (*m**) apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem: exſtat & nunc aliquid (*n**) apud Juſtinum ex Trogo Pompeio. (*o**) Apud eoſdem ferme omnes exſtat & Moſis actorumque ipſius memoria. (*p**) Nam & aquâ extractum, & duas à Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diſerte memorant. His (*q**) adde Polemonem, (*r**) & de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lyſimacho, Chæremone. Neque vero cuiquam prudenti credibile fiet Moſem, (*ſ**) qui non Ægyptios tantum hoſtes habebat, ſed & plurimas gentes alias, (*t**) Idumæos, (*u**) Arabas, (*x**) Phœnicas; vel de Mundi ortu & rebus antiquiſſimis ea auſum palam prodere, quæ aut aliis ſcriptis prioribus revinci poſſent, aut pugnantem ſibi haberent perſuaſionem veterem atque communem: vel de ſui temporis rebus ea prædicaſſe, quæ viventium multorum teſtimoniis poſſent refelli. Meminerunt Moſis & (*y**) Diodorus Siculus, & (*z**) Strabo, & (*a***) Plinius, (*b***) Tacitus quoque (*c***) & poſt eos Dionyſius Longinus de ſermonis ſublimitate. Iamnis autem & Mambris, qui in Ægypto Moſi reſtiterunt, (*d***) præter Thalmudicos (*e***) Plinius & (*f***) Apuleius. Legis ipſius per Moſem datæ,

datæ, ac rituum,(g**) tum alibi nonnulla exſtant, (h**) tum apud Pythagoricos plurima. (i**) Veteribus Judæis inſigne & religionis, & juſtitiæ teſtimonium perhibent, & Strabo, & ex Trogo Juſtinus: ita ut jam, quæ de Joſua, aliiſque, aut reperiuntur, aut reperta olim ſunt, Hebræorum libris conſentientia, adferre ne opus quidem ſit, cum qui Moſi fidem habeat, quæ, niſi inverecunde admodum, negari ei non poteſt, is omnino creditu-rus ſit eximia olim prodigia à Deo edita, quod hic præcipue ſpectamus. Poſteriorum vero temporum miracula, puta (k**) Eliæ, Eliſæi, & aliorum, eo minus conficta cenſeri debent, quod illis temporibus, & innotuiſſet jam magis Judæa, & ob diverſitatem religionis in magno eſſet odio vicinorum, quibus facillimum fuiſſet refellere naſcentem mendacii famam. Ionæ hiſtoria qui triduo intra ce-tum fuerit(l**) eſt apud Lycophronem,& Æneam Gazæum, niſi quod ſubjectum eſt nomen Herculis, in cujus claritatem referri ſolitum quicquid ubique magnificum eſſet (m**) notatum Tacito. Certe Julianum, Judæorum non minus,quam Chriſtianorum hoſtem, hiſtoriæ evidentia coëgit fateri, &(n**) viros divino ſpiritu afflatos

afflatos vixiſſe inter Judæos, & (*o***) ad Moſis atque Eliæ ſacrificia ignem cœlitus delapſum. Ac ſane notandum in hac parte eſt, non modo (*p***) ſupplicia gravia apud Hebræos conſtituta fuiſſe in eos qui Prophetiæ munus falſo ſibi arrogarent, ſed (*q***) plurimos reges qui auctoritatem ſibi eo modo conciliare poterant, plurimos viros eruditiſſimos, (*r***) qualis Eſdras, atque alii, nunquam auſos eum ſibi honorem arrogare, (*ſ***) nec aliquot ſeculis quemquam ante Jeſu tempora. Multo vero minus imponi populo tot millium potuit in aſſeveratione prodigii quaſi perpetui ac publici, id eſt (*t***) oraculi ejus quod ex pectorali ſummi pontificis effulgebat, quod duraſſe ad excidium uſque templi primi, tam firme à Judæis omnibus ſemper creditum eſt, ut neceſſe omnino ſit, eorum majores id habuiſſe compertiſſimum.

ANNOTATA.

(*a*) IN *antiquiſſimis Phœnicum hiſtoriis, quas à Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius.*] Inde hæc nobis ſervavit Euſebius Lib. I. præparationis capite X. Φοινίκων θεολογία πλὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ὑποτίθεται ἀέρα ζοφώδη καὶ πνεῦμα ζοφώδη, ἢ πνοὴν ἀέρος ζοφώδους, καὶ χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες· ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα καὶ διὰ πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχειν πέρας· ὅτε δέ, φασὶν, ἠρέσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν, καὶ ἐγένετο σύγ-

σύγκρασις, ἡ πλοκὴ ἐκείνη ἐκλήθη πόθος· Ἄυτη δὲ ἀρχὴ κτίσεως ἁπάντων. αὐτὸ δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν αὐτοῦ κτίσιν. καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ συμπλοκῆς τοῦ πνεύματος ἐγένετο Μώτ. τοῦτό τινές φασιν ἰλὺν, οἱ δὲ ὑδατώδους μίξεως σῆψιν, καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορὰ κτίσεως, καὶ γένεσις τῶν ὅλων: *Phœnicum Theologia principium hujus universi ponit aërem tenebrosum & spiritalem, sive spiritum aëris tenebrosi, & chaos turbidum ac caligine involutum. Hæc porro infinita fuisse, maltóque tempore ignara termini. At ubi spiritus amore principiorum suorum tactus est, factáque est inde mixtio, huic nexui nomen factum cupidinis. Tale fuit initium procreationis rerum omnium. At spiritus generationem sui nullam agnoscebat. Ex connexione autem ejus spiritus, prodiit Mot. Hoc limum nonnulli, alii aquosæ mixtionis putredinem esse volunt. Et hinc factum est seminium omnis creaturæ, & omnium rerum generatio.* In Mose habes statim tenebras, habes & spiritum. Amoris significatio est in voce מרחפת. Plutarchus Symposiacon VIII. probl. I. Platonem explicans, Deum ait Mundi esse Patrem, non emissione seminis, sed alia quadam vi genitabili materiæ inserta, quod isto simili illustrat:

Πλήθουσι γάρ τοι καὶ ἀνέμων διέξοδοι
Θήλειαν ὄρνιν.

Namque & volucrem fœminam perflans solet
Implere ventus.

Μώτ verò מוט, unde Græcum μόθος, est תהום ἄβυσσος jam commota. Est enim ἄβυσσος nihil aliud quàm ingens ἰλὺς: Ennio, si rectè sensum ejus accipio,

Corpore Tartarino prognata Paluda virago.

is limus diſceſſit deinde in tellurem ac mare. Apollonius Argonauticorum IV.

——ἐξ ἰλύος ἐκλάσθη
Χθὼν αὐτή.
——*edita limo*
Terra fuit.

ubi Scholiaſtes: Ζήνων τὸ παρ' Ησιόδῳ χάος ὕδωρ εἶναί φησιν, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεσθαι, συνιζάνοντος ἰλὺν γενέσθαι, ἧς πηγνυμένης ἡ γῆν στερεμνιῦσθαι: *Zeno Chaos illud apud Heſiodum aquam eſſe dicebat, unde fiunt omnia, ea ſubſidente factum limum, limo concreto terram ſolidatam.* Nota autem Zenonem hunc fuiſſe è Phœnicibus, quorum colonia Cittium, unde omnes tranſmarini כתיים Hebræis. Non abit hinc Virgilius ecloga VI.

Tum durare ſolum & diſcludere Nerea ponto
Cœperit, & rerum paulatim ſumere formas.

Numenius citatus Porphyrio de Nympharum antro ait, Τὸν προφήτην εἰρηκέναι ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τοῦ ὕδατος τὸ θεῖον πνεῦμα. *Dixiſſe Prophetam* (Moſem ſcilicet) *Dei ſpiritum ſupervectatum* (ea voce Tertullianus utitur de Baptiſmo) *aquis.* Quia verò vox מרחפת propriè incubitum columbæ ſuper ovo ſignificat, ideo in iſto limo animantia, id eſt, ſidera, ut in ovo fuiſſe, ſequitur apud Sanchuniathonem; & hinc ſpiritus ille columbæ dictus nomine, cujus columbæ ſimilitudine etiam vocem illam מרחפת explicat Rabbi Solomo. Nigidius apud Scholiaſtem Germanici: *Ibi ovum inveniſſe miræ magnitudinis, quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam inſedisſe, & poſt aliquot dies excluſiſſe Deam Syriæ quæ vocatur Venus.* Lucius Ampelius libro ad Macrinum. *Dicitur*

&

& in Euphratis fluvio ovum Piscis columba adsedisse dies plurimos, & exclusisse Deam benignam & misericordē hominibus ad bonam vitam. Ovum Mundi simulacrum Macrobio Saturnalium lib. VII. c. 16. ἀρχὴ γενέσεως, *initium genitura* in Orphicis, memorante Plutarcho Symposiacon II. cap. III. & Athenagora. Hinc *Ovorum progenies Dii Syri* apud Arnobium, Dii, id est astra. Sequitur enim in Phœnicum Theologia: Καὶ ἐξέλαμψε Μὼτ ἥλιος τε καὶ σελήνη, ἀστέρες τε καὶ ἄστρα μεγάλα. *Luce illustratus est limus, & Sol, Luna & stellæ & astra magna.* Vides hic ut apud Mosem lucem sole priorem. Quod autem mox dicit Moses ארץ ubi planè ab aquis sicca exstitit appellatam יבשה, id Pherecydes Syris usus magistris (ut & alii nos docent, & primo contra Appionem Josephus) sic extulit, Χθονίῃ δὲ ὄνομα ἐγένετο γῆ, ἐπειδὴ Ζεὺς αὐτῇ γέρας διδοῖ. *Chthonia nomen telluris accepit, postquam Deus ei honorem attribuit.* Exstat locus apud Diogenem Laërtium & alios. Anaximander verò *mare* dixit τῆς πρώτης ὑγρασίας λείψανον, *id quod restitit de primo illo madore rerum.* Confusas autem res fuisse, qua de re Mosis verba habes apud Chalcidium Timæi explicatione, antequam discernerentur, etiam Linus didicit docuitque.

Ἦν τοτέ τοι χρόνος οὗτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει.

Tempore primævo simul omnia mixta fuerunt.

Anaxagoras: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ πεφυρμένα, ὁ νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρε καὶ διεκόσμησε, καὶ ἐκ τῆς ἀταξίας ἐς τάξιν ἤγαγε. *Cuncta simul erant: at Mens ea discrevit, ornavitque, & quæ confusa erant ordinavit.* Atque ob id ipsi Anaxagoræ

Mentis

Mentis inditum nomen, indicante id Timone Phliasio.

Καὶ πῦ Ἀναξαγόρην φασ' ἔμμεναι ἄλκιμον Ἥρω,
Νοῦν· ὅτι δὴ Νόος αὐτῷ, ὃς ἐξαπίνης ἐπαγείρας
Πάντα συνεσφήκωσεν· ὁμοῦ τεταραγμένα πρόσθεν.

Atque ubi Anaxagoram dicunt Heroa morari
Egregium, Mentem. nam Mens illi esse putatur
Quæ turbata prius subitò digessit in unum.

A Phœnicibus hæc omnia, quorum vetustissima cum Græcis commercia. Linum à Phœnice venisse tradunt veteres. Sic & Orpheus sua à Phœnicibus hausit, cujus hoc est apud Athenagoram, ὀκ τοῦ ὕδατος ἰλὺς κατέστη, *ex aqua factus est limus*. Deinde Ovi ingentis facit mentionem quod in duas partes dissilierit, cœlum & terram. Ex eodem Orpheo citat Timotheus Chronographus: Ἦν χάος ὡς νὺξ ζοφερά, πάντα δὲ ἐκάλυπτε τὰ ὑπὸ τὴν αἰθέρα. *Erat chaos & nox tenebrosa omnia occultans quæ sub æthere.* Ἡ γῆ ὑπὸ τοῦ σκότους ἦν ἀόρατος· τὸ δὲ φῶς ῥῆξαν τὴν αἰθέρα ἐφώτισε πᾶσαν τὴν κτίσιν. *Terra præ tenebris erat inconspicua: sed lux æthera perrumpens illuminavit omnem creaturam.* Vide locum apud Scaligerum initio libri 1. Græcorum Chronicorum Eusebii. In sequentibus Sanchuniathonis nox dicitur Βάαυ. id omnino est בהו Mosis. Ventus autem, qui ibi dicitur κολπία, est קול־פי־יה vox oris Dei.

(*b*) PARTIM *& apud Indos.*] Eorum sententiam sic Megasthenes exprimit apud Strabonem Lib. xv. Περὶ πολλῶν δὲ τοῖς Ἕλλησιν ὁμοδοξεῖν. ὅτι γὰρ γενητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς λέγειν

κόσμους, ᾗ ὅτι φθαρτὸς ὁ, τι ποτ' ἐστὶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς ὅλου διαπρεπῶς αὐτῷ ἀρχαὶ μὲν πολλῶν συμπάντων ἔτεχνε, τῆς δὲ κοσμοποιΐας τὸ ὕδωρ. *De multis eos cum Græcis sentire, ut quod Mundus & ortus sit & interiturus, quod eum opifex eius & gubernator Deus universum pervadat: universarum rerum diversa esse primordia, Mundi autem facti aquam.* Ipsius verò Megasthenis hæc verba è tertio Indicorum nobis Clemens deprompsit Strom. 1. Ἅπαντα μὲν ὅσα τὰ περὶ φύσεως εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, λέγε) καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἑλλάδος φιλοσοφοῦσι· τὰ μὲν παρ' Ἰνδοῖς ὑπὸ τῶν βραχμάνων, τὰ δὲ ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τῶν καλουμένων Ἰουδαίων. *Omnia quæ antiquitus de rerum naturâ dicta sunt, etiam apud eos tradita fuere qui extra Græciam philosophati, quales apud Indos Brachmanes, in Syria verò hi qui dicuntur Judæi.*

(c) ET ÆGYPTIOS.] De quibus Laërtius in proœmio: Ἀρχὴν εἶναι τὴν ὕλην, ἐκ τε τῶν τεττάρων στοιχείων ἐξ αὐτῆς διακεκρῖσθαι, καὶ ζῷα τινα συνεστάναι. *Principium esse molem confusam: ex hac discreta elementa quatuor, & animalia perfecta.* Postea verò Τὸν κόσμον γενητὸν καὶ φθαρτόν. *Mundum ut ortum ita interiturum.* Diodorus Siculus eorum sententiam sic explicat: Κατὰ μὲν τοὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ὅλην οὐσίαν μίαν ἔχειν ἰδέαν ἑρμηνεύουσι τε καὶ γλίχονται, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως. μετὰ δὲ ταῦτα διακριθῆναι τὴν σωμάτων ἀπ' ἀλλήλων, τὸν μὲν κόσμον ἀπειλαχεῖν ἅπασαν τὴν ἐναιμένιον ἐν αὐτῷ σύνταξιν, τὸν δ' ἀέρα καὶ πῦρ ἐπὶ τὰ ἄνω συνεχοῦς· καὶ τὸ μὲν πυρώδες αὐτῶν πρὸς τοὺς μετεωροτάτους τόπους συνδραμεῖν, ἀναφερῆ δὲ ὄντος

τῆς τοιαύτης φύσεως διὰ τὴν κυφότητα. ἀφ' ἧς αἰτίας τὸν μὲν ἥλιον καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἄστρων ἐναποληφθῆναι τῇ πάσῃ δίνῃ· τὸ δὲ ἰλυῶδες καὶ θολερὸν μετὰ τῆς τῶν ὑγρῶν συγκρίσεως ἐπὶ ταυτὸ καταστῆναι, διὰ τὸ βάρος. εἰλούμενον δ' ἐν ἑαυτῷ, καὶ συστρεφόμενον συνεχῶς, ἐκ μὲν τῶν ὑγρῶν τὴν θάλασσαν, ἐκ δὲ τῶν στερεμνιωτέρων ποιῆσαι τὴν γῆν πηλώδη καὶ παντελῶς ἁπαλήν. ταύτην δὲ τὸ μὲν πρῶτον τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καταλάμψαντος πῆξιν λαβεῖν, ἔπειτα διὰ τὴν θερμασίαν ἀναζυμουμένης τῆς ἐπιφανείας, συνοιδῆσαί τινα τῶν ὑγρῶν κατὰ πολλοὺς τόπους, καὶ γενέσθαι περὶ αὐτὰ συπεδόνας ὑμέσι λεπτοῖς περιεχομένας. ὅπερ ἐστὶν ἐν τοῖς ἕλεσι καὶ τοῖς λιμνάζουσι τῶν τόπων ἔτι καὶ νῦν ὁρᾶσθαι γινόμενον, ἐπειδὰν τῆς χώρας κατεψυγμένης ἄφνω διάπυρος ὁ ἀὴρ γένηται, μὴ λαβὼν τὴν μεταβολὴν ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον. ζωογονουμένων δὲ τῶν ὑγρῶν διὰ τῆς θερμασίας τὸν εἰρημένον τρόπον, τὰς μὲν νύκτας λαμβάνειν αὐτίκα τὴν τροφὴν ἐκ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τοῦ περιέχοντος ὁμίχλης, τὰς δ' ἡμέρας ὑπὸ τοῦ καύματος στερεούσθαι. τὸ δ' ἔσχατον, τῶν κυοφορουμένων τὴν τελείαν αὔξησιν λαβόντων, καὶ τῶν ὑμένων διακαυθέντων τε καὶ περιῤῥαγέντων, ἀναφυῆναι καὶ φανῆναι παντοδαποὺς τύπους ζώων. τούτων δὲ τὰ μὲν πλείστης θερμασίας κοκοινωνηκότα πρὸς τοὺς μετεώρους τόπους ἀπελθεῖν, γενόμενα πτηνά. τὰ δὲ γεώδους ἀντεχόμενα συγκρίσεως ἐν τῇ τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιγείων τάξει καταριθμηθῆναι. τὰ δὲ φύσεως ὑγρᾶς μάλιστα μετειληφότα πρὸς τὸν ὁμογενῆ τόπον συνδραμεῖν, ὀνομασθέντα πλωτά. τὴν δὲ γῆν ἀεὶ μᾶλλον στερεουμένην ὑπό τε τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καὶ τῶν πνευμάτων, τὸ τελευταῖον μηκέτι

δύνασθαι μηδὲν τῶν μειζόνων ζωογονεῖν, ἀλλ' ὀκ τῆς πρὸς ἄλληλα μίξεως ἕκαστα γεννᾶσθαι τῶν ἐμψύχων. ἔοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ' Ευριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητὴς ὢν Αναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ· ἐν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως·

Ὡς οὐρανός τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία.
Επεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
Τίκτουσι πάντα κἀξέδωκαν εἰς φάος,
Δένδρη, πετεινὰ, θῆρας, οὓς θ' ἅλμη τρέφει,
Γένος τε θνητῶν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως τοιαῦτα παρειλήφαμεν. τοῦ δὲ ἐξ ἀρχῆς ζωογονεῖν τὴν γῆν εἰ καὶ παράδοξον εἶναί τισι φαίνεται τὸ τότε ἐνέργειαν, φασὶ καὶ τὰ μέχρι νῦν γινόμενα μαρτυρεῖν ἑαυτοῖς. κατὰ γὰρ τὴν Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου, καθ' οὓς ἂν καιροὺς πλεονάσῃ τὴν ἀνάβασιν ὁ Νεῖλος, καὶ τῆς μὲν γῆς διὰ τοῦτο καθύγρου γινομένης, τῆς δὲ περὶ τὸν ἥλιον θερμασίας ἄφνω προσπεσούσης, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ πολλοὺς τόπους τῆς ἐπιφανείας σήψεως γινομένης, πλῆθος μυῶν ἐκ γῆς ἀναρίθμητον γεννᾶσθαι. ὑπό τ' οὖν τῆς γῆς σκληρᾶς γεγενημένης καὶ τοῦ περιέχοντος ἀέρος, οὐκέτι διατηροῦντος τὴν ἐξ ἀρχῆς εὐταξίαν καὶ εὐκρασίαν, φύεσθαι ζῶα, φανερὸν εἶναι λέγουσι, διότι κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων γένεσιν ἐκ τῆς γῆς συνέβαινε ζωογονεῖσθαι παντοίας φύσεις ἐμψύχων. *Cùm primùm res universæ existere cœpere, unius vultus fuisse cœlum ac terram, permixta eorum natura. Posteaquam discessissent à se ista corpora, Mundo contigisse eum quem nunc videmus ordinem, aërem autem perpetui motus factum compotem. Hujus quod maximè erat igneum ad sublimia loca evectum, quippe cùm sursum*

ſum tendat ob levitatem talis natura: eadémque de cauſa ſolem & cæteram ſiderum multitudinem manſiſſe in perenni vertigine: quod verò cœnoſum ac turbidum, cum humida concretione uno ſubſediſſe in loco vi gravitatis. Sed hoc quoque cùm volutaretur in ſe verſaretúrque continuo, ex humidis mare, ex ſolidioribus edidiſſe terram, ſed lutoſam mollémque valde Hanc verò, ut primum qui Soli adeſt ignis collucere cœpit, coaluiſſe: tum vero cùm fermentaretur ſumma facies, intumuiſſe pluribus in locis humentia, inque iis putredines exſtitiſſe tenuibus pelliculis circumdatas. Quod etiam nunc in ſtagnis locíſque uliginoſis fieri conſpicitur, ubi poſt refrigeratum ſolum ſubito incaleſcit aër non autem paulatim immutatur. Cùmque ad eum modum ex calore fœtu impleta eſſent quæ madebant, iis fœtibus advenisſe alimentum noctibus ex circumfuſa nebulâ, diebus verò eos ab æſtu ſolidatos. Poſtremò cum ad ſui plenitudinem veniſſent ii fœtus, peruſtáque atque ita rupta eſſent membranarum involucra, enatas apparuiſſe omnimodas animantium formas. Horum alia plurimum fortita caloris ad loca ſupera abiiſſe, facta volucria. At quæ terreſtri craſſitie eſſent prædita, ea in reptilium & aliorum humi viventium poſita claſſe. At quæ de humente natura traherent plurimum, ea quoque ad locum perlata cognatum ſibi, dicique natantia. At tellurem, cùm & ab æſtu Solis & à ventis magis magiſque induruiſſet, ad poſtremum non ſuffeciſſe gignendis majoribus animantium, ſed ea ex mutuo cœtu cœpiſſe gigni. Videtur ab his quæ dicta ſunt nec Euripides diſſentire, qui Anaxagoræ phyſici diſcipulus fuit. Nam is in Melanippe ſic loquitur:

Figura ut una fuerit & cœli & soli:
Secreta quæ mox ut receperunt statum,
Cuncta ediderunt hæc in horas luminis,
Feras, volucres, arbores, ponti gregem,
Homines quoque ipsos.

De prima igitur rerum origine talia sunt quæ accepimus. Quòd si cui mira videatur illa vis terræ in producendis initio animantibus, adferunt ei rei ab iis quæ adhuc fiunt argumenta. Nam in Thebaïde Ægypti, quo tempore maximè exundat Nilus, atq; inde humectata tellure subitò solis calor supervênit, atque ex eo multis in locis in facie terræ putredo facta est, gigni murium vim incredibilem. Cùm ergo ex terra jam indurata & aëre non jam illam primam servante temperiem modúmque, tamen aliqua nascantur animalia, inde manifestum aiunt, rerum initio ex terra omnia edita esse genera animantium. Hìc si addas Deum opificem, qui Mens dicitur Anaxagoræ, videbis multa cum Mose & Phœnicum traditione congruentia, permixtum cœlum & terram, motum aëris, limum sive abyssum, lucem, deinde sidera, discessionem cœli, maris, terræ: deinde volucres, reptilia, pisces, aliáque postremò animantia, etiam hominem. Ex Ægyptiis hæc habet Macrobius Saturnalium VII. c. 16. *Si concedamus, ut ab adversa parte dictum est, hæc quæ sunt ex tempore aliquod sumpsisse principium, natura primum singula animalia perfecta formavit. Deinde perpetuam legem dedit, ut continuaretur procreatione successio: perfecta autem in exordio fieri potuisse testimonio sunt nunc quoq; non pauca animantia, quæ de terra & imbre perfecta nascuntur, ut in Ægypto mures, & aliis in locis ranæ serpentesque, & similia.* Meritò autem veteribus Græcorum

rum Physicis Anaxagoram præfert Aristoteles Metaphysicorum 1. cap. III. tanquam sobrium ebriis, quòd illi solam materiam spectassent, hic verò addidisset eam causam quæ ex proposito agit, quam Aristoteles naturam vocat, Anaxagoras felicius Mentem, Deum Moses: ut & Plato, de quo vide Laertium, ubi de principiis ex sententia Platonis agit, & Apuleium de dogmatibus Platonis. Thales hoc primus docuerat ante Anaxagoram. Velleius apud Ciceronem primo de Natura Deorum. *Thales enim Milesius qui primus de talibus rebus quæsivit, aquam esse dixit initium rerum: Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Ubi aquam intellige ὑλὴν, quæ terra Xenophani & aliis, neutrum malè, si rectus intellectus adhibeatur.

(*d*) UNDE *apud Linum.*] Versu suprà citato.

(*e*) HESIODUM.] In Theogonia.

Ἦτοι μὲν πρώτιστα Χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφόεντος Ὀλύμπου.
Τάρταρά τ' ἠερόεντα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης
Ἠδ' Ἔρος ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτῃσι θεῇσι,
Λυσιμελὴς, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων
Δάμνα τ' ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπήρατα εἰδώς.
Ἐκ Χάεος δ' Ἔρεβός τε μέλαινά τε Νὺξ ἐγένοντο.
Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ Ἡμέρα ἐξεγένοντο,
Οὓς τέκε κυσαμένη, Ἐρέβει φιλότητι μιγεῖσα.

Principio natum chaos, hinc prodivit in auras
Larga sinu tellus, divûm certissima sedes,
Summa tenent qui templa nives tangentis Olympi,
Tartaráque obscuro terræ conclusa recessu.
Inde etiam Divos inter pulcherrimus omnes
Curarum depulsor Amor, hominúmque Deûmque
Sollertes animos & fortia pectora mulcens.
Hinc Erebum simul & Noctem chaos edidit atram,
Æthera supremum genuit Nox atra, diémque,
Quos commista Erebo grato concepit Amore.

Confer hæc cum Phœniciis quæ modo habuimus: videbis inde adumbrata. Vicinus scilicet Thebarum Bœotiæ, quas Cadmus Phœnix condidit, fuit Hesiodus. Ερεβος est ערב Mosis, quem sequitur nox & dies in hymnis, qui Orphei nomen præferunt.

Αρχαίυ μὲν πρῶτα χάυς ἀμέγαρτον ἀνάγκην.

Vim primum immensam chaeos, quæ rebus origo.

In Argonauticis ejusdem nominis:

Πρῶτα μὲν ἀρχαίυ χάεος μελιήφατον ὕμνον,
Ως ἐπάμειψε φύσεις· ὡς τ' ὀυρανὸς εἰς πέρας ἦλθε,
Γῆς τ' ἐυρυςέρνυ γένεσιν πυθμένα τε θαλάσσης,
Πρεσβύτατόν τε καὶ ἀυτοτελῆ πολύμητιν ἔρωτα,
Οσσα τ' ἔφυσεν ἅπαντα, διέκρινε δ' ἄλλον ἀπ' ἄλλυ.

Antiqui chaeos mellitum ante omnia carmen,
Naturam ut mutârit, & ut sit conditus æther,
Terráque latipatens, fundamináque æquoris alti,

Consiliique

Consiliique potem, quo nil prius extat, Amorem,
Discernens aliis aliud qui cuncta creavit.

Unde hæc sua sumsit Apollonius, in ejusdem argumenti libro:

Ηειδεν δ' ὡς γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα
Τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μιῇ συναρηρότα μορφῇ
Νείκεος ἐξ ἀλαοῖο διέκριθεν ἀμφὶς ἕκαστα.

Namque canebat, uti tellus, cœlúmque, solúmque
Mista aliis alia & communem nacta figuram
Cœperunt cæca tandem discedere pugna.

Epicharmus comicorum vetustissimus antiquam traditionem referens:

Αλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον γενέσθαι θεῶν.

Sed Deos primùm exstitisse fertur ante omnes chaos.

Aristophanes in Avibus conservatus à Luciano in Philopatride & Suida:

Χάος ἦν καὶ νὺξ, Ἔρεβός τε μέλαν πρώτον, καὶ Τάρταρος εὐρύς.
Γῆ δ' οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' οὐρανὸς ἦν· Ερέβους δ' ἐν ἀπείρασι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νύξ ἡ μελανόπτερος ᾦον.
Εξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν Ἔρως ὁ ποθεινὸς
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώδεσι δίναις·
Οὗτος δὲ χάει πτερόων μιχθεὶς νυχίῳ κατὰ Τάρταρον εὐρυὼ
Ενεόττευσεν γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν εἰς φῶς·
Πρότερον δ' οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων πρὶν Ἔρως συνέμιξεν ἅπαντα,

ξυμμιγνυ-

ξυμμιγνυμένων δ' ἑτέρων ἑτέροις γένετ' ὄρανὸς ὠκεανός τε
Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μακάρων γένος ἄφθιτον.

Chaos & Nox primùm erat atque Erebus nigricans & Tartarus ingens.
Nec humus, nec cœlum erat aut aër, tunc, ceu vi flaminis ovum
Gremium super infinitum Erebi peperit Nox decolor alis:
Ex quo bonus inde emersit Amor circumvolventibus horis,
Radians tergo aureolis pennis, par magni turbinis auræ:
Qui deinde volans mistusque chao, stabat quà Tartarus, atro,
Nostrum genus edit & in dias producit luminis oras.
Neque enim Divûm genus antè fuit, quàm junxit cuncta Cupido:
Simulatque hæc sunt aliis commista alia, æther prodit & æquor,
Et terra, beatorúmque Deûm genus immortale.

Cuivis vel leviter inspicienti apparet sumpta hæc è traditione Phœnicum, quibuscum vetus Articæ incolis, Ionum antiquissimis, commercium. De Erebo jam diximus. Tartarus est תהום ἄβυσσος. Amor ex voce מרחפת, ut suprà indicatum est: quo & illud Parmenidis pertinet:

Πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.
Omnibus ex divis primum perfecit Amorem.

Et Simmiæ Rhodii carmen alarum figuram præferens.

(f) AC *postremo apud Ovidium qui ex Græcis ista transcripsit.*] Locus est in promptu, primo Metamorphoseon. Dignus tamen qui & hîc legatur, quòd præcipua eorum quæ in Mose, verbis ad Mosem proximè accedentibus, enuntiet, multumque iis quæ jam diximus afferat lucis, & ab iis vicissim accipiat.

Ante mare & terras, & quod tegit omnia, cælum,
Vnus erat toto naturæ vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis, indigestaque moles,
Nec quicquam nisi pondus iners, congestáq; eodem
Non bene junctarum discordia semina rerum.
Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan,
Nec nova crescendo reparabat cornua Phœbe,
Nec circumfuso pendebat in aere tellus
Ponderibus librata suis: nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite.
Quáque erat & tellus, illic & pontus & aër.
Sic erat instabilis tellus, innabilis unda,
Lucis egens aër: nulli sua forma manebat;
Obstabátque aliis aliud: quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.
Hanc Deus & melior litem natura diremit.
Nam cœlo terras, & terris abscidit undas,
Et liquidum spisso secrevit ab aëre cœlum.
Quæ postquam evolvit, cæcoque exemit acervo,
Dissociata locis concordi pace ligavit.
Ignea convexi vis & sine pondere cœli
Emicuit, summâque locum sibi legit in arce.
Proximus est aër illi levitate, locóque.
Densior his tellus, elementáque grandia traxit,
Et pressa est gravitate sui. Circumfluus humor,
Ultima possedit, solidumque coercuit orbem.

Sic

Sic ubi disposítam, quisquis fuit ille Deorum,
Congeriem secuit, sectámque in membra redegit:
Principio terram, ne non æqualis ab omni
Parte foret, magni speciem glomeravit in orbis.
Tum freta diffudit, rapidisq; tumescere ventis
Jussit, & ambitæ circumdare littora terræ.
Addidit & fontes, & stagna immensa, lacusque,
Fluminaque obliquis cinxit declivia ripis:
Quæ diversa locis partim sorbentur ab ipsa,
In mare perveniunt partim, campóque recepta
Liberioris aquæ, pro ripis littora pulsant.
Jussit & extendi campos, subsidere valles,
Fronde tegi sylvas, lapidosos surgere montes.
Vtque duæ dextra cœlum, totidémque siniſtra
Parte secant zonæ, quinta est ardentior illis:
Sic onus inclusum numero distinxit eodem
Cura Dei, totidémque plagæ tellure premuntur:
Quarum quæ media est, non est habitabilis æstu;
Nix tegit alta duas: totidem inter utramque locavit,
Temperiémque dedit, mista cum frigore flamma.
Imminet his aër, qui quanto est pondere terra,
Pondere aquæ levior, tanto est onerosior igne.
Illic & nebulas, illic consistere nubes
Jussit, & humanas motura tonitrua mentes,
Et cum fulminibus facientes frigora ventos.
His quoque non passim mundi fabricator habendum
Aëra permisit. Vix nunc obsistitur illis,
Cum sua quisque regat diverso flamina tractu,
Quin lanient mundum: Tanta est discordia fratrum.
Eurus ad Auroram, Nabathæáque regna recessit,
Persidáque, & radiis juga subdita matutinis.

Vesper,

Veſper, & occiduo quæ littora Sole tepeſcunt,
Próxima ſunt Zephyro: Scythiam ſeptémque triones
Horrifer invaſit Boreas: contraria tellus
Nubibus aſſiduis, pluvióque madeſcit ab Auſtro.
Hæc ſuper impoſuit liquidum & gravitate carentem
Æthera, nec quicquam terrenæ fæcis habentem.
Vix ita limitibus diſcreverat omnia certis,
Cum, quæ preſſa diu maſſa latuere ſub ipſa,
Sidera cœperunt toto effervéſcere cœlo.
Neu regio foret ulla ſuis animalibus orba,
Aſtra tenent cœleſte ſolum, formæque Deorum;
Ceſſerunt nitidis habitandæ piſcibus undæ:
Terra ferum cepit: volucres agitabilis aër.
Sanctius his animal mentiſque capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet:
Natus homo eſt: ſive hunc divino ſemine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo:
Sive recens tellus ſeductáque nuper ab alto
Æthere, cognati retinebat ſemina cœli:
Quam ſatus Iapeto, mixtam fluvialibus undis,
Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum.
Pronáque cùm ſpectent animalia cætera terram,
Os homini ſublime dedit, cœlúmque videre
Juſſit, & erectos ad ſidera tollere vultus.

Vides hîc hominis in cuncta hæc inferiora dominatum: vides factum eum ad Dei aut cœlitum imaginem. Euryſus Pythagoreus libro de fortuna: Τὸ σκῆνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον, οἷα γεγονὸς ὁπὸ τῶν αὐτῶν ὕλας· ὑπὸ τεχνίτα δ' εἰργασμένον λώτω· ὃς ἐτεχνίτευσεν αὐτὸν ἀρχετύπῳ χρώμενον ἑαυτῷ. *Hominem corpore ſimilem reliquis, quippe ex eadem conſtantem materia: ſed ab optimo effictum artifice, qui in eo faciendo ſemetipſum*

ipsum habuit exemplar. Ubi σκῆνος est corpus, ut Sapientiæ IX. 15. 11. Cor. v. 1. & 4. Adde quod Horatius animam vocat,

—— *Divinæ particulam auræ.*

Virgilius, *Ætherium sensum.*

Juvenalis vero Satyra XV.

—— *atqui adeo venerabile soli*
Sortiti ingenium, divinorúmque capaces,
Atque exercendis capiendisque artibus apti,
Sensum à cœlesti demissum traximus arce,
Cujus egent prona & terram spectantia. mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque.

Adde egregia ad hanc rem Platonis Alcibiade & Phædone. Cicero de natura Deorum II. *Natura cùm cæteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cœlique, quasi cognationis & domicilii pristini, conspectum excitavit.* Sallustius initio belli Catilinarii. *Omnes homines qui sese student præstare cæteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit.* Plinius libro II. cap. 26. *Hipparchus nunquam satis laudatus, ut quo nemo magis approbaverit cognationem cum homine siderum, animasque nostras partem esse cœli.*

(ζ) ETIAM *Epicharmo.*] (λόγ. Ὁ δὲ γ' τ' ἀνθρώπῳ λόγος πέφυκ' ἀπὸ τοῦ θεοῦ Et Dei à ratione ratio nascitur mortalium.

ET *Platonicis.*] Amelius Platonicus: Καὶ ἔτος ἄρα ἦν ὁ λόγος καθ' ὃν ἀεὶ ὄντα τὰ γινόμενα, ὡς ἂν μὴ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε, μηδὲ δι' ἄπειρον ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ ὂν τῇ τε ἀρχῆς τάξει τε καὶ ἀταξίᾳ καθεστηκότα πρὸς θεὸν εἶναι, δι' ἓξ πάντ' ἁπλῶς γεγονέναι, ὃν ᾧ τὸ γενόμενον ζῷον

ζῶον καὶ ὂν πεφυκέναι· *Hæc itaque illa ratio per quam semper sunt quæ sunt facta, quomodo & Heraclitus censuit: eadem profectò quàm barbarus ille indicat, in primo rerum conditu, imò & in incondito statu Deo adstitisse, per quē omnia omnino facta, in quo id quod sit animal esse suū haberet.* Barbarus quem dicit est Johannes Evangelista, cujus temporibus serior aliquanto Amelius. Verba ejus servavit nobis Eusebius Præparationis lib. XI. cap. XIX. & Cyrillus lib. VIII. contra Julianum. meminit ejusdem Ameliani loci & Augustinus libro X. c. 29. de Civitate Dei, & Confessionum lib. VIII. Tertullianus adversus Gentes: *Apud vestros quoq; sapientes λόγον, id est, sermonem atq; rationem constat artificem videri universitatis. Hanc enim Zeno determinat factitatorem qui cuncta dispositione formaverit.* Locus Zenonis erat libro περὶ οὐσίας, ubi τὸ ποιοῦν causam effectricem vocabat λόγον, quem secuti Cleanthes, Chrysippus, Archedemus, Posidonius, docente Laërtio in Zenone. Seneca rationem facientem vocat epistola LXV. Chalcidius ad Timæum: *Et ratio Dei Deus est, humanis rebus consulens, quæ causa est omnibus benè beatéque vivendi, si non concessum sibi munus à summo Deo negligant.* Idem de Mose alio loco: *Apertè judicans, præeunte divina sapientia cœlum, terrámque factam, eandémque sapientiam divinam esse universitatis primordium.*

(*h*) EORUM *carminum quæ vetustas Orphica appellavit.*] Versus sunt hi:

Αὐδὴν ὁρκίζω σε πατρὸς τὴν φθέγξατο πρώτην,
Ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἑαῖς στηρίξατο βουλαῖς.

Illa mihi testis vox sit quæ prima parenti

Edita,

Edita, cùm totum fundavit jussibus orbem.
Exstant in admonitione ad Græcos inter opera Justini. & hi:

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας γ' ἐπίθεσθε βεβηλοῖς
Πᾶσιν ὁμῶ· σὺ δ' ἄκουε φαεσφόρου ἔκγονε μήνης
Μουσαῖ'. ἐξερέω γὰρ ἀληθέα· μηδὲ δὲ τὰ πρὶν
Εν στήθεσσι φανέντα φίλης αἰῶνος ἀμέρσῃ·
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας τούτῳ προσέδρευε
Ιθύνων κραδίης νοερὸν κύτος· εὖ δ' ἐπίβαινε
Ατραπιτοῦ· μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα,
Εἷς ἐστ' αὐτοτελής· ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται·
Εν δ' αὐτοῖς αὐτὸς πεινίσσεται· οὐδέ τις αὐτὸν
Εἰσοράα θνητῶν· αὐτὸς δέγε πάντας ὁρᾶται.

Queis fas est audire canam, procul ite profani,
Ite foras, tibi sed Lunæ Musæe nepoti,
Vera tibi pandam, ne quæ prius insita menti
Hærescunt dulcis spolient te munere vitæ.
Divinam spectans rationem pectus ad illam
Dirige, & ima animi semper præcordia, recta
Nec deflecte via: fictorem conspice mundi:
Vnus is æternus: suntque omnia facta per unum.
Ipse agitat totam præsenti numine molem,
Mortalis quem nemo videt, videt unicus omnes.

Exstant in admonitione ad Græcos, item in Libro de Monarchia in operibus Justini Martyris, in Clementis Alexandrini Libro Strom. v. in Eusebio Libro XIII præparationis Evangelicæ Aristobulo.

(i) AGNOVIT *& Empedocles.*] De quo Laërtius, τὸν ἥλιον φησὶ πυρὸς ἄθροισμα μέγα. *Solem dicebat magnum esse acervum ignis.* Is qui placita scripsit philosophorum, quæ sunt in operibus Plutarchi Lib. II. cap. 6. Εμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ

δὲ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γῆν, ὑπ' ἄλλων περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς, ἀναβλύσαι τὸ ὑδωρ· ἐξ οὗ ἀναθυμιαθῆναι τὸν ἀέρα, καὶ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ ἀϊθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. *Empedocles primum omnium ſecretum aiebat æthera, deinde ignem, poſt terram, qua conſtricta impetu ipſo agitationis, ebulliiſſe inde aquam: ex hac exhalaſſe aërem: cœlum autem ex æthere natum: ſolem ex igne.* Et cap XX. Empedocles δύο ἥλιους, τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον. *Duos ſoles, alterum originalem, alterum eum qui appareat.* Philolaus vero, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, δεχόμενον μὲν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ πυρὸς τὴν ἀντάυγειαν, διηθοῦντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς. *vitreæ naturæ, qui ignis ejus qui in mundo eſt repercuſſum in ſe ſplendorem recipiat, lumen autem ad nos deſtillet.* Anaxagoras, Democritus, Metrodotus, ſolem maſſam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has ſententias eſſe antiquiſſimas oſtendit Democritus narrante Laërtio.

(*k*) SUPRA *aſtrorum loca divinum eſſe domicilium Aratus.*]

Οἷον δὲ κἀκεῖνο θεῶν ὑπὸ ποσσὶ φορεῖται
Λείψανον εἰδυῖαν πολυκλαύτου ποταμοῖο.
Quantus & ille vides ſubter veſtigia divûm
Se ferat Eridani gurges lachrymabilis amnis.

(*l*) ET *Catullus.*] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum ſic loquens inducitur.

Sed quanquam me nocte premunt veſtigia divûm.

(*m*) EX *veteri diſciplina docuit Thales.*] Teſtis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phœnix origine, teſtibus Herodoto & Leandro.

(n) ETIAM *apud Orphicos*] Hymno noctis.

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.

Noctem concelebro genitricem hominúmque Deûmque.

(o) ET *Heſiodum.*] Cujus hac de re verſus ſuprà poſuimus.

(p) ANTIQUI *moris retinentiſſimagentes.*] Οἱ νομάδες ἀπὸ Λιβύων οὐ ταῖς ἡμέραις, ἀλλὰ ταῖς νυξὶν, αὐτῶν ἀριθμοῦσι τὸν χρόνον. *Numidæ in Libya non ex diebus, ſed ex noctibus tempora ſua computant.* ait Nicolaus Damaſcenus. De Germanis Tacitus: *Nec dierum numerum, ut nos, ſed noctium computant; ſic conſtituunt, ſic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide ſpeculum Saxonicum lib. 1. art. 3. 67. & alibi, & doctiſſimũ Lindebrogium ad vocem Noctis in Vocabulario ad leges Germanicas. Servant hunc morẽ etiam nunc vicinæ gentes Bohemi & Poloni: olim & Galli. Cæſar Libro VI. belli Gallici. *Spatia omnis temporis non numero dierum, ſed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius Libro XVI. hiſtoriæ Naturalis capite ultimo. *Luna, quæ principia menſium annorúmque his facit.* De Hebræis nota res. Athenienſes addit Gellius Libro III. cap. 2. Phœnicum hac quoque in re diſcipulos.

(q) A SUPREMA *mente ordinata omnia Anaxagoras.*] Verba ejus poſuimus ſuprà, quæ habes apud Laërtium, ſcriptorem de placitis philoſophorum & alios. Etiam Timonis de ejus ſententia verſus ſuprà habes.

(r) SIDERA *à Deo facta Aratus.*] Phænomenon initio:

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν
Ἀῤῥητον. μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστὴ δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες· πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει,
Μιμνήσκων βιότοιο. λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀρίστη
Βουσὶ τε καὶ μακέλῃσι· λέγει δ' ὅτε δεξιὸς ὥρα
Καὶ φυτὰ γυρῶσαι, καὶ σπέρματα πάντα βαλέ-
σθαι
Αὐτὸς γὰρ τάγε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀστέρας οἵ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν
Ἀνδράσιν ὡράων, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύωνται.
Τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται.
Χαῖρε πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν
ὄνειαρ.

Quæ nos olim sic vertimus;
Ab Jove Musarum primordia: semper in ore
Plurimus ille hominum est, qui compita numine magno,
Conciliúmque virûm complet, pelagúsque profundum,
Et pelagi portus: fruimur Jove & utimur omnes.
Nos genus illius: nobis ille omine læto
Dextera præsignat, populúmque laboribus urget,
Consulat ut vitæ: quando sit terra ligoni
Aptior aut bubus monet, & quo tempore par sit
Aut ferere, aut septas limphis adspergere plantas.
Ipse etiam in magno defixit sidera mundo
Ordine quæque suo, atque in totum providus annum
Astra dedit, quæ nos moneant, qua quælibet hora
Apta regi, certa nascantur ut omnia lege.
Idem ergo primus placatur & ultimus idem.

Magne pater, magnum mortalibus incrementum.
Jovem hic intelligendum Deum verum Mundi opificem & res docet, & Paulus Apoſtolus in Actis XVII. 28. Ovidius ſua Phænomena his verſibus terminavit, ut ex Lactantio diſcimus:

Tot numero, talique Deus ſimulacra figura
Impoſuit cœlo, pérque atras ſparſa tenebras
Clara pruinoſæ juſſit dare lumina nocti.

Chalcidius, ad Timæum: *Cui quidem rei Hebræorum quoque ſententia concinit, qui perhibent exornatorem mundi Deum, mandaſſe provinciam, Soli quidem, ut diem regeret, Lunæ verò ut noctem tueretur: cæteras quoque ſtellas diſpoſuiſſe, tanquam temporum limites annorúmque ſigna, indicia quoque futurórum proventuum.*

(ſſ) SPIRITU *Dei infuſam rebus vitam poſt Græcos Virgilius.*] In ſexto Æneidos, quem Servius ait ex plurimis veterum ſcriptis fabricatum.

Principio cœlum & terras, campóſque liquentes,
Lucentémque globum Lunæ, Titaniáque aſtra
Spiritus intus alit: totámque infuſa per artus
Mens agitat mólem, & magno ſe corpore miſcet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore pontus.
Igneus eſt illis vigor & cœleſtis origo
Seminibus.

Explicandis his illa ſerviant ejuſdem Georgicon IV.

His quidam ſignis, atque hæc exempla ſecuti,
Eſſe apibus partem divinæ mentis, & hauſtus
Ætherios dixere. Deum namque ire per omnes
Terráſque, tractúſque maris, cœlúmque profundum,

Hinc

Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.

(t) HOMINEM *ex luto formatum Hesiodus.*] Operibus ac diebus.

Ηφαιστον δ' ὀκέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδήν.

Mulciberumque moras jubet omnes solvere, & undas
Commiscere solo, atque humanam imponere vocem.

(u) HOMERUS.] Iliados H.

Αλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γενέσθε.

At vos in tellurem omnes abeatis & undam.

Redeunt enim omnia eo unde venerunt. Euriripides Hypsipyle, ut nos docet Stobæus titulo: Eventus rerum fortiter ferendos;

——κᾆτα δ' ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

Quæ Cicero ita vertit Tusculanarum tertio.

Quæ generi humano angorem nequicquam adferunt.
Reddenda est terræ terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. sic jubet necessitas.

Idem Euripides Supplicibus.

Εάσατ' ἤδη γῇ καλυφθῆναι νεκρούς.
Οθεν δ' ἕκαστον εἰς το σῶμ' ἀφίκετο,
Εντᾶυθ' ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,
Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν· οὔτι γὰρ κεκτήμεθα
Ημέτερον αὐτὸ, πλὴν ὀνοικῆσαι βίον·
Κἄπειτα τὴν θρέψασαν αὐτὸ δεῖ λαβεῖν.

Jam sinite terræ mortuos gremio tegi:

Res unde quæque ſumſerat primordium
Eò recipitur. Spiritus cœlo redit,
Corpúſque terræ: jure nec enim mancupî,
Sed brevis ad ævi tempus utendum datur,
Mox Terra repetit ipſa quod nutriverat.

Quæ vide quam pulchrè conveniant cum Moſe, Gen. III. 19. & Solomone Eccleſ. XII. 7.

(x) CALLIMACHUS.] Cui in Scazonte homo πηλὸς ὁ Προμήθειος, *lutum Promethei*. Hujus luti mentio & apud Juvenalem & Martialem. Adde Cenſorini locum. *Democrito verò Abderitæ ex aqua limóque primùm viſum eſt homines procreatos. nec longè ſecus Epicurus.*

(y) MAXIMUS TYRIUS.] Diſſertatione I. ἐν τοσούτῳ δὴ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ, ἕνα ἴδοις ἂν ὑπὸ πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἷς πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοὶ, θεοῦ παῖδες, συνάρχοντες θεῷ. ταῦτα ὁ Ἕλλην λέγει καὶ ὁ βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἠπειρώτης καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς, καὶ ὁ ἄσοφος. *In tanta pugna ac diſcordia & diſcrepantia, unam videas per terras omnes legem famámque conſentientem, Deum eſſe unum rerum univerſarum & Regem & patrem, multos præterea Deos, Dei filios, adminiſtrationis participes. Hæc & Græcus dicit, & dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, & ſapiens & ſapientia deſtitutus.* Adde his loca quæ attulimus libro II. de Jure belli ac pacis cap. XX. §. 45. & illud Antiſthenis relatum à Cicerone primo de Natura Deorum: *Populares Deos multos, naturalem unum eſſe.* Addit Lactantius lib. I. cap. V.

ex

ex eodem Antiſthene, *Summæ totius artificem.* Sophocles:

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ὄστιν θεὸς,
Ος οὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακράν,
Πόντου τε χαρπτὸν ὄιδμα, καὶ νέμων βίας.
Unus profectò eſt, unus eſt tantùm Deus,
Cœli ſolíque machinam qui condidit,
Vadúmque ponti cærulum, & vim ſpiritus.

Adde Varronis locum, qui apud Auguſtinum de Civitate Dei Libro IV. cap. 31.

(z) EX JOSEPHO.] Adverſus Appionem II. circa finem nullam eſſe ait, urbem Græcam, nullam barbaram ἔνθα μὴ τὸ τῆς ἑβδομάδος, ὡς ἀργοῦμεν ἡμεῖς, τὸ ἔθος ἐπιφοίτηκεν, quam non pervaſerit mos ſeptimæ diei qua Judæi feriantur.

(aa) PHILONE.] De die ſeptima, Ἑορτὴ γὰρ οὐ μιᾶς πόλεως, ἢ χώρας ἐστὶν, ἀλλὰ τῆς παντός. *Eſt enim feſtus dies non unius urbi, aut regioni, ſed univerſo.*

(bb) TIBULLO.]

Cultáque Judæo ſeptima ſacra viro.

Loquitur autem de iis feriis quas & Romanæ mulieres obſervabant.

(cc) CLEMENTE ALEXANDRINO.] Qui Strom. V. ex Heſiodo adfert ἑβδόμην ἱερὴν ἦμαρ, *lux ſeptima ſancta*, & ſimilia ex Homero & Callimacho. Adde quæ ex Ariſtobulo adfert Euſebius Libro XIII. cap. 12. Theophilus Antiochenus Libro II. ad Autolycum. Περὶ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας ὡς πάντες ἄνθρωποι ὀνομάζουσι. *De ſeptima die quam omnes homines celebrant.* Suetonius Tiberio XXXII. *Diogenes grammaticus diſputare ſabbatis Rhodi ſolitus.*

(*dd*) LUCIANO.] Qui pueros luſiſſe diebus ſeptimis nos docet in Parologiſta.

(*ee*) APUD *Celtas.*] Oſtendunt antiquiſſima etiam apud Celticas gentes, id eſt, Germanos, Gallos, Britannos, dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus Lib. I. c. 84.

(*ff*) PHILOSTRATUS.] Libro III. c. 13. ubi de Indis.

(*gg*) DION CASSIUS.] Lib. XXXIII. Τὴν ἡμέραν τῶν τῷ Κρόνῳ καλουμένων. *Diem quam Saturni dicimus.* Addit ibidem morem per ſeptenos dies tempora computandi ab Ægyptiis ad omne humanum genus manaſſe. Non autem recentem eſſe hunc morem, ſed veteriſſimum docet nos Herodotus Libro II. Adde de Romanis Iſidorum Libro V. cap. 30. & 32.

(*hh*) ET *vetuſtiſſima dierum nomina.*] Vide oraculum & Orphei verſus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum.

(*ii*) CUM *ſimplicitate fuiſſe.*] Vide quæ in hanc rem produximus Libro II. cap. I. §. II. de Iure belli, & in Notis ad eum locum.

(*kk*) ET *nudo corpore docebant & Ægyptii.*] Quorum ſententiam ſic refert Diodorus Siculus Libro I. Τὰς οὖν πρώτας τῶν ἀνθρώπων, μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένων, ἐπιπόνως διάγειν, γυμνὰς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως δὲ καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνεννοήτους. *Primos homines, cum nihil eorum quæ ſunt ad vitam utilia repertum adhuc eſſet, vixiſſe durius, quippe nulla veſte amictos, domicilii & ignis inſuetos, manſuetioris victus rudes.* Plato in Politico, Θεὸς ἔνειμεν αὐτὸς, αὐτὸς ἐπιστάτων, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῷον

ζῶον ὃν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι. *Deus eos pascebat, custósque eorum ipse erat, sicut nunc homines, divinius animal, pascunt animantium sequiora.* Deinde Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. *Nudi autem & sine stragulis sub dio plerumque pascebant.* Dicæarchus Peripateticus citatus tum Porphyrio Libro IV. de non esu animalium, tum, quoad sensum, Varroni de re Rustica. Τοὺς παλαιοὺς καὶ ἐγγὺς θεῶν γεγονότας, βελτίστους τε ὄντας φύσει καὶ τὴν ἄριστον ἐζηκότας βίον, ὡς χρυσοῦν γένος νομίζεσθαι. *Primos illos diisque proximos mortales, optimæ fuisse indolis, vitámque vixisse optimam, unde & auream hanc dici ætatem.*

(*ll*) ETIAM *Indis celebrata, ut apud Strabonem est.*] Libro XV. Calanum Indum loquentem inducit: Τὸ παλαιὸν πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη, καθάπερ καὶ νῦν κόνεως. καὶ κρῆναι δ' ἔρρεον αἱ μὲν ὕδατος, γάλακτος δ' ἄλλαι, καὶ ὁμοίως αἱ μὲν μέλιτος, αἱ δ' οἴνου, τινὲς δ' ἐλαίου. ὑπὸ πλησμονῆς δ' οἱ ἄνθρωποι καὶ τρυφῆς εἰς ὕβριν ἐξέπεσον· Ζεὺς δὲ μισήσας τὴν κατάστασιν, ἠφάνισε πάντα, καὶ διὰ πόνου τὴν βίον ἀπέδειξε. *Olim omnia ita plena erant farinæ ex tritico & hordeo ut nunc pulvere. Fontes fluebant aqua nonnulli, lacte alii, rursum alii vino ac melle. Sed homines præ copia rerum ac deliciis ad contumeliam se transtulere: quem statum exosus Deus omnia ea abolevit, aliúdque vitæ genus per laborem agendæ instituit.*

(*mm*) ADAMI, *Evæ, arboris, serpentis historiam.*] In iis quæ Philo Byblius ex Sanchuniathone vertit, πρωτόγονος est אדם, αἰὼν est חוה, mortalium primi, repertores fructus arborum,

arborum. Et in antiquiſſimis Græcorum myſteriis acclamarum Εὖα, ſimúlque monſtratus ſerpens. Meminere Heſychius, Clemens in Protreptico, Plutarchus Alexandro: Chalcidius ad Timæum: *Juxtáque Moyſea Deus vitæ primigeniis interdixit, ne edulibus arborum, ex quibus notitia boni malique animis eorum obreperet, veſcerentur.* Idem alio loco: *Quibus Hebræi concinunt, cùm dicunt homini quidem à Deo datam eſſe animam ex inſpiratione cœleſti, quam rationem atque animam rationabilem appellant: mutis verò & agreſtibus, ex ſilva rationis expertem juſſu Dei vivis animantibus & beſtiis terræ gremio profuſis: quorum in numero fuerit etiam illa ſerpens, quæ primitias generis humani malis ſuaſionibus illaqueaverit.*

(nn) NOTAVIT *Maimonides.*] Ductoris dubitantium parte III. c. 29.

(oo) AD *ſex annorum millia putari.*] Cum hoc numero bene convenit quod ex Porphyrio tradidit Simplicius commentario XVI. in Librum II. de Cœlo, obſervationes quas Babylone collectas ad Ariſtotelem miſit Caliſthenes fuiſſe ad illa tempora annorum cIↃ IↃ cccc III. id enim à diluvii tempore non multum abit.

(pp) NOSTRI *quoque ſeculi teſtes perhibent.*] Vide inter alios Ferdinandum Mendeſium de Pinto.

(qq) BEROSUS *in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, Hieronymus in Phœniciis, Heſtiæus, Hecataus, Hellanicus in Græcis prodiderunt.*] Omnes hos ſcriptores, ſuo adhuc tempore manentibus libris, teſtes citat Joſephus Antiquæ hiſtoriæ Libro I. cap. 4. ac præ-

præter hos Acusilaum, Ephorum, Nicolaum Damascenum. Arcadas ad ccc. annos vivere solitos notat ad VIII. Æneidos Servius.

(rr) MAJORA *olim multo fuisse hominum corpora.*] Josephus Antiquæ historiæ Lib. v. c. 2. Ὑπελείπετο δὲ τῶν γιγάντων ἔτι γένος, οἱ διὰ σωμάτων μεγέθη, καὶ μορφὰς οὐδὲν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίας, παράδοξον ἦσαν θέαμα, καὶ δεινὸν ἄκουσμα· δείκνυται δ' ἔτι καὶ νῦν τούτων ὀστᾶ, μηδὲν τοῖς ὑπὸ πίστιν ἐρχομένοις ἐοικότα. *Restabat etiam tum gigantum genus, qui ob corporis magnitudinem ac figuras multum aliis hominum dispares stupendum erant spectaculum, & fama terribilis: monstrantur in hunc diem eorum ossa fidem omnem vulgi excedentia.* Gabinius in Mauritaniæ descriptione dicebat à Sertorio reperta Antæi ossa, quorum compagem fuisse cubitorum sexaginta. Phlegon Trallianus Mirabilium cap. IX. meminit effossi capitis Idæ, quod triplæ esset ad solitum modum quantitatis. Addit idem in Dalmatia reperta corpora multa, quorum ulnæ XVI. ulnas excederent. Narrat idem ex Theopompo in Bosphoro Cimmerio repertam ossium humanorum compagem longam XXXIV. cubitos. Ejusdem Phlegontis exstat libellus de longævis, dignus sanè lectu.

(ss) PAUSANIAS.] Is in Laconicis meminit ossium humanorum, sed insolitæ magnitudinis, quæ in Templo Æsculapii ad Asopum urbem ostendebantur: & in Eliacorum priore ossis è mari educti, quod olim Pisæ custoditum Pelopisque creditum fuerat.

(tt) PHILOSTRATUS.] In Heroicorum initio multa ait gigantea corpora in Pallene

lene detegi per imbres aut terræ motus.

(uu) PLINIUS.] Libro VII. c. 16. *In Creta terræ motu rupto monte inventum eſt corpus ſtans; quod alii Orionis, alii Eëtionis fuiſſe tradunt. Oreſtis corpus Oraculi juſſu refoſſum ſeptem cubitorum fuiſſe monumentis traditur. Jam verò ante annos prope mille, vates ille Homerus non ceſſavit minora corpora mortalium, quàm priſca, conqueri.* Solinus cap. 1. *Quis enim non ævo iſto minor parentibus ſuis naſcitur? Priſcorum autem teſtantur molem etiam Oreſtis ſuprema, cujus oſſa Olympiade quinquageſima & octava Tegeæ inventa à Spartanis oraculo monitis, diſcimus impleſſe longitudinem cubitorum ſeptem. Scripta quoque, quæ ex antiquitate memorias accerſunt in fidem veri, hoc etiam receperunt, quod bello Cretico, cum elata flumina plus quam vi amnica terras rupiſſent, poſt diſceſſum fluctuum inter plurima humi diſcidia humanum corpus repertum ſit cubitûm trium atque triginta: cujus inſpectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipſum impendio captos miraculo, quod auditu refutaverant oculis potitos.* De molari hominis dente à ſe conſpecto vide Auguſtinum Libro XV. de Civitate Dei cap. XI.

(xx) ET *famulantes ei mentes.*] De his vide pulchra apud Plutarchum de Iſide, Maximum Tyrium diſſertatione prima & XVI. Julianum hymno Solis. Ipſum nomen ἀγαθὸν in hac re uſurpant præter Græcos veteris fœderis interpretes Labeo, Ariſtides, Porphyrius, Jamblichus, Chalcidius: & his omnibus antiquior Hoſtanes citatus Minutio. Heraclitus, teſte quem dixi Chalcidio, aſſerit, prædmoneri meritos

tos inſtruentibus divinis poteſtatibus.

(yy) POST *Græcos plurimos refert Catullus.*] Epithalamio Pelei & Thetidos :

Sed poſtquam tellus ſcelere eſt imbuta nefando,
Juſtitiámque omnes cupida de mente fugarunt:
Perfudere manus fraterno ſanguine fratres,
Deſtitit exſtinctos natus lugere parentes,
Optavit genitor primævi funera nati,
Liber ut innuptæ potiretur flore novercæ:
Ignaro mater ſubſternens ſe impia nato,
Impia non verita eſt divos ſceleráre penates:
Omnia fanda, nefanda malo permiſta furore
Juſtificam nobis mentem avertêre Deorum.

(zz) APUD *Græcos.*] Homerum Iliados Σ'. Heſiodum in operibus. Huc pertinent Deorum pugnæ, quarum & Plato meminit de Republica II. & ſegreges iſti dominatus, quorum idem Plato mentionem fecit de legibus III.

(aaa) ET *Latinos quoſdam legitur.*] Vide Ovidium I. Metamorphoſeon, & Lucanum Libro IV. Seneca Natur. quæſt. 30. ubi de diluvio: *Exſtinctis pariter feris, in quarum homines ingenia tranſierant.*

(bbb) VARRONI *omne id tempus ignotum vocabatur.*] Cenſorinus. *Nunc verò id intervallum temporis tractabo, quod Hiſtoricon Varro appellat. Hic enim tria diſcrimina temporum eſſe tradit. Primùm ab hominum principio ad Cataclyſmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur ἄδηλον. Secundum à cataclyſmo priore ad Olympiadem primam: quod, quia in eo multa fabuloſa referuntur, μυθικὸν nominatur. Tertium à primâ Olympiade ad nos: quod dicitur ἱστορικὸν, quia in eo res geſtæ veris hiſtoriis continentur.* Tempus illud quod Varro ἄδηλον, Hebræorum

bræorum Rabbini vocant inane. Diluvii autem universalis notam conchas quæ in montibus reperiuntur, notavit Philo de Mundi immortalitate.

(ccc) CHALDÆORUM *Berosus.*] De quo sic Josephus contra Appionem primo: Οὗτος τοίνυν ὁ Βηρωσσὸς ταῖς ἀρχαιοτάταις ἐπακολουθῶν ἀναγραφαῖς, περί τε τοῦ γενομένου κατακλυσμοῦ, καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ Μωϋσῆς οὕτως ἱστορηκεν, καὶ περὶ τῆς λάρνακος, ἐν ᾗ Νῶχος ὁ τοῦ γένους ἡμῶν ἀρχηγὸς διεσώθη, προσενεχθείσης αὐτῆς ταῖς ἀκρωρείαις τῶν Αρμενίων ὀρῶν. *Hic Berosus antiquissima scripta sequens eadem quæ Moses narrat de magno diluvio, hominúmque per id interitu, ac de arca, in qua Nochus generis nostri auctor servatus est, cùm ea ad cacumina Armeniorum montium se applicuisset.* Post recitatam autem diluvii historiam hæc verba addidit Berosus, quæ idem ille Josephus habet antiquæ historiæ Libro primo capite quarto. Λέγεται δὲ καὶ τοῦ πλοίου ἐν τῇ Αρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδυαίων ἔτι μέρος εἶναι, καὶ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιροῦντας, χρῶνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς. *Dicitur autem etiam nunc in Armenia in Cordyaorum monte pars esse ejus navigii, & quosdam inde bitumen auferre. Eo autem ablato utuntur homines maximè pro amuleto.*

(ddd) ASSYRIORUM *Abydenus.*] Servavit nobis ejus locum Eusebius Libro IX. Præparationis cap. 12. Cyrillus primo adversus Julianum. Μεθ' ὃν ἄλλοι τε ἦρξαν καὶ Σεισίθρος, ὧν Κρόνος προσημαίνει μὲν ἔσεσθαι πλῆθος ὄμβρων Δεσίου πέμπτῃ ἐπὶ δέκα, κελεύει δὲ πᾶν ὅ,

ἢ γεγραμμάτων ἁπὸ ἐχόμενον ἐν Ἡλίου πόλει τῇ ἐν Σιππάροισιν ἀποκρύψαι. Σίσιθρος ἢ ταῦτα ὁπωσθεὶς ποιήσας εὐθέως ὑπὸ Ἀρμενίας ἀνάπλεως, καὶ παραυτίκα μὲν κατελάμβανε τὰ ὑπὸ θεοῦ. Τελευτῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐπειδὴ ἐν ὑπόπτοις, μιᾶς ἀφεὶς ὀρνίθων, πόρρω πετόμενον, εἴπως γῆν ἴδοιεν τὰ ὕδατος ὑπολύσαι· αἱ δὲ, ὑπολιχμώμεναι σφέας πηλάγους ἀχανέας, ἀπορέουσαι ὅκη κατορμήσονται, παρὰ τὸν Σίσιθρον ὀπίσω νομίζονται, καὶ ἐπὶ δευτέρῃ ἕτερον· ὡς δὲ τῇσι τελευτῇ ὑπέτυχε (ἀπικάτο γὰρ δὴ πηλῷ κατάπλεοι τοὺ ταρσούς) θεοὶ μὲν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσι· τὸ δὲ πλοῖον ἐν Ἀρμενίῃ πελάσσαι ξύλων ἀλεξιφάρμακα τοῖσι ἐπιχωρίοισι παρεῖχε. *Post hos imperarunt alii ac deinde Sisithrus, cui Saturnus præsignificavit ingentem vim imbrium futuram, Desit decima quinta, jussit autem quicquid erat literarum eum Heliopoli, quæ in Sipparis est, abscondere. Sisithrus hæc cum implessent statim in Armeniam navigavit, ac subitò vera deprehendit quæ Deus dixerat. Tertia die postquam remiserat tempestas, avium quasdam emisit, experimentum capturus an illæ terra aliquid visuræ essent è mari exstans. Illæ verò exceptæ ab immenso pelago, non habentes ubi considerent, ad Sisithrum retro rediere, & post eas aliæ. At cùm misissent tertiò (redierant enim aves alis limo plenis) Dii eum humanis rebus exemerunt. Navigium in Armeniam pervenit, ibique vicinis ligna præbuit amuleti vim habentia.* Sisithrus, ut & Ogyges, & Deucalion, nomina sunt idem aliis linguis significantia, quod Noë Hebraico sermone, quo scripsit, nominâque propria, ita ut eorum vis ab Hebræis intelligi posset, expressit Moses: quo-

modo

modo scilicet Alexander Polyhistor Isaacum Græcè scribens γέλωτα vocavit, ut ex Eusebio discimus: multáque sunt talia apud Historicos omnes. Philo de præmiis & pœnis. Τούτον Ελληνες μεν Δευκαλίωνα, Χαλδαῖοι δὲ Νῶε ἐπονομάζουσιν, ἐφ ᾧ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν συνέβη γενέσθαι. *Hunc Græci Deucaliona, Chaldæi Noë vocant, sub quo magnus ille cataclysmus evênit.* Deucalionis autem diluvium fuisse illud universale tradebant Ægyptii teste Diodoro Lib. 1. Ad Italiam enim pertinuisse Plinius Lib. III. c. 14. Ut ad nominum illam in alias linguas transfusionem redeam, insignis est ea de re Platonis In Critia locus. Τὸ δ' ἔτι βραχὺ πρὸ τοῦ λόγου δεῖ δηλῶσαι, μὴ πολλάκις ἀκούοντες Ελληνικὰ βαρβάρων ἀνδρῶν ὀνόματα θαυμάζητε. τὸ γὰρ αἴτιον αὐτῶν πεύσεσθε. Σόλων ἐπινοῶν εἰς τὴν αὐτοῦ ποίησιν καταχρήσασθαι τῷ λόγῳ, διαπυνθανόμενος τὴν τῶν ὀνομάτων δύναμιν, εὗρε τούς τε ΑΙγυπτίους τοὺς πρώτους ἐκείνους αὐτὰ γράψαντας, εἰς τὴν αὐτῶν φωνὴν μετενηνοχότας. αὐτός τε αὖ πάλιν ἑκάστου τὴν διάνοιαν ὀνόματος ἀναλαμβάνων, εἰς τὴν ἡμετέραν ἄγων φωνὴν ἀπεγράφετο. *Illud in hujus sermonis limine dicendum vobis, ne miremini si Græca sæpè audiatis virorum barbarorum nomina. causam jam intelligetis. Cùm Solon carminibus suis inserere hanc narrationem vellet, vim ipsam significationémque nominum perscrutatus, reperit Ægyptiorum primos qui de rebus istis scripserant, in suam ea linguam transtulisse. Ipse verò percepta nominis cujúsque significatione, ea ipsa nostro vestivit sermone.* Cum Abydeni verbis congruunt illa Alexandri Polyhistoris, quæ servavit nobis Cyrillus dicto libro

libro primo adversus Julianum, Ὠπάρτου δὲ τελευτήσαντος, τὸν υἱὸν αὐτοῦ ξίσουθρον βασιλεῦσαι Σάρους δεκαοκτώ. ἐπὶ τούτου τὸν μέγαν φασὶ γενέσθαι κατακλυσμόν· εἶτα σωθῆναι λέγει τὸν ξίσουθρον, προαπαγγείλαντος αὐτῷ τοῦ Κρόνου τὸ ἐσόμενον, καὶ ὅτι προσήκει ναυπηγήσεσθαι λάρνακα· καὶ ὁμοῦ πτηνοῖς, ἑρπετοῖς τε καὶ κτήνεσι πλεῖν ἐν αὐτῇ. *Mortuo Otiarte filium ejus imperasse Xisuthrum per octo decim annos, quos Saros vocant. Hujus temporibus fuisse aiunt diluvium magnum. Narrat deinde servatum Xisuthrum, Saturno ipsi quod futurum erat prænuntiante, & fabricandam ipsi Arcam: in eo ipsi unà cum volucribus, reptilibus ac jumentis navigandum.* Assyriis autem, ut & aliis quibusdam gentibus, Deus summus ab ea stella vocabatur, quæ ut Taciti utar verbis, è septem sideribus, queis mortales reguntur, altissimo orbe & præcipua potentia ferebatur; aut certè Syriacum איל, quod Deum significat, Græci interpretes Κρόνον ideo vertere, quod is Syris איל dicebatur. Philo Byblius Sanchuniathonis interpres ἶλον τὸν καὶ Κρόνον λ. citat Eusebius: apud quem mox ex eodem Philone sequitur: Κρόνος ὃν οἱ Φοίνικες Ισραὴλ ὀνομάζουσι. Sed error est librarii, qui pro ἶλ, quod contractè pro Ισραὴλ Græcis Christianis poni solet, posuit Ισραὴλ, cum ἶλ sit, ut diximus איל, quomodo Syri dicunt quod אל Hebræi.

(eee) QUI *& columbæ emissæ meminit ut & ex Græcis Plutarchus.*] Libro terrestria an aquatica animantia plus habeant solertiæ. Δευκαλίωνί φασι περιστερὰν ἐκ τῆς λάρνακος ἀφιεμένην δήλωμα γενέσθαι, χειμῶνος μὲν εἴσω πάλιν ἐνδυομένην, εὐδίας δ' ἀποπτᾶσε. *Co-*

 lumbam

lumbam aiunt ex arca emissam certum indicium detulisse Deucalioni, cùm rediret, tempestatis, ubi emanebat, serenæ. Notanda autem & in hoc Plutarchi & in illo Polyhistoris loco, non minus quàm in Nicolai Damasceni & Apollodori libris, & in iis scriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus Libro III. vox λάρνακος, quæ planè respondet voci תבה, quam in hac historia Moses usurpat, neque verò aliter eam vertit Josephus.

(*fff*) LUCIANUS.] Libro de Dea Syria, cùm de templo vetustissimo quod erat Hierapoli agere cœpisset, adjungit. ΟΙ μὲν οὖν πολλοὶ Δευκαλίωνα τὴν Σκύθεα τὸ ἱερὸν εἶσασθαι λέγουσι· τοῦτον Δευκαλίωνα, ἐπὶ τοῦ τὸ πολλὸν ὕδωρ ἐγένετο. Δευκαλίωνος δὲ πέρι λόγον ἐν Ελλησι ἤκουσα, τὸν Ελλήνες ἐπ' αὐτῷ λέγουσι. ὁ δὲ μῦθος ὧδε ἔχει. ἥδε ἡ γενεὴ, οἱ νῦν ἄνθρωποι, οὐ πρῶτοι ἐγένοντο, ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἡ γενεὴ πάντες ὤλοντο. οὗτοι δὲ γένεος τοῦ δευτέρου εἰσὶ, τὸ αὖτις ἐκ δευκαλίωνος εἰς πληθὺν ἀπίκετο. ἐκείνων δὲ πέρι τῶν ἀνθρώπων τάδε μυθέονται, ὑβρισταὶ κάρτα ἐόντες, ἀθέμιστα ἔργα ἔπρασσον. ὅτε γὰρ ὅρκια ἐφύλασσον, ὅτε ξείνους ἐδέκοντο, ὅτε ἱκετέων ἠνείχοντο· ἀντ' ὧν σφισὶ ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀπίκετο. αὐτίκα ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδιδοῖ, καὶ ὄμβροι μεγάλοι ἐγένοντο, καὶ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μέζονες, καὶ ἡ θάλασσα ἐπὶ πολλὸν ἀνέβη, ἐς ὃ πάντα ὕδωρ ἐγένοντο, καὶ πάντες ὄλοντο. Δευκαλίων δὲ μοῦνος ἀνθρώπων ἐλίπετο ἐς γενεὴν δευτέρην, εὐβουλίης τε καὶ τοῦ εὐσεβέος εἵνεκα. ἡ δὲ οἱ σωτηρίη ἥδε ἐγένετο. λάρνακα μεγάλην, τὴν αὐτὸς ἔχε, ἐς ταύτην ἐσβιβάσας παῖδάς τε καὶ γυναῖκας ἑωυτοῦ, ἐσέβη. ἐσβαίνοντι δὲ οἱ ἀπίκοντο

τοσύες, καὶ ἵπποι, καὶ λεόντων γένεα, καὶ ὄφιες, καὶ ἄλλα, ὁκόσα ἐν γῇ νέμονται, πάντα ἐς ζεύγεα. ὁ δὲ πάντα ἐδέκετο· καί μιν οὐκ ἐσίνοντο· ἀλλά σφισι μεγάλη διόθεν φιλίη ἐγένετο· καὶ ἐν μιῇ λάρνακι πάντες ἔπλευσαν, ἔς τε τὸ ὕδωρ ἐπεκράτεε. τὰ μὲν Δευκαλίωνος πέρι Ελλήνες ἱστορέουσι. τὰ δὲ ὑπὸ τούτου, λέγεται λόγος ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἱρῇ πόλει μεγάλως ἄξιος θωϋμάσαι, ὅτι ἐν τῇ σφετέρῃ χώρῃ χάσμα μέγα ἐγένετο, καὶ τὸ σύμπαν ὕδωρ κατεδέξατο. Δευκαλίων δὲ, ἐπεὶ τάδε ἐγένετο, βωμούς τε ἔθετο, καὶ νηὸν ἐπὶ τῷ χάσματι Ηρης ἅγιον ἐστήσατο· ἐγὼ δὲ καὶ τὸ χάσμα εἶδον, καὶ ἔστι ὑπὸ τῷ νηῷ κάρτα μικρόν. εἰ μὲν ὦν πάλαι καὶ μέγα ἐὸν, νῦν τοιόνδε ἐγένετο, οὐκ οἶδα· τὸ δὲ ἐγὼ εἶδον, μικρόν ἐστι. σῆμα δὲ τῆς ἱστορίης τόδε πρήσσουσι. δὶς ἑκάστου ἔτεος ἐκ θαλάσσης ὕδωρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέεται. φέρουσι δὲ οὐκ ἱρέες μόνον, ἀλλὰ πᾶσα Συρίη καὶ Αραβίη, καὶ πέρηθεν τοῦ Εὐφρήτεω, πολλοὶ ἄνθρωποι ἐς θάλασσαν ἔρχονται, καὶ πάντες ὕδωρ φέρουσι· τὸ, πρῶτα μὲν ἐν τῷ νηῷ ἐκχέουσι, μετὰ δὲ, ἐς τὸ χάσμα κατέρχεται, καὶ δέκεται τὸ χάσμα μικρὸν ἐὸν ὕδαος χρῆμα πολλόν· τὰ δὲ ποιέοντες Δευκαλίωνα ἐν τῷ ἱρῷ τόνδε νόμον θέσθαι λέγουσι, συμφορῆς τε καὶ εὐεργεσίης μνῆμα ἔμμεναι. ὁ μὲν ὦν ἀρχαῖος αὐτοῖς λόγος ἀμφὶ τοῦ ἱροῦ, τοιός δέ ἐστι.

Plerique à Deucalione ſtructum dicunt hoc templum, eo ſcilicet Deucalione, cujus ætate vis aquarum fuit maxima. De eo autem Deucalione in Græcia audivi quod Græci narrant. Eſt autem ſermo talis. Hoc quod nunc eſt hominum genus non ab initio exſtitiſſe, ſed id periiſſe ſtirpitus: qui verò nunc ſunt homines ſecundi eſſe generis, quod ortum à Deucalione paulatim in ingentem

multitudinem excrevit. De illis autem qui antè fuerant hominibus hæc sunt quæ memorantur. Contumelioſi homines cùm eſſent, iniqua facinora perpetrabant: nam neque jusjurandum ſervabant, neque excipiebant hoſpites, neque curabant ſupplices: ob quas res maxima eis ſupervênit calamitas. Statim enim terra plurimum aquæ de ſe extulit, tum verò plurimi de cœlo cecidere imbres: flumina quoque ultra modum exundavere, & mare ipſum ſuperfuſum eſt terris, ita ut jes omnes aqua fierent, homines verò perirent omnes. Solus tunc ad ſecundi generis exordium Deucalion relictus eſt, prudentiæ & pietatis ergo. Servatus autem hoc modo eſt. In arcam magnam quam habebat liberos mulieréſque domus ſuæ impoſuit, ipſéque eam ingreſſus eſt: quod cùm faceret, venere apri, & equi, & leonum genera, & ſerpentes, & alia quæ in terra paſcuntur, bina quæque: ille hæc ad ſe animantia recepit omnia: quæ nihil nocuere: ſed magna ei cum illis divinitus amicitia obvenit: unáque in arca navigarunt omnes, quamdiu aqua ſuper terras fuit. Hæc ſunt quæ de Deucalione referunt Græci. De iis verò quæ poſt acciderunt fertur ab illis qui Hieropolim habitant res admirabilis, in ſua regione terræ fuiſſe hiatum, qui aquam abſorpſerit omnem. Id ubi factum eſſet, à Deucalione poſitas aras & Junonis templum ſuper illo hiatu. Hiatum ipſe vidi. Valde exiguus eſt ſub templo quod dixi. An olim major fuerit, contractúſque ſit cum tempore, equidem neſcio: id ſcio quod vidi parvum eſſe. In hiſtoriæ hujus ſignum quod aguntur, hoc eſt: bis anno ex mari aqua in templum defertur. Ferunt aquam non ſacerdotes tantùm, ſed omnis Syria Arabiáque. Quin ab Euphrate

uſque

usque eunt ad mare homines, omnésque aquam ferunt: eam primum effundunt in Templum. Descendit in hiatum aqua: & is hiatus, quamvis parvus, immensam vim aquæ recipit. Hoc cùm faciunt, ritum hunc aiunt à Deucalione institutum, in calamitatis simul & salutis partæ memoriam. Talis est vetus de Templo hoc sermo.

(ggg) A P U D *Molonem quoque.*] Verba ejus tradidit nobis Eusebius Libro IX. Præparationis Evangelicæ capite XIX. Κατὰ τὸν κατακλυσμὸν, ἀπὸ τῆς Αρμενίας ἀπελθεῖν τὸν περιλειφθέντα ἄνθρωπον μετὰ τῶν ἡμῶν, ὃν τῶν ἰδίων ἐξελαυνόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· διανύσαντα δὲ τὴν μεταξὺ χώραν, ἐλθεῖν εἰς τὴν ὀρεινὴν τῆς Συρίας, οὖσαν ἔρημον. *Sub diluvii tempus excessisse ex Armenia eum hominem qui cum liberis suis diluvium evaserat, ejectum rebus suis vi indigenarum. Eundem, cum loca interjecta transiisset, pervenisse in Syriæ regionem montanam tunc vacuam.*

(hhh) E T *Nicolaum Damascenum.*] Ejus verba ex historiæ universalis Libro XCVI. sic exhibet dicto jam loco Josephus. Εστιν ὑπὲρ τὴν Μιγνάδα μέγα ὄρος κατὰ τὴν Αρμενίαν, Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλοὺς συμφυγόντας ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ λόγος ἔχει περισωθῆναι. καί τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχούμενον, ἐπὶ τὴν ἀκρώρειαν ὀκεῖλαι· καὶ τὰ λείψανα τῶν ξύλων ἐπὶ πολὺ σωθῆναι. γένοιτο δ' ἂν οὗτος ὅν τινα καὶ Μωσῆς ἀνέγραψεν ὁ τῶν Ιουδαίων νομοθέτης. *Est super Minyada* (quam Milyada vocant Strabo & Plinius) *ingens in Armenia mons, Baris dictus, in quo fama est servatos esse ex cataclysmo multos: unum verò in Arca vectum ad summum ejus jugum appulisse, diúque lignorum ejus arcæ*

manſiſſe reliquias. Hic, credo, is fuerit cujus Moſes meminit, qui Judæis leges condidit. His ſcriptoribus addendi Hieronymus Ægyptius, qui res Phœnicias ſcripſit, & Mnaſeas, memorati Joſepho. Fortè & Eupolemus, quem ex Polyhiſtore producit Euſebius Præparationis Libro IX. cap. 17.

(iii) SED *& in Americæ partibus:*] Vide Joſephum Acoſtam & Antonium Herreram.

(kkk) QUOD *Plinio notatum.*] Lib. v. cap. 13. Conſentiunt Plinio Mela & Solinus. Conſer quæ ex Abydeno jam attulimus.

(lll) IN *montibus Gordyæi.*] Quos Moſes Ararath vocat, Kardu tranſtulere Chaldæi interpretes, Cordyæos Joſephus. Cordæos Curtius, Gordyæos ſcribit Strabo Libro XVI. Plinius Libro VI. c. 27. & Ptolemæus.

(mmm) IN *hunc diem.*] Monſtratas ſuo ævo has Arcæ reliquias ait Theophilus Antiochenus Libro III. Epiphanius contra Nazaræos. Ὡς ἔτι καὶ νῦν τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε λάρνακος δείκνυται ἐν τῇ τῶν Κορδυαίων χώρᾳ. *Ad hoc uſque tempus reliquiæ Arcæ Noë monſtrantur in Cordyeorum terra:* Chryſoſtomus oratione de perfecta dilectione. Iſidorus Lib. XIV. originum cap. 8. *Ararath mons Armeniæ, in quo Arcam hiſtoriæ poſt diluvium reſedisſe teſtantur. Unde & uſque hodie ibidem lignorum ejus videntur veſtigia.* Adde ex Haitone Armenio hæc quæ habet capite nono: *In Armenia eſt altior mons quàm ſit in toto orbe terrarum, qui Ararath vulgariter nuncupatur, & in cacumine illius montis poſt diluvium arca primo ſedit.* Adde Geographum Nubienſem & itinerarium Benjamini.

(nnn) IA-

(*nnn*) IAPETUS.] Est ipsa vox יפת. Nam eandem literam פ alii ut π, alii ut φ pronuntiabant, qualis differentia & nunc est inter Germanos & Belgas. Notavit id de Hebræa litera ad Danielem Hieronymus.

(*ooo*) IAVON.] Nam ἰάονες sæpè est apud vetustos scriptores. Id in Aristophanis Acharnensibus Persa pronunciat ἰαοναῦ. Jam verò mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma, quod postea per υ scribi cœpit, olim sic F. ita ἀυὼς erat quod nunc ἀὼς & ἠώς. ταυὼς ταὼς pavus. ἰαῦνας τοὺ Ελλήνας καλοῦσι Suidas.

(*ppp*) HAMMO.] Nam ח per aspirationem reddere aut etiam omittere Græci solent: ut חצר־מות Ἀδράμυττος, vel Ἀδράμυττος. חכמות, ἀχμὼθ, apud Irenæum & alios. חברה socia ἄβρα Græcis veteribus. חיה αἰών. חנה, Hanno vel Anno חני־בעל Hannibal vel Annibal: חצר־בעל Hasdrubal vel Asdrubal. חשים ἀξυμῖται. ων verò Græca est desinentia. Hic non Lybium tantùm, sed & multarum aliarum gentium pater consecratus ab ipsis in Jovis stellam. Lucanus IX.

Quamvis Æthiopum populis Arabúmque beatis
Gentibus atque Indis unus sit Jupiter Ammon.

Ægyptum quoque in hujus parte ponunt sacræ literæ Psal. LXXVIII. 51. cv. 23. 27. cvi. 22. Hieronymus in traditionibus Hebraïcis ad Genesim: *A quo Ægyptus usque hodie Ham patria Ægyptiorum lingua dicitur.*

(*qqq*) JOSEPHUS *& alii observant.*] Is à גמר dicit esse γομαρεῖς Galatas, ubi oppidum Comara Plinio: Comari populi Melæ Libro I.

Ex מגוג Scythas à quibus condita Scythopolis in Syria, & altera urbs Magog Plinio Lib. v. c. 23. aliis dicta Hierapolis & Bambyce. A מדי Medos esse apparet, ab יון quod diximus Iavonas, Iaonas, Ionas. A תבל Josephus ait esse Iberos Asiæ, in quorum vicinia Thabilicam urbem vetustæ originis vestigia servantem ponit Ptolemæus, A משך est urbs ipsi memorata Mazaca, cujus & Strabo meminit Libro XII. & Plinius Libro VI. 3. & Ammianus Marcellinus Libro XX. Adjice huic Moschos nominatos Straboni Libro XI. & Melæ Libro tum primo, tum tertio, quos Moschenos dixit Plinius Lib. VI. cap. 9. & Moschicos montes apud eosdem Melam & Plinium. A תירס esse Thraces, cum Josepho tradunt consensu alii, & vox indicat: præsertim si observemus Græcum ξ ab initio respondisse Syriacæ literæ ס, quod ordo indicat. De iis qui ab אשכנז corruptus est apud Josephum locus, sed dubitandum non est quin inde nomen habeat Ascania Homero memorata pars Phrygiæ & Mysiæ; de qua Strabonem vide Libro XII. & Plinium Libro V. c. 32. & Ascanius lacus, & ex lacu amnis apud eundem Strabonem Libro XIV. & apud Plinium dicto cap 32. Libro V. Ascanius portus apud Plinium Libro V. cap. 30. Ascaniæ insulæ eidem Lib. IV. cap. 12. & Lib. V. cap. 31. A ריפת esse Paphlagonas dicit Josephus, Riphatæos dictos aliis, quibus locis Rhiphaces ponit Mela Libro primo. Ab אלישה esse αἰολεῖς, idem ille nos docet Josephus, & Ierosolymitanus Paraphrastes ei adstipulatur pro Æolibus Græcos nominans, totum pro parte: neque abludit Hellas terræ nomen. A

תרשיש

תרשיש eſſe Cilices Joſephus idem dicit, probátque ex urbe Tarſo. Multis enim in locis evenit, ut quæ populorum nomina fuerant, urbium facta ſint nomina. De כתים unde κίτιον ſuprà attigimus. A כוש Æthiopes Chuſæi & ſibimet ipſis & vicinis, ut Joſephi tempore ita & nunc vocantur: unde & fluvius apud Ptolemæum, & apud Geographum Arabem urbes Æthiopiæ duæ nomen retinent: paritérque à מצרים, qui Μισὼρ Philoni Byblio, Meſori ſibi ipſis & accolis ii qui Græcis Ægyptii, & menſis apud eos nomen Μεσεὶ, Cedreno terra ipſa μέσρα. Verè & hoc Joſephus à פוש eſſe in Mauritania amnem. Meminit ejus amnis & Plinius Lib. v. cap. 1. *Phut & juxta eum regio Phutenſis uſque in præſens dicitur*, ait Hieronymus Traditionibus Hebraicis in Geneſim. Eſt non longè à Feſa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Moſi eſt כנען is contractius Sanchuniathoni, & ex eo Philoni Byblio Χνᾶ. invenies id apud Euſebium Lib. 1. Præparationis cap. 10. Et terra ipſa ſic dicta. Stephanus de Urbibus. Χνᾶ ὅπως ἡ Φοινίκη καλεῖται. *Chna ſic appellatur Phœnice.* Et ſuo tempore ait Auguſtinus Libro expoſitionum epiſtolæ ad Romanos, ruſticos ad Hipponem ſi interrogentur qui eſſent, reſpondere Canaani. Et Meſtraimi & Canaanis nomina ſunt & in Eupolemi loco, ut eum profert Euſebius Præparat. IX. 17. A רעמה Regema Ptolemæo in Arabia felice, nimirum ע in ג mutato, ut in Gomorra aliiſque vocibus. A סבא Sabæos deducit Joſephus, noram gentem: quarum & urbs princeps Sabæ Straboni Libro XVI. Ubi à סבתה Sabatenos Joſephus ponit,

ponit, ibi Plinio urbs eſt Sobotale Lib. vi. c. 28. להבים à Libyum nomine non abit, nec à נפתחים Nepata urbs Æthiopum Plinio Lib. vi. cap. 29. Napata Ptolemæo: nec à פתרסים Pharuſi Plinio Libro v. 8. Phaurusii Ptolemæo in Æthiopia. A צידן nota urbs omnibus poëtis & hiſtoricis Sidon. A גרגשי oppidum Goraſa Ptolemæo. Ab ערקי Arca urbs Phœnices Ptolemæo memorata, & Plinio Libro v. 18. Ab ארודי Aradus inſula memorata Strab. l. 16. Plin. l. 5. cap. 20. & Ptolemæo in Syria. A חמתי Amathus Arabiæ nominata Herodoto in Euterpe & Thalia. Ab עילם Elymæi Medis contigui apud Straboné Lib. xvi. Plinium Libro v. cap. 26. & 27. & apud Livium Libro xxxvii. Horum traduces in Phrygia Elymi apud Athenæum Libro iv. Ab אשור Aſſyrii noti omnibus, ut & à לוד Lydi, unde & vox Ludorum Latina. Ab ארם in hunc diem ſemet appellant, qui Græcis ab urbe צור Syri: nam צ modo per ת, modo per ס vertitur unde urbs illa צור quæ Tyrus Græcis, Sarra Ennio, & Sinæ aliis Tinæ. Strabo Lib. xvi. in fine. Λέγει δὲ καὶ τὰς Ἀείμυς ὁ ποιητὴς, ὡς φησιν ὁ Ποσειδώνιος δηλοῦν, μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τὴν Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς, ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. *Nominat Homerus, & Arimos, ea autem voce vult Poſidonius intelligi, non partem aliquam Syriæ aut Ciliciæ aut alterius regionis, ſed Syriam ipſam.* Idem Strabo Lib. xiii. Οἱ δὲ τοὺς Σύρους Ἀείμυς δηλοῦσι, ὡς νῦν Ἀράμυς λέγουσι. *Sunt qui per Arimos Syros intelligunt, qui & nunc Arami dicuntur.* Libro autem primo. Τοὺς δὲ ὑφ' ἡμῶν Σύρους καλουμένους ὑπ' αὐτῶν τῶν Σύ-

ρων

ῶν Ἀραμαίους καλοῦσι. *Nam qui à nobis dicuntur Syri, eos ab ipsis Syris dici Arammæos.* Ab חוץ Ausanitis regio apud Lxx. Interpretes in Iobo. Ausitida dixit Aristæus. A חול urbs Chollæ Ptolemæo posita in Syria. A גדר Gindarus urbs apud Ptolemæum. & populus Gindareni Plinio v. 23. in Cœle Syria. A מש Masius mons non procul Nisibi apud Strabonem Libro XI. & Ptolemæum in Mesopotamia. Nomina יקטן ut & חצרמות & חולן Geographi Arabes nobis in Arabia repræsentant nominibus Baisatiakran, Hadramuth, Chaulan, ut notavit Capellus vir eruditissimus. Nomen אופר retinet ni fallor Opharus fluvius, & populus Opharitæ circa Mæotim Plinio Libro VI. 7. Etiam urbes eas quarum hoc in loco meminit Moses antiquissimas esse collatione scriptorum apparet. De Babylone res notissima. ארך est Aracta quam in Susiane ponit Ptolemæus, unde Arecæos campos Tibullo dici notavit in Solinianis vir infinitæ lectionis Cl. Salmasius. Ab אכר Acabenen corruptè pro Acadene dictam suspicatur probabiliter diligens in Scriptura um interpretatione Franciscus Junius, qui & alia non pauca observavit eorum quæ jam posuimus. כלנה est Callinisum oppidum ad Euphraten, cui id nomen ad Ammiani manssisse tempora ex Libro ejus XXIII. docemur. Terra שנער est Σενααρ τῆς Βαβυλωνίας apud Histiæum Milesium in loco quem nobis conservavit Josephus Antiquæ historiæ Libro I. c. 7. & in Chronico, itémque in Præparatione Eusebius. Scripsit is res Phœnicum lectus etiam Stephano. At rursum. ע in γ mutato Singaram hinc montem Ptolemæus in Mesopotamia nominat,

nominat, Plinius autem Singaram oppidum Libro v. cap. 24. Hinc Singarana regio Sexto Rufo: נינוה haud dubiè est quæ Græcis contractius Ninos. In epitaphio Sardanapali,

Καὶ γὰρ ἐγὼ τοιόσδε εἰμὶ Νίνε μεγάλης βασιλεύσας.

Ipse Nini magnæ modo Rex nil sum nisi pulvis.

Est id nomen & apud Theognidem, Strabonem Libro xvi. Plinium Libro vi. cap. 13. cujus verba sunt. *Fuit & Ninos imposita Tigri ad solis occasum spectans quondam clarissima.* Lucanus iii. *Et felix, sic fama, Ninos.* Habet id nomen & Ptolemæus in Assyria. אלח urbe principe nomen habet regio Calachena. Straboni Libro xi. bis, deinde initio Libri xvi. רסן est Rasaina apud Ammianum Lib. xxiii. Sidon nota omnibus. עזה nemo dubitare potest quin litera ע per γ, ut diximus, reddita sit Gaza Palæstinorum, nominata Straboni Libro xvi. Melæ Libro i. qui ingentem & munitam admodum vocat, Plinio Libro v. 13. vi. 28. & alibi. סִפַּרַיִם est Heliopolis urbs Sipparorum in loco Abydeni quem modo produximus, Sippara Ptolemæo in Mesopotamia. אור est Ur castellum Ammiano memoratum Libro xxv. חרן Carræ Crassorum clade nobiles.

(rrr) AFFECTATI *in cœlum itinera.*] Homerus Odysseæ A. Ovidius i. Metamorphoseos:

Affectasse ferunt regnum cœleste gigantes.

Vide & Virgilium Georgicon i. & Lucanum Lib. vii. Frequens est apud omnes gentes loquendi genus, ut quæ suprà communem altitudinem attolluntur, dicantur ὑπερμήκη, ut

apud

apud Homerum sæpé. Sic & Deut. 1. 28. & IX. 1. Sibyllæ nescio cujus locum de insana illa turris substructione agentem citat Josephus talem. Πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων πύργον ᾠκοδόμησάν τινες ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἀναβησόμενοι δι' αὐτοῦ. οἱ δὲ θεοὶ ἀνέμους ἐπιπέμψαντες ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἰδίαν ἑκάστῳ φωνὴν ἔδωκαν· καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλῶνα συνέβη κληθῆναι τὴν πόλιν. *Cùm homines omnes una lingua uterentur, altissimam Turrim ædificare quidam cœperunt, velut per eam in cœlum scansuri. At dii ventis immissis evertêre turrim hanc, & suam cuique linguam attribuêre: unde urbi Babylon factum est nomen.* At ex Abydeno hæc nobis profert Eusebius Præparationis IX. cap. 14. & Cyrillus Libro I. contra Julianum. Εἰσὶ δ' οἳ λέγουσι τοὺς πρώτους ἐκ γῆς ἀνασχόντας ῥώμῃ τε καὶ μεγέθει χαυνωθέντας, καὶ δὴ θεῶν καταφρονήσαντας ἀμείνονας εἶναι, τύρσιν ἠλίβατον ἀείρειν, ἵνα νῦν Βαβυλών ἐστι· ἤδη τε ἆσσον εἶναι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ τοὺς ἀνέμους θεοῖσι βωθέοντας ἀνατρέψαι περὶ αὐτοῖσι τὸ μηχάνημα. τῶν δῆτα ἐρείπια λέγεσθαι Βαβυλῶνα· τέως δὲ ὄντας ὁμογλώσσους ἐκ θεῶν πολύθροον φωνὴν ἐνείκασθαι. μετὰ δὲ Κρόνῳ τε καὶ Τιτήνοι συστῆναι πόλεμον. *Sunt qui dicant primos illos è terra editos homines, cùm & viribus & mole sua superbirent, ita ut se plus Diis posse jactarent, vertisse se ad turrim struendam quo loco nunc est Babylon, Cúmque jam prope ad cœlum pervenisset opus, ventorum vi Diis auxiliantium, disiectum id super ædificantes: ruinis impositum nomen Babylonis. Cùm verò ad id temporis unius sermonis fuissent homines, immissam in eos à Diis linguarum discrepantiam. Post id*

id extitisse bellum Saturnum inter & Titana. Falsò autem à Græcis proditum, conditam à Semiramide Babylonem, etiam Berosus in Chaldaïcis prodidit, ut nos Josephus docet contra Appionem 1. eundémque errorem tum ex Philone Byblio, tum ex Dorotheo Sidonio refellit Julius Firmicus. Vide & quæ de gigantibus & turri ex Eupolemo nobis adducit Eusebius Præparationis Evangelicæ Libro XX. c. 17.

(ſſſ) SODOMORUM *incendium est apud Diodorum Siculum.*] Libro XIX. ubi post lacus Asphaltitæ descriptionem: Ὁ δὲ πλησίος τόπος ἔμπυρος ὢν καὶ δυσώδης ποιεῖ τὰ σώματα τῶν περιοικούντων ἐπίνοσα καὶ παντελῶς ὀλιγοχρόνια. *Vicina regio cùm igni subardeat, sævúmque odorem exhalet, in causa est cur accolarum corpora morbida sint minimèque vivacia.*

STRABONEM.] Libro XVI. post Asphaltitæ descriptionem. Τοῦ δ' ἔμπυρον τὴν χώραν εἶναι καὶ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά, καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας περὶ Μοασάδα καὶ σύραγγας πολλαχοῦ, καὶ γὴν τεφρώδη, σταγόνας τε πίσσης ἐκλισσάδων λειβομένας, καὶ δυσώδεις πόῤῥωθεν ποταμοὺς ζέοντας, κατοικίας δὲ ἀνατετραμμένας σποράδην. ὥστε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾠκοῦντό ποτε τρισκαίδεκα πόλεις ἐνταῦθα, ὧν τῆς μητροπόλεως Σοδόμων σώζοιτο κύκλος ἑξήκοντά που σταδίων· ὑπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν τε καὶ θειωδῶν ἡ λίμνη προπέσοι καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο. αἵ τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δ' ἐκλείποιεν οἱ δυνάμενοι φυγεῖν.

γεῖν. *Esse in hoc solo ignem, multa indicia adferunt. Nam & petras ostendunt asperas & exustas circa Moasada: tum multis in locis exesas cavernas, terram cinerosam, picis guttas de petris stillantes, ferventia non sine fœdo odore flumina: quæ cuncta fidem faciunt famæ apud indigenas vulgatæ,* XIII. *olim in ea regione habitatas urbes, quarum princeps Sodoma fuerit: cujus ambitus etiam nunc ostenditur in* LX. *stadia patens: terræ autem motibus, erumpente igne aquisq; calidis & bituminosis, extitisse qui nunc est lacum, saxa concepisse ignem, urbium absorptas alias, alias ab iis qui fugere potuerunt, derelictas.*

(ttt) TACITUM.] Historiarum v. *Haut procul inde campi, quos ferunt olim uberes, magnisque urbibus habitatos, fulminum jactu arsisse: & manere vestigia, terrámque specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herba tenus aut flore, seu solitam in speciem adolevere, atra & inania velut in cinerem vanescunt.*

(vvv) PLINIUM.] Is Asphaltiten describit Libri v. cap. 16. & Libri XXXV. cap. 15.

(xxx) SOLINUM.] Capite 36. editionis Salmasianæ. *Longo ab Hierosolymis recessu tristis sinus panditur, quem de cœlo tactum testatur humus nigra & in cinerem soluta. Duo ibi oppida, Sodoma nominatum alterum, alterum Gomorrum, apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet specimen maturitatis, mandi tamen non potest: nam fuliginem intrinsecus favillaciam ambitus tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel levi pressa tactu fumum exhalat, & fatiscit in vagum pulverem.*

(yyy) CIR-

(yyy) CIRCUMCISIONIS *vetustissimo mori testimonium præbuerunt Herodotus.*] Cum errore tamen. Verba ejus sunt in Euterpe. Μοῦνοι πάντων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτάμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ, καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ αὐτοὶ ὁμολογέουσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι. Σύριοι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες οἱ τούτοισιν ἀστυγείτονες ὄντες, ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι. οὗτοι γὰρ εἰσιν οἱ περιταμνόμενοι ἀνθρώπων μοῦνοι. καὶ τοῦτοι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιεῦντες κατὰ ταυτά. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιόπων οὐκ ἔχω εἰπεῖν, ὁκότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξέμαθον. *Soli ab antiquo circumcisi sunt Colchi & Ægyptii & Æthiopes. Phœnices autem & qui in Palæstina sunt Syri fatentur hunc se morem ab Ægyptiis accepisse. Syri verò qui ad Thermodontem & Parthenium sunt amnem, & Macrones horum vicini, à Colchis dicunt se didicisse. Hi enim soli sunt qui circumciduntur, faciúntque ea in re eadem quæ Ægyptii. De Æthiopibus autem & Ægyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido dicere non possim.* In Syria Palæstina nullos fuisse circumcisos præter Judæos verè dicit Josephus Antiquæ historiæ libro VIII. c. 4. & contra Appionem priore libro. De quibus Judæis Juvenalis *præputia ponunt.* Et Tacitus: *Circumcidere genitalia instituêre, ut diversitate noscantur.* Vide & Strabonem Libro XVII. Tantum verò abest ut Judæi fassi sint unquam ab Ægyptiis se accepisse hunc morem, ut contra apertè dicant Ægyptios ab Iosepho didicisse circumcidi. Vide scriptorem Lexici Aruch, quem

quem citat optimè meritus de ſacris literis Druſius Libro VI. Præteritorum. Neque verò commune omnibus Ægyptiis fuit circumcidi ut Judæis: quod vel Appionis hominis Ægyptii exemplo apud Joſephum diſcas. Phœnicas Herodorus haud dubiè pro Idumæis dixit: ut & Ariſtophanes avibus, ubi Ægyptios & Phœnicas ψωλὸς vocat. Ammonius de Verborum differentiis. Ἰδυμαῖοι δὲ τὸ μὲν ἀρχῆθεν οὐκ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ φοίνικες καὶ Σύροι. *Idumæi non ab origine Judæi, ſed Phœnices ac Syri.* Æthiopes autem illi qui circumciſi ſunt ex Cethuræ erant poſteris, ut jam dicemus. Colchi & eorum vicini ex decem ſunt tribubus, quas transtulit Salmanaſar. Inde in Thraciam quidam venere. Scholiaſtes ad Ariſtophanis Acharnenſes Ὀδόμαντων ἔθνος Θρᾳκικόν. φασὶ δὲ αὐτοὺς Ἰουδαίους εἶναι. *Odomantum gens eſt Thracica. Dicuntur autem eſſe Judæi.* Ubi Judæos intellige impropriè, Hebræos, ut ſæpè. Ab Æthiopibus trans Oceanum circumciſio venit in Novum orbem, ſi vera ſunt quæ de eo more reperto in variis ejus orbis locis narrantur.

(zzzz) DIODORUS. Libro I. de Cholchis. Ὅτι δὲ τοῦτο τὸ γένος Αἰγυπτιακόν ἐστι, σημεῖον εἶναι τὸ περιτέμνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους παραπλησίως τοῖς παρ' Αἰγυπτίοις, διαμένοντος τοῦ νομίμου παρὰ τοῖς ἀποίκοις, καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. *Gentem hanc ab Ægyptiis ortam argumento ſit, quòd circumcidunter & ipſi more Ægyptiorum, quorum mos in hac colonia manſit, ut & apud Judæos.* Cùm Hebræi ab antiquo circumciſi ſint, nihilo magis oſtendit circumciſio Colchos illos ab Ægyptiis eſſe, quàm quod nos diximus ab He-

 bræis.

bræis. Idem Libro III. Troglodytas circumcisos narrat, Æthiopum scilicet partem.

(a*) STRABO.] Libro XVI. De Troglodytis: Εἰσὶ δὲ περιτετμημένοι τινὲς καθάπερ Αἰγύπτιοι. *Sunt horum quidam circumcisi, ut Ægyptii.* In eodem Libro περιτομὰς tribuit Judæis.

(b*) PHILO BYBLIUS.] In fabula de Saturno apud Eusebium Lib. I. cap. X.

(c*) ORTÆ *ab Abrahamo gentes.*] Cui Abrahamo primo omnium datum circumcisionis præceptum etiam Theodorus docuit in Carmine de Judæis, unde hos versus nobis Eusebius dedit Libro IX. Præparationis Evangelicæ cap. XXII.

Ος ποθ' ἑῆς πάτρης ἐξήγαγε δῖον Ἀβραὰμ,
Αὐτὸς ἀπ' ἀρχαίου κέλετ' ἀνέρα παιτὶ σὺν οἴκῳ
Σαρκὸς ἀποσυλῆσαι πόδης ἄπο, καὶ ῥ' ἐτέλεσσεν.

Qui sanctum patriis Abrahamum eduxit ab oris,
Idem ipsum totámque domum genitalia ferro
Tegmina præcepit præcidere, paruit ille.

(d*) IDUMÆI.] Ab Esavo ita dicti, qui Ἐσαῦς Philoni Byblio. Ei enim alterum nomen erat Edom, quod Græci Ἐρυθρὰν transtulere, unde dictum mare Erythræum: quippe eousque pervenit vetus Esavi posterorúmq; ejus imperium. Originis ignari eos cum Phœnicibus, ut modò dixi, confuderunt. Ammonius Idumæos circumcisos ait, ut & Justinus Dialogo cum Tryphone, & Epiphanius contra Ebionæos. Horum pars Homeritæ, quos suo etiam

etiam tempore circumciſos docet nos Epiphanius contra Ebionæos.

(e*) ISMAELITÆ.]circumciſi hi ab antiquo, ſed eo ætatis anno quo Iſmaël. Joſephus lib. 1. c. 12. & 13. Τίκτει δὲ παῖς ἑκατέρων τῷ ὑσάτῳ ἔτει· ὃν ἀθὺς μὲν ὀγδόην ἡμέραν περιτέμνουσι, καθ' ἣν οἰκείνῳ μὴ τοσαύτας ἔθος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι ποιεῖσθαι τὰς περιτομάς. Ἀραβες δὲ μετὰ ἔτος τεσσαρεσκαιδέκατον· Ισμαὴλ δὲ ὁ κτίσης αὐτῆς τῆ ἔθνους, Ἀβραάμου γενόμενος ἐκ τῆς παλλακῆς, ἐν τούτῳ περιτέμνεται τῷ χρόνῳ. *Naſcitur Abrahamo & Saræ anno ſæculi ſui ultimo puer, quem ipſo die octavo circumcidunt: quem diem etiam nunc Judæi in circumcidendis liberis obſervant. At Arabes circumciduntur poſt annum ætatis tertium & decimum. Nam princeps eorum generis Iſmaëlus ea ætate circumciſus eſt, filius & ipſe Abrahami, ſed ex ancilla.* Origenes in pulchra diſſertatione contra Fatum, quæ & apud Euſebium exſtat Libro VI. cap. undecima, & in collectione Græca cui φιλοκαλίας nomen. Οὐκ οἶδ' ὅπως δυνήσονται τοῦτο ἐκεῖνοι μὴν ὀφείλειν Ἰουδαίῳ σχεδὸν πάντων τοιόνδε εἶναι τὸ σχηματισμὸν ὅτι τῇ γενέσεως, ὡς ὀκταήμερον αὐτὸν λαβεῖν περιτομὴν ἀκροθιαζομένους καὶ ἑλκουμένους, καὶ φλεγμονῇ παραπεσομένους καὶ τραύμασι, καὶ ἅμα τῷ εἰς τὸν βίον εἰσόδῳ, ἰατρῶν δεομένους. τῆ δὲ ἐν Ισμαηλίταις τοῖς τῇ Ἀραβίαν τοιόνδε, ὡς πάντας περιτέμνεσθαι τεσσαρεσκαιδεκατῆς· τοῦτο γὰρ ἱστόρηται περὶ αὐτῆς. *Neſcio quomodo defendere hoc poſſint, iis qui in Judæa naſcuntur prope omnibus talem eſſe poſituram ſiderum naſcentibus, ut octavo die debeant circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera & inflammationes incurrere, ac medici opc egere ſi-*

mul atque vitæ limen intraverint. At Iſmaëlitæ, qui in Arabia ſunt, talem eſſe poſituram fidei rem, ut circumcidendi ſint omnes ætatis anno tertio & decimo: id enim de iſtis proditum eſt. Hos Iſmaëlitas Epiphanius contra Ebionæos diſputans explicat Sarracenos: recte admodum, Semper enim hunc morem obſervarunt Sarraceni, & ab eis accepere Turcæ.

(*f**) ET *alii.*] Nempe illi à Cethura, de quibus locus eſt egregius Alexandri Polyhiſtoris, apud Joſephum Libro 1. cap. 16. quem & Euſebius adducit Præparationis Evangelicæ Libro IX. cap. 20. Κλεόδημός φησιν ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μελχᾶς, ὁ ἱερῶν τὰ περὶ Ἰουδαίων, παθὼν καὶ ὁ Μωϋσῆς ἱστόρησεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, ὅτι ἐκ τῆς Χετούρας Ἀβραάμῳ ἐγένοντο παῖδες ἱκανοί· λέγει δὲ αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα, ὀνομάζων τρεῖς, Ἄφερ, Ἀσσὴρ, Ἀφράν· καὶ ἀπὸ Ἀσσὴρ μὲν τὴν Ἀσσυρίαν κληθῆναι· ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Ἄφερός τε καὶ Ἄφρου, πόλιν τε Ἄφραν καὶ τὴν χώραν Ἀφρικὴν ὀνομασθῆναι. Τούτους δὲ Ἡρακλεῖ συστρατεῦσαι ἐπὶ Λιβύην καὶ Ἀνταῖον· γήμαντα δὲ τὴν Ἄφρου θυγατέρα Ἠρακλέα, γεννῆσαι υἱὸν ἐξ αὐτῆς Διόδωρον. τοῦτον δὲ γενέσθαι Σοφῶνα, ἀφ' οὗ τοὺς Βαρβάρους Σόφακας καλεῖσθαι *Cleodemus Propheta Malchas dictus in Libro de Judæis eadem dicit quæ Moſes qui Judæis leges condidit, ex Chettura Abrahamo multos eſſe natos liberos, quorum tres ab ipſo nominantur Afer, Aſſur, Afra. Ab Aſſur dictam Aſſyriam. Ab aliis duobus Afra & Afer urbem Afram, terrámque Africam. Hos Herculi commilites fuiſſe in Libyam & Antæum. Herculem autem cùm Afra duxiſſet filiam ex ea filium genuiſſe Dedorum nomine. Ex hoc natum*

tum Sophona, unde barbaros Sophacas dictos. Hic cætera nomina e scriptorum vitio, nec cum Mose, nec inter se collatis Josephi & Eusebii, quales habemus, codicibus congruunt. At Αφὲρ haud dubiè est qui Mosi עפר. Herculem autem intellige non Thebanum, sed multo antiquiorem Phœnicem, cujus & Philo Byblius meminit Eusebio citatus in dicto sæpè capite decimo libri primi Præparationis Evangelicæ. Is ipse est Hercules cujus exercitum in Africam venisse Sallustius in Jugurthino commemorat. Videmus ergo unde Æthiopes, pars magna Afrorum, circumcisionem acceperint, quam & Herodoti habuerunt tempore, & nunc etiam qui eorum Christiani sunt, non ex religionis necessitate, sed ex vetustissimi moris reverentia, retinent.

(g*) EXSTABAT *olim apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone*] Certè ad Abrahamum pertinere putat Scaliger quædam, quæ ex Philone Byblio nobis servavit Eusebius. Ipsum vide in auctuario ad Emendationem temporum. Est tamen cur de eo dubitem.

(h*) APUD *Berosum.*] Ejus verba servavit nobis Josephus Antiquæ historiæ libro 1. cap. 8. Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν, δεκάτῳ γενεᾷ, παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ μέγας καὶ τὰ οὐράνια ἔμπειρος. *Post cataclysmum decima stirpe apud Chaldæos vir exstitit justus & eximius, intêrque cætera cœlestium peritus.* Hæc ad Abrahamum rectè referri temporum ratio ostendit.

(i*) HECATÆUM.] Is librum De Abrahamo scripsit qui periit, sed exstabat Josephi tempore.

(k*) DAMASCENUM] Nicolaum illum virum illustrem amicum & Augusto & Herodi, cujus reliquias aliquot nuper accepimus beneficio viri Amplissimi Nicolai Peiresii in cujus morte & literæ & literati omnes damnum incredibile fecerunt. Eius Nicolai Damasceni verba hæc refert Josephus dicto jam loco. Αβράμης ἐβασίλευσε Δαμασκῷ ἔπηλυς σὺν στρατῷ ἀριγμένος ἐκ τῆς γῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίων λεγομένης, μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον μεταναστὰς καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας σὺν τῷ σφετέρῳ λαῷ, εἰς τὴν τότε μὲν Χαναναίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ιουδαίαν μετῴκησε, καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου πληθύσαντες, περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ διέξειμι τὰ ἱστορούμενα· τοῦ δὲ Αβράμου ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῶν τὸ ὄνομα δοξάζεται· καὶ κώμη ἀπ' αὐτοῦ δείκνυται, Αβράμου οἴκησις λεγομένη. *Abrames in Damasco regnavit, qui advena cum exercitu illuc venerat ex ea regione quæ supra Babylonem sita Chaldæorum dicitur. At non multò post tempore cum sua multitudine etiam hinc emigrans pervênit in terram, quæ tunc Chananæa vocabatur, nunc Judæa dicitur, ubi & illi habitarunt qui ab eo orti sunt plurimi, quorum res alibi memorabo. Abramæ autem in Damascena regione etiam nunc celebre est nomen, monstratúrque vicus qui ab eo dicitur Abramæ habitaculum.*

(l*) ARTAPANUM, *Eupolemum, Demetrium*] Habes quæ horum nomine ex Alexandro Polyhistore adfert Eusebius in Præparatione Libro IX. capitibus 16. 17. 18. 21. 23. Loca sunt longiora quàm ut huc transcribam. Ante Eusebium nemo est qui ea produxerit.

Sed

Sed ex altari in Bethel ab Iacobo structo, de quo agitur Genes. xxxv. venit fabula τῶν Βαιτυλίων, quam ex Philone Byblio habet Eusebius lib. 1. Præparat. cap. 10.

(m*) APUD *vetustissimum Orphicorum scriptorem.*] Certè enim de alio accipi ista non possunt, quæ apud Clementem Alexandrinum Strom. v. & Euseb. Lib. xiii. cap. 12. legimus.

Οὐ γάρ κεν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μουνογενής τις ἀπόῤῥωξ φύλου ἄνωθεν
Χαλδαίων· ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης.
Καὶ σφαίρης κίνημ' ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει
Κυκλοτερὲς, ὃν ἴσῳ τε κατὰ σφέτερον κνώδακα.

Nemo illum novit mortalia cuncta regentem,
Unicus ille nisi Chaldæo sanguine cretus:
Norat enim Solis qua se astrum lege rotaret,
Et circum terram magnus se volveret orbis
Æqualisque terésque, intus sita circumplectens.

Ubi Abrahamus μουνογενὴς sic dicitur, ut apud Esaiam LI. 2. אחד. Ex cognitione autem siderum celebratus Abrahamus etiam Beroso, ut jam audivimus. Eupolemus apud Eusebium de eodem, Ὃν δὴ καὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν Χαλδαϊκὴν εὑρεῖν. *Hunc repertorem fuisse & scientiæ sideralis & disciplinæ insuper Chaldaicæ.*

(n*) APUD *Justinum ex Trogo Pompeio.*] Lib. xxxvi. cap. 2. *Judæis origo Damascena, Syriæ nobilissima civitas. Post Abraham & Israël Reges fuere.* Reges hos ut Nicolaus, sic Trogus Pompeius dixere, quòd in suis familiis jus regium obtinuerint. itaque & Χριστοὶ vocantur Psal. cv. 15.

(o*) APUD *eosdem ferme omnes exstat & Mosis actorumque ejus memoria.*] Vide Eusebium dicto Libro IX. capitibus 26. 27. 28. Quæ ex Tragico Judæo Ezeciele ibidem citantur, vera sunt, & partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum Strom. I. qui ex mystarum libris adfert Ægyptium à Mose verbis occisum: & Strom. V. ex Artapano quædam habet ad Mosem pertinentia, sed non satis ex vero. Justinus ex Trogo Pompeio de Mose. *Dux igitur exsulum factus, sacra Ægyptiorum furto abstulit: quæ repetentes armis Ægyptii, domum redire tempestatibus compulsi sunt: itaque Moses Damascena antiqua patria repetita, Montem Synan occupat*: & quæ sequuntur vera falsis mixta. Ubi Arvas apud eum scribitur, Arnas legendum est. Is est Aaron, non filius, ut hic existimavit, sed frater Mosis & Sacerdos.

(p*) NAM *aqua extractum & duas à Deo tabulas ei datas Orphica carmina disertè memorant.*] Ut quidem ea emendavit maximus Scaliger, qui litera, vicini admodum ductus, mutata, pro eo quod ex Aristobulo Eusebius Præparationis Evangelicæ lib. XIII. cap. 12. citat ὑλογένης, legere nos jussit ὑδρογένης, ut versus sic habeant.

Ὡς λόγ' ἀρχαίων, ὡς ὑδρογένης διέταξεν,
Ἐκ διόθεν γνώμαισι λαβὼν κλυτὰ δίπλακα δέλτον.

Ut veterum fama est, ut jussit flumine natus,
Dona Dei tabulas geminas qui sensibus hausit.

Subjungit autem hæc, quisquis ille fuit vetustissimus scriptor Orphicorum, postquam dixerat unum Deum esse colendum rerum omnium

tum artificem ac moderatorem.

(q*) ADDE POLEMONEM.] Videtur is vixisse temporibus Ptolemæi Epiphanis, qua de re vide utilissimum V. Cl. Gerardi Vossii de Græcis historiis librum. Africanus historias Græcas ab eo scriptas ait, qui idem liber est quam Ελλαδικὸν vocat Athenæus. Sunt autem ejus hæc verba. Επὶ Ἄπιδος τοῦ φορώνεως μοῖρα τῶν ΑΙγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσον ΑΙγύπτου, οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λεγομένῃ Συρίᾳ ὑπόῤῥω Αραβίας ᾤκησε. *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Ægyptiaci Ægypto exiit, habitarúntque illi in ea Syria quæ Palæstina dicitur, ab Arabia non longè.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani servavit in Chronicis Eusebius.

(r*) ET *de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lysimacho, Chæremone.*] Loca sunt apud Josephum contra Appionem plena mendaciis, utpote profecta à gente semper Judæis infestissima, unde & sua hausit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus inter se collatis Hebræos ab Assyriis ortos, parte Ægypti potitos, ibi pastoralem egisse vitam: sed operis postea servilibus pressos, exiisse Ægypto, Ægyptiis etiam quibusdam ipsos comitantibus Mose duce, pérque Arabum terras postremo pervenisse in Syriam Palæstinam, ibique instituta eos secutos Ægyptiorum institutis contraria. Cæterùm quomodo in his quæ huic historiæ aspersere mendaciis scriptores Ægyptii inter se, quidam & secum singuli, pugnent, quórque illa seculis ab antiquitate Mosis librorum vincantur, egregiè ostendit in illo Libro eruditissimo Iosephus.

(*s*)QUI *non Ægyptios tantùm hoſtes habebat.*] A quibus cum vi abſceſſerant: quorum inſtituta reſciderant Judæi. De odio Ægyptiorum implacabili adverſus Hebræos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in legatione: Ac Joſephum in utroque contra Appionem libro.

(*t*) IDUMÆOS.] Hæredes veteris odii inter Jacobum & Eſavum, ad quod nova acceſſit cauſa, cùm Hebræis Idumæi tranſitum negarunt. Num xx. 14.

(*u*) ARABAS.] Illos ſcilicet ab Iſmaële ortos.

(*x*) PHOENICAS] Cananæos ſcilicet vicinaſque gentes, in quos Hebræis bellum æternum.

(*y*) DIODORUS SICULUS.] Is Libro I λαgens de iis, qui Deos auctores ſuis legibus inſcripſerint, addit: παρὰ Ἰουδαίοις δὲ Μωσῆν τὸν Ἰαὼ ὀνομαζόμενον θεόν. *Ut Moſes qui apud Judæos Deum, qui Iao vocatur.* Ubi Ἰαὼ eſt יהוה, quod eodem modo extulere & oracula & Orphica antiquis memorata, & hæretici Baſilidiani, aliique Gnoſtici. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Byblio diſcimus, extulere Ιευὼ, alii Ιαευὲ, ut apud Clementem Alexandrinum eſt: Samaritani Ιαβαὶ, ut apud Theodoretum legimus. Nimirum Orientis populi iiſdem vocibus alii alias tribuebant vocales, unde in propriis nominibus veteris Teſtamenti tanta diverſitas. Eſſe in hac voce τὸ ὄντος ſignificationem verè dictum Philoni. Præter Diodorum, qui Moſis meminerint, Paræneſis ad Græcos, quæ Juſtino aſſcribitur, nominat Polemonem, Appionem, Ptolemæum Mendeſium, Hellanicum

lanicum, Philochorum, Caſtorem, Thallum, Alexandrum Polyhiſtorem. Quoſdam horum & Cyrillus contra Julianum Libro I.

(χ*) ET STRABO.] Locus eſt libro eius XVI. ubi quod Ægyptium Sacerdotem Moſem fuiſſe putat, ab Ægyptiis habet ſcriptoribus, ut ex Joſepho apparet. Addit deinde, dogmata ejus non ſine aliquo errore deſcribens. Συνεξῆρχεν αὐτῷ πολλοὶ τιμῶντες τὸ θεῖον· ἔφη γὰρ ἐκεῖνον καὶ ἐδίδαξεν, ὡς οὐκ ὀρθῶς φρονοῦσιν οἱ Αἰγύπτιοι θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ θεῖον. οὐδ' οἱ Λίβυες· οὐδ' ἡμεῖς· οἱ Ἕλληνες, ἀνθρωπομόρφους τυποῦντες. ἓν γὰρ εἶναι τοῦτο μόνον θεὸν τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας καὶ γῆν καὶ θάλατταν, ὃν καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν. τοῦτον τίς ἂν εἰκόνα πλάττειν θαρρήσειεν οὖν ἔχων ὁμοίαν τινὶ τῶν παρ' ἡμῖν; ἀλλ' ἐᾶν πᾶσαν ξοανοποιΐαν· τοῦτον ἀφελόντας καὶ σηκὸν ἀξιόλογον τιμᾶν εἰδότας χρεών. *Affirmabat ille, docebátq; non rectè ſentire Ægyptios, qui ferarum pecorúmque imagines numini tribuerent: ſed nec Afros & Græcos qui humanas. Nihil aliud eſſe Deũ quã unũ illud, quod nos cunctos terrámq; & mare contineret, quod cœlum dicimus & Mundum rerúmque naturam. Huic, aiebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quæ apud nos ſunt, ſimilem? Abſtinendum ergo ab omni ſimulacrorum effictione: ſed ſtructo templo inque eo adyto quàm magnificentiſſimo, ibi ſine ulla figura colendum Deum.* Addit viris bonis id perſuaſum. Addit inſtituta ab eo ſacra & ritus nec impenſis gravia, nec limphatico furore odioſa. Narrat circumciſionem, cibos vetitos, alia: & cùm oſtendiſſet hominem natu-

ra

ra sua animal esse societatis civilis appetens, ad eam ducere præcepta humana ac divina, divina verò efficacius.

(a**) ET PLINIUS.] Lib. XXX. c. 1. *Est & alia magices factio à Mose.* Juvenalis: *Judaïcum ediscunt & servant & metuunt jus, Tradidit arcano quódcunque volumine Moses.*

(b**) TACITUS *quoque.*] Historiarum v. ubi contra Ægyptiorum fabulas *unus exulum* dicitur.

(c**) ET *post eos Dionysius Longinus.*] Vixit is tempore Aureliani Imperatoris gratus Zenobiæ Palmyrenorum Reginæ. Is in libro de sublimi dicendi genere, cùm dixisset de Deo loquentes curare debere, ut eum nobis magnum sincerúmque & impermixtum exhibeant. Ταύτῃ καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐκ ὁ τυχὼν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ θείου δυνάμων κατὰ τὴν ἀξίαν ἐχώρησε κἀξέφηνεν, οὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων· εἶπεν ὁ θεὸς, φησί. τί; γενέσθω φῶς· καὶ ἐγένετο. γενέσθω γῆ· καὶ ἐγένετο. *Sic egit & is qui Judæis leges condidit, vir minimè vulgaris ingenii, ut qui Dei potestatem dignè, & conceperit & elocutus fuerit, statim in principio legum hæc scribens. Dixit, ait, Deus. Quid? Fiat lux: & facta est. Fiat terra: & facta est.* Chalcidius multa ex Mose habet & de eo sic loquitur: *Sapientissimus Moses, non humana facundia, sed divina, ut ferunt, inspiratione vegetatus.*

(d**) PRÆTER *Thalmudicos.*] In Gemara Titulo de oblationibus cap. omnes oblationes Synagogæ. Adde Tanchuma sive Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis, & colloquium eorum cum Mose

refertur. Accedat Numenius libro III. de Judæis. Verba ejus profert Eusebius libro VIII. c.8. Τὰ δ' ἐξῆς Ιαμνῆς καὶ Μαμβρὴς Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς ἄνδρες. οὐδενὸς οἵτ τοὺς μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ Ιουδαίων ἐξελαυνομένων ἐξ Αἰγύπτου. Μουσαίῳ γοῦν τῷ Ιουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ θεῷ ἔυξασθαι δυνατωτάτῳ, οἱ παραστῆναι ἀξιωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων, οὗτοι ἦσαν, τῶν τε συμφορῶν ἃς ὁ Μουσαῖος ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ τὰς νεανικωτάτας αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὤφθησαν δυνατοί. *Deinceps verò Jamnes & Mambres sacrorum scribæ Ægyptii, magicis artibus præstare crediti, quo tempore exacti sunt ex Ægypto Judæi. Nam qui ab omni Ægyptiorum multitudine electi sunt, ut Musæo resisterent Judæorum duci, viro precibus apud Deum potentissimo, hi fuere, ac gravissimas calamitates à Musæo in Ægyptum invectas coram omnibus depellere quiverunt.* Ubi Mosem voce vicina & Græcis usitata Musæum vocat, sicut alii Jesum Jasona, Saulum Paulum. Ad eundem Numenii locum nos remittit Origines adversus Celsum IV. Artapanus apud eundem Eusebium Libro IX. cap. 27. hos vocat τοὺς ἱερεῖς ὑπὲρ Μέμφιν, *Sacerdotes supra Memphim*, quibus à Rege ait mortem indictam, ni paria Mosi patrarent.

(e**) PLINIUS.] dicto jam loco.

(f**) APULEIUS.] Apologetico secundo.

(g**) TUM *alibi nonnulla extant.*] Ut apud Strabonem, Tacitum, Theophrastum productum à Porphyrio de non edendis animalibus secundo, ubi de Sacerdotibus & holocaustis; & quarto ejusdem operis, ubi de vetitis editum piscibus cum animantibus aliis. Vide & Hecatæi

Hecatæi locum apud Josephum primo contra Appionem, & apud Eusebium in Præparatione lib. IX. cap. 4. Legem vitandæ consuetudinis alienigenarum habes in Justini Tacitíque historia: de suilla non edenda apud Tacitum, Juvenalem, Plutarchum Sympos. IV. cap. 5. Macrobium ex antiquis. Apud Plutarchum dicto loco & Levitas, & σκηνοπηγίαν reperies.

(h**) TUM *apud Pythagoricos plurima.*] Hermippus vita Pythagoræ citatus à Josepho adversus Appionem II. Ταῦτα δὲ ἔπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς Ἰουδαίων καὶ Θρακῶν δόξας μιμούμενος καὶ μεταφέρων εἰς ἑαυτὸν· ἀληθῶς γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος πολλὰ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις νομίμων, εἰς τὴν αὐτοῦ μετήνεγκε φιλοσοφίαν. *Hæc faciebat dicebátq;, Judæorum ac Thracum opiniones imitans & sibi vindicans. Verè enim vir ille multa Judæorum instituta in suam Philosophiam transtulit.* τὸ θνησιμαίων ἀπέχεσθαι, abstinere morticinis, inter Pythagoræ præcepta ponit Hierocles, Porphyrius epistola ad Anebonem, & Ælianus Libro IV. i. e. ex Lev. VII. 15. Deut. XIV. 21. Θεοῦ τόπον μὴ ἐπίγλυφε δακτυλίῳ ex Pythagora est apud Malchum sive Porphyrium hortatione ad Philosophiam, & apud Diogenem Laërtium. id ex Decalogi est præcepto secundo. Quod non posuisti ne tollas, inter Judaica ponit Josephus contra Appionem libro altero, inter Pythagorica Philostratus. Iamblichus: ἥμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν, μήτε φθείρειν. *arbor mitis & frugifera ne corrumpatur, néve ei noceatur.* ex Deut. XX. 19. non transeundum locum ubi asinus in genua sederit, Pythagoræ tribuit

is

is quem dixi Hermippus. Origo ex historia quæ est Num. XXII. 27. *Platonem* quoque multa ex Hebræis sumsisse agnoscebat Porphyrius, ut Theodoretus notat sermone contra Græcos I. Partem eorum videbis in præparatione Eusebii.

(i**) VETERIBUS *Judæis insigne & religionis & justitiæ testimonium perhibent & Strabo & ex Trogo Justinus.*] Strabo quidem Libro XVI. post Mosis historiam: Οἱ δὲ διαδεξάμενοι χρόνους μέν τινας ἐν τοῖς αὐτοῖς διέμενον δικαιοπραγοῦντες καὶ θεοσεβεῖς, ὡς ἀληθῶς, ὄντες. *Successores verò ad aliquod tempus in iisdem institutis mansere, justi veréque religiosi.* Idem paulo ante eos qui Mosi crediderant ait fuisse τιμῶντας τὸ θεῖον, *Dei reverentes*, & εὐγνώμονας, *æqui amantes.* Justinus verò sic libro XXXVI. cap. 2. *Quorum* (Regum scilicet & Sacerdotum) *justitiâ religione permixta, incredibile quantum coaluere.* Aristoteles quoque magnum sapientiæ & eruditionis testimonium Judæo, quem viderat, præbuit, Clearcho teste libro secundo de somno, quem exscripsit Iosephus. Tacitus inter multa falsa hoc verè, coli ab Iudæis *summum illud & æternum, neque mutabile, neque interiturum*, id est, Deum, ut de iisdem Judæis agens Dio Cassius loquitur, ἄῤῥητον καὶ ἀειδῆ, *qui nec voce exprimi, nec à nobis conspici possit.*

(k**) ELIÆ.] De cujus prophetia Eupolemo scriptum librum dicit Eusebius Præparationis libro IX. cap. 30. Ejusdem locum de Jeremiæ Prophetiis profert eodem libro Eusebius capite XXXIX.

EST

(*l***) EST *apud Lycophronem.*] Versus hi sunt:

Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
Βμπνοὺς δὲ δαιτρὸς ἡπάτων φλοιδούμενος
Τινθῷ λέβητος, ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις
Σμήραγγας ἐστάλαξε κωδείας πέδῳ.

Trivesperi leonis, olim quem suis
Malis voravit sæva Tritonos canis,
Cùm vivus intra, ceu coquus, versans jecur
Imo lebetis in sine ignibus foco
Sudore totum per caput madesceret.

Ad quem locum Tzetzes. Διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι: *quia per triduum intra cetum fuit.* Æneas Gazæus Theophrasto: Ὥσπερ καὶ Ἡρακλῆς ᾄδεται, διαῤῥαγείσης τῆς νεὼς ἐφ' ἧς ἔπλει, ὑπὸ κήτους καταποθῆναι καὶ διασώζεσθαι. *Sicut Hercules narratur, fracta qua vehebatur nave, à ceto voratus incolumis factus.*

(*m***) NOTATUM *Tacito.*] Et Servio, tum Varrone, tum Verrio Flacco auctoribus.

(*n***) VIROS *divino spiritu afflatos vixisse inter Judæos.*] Libro III. apud Cyrillum.

(*o***) AD MOSIS *atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum.*] Julianus in libro Cyrilli decimo. Προσάγειν δὲ ἱερεῖα βωμῷ καὶ θύειν παρητήσατε. πῦρ γάρ, φησιν, οὐ κάτεισιν ὥσπερ ἐπὶ Μωσέως τὰς θυσίας ἀναλίσκον· ἅπαξ τοῦτο ἐπὶ Μωσέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ἡλίου τοῦ Θεσβίτου πάλιν μετὰ πολλοὺς χρόνους. *Aris admovere victimas & sacrificare defugitis. Nempè quòd ignis de cœlo non descendat ut Mo-*

sis

ſis tempore, & victimas conſumat. Atqui id ſemel tantùm accidit ſub Moſe, & multo poſt tempore cum viveret Elias Thesbita. Vide & ſequentia de igne cœleſti. Cyprianus Teſtimoniorum III. *Item in ſacrificiis, quæcunque accepta habebat Deus, deſcendebat ignis de cœlo qui ſacrificata conſumeret.* Menander autem in Phœnicum hiſtoria meminerat ſummæ illius ſiccitatis, quæ Elia florente contigit, id eſt, regnante apud Tyrios Ithobalo. Vide Joſephum antiquæ hiſtoriæ lib. VIII. cap. 7.

(p**) SUPPLICIA *gravia apud Hebræos conſtituta fuiſſe in eos, qui Prophetiæ munus ſibi falſò arrogarent.*] Deut. XIII. 5. XVIII. 20. & ſequentibus.

(q**) PLURIMOS *Reges.*] Nemo id auſus poſt Davidem.

(r**) QUALIS *Eſdræ.*] Ad illa tempora aſſcribere ſolent Hebræi. *Hactenus Prophetæ, jam incipiunt Sapientes.*

(ſ**) NEC *aliquot ſeculis quemquam ante Jeſu tempora.*] Itaq; Libro I. Maccab. cap. IV. 46. legimus contaminati altaris lapides ſepoſitos ſeorſim, μέχρι τοῦ παραγενηθῆναι προφήτου τοῦ ἀποκριθῆναι περὶ αὐτῶν. *Donec veniret Propheta qui de iis reſponderet.* Ejuſdē libro c. IX. 27. Καὶ ἐγένετο θλῖψις μεγάλη ἐν τῷ Ισραὴλ, οἵα οὐκ ἐγένετο ἀφ' ἧς ἡμέρας οὐκ ὤφθη προφήτης αὐτοῖς. *Facta eſt tribulatio magna in Iſrael, qua non eſt facta à qua die non eſt viſus Propheta eis.* Idem legis in Thalmude titulo de Synedrio.

(t**) ORACULI *ejus, quod ex pectorali ſummi Pontificis effulgebat.*] Vide Exodi XXVIII. 30. Levit VIII. 8. Num. XXVII. 21. Deut. XXXIII.

8.1.Sam XXI.11.XXII.10.13:15.XXIII.2. 5. 9.10.11.12. XXVIII.6.Adde Nehemiam VII. 65. Adde Ioſephum lib. III. 9. Hoc eſt, ἐρώτημα δήλων apud Sirachiden XXXIII. 4. Nam vox δῆλα propriè reſpondet Hebræo אורים, atque ita vertunt Lxx. dictis locis Num. XXVII.21.1.Sam. XXVIII.6.& alibi δήλωσιν, ut Ex. XXVIII.26. Lev. VIII.8. תמים verò iidem vertunt ἀλήθειαν. Imitati hoc, ſed ut pueri virorum res imitantur, Ægyptii. Diodorus libro I. in rebus Ægyptiorum deſcribit, ἀρχιδικαστὴν ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν ἐξηρτημένην ἀπὸ τοῦ τραχήλου. *ſummum Judicem qui haberet de collo pendentem veritatem.* Atque iterum poſtea: Συντάξεις δὲ ἦσαν ἀναγκαῖον παρὰ τοῦ βασιλέως τοῖς μὲν δικασταῖς ἱκαναὶ πρὸς διατροφὴν ἐχορηγοῦντο· τῷ δ' ἀρχιδικαστῇ πολλαπλάσιοι· ἐφόρει δ' ὅτῳ πρῶτον ἡ τράχηλον ἀπὸ χρυσῆς ἁλύσεως ἠρτημένον ζῴδιον ἦν πολυτελῶν λίθων, ὃ προσηγόρευον ἀλήθειαν. τοῦτο δ' ἀμφισβητήσεων ἤρχοντο ἐπειδὴν τὴν τῆς ἀληθείας εἰκόνα ὁ ἀρχιδικαστὴς περιθῆται. *Salaria ad victum réſque alias neceſſarias à Rege judicibus præbebantur: ampliſſima autem ſummo judici. Geſtabat is de collo pendens ex aurea catena ſimulacrum è pretioſis lapidibus, cui nomen veritas. Cauſæ antem dictio tunc incipiebat cùm hoc veritatis ſimulacrum ſibi ſummus judex aptaſſet.* Ælianus variæ hiſtoriæ Libro XIV. cap. 24. Δικασταὶ ἦσαν τὸ ἀρχαῖον παρ' Αἰγυπτίοις ἱερεῖς ἦσαν. ἦν δὲ τούτων ἄρχων ὁ πρεσβύτατος, καὶ ἐδίκαζεν ἅπαντας, θέλει δὲ αὐτὸν εἶναι δικαιότατον ἀνθρώπων καὶ ἀφοβώτατον. ἔχει δὲ καὶ ἄγαλμα περὶ τὸν αὐχέ-

να

γὰ ὃν σαπφείρου λίθου, καὶ ἐκαλεῖτο τὸ ἄγαλμα ἀλήθεια. *Apud Ægyptios qui judicabant ſacerdotes erant. Eorúmque princeps, qui ætate anteibat cæteros: is in omnes jus dicebat. Eum verò eſſe oportebat omnium & juſtiſſimum & parcentem nemini. Gerebat autem de collo imaginem ex ſapphiro, eáque imago veritas dicebatur.* Gemara Babylonica capite 1. codicis Joma ait in ſecundo Templo defuiſſe quæ in primo fuerant, Arcam cum propitiatorio & Cherubim. Ignem cœlitus lapſum: Schecinam: Spiritum ſanctum: Urim & Thumim.

XVII. Huic ex miraculis argumento affine eſt alterum ad probandam Dei providentiam non minus efficax, ex prædictionibus rerum futurarum, quæ apud Hebræos plurimæ exſtant, & apertiſſimæ: (*a*) ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem reſtitueret: de exſcindendo per regem, Joſiam nomine, templo Bethelis, (*b*) trecentis & amplius annis priuſquam res eveniret. Sic (*c*) Cyri quoque nomen ipſum ac res præcipuæ præſignificatæ ab Eſaia: exitus obſidionis, qua Chaldæi Hieroſolyma cinxerunt, ab Ieremia: (*d*) à Daniele vero tranſlatio imperii ab Aſſyriis ad Medos ac Perſas (*e*) inde ad Alexandrum Macedonem; (*f*) cujus deinde ex parte ſucceſſores forent Lagidæ, & Seleucidæ; quæque mala populus He-

Probatur idem quod ſupra, ex prædictionibus.

bræus ab his omnibus,(g) maxime verò ab Antiocho Illuſtri accepturus eſſet,adeo perſpicue, (h) ut Porphyrius, qui hiſtorias Græcas ſuo adhuc tempore exſtantes cum vaticiniis iſtis contulit, aliter ſe expedire non potuerit,quàm ut diceret ea, quæ Danieli tribuebantur, poſt eventum fuiſſe ſcripta:quod perinde eſt, quaſi quis neget, quæ ſub Virgilii nomine exſtant, & pro Virgilianis habita ſunt ſemper, ab ipſo ſcripta Auguſti ævo. Non enim de iſto, quod dicimus, magis unquam dubitatum inter Hebræos fuit,quàm de hoc apud Romanos. Addi his poſſunt oracula plurima & clariſſima (i) apud Mexicanos & Peruanos, quæ Hiſpanorum in eas terras adventum, & ſecuturas indè calamitates prædixerunt. Referri huc poſſunt & ſomnia non pauca, tam exactè congruentia cum eventibus, qui & in ſe, & in cauſis ſuis, ſomniantibus erant planè incogniti, ut ad caſum, aut cauſas naturales referri, niſi inverecundè, non poſſint: cujus generis illuſtria exempla ex probatiſſimis ſcriptoribus (k) libro de anima Tertullianus congeſſit: & (l) ſpectra, non viſa tantùm, ſed & loqui audita, tradentibus hæc hiſtoricorum etiam illis, qui à ſuperſtitioſa credulitate abſunt longiſſimè:

longiſſimè: & noſtri quoque ævi teſtibus, qui in Sina, quique in Mexicana & aliis Americæ partibus vixere. Neque ſpernenda publica illa (*m*) ad tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina, quorum tot Germanicarum nationum hiſtoriæ ipſæque leges meminerunt.

ANNOTATA.

(*a*) UT *de orbitate ejus qui Hierichuntem reſtitueret.*] Conſer Ioſue VI. 26 cum I. Reg. XVI. 34.

(*b*) TRECENTIS *& amplius annis.*] CCCLXI. ut Joſephus putat Antiquæ hiſtoriæ Lib. X. cap. 5.

(*c*) CYRI *quoque nomen ipſum ac res præcipuæ præſignificatæ ab Ieremia.*] cap. XXXVII. XXXVIII. Implementum vide cap. XXXIX. & LII. Et prophetiæ & implementi teſtimonium ex Eupolemo adfert Euſebius Præparationis libro IX. c. XXXIX.

(*d*) A DANIELE *verò tranſlatio imperii ab Aſſyriis ad Medos & Perſas.*] Daniel II. 32. 39. v. 28. VII. 5. VIII. 3. 20. X. 20. XI. 2.

(*e*) INDE *ad Alexandrum Macedonem.*] Dicto cap. II. 32. & 39. VII. 6. VIII. 5. 6. 7. 8. 21. X. 20. XI. 3. 4.

(*f*) CUJUS *deinde ex parte ſucceſſores forent Lagidæ & Seleucidæ.*] cap. II. 33. 40. VII. 7, 19. 23. 24. VIII. 22. XI. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.

(*g*) MAXIME *verò ab Antiocho illuſtri accepturus eſſet.*] VII. 8. 11. 20. 24. 25. VIII. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 23. 24. 25. 26. XI. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36.

37.38.39.40.41.42.43.44.45. XII.1.2.3.11. Hæc loca, ſicut nos, exponunt Joſephus Libro X. c. 12. XII. cap. 11. & de bello Judaico Lib. 1. cap. 1. Chryſoſtomus 11. adverſus Judæos Joſephi utens teſtimonio: & Polychronius, Græcorúmque alii.

(*h*) UT *Porphyrius.* &c.] Vide Hieronymum paſſim ad Danielem.

(*i*) APUD *Mexicanos & Peruanos.*] Mira ſanè ſunt quæ de iſtis oraculis referunt Incha, Acoſta, Herrera, alii. Vide & Petrum Ciezam tomo 11. rerum Indicarum.

(*k*) LIBRO *de Anima Tertullianus.*] Capite 46. ubi notabilia refert ſomnia Aſtyagis Philippi Macedonis, Himereæ feminæ, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici, M. Tullii, Artorii, Polycratis Samii filiæ, ejus quæ gerula Ciceroni, Cleonymi Pyctæ, Sophoclis, Neoptolemi tragœdi. Habes quædam horum & apud Valerium lib. 1. c. VII. præterea Calpurniæ de Cæſare, P. Decii & T. Manlii Conſulum, T. Atinii, M. Tullii in exilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Crœſi, matris Dionyſii tyranni, C. Sempronii Gracchi, Caſſii Parmenſis, Aterii Ruſi equitis Romani, Amilcaris Pœni, Alcibiadis Athenienſis, Arcadis cujuſdam. Sunt et notabilia a pud Ciceronem de divinatione, nec indignum memoratu quod Plinius habet lib. XXV. cap. 2. de matre in Luſitania militantis. Adde illa Antigoni et Artuculis qui Oſmanidarum generis auctor in Monitis Lipſianis lib. 1. cap. v. 5. et alia quæ collegit vir magnæ diligentiæ Theodorus Zuingerus Voluminis v. libro IV. titulo de inſomniis.

Plin. male citatur.

SPEC-

(l) SPECTRA *non visa tantùm, sed & loqui audita.*] Vide Plutarchum vita Dionis et Bruti, et de eodem Bruto Appianum Civilium quarto, et Florum lib. IV. cap. 7. Adde Tacitum de Curtio Rufo Annalium XI. quæ eadem historia est in Epistola Plinii XXVII. libri VII. simul cum altera, de eo quod vidit Athenis philosophus sapiens et intrepidus Athenodorus. Vide et quæ apud Valerium Maximum lib. I. cap. VIII. præsertim de Cassio homine Epicureo exterrito ad conspectum Cæsaris à se occisi, et apud Lipsium Monitorum lib. I. cap. v. 5. Multas historias tales congesserant Chrysippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius secundo libro de animarum immortalitate, memorante Origene contra Celsum quinto.

(m) AD *tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina.*] Vide Testimonia hac de re congesta à Francisco Iureto ad Epistolam Ivonis Episcopi Carnutensis 74. Quam autem id antiquum sit docet Sophocles Antigone, ubi sic Thebani Oedipodæ loquuntur.

Ἡμῖν δ' ἕτοιμοι χὠ μύδρους αἴρειν χεροῖν,
Καὶ πῦρ διάρπιν χὠ θεοὺς ὀμνύμοσεῖν,
Τὸ μήτε δρᾶσαι, μήτε τοῦ ξυνειδέναι.
In hoc parati tangere ardentes sumus
Massas, per ignes ire, jurare aut Deos,
Nos hujus esse nec reos, nec conscios.

Docet & ex iis quæ in luco Feroniæ apud Soracte olim spectata ferunt Strabo lib. V. Plinius historiæ naturalis lib. VII. cap. 2. & ad Virgilium XI. Æneidos Servius. His naturæ ordinem egredientibus addi posse arbitror, quæ contra telorum jactus tutandis corporibus usurpari videmus. Vide & de iis, qui exsecta ob reli-

gionem lingua locuti, teſtes certiſſimos Juſtinianum l. 1. C. de officio præfecti prætorio Africæ, Procopium Vandalicorum 1. Victorem Uticenſem libro de perſecutionibus, Æneam Gazæum Theophraſto.

Solvitur objectio quod miracula nunc non conſpiciantur.

XVIII. Nec eſt, quod quiſquam objiciat, talia miracula hoc tempore non conſpici, nec audiri tales prædictiones. Satis enim eſt ad probationem divinæ providentiæ, factum id eſſe aliquando; qua ſemel conſtituta, conſequens eſt, ut tam provide ac ſapienter nunc credatur Deus abſtinere à talibus, quàm olim ea uſurpaverit. Neque vero æquum fuit, leges univerſo datas de rerum curſu naturali & futurorum incertitudine, temerè aut ſemper excedi: ſed tum demum cum digna incidiſſet cauſa, ut quo tempore veri Dei cultus toto prope orbe ejectus in uno mundi angulo, id eſt, in Judæa reſidebat, & adverſus circumfuſam impietatem novis ſubinde præſidiis muniendus erat; aut cum Chriſtiana religio, de qua peculiariter mox agemus, ex Dei decreto per totum orbem primùm ſpargi debuit.

Et quod tanta ſit ſcelerum licentia.

XIX. Solent nonnulli, ut de divina providentia dubitent, moveri conſpectu ſcelerum, quorum velut diluvio quodam

hic

hic orbis obruitur : quæ coërcere atque reprimere præcipuum contendunt divinæ providentiæ, ſiqua eſſet, opus futurum fuiſſe. Sed facilis eſt reſponſio, cùm hominem Deus condidiſſet liberum ad benè maléque agendum, ſibi reſervata bonitate planè neceſſaria atque immutabili (a) æquum haud fuiſſe, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Cæterùm quæcunque ſunt impediendi rationes cum libertate data non pugnantes, ut legis conſtitutio ac promulgatio, monitus interni externique, cum minis etiam & promiſſis, earum nulla a Deo prætermittitur : ſed nec malitiæ effectus ſinit, quo poſſent, evagari, unde nec imperia evertuntur, nec legum divinarum cognitio plane deleri unquam potuit. Quæ vero permittuntur ſcelera, non carent interim ſuo fructu, cum adhibeantur, ut attingere ſuprà cœpimus, aut ad puniendos alios non minus ſceleratos, aut ad corrigendos, qui extra virtutis viam prolapſi ſunt, aut ad exigendum ſpecimen eximium patientiæ atque conſtantiæ ab his, qui magnos in virtute profectus fecerunt. Poſtremo & ipſi, quorum ad tempus diſſimulata videntur ſcelera, pœnas eorum cum temporis uſura

ſolent

ſolent ſolvere, ut de iis fiat, quod Deus voluit, qui fecerunt, quod Deus noluit.

ANNOTATA.

(a) ÆQUUM *haud fuiſſe ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium.*] Tertullianus adverſus Marcionem II. *Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem conceſſa eſt illi, ut ſui dominus conſtanter occurreret, & bono ſponte ſervando, & malo ſponte vitando: quoniam & alias poſitum hominem ſub judicio Dei, oportebat juſtum illud efficere de arbitrii ſui meritis, liberi ſcilicet. Cæterùm nec boni nec mali merces jure penſaretur ei, qui aut bonus aut malus neceſſitate fuiſſet inventus, non voluntate. In hoc & lex conſtituta eſt non excludens, ſed probans libertatem, de obſequio ſponte præſtando, vel tranſgreſſione ſponte committenda: ita in utrumq; exitum libertas patuit arbitrii.* Mox: *Igitur conſequens erat, uti Deus ſecederet à libertate ſemel conceſſa homini, id eſt contineret in ſemetipſo & præſcientiam & præpotentiam ſuam, per quas interceſſiſſe potuiſſet, quo minus homo malè libertate ſua frui aggreſſus, in periculum laberetur. Si enim interceſſiſſet, reſcidiſſet arbitrii libertatem, quam ratione & bonitate permiſerat.* Tractat hoc ipſum eruditè, ut ſolet, Origenes quarto contra Celſum, ubi hoc inter alia: *Ἀρετῆς ἐὰν ἀφέλῃς τὸ ἑκούσιον, ἀνῄρηκας αὐτῆς καὶ τὸ εἶναι. Virtuti humanæ ſi auferas libertatem, ipſam ejus naturam ſuſtuleris.*

Sæpe ita ut opprimantur boni.

XX. Quod ſi quando nulla apparent ſcelerum ſupplicia, & quod, multos infirmos

firmos ſolet offendere, boni quidam, malorum violentia oppreſſi, non vitam modo agunt ærumnoſam, ſed & mortem ſæpe ſubeunt, & quidem infamem: non ideo mox tollenda eſt à rebus humanis Dei providentia, quæ tam validis, ut jam diximus, argumentis eſſe oſtenditur; ſed potius cum ſapientiſſimis viris ita colligendum eſt:

Retorquetur hoc ipſum, ad probandum, animos ſupereſſe corporibus.

XXI. CumDeus curet actiones, juſtuſque ſit, & iſta interim fiant, exſpectandum eſt aliquod poſt hanc vitam judicium, ne aut inſignis improbitas ſine pœna, aut magna virtus ſine ſolatio præmioque maneat.

Quod confirmatur traditione.

XXII. (*a*) Hoc autem ut ſtatuamus, etiam animos ſupereſſe corporibus ſtatui neceſſe eſt: quæ antiquiſſima traditio à primis (unde enim alioqui?) parentibus ad populos moratiores pene omnes manavit; ut (*b*) ex Homeri carminibus apparet, & (*c*) ex Philoſophis non Græcorum tantum, ſed & Gallorum veterum, (*d*) quos Druidas vocabant, (*e*) & Indorum, quos Brachmanes: & ex iis (*f*) quæ de Ægyptiis (*g*) & Thracibus, quin & Germanis ſcriptores plurimi prodiderunt. Quin & de judicio divino poſt hanc vitam plurima exſtitiſſe videmus non

non apud Græcos tantum, (*b*) ſed & apud Ægyptios & (*i*) Indos, ut nos Strabo, Diogenes Laërtius, (*k*) Plutarchus docent, quibus addi poteſt, traditio de Mundo hoc conflagraturo, quæ olim (*l*) apud Hyſtaſpem & Sybillas, nunc quoque (*m*) apud Ovidium, (*n*) & Lucanum, & (*o*) Indos Siamenſes reperitur: cujus rei indicium (*p*) & Aſtrologis notatum Sol ad terras propius accedens. Etiam cùm in Canarias, Americam & alia longinqua loca primùm ventum eſt, reperta ibi quoque eadem de animis & judicio ſententia.

ANNOTATA.

(*a*) HOC *autem ut ſtatuamus etiam animos ſupereſſe corporibus ſtatui neceſſe eſt.*] Qui argumentum hoc fuſiùs tractatum volet legere, recurrat ad Chryſoſtomum ad II. Cor. cap. XVIII. in ethico, eundem Tomo VI. contra eos qui à dæmonibus aiunt res humanas adminiſtrari, & quarto ſermone de Providentia.

(*b*) EX HOMERI *carminibus apparet.*] Maximè in ea parte quæ νεκυία dicitur, cui addi poſſunt ſimiles νεκυίαι apud Virgilium, Senecam in Oedipode, Lucanum, Statium, & quod eſt I. Sam. XXVIII.

(*c*) EX *Philoſophis.*] Pherecyde, Pythagora ac Platone, omniq; horum ſchola. His Empedoclē & oracula plurima adjungit Juſtinus Apol. II. Anaxagoram & Xenocratem Theodoretus.

(*d*) QUOS *Druidas vocabant.*] Docebant hi non interire animas, teſte Cæſare libro VI. de

de bello Gallico. Strabo libro IV. de iisdem: ἀφθάρτους δ' λέγουσι καὶ ἔτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχάς. *Et hi & cum his alii interitus expertes dicunt animas.*

(e) ET INDORUM, *quos Brachmanes.*] Quorũ ſententiã ſic exprimit nobis Strab. l. XV. Νομίζειν μὲν γὰρ δεῖ τὸν ἀνθρώπειον βίον, ὡς ἂν ἀκμὴν κυομένων ἔτι· τὸν δὲ θάνατον, γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον καὶ τὸν εὐδαίμονα τοῖς φιλοσοφήσασι. *Hanc vitam habendam eſſe quaſi recens concepti fœtus ſtatum: mortem vero partum eſſe ad eam quæ verè vita eſt, planéque beatam, iis ſcilicet qui ſapientiam ſectati fuerint.* Vide & inſignem de hac eorum ſententia libro IV. Porphyrii de non edendis animalibus.

(f) QUÆ *de Ægyptiis,*] Herodot. Euterpe Ægyptiorũ eſſe ait dogma: ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι. *morte carere humanas animas.* Idẽ tradit de iis Diogenes Laërtius in procœm. Tacitus l. V. hiſtoriarum de Judæis. *Corpora condere quàm cremare è more Ægyptio. Eadémque cura, & de infernis perſuaſio.* Vide de anima Oſiridis Diodorum Siculum, & Servium ad VI. Æneidem, cujus pleraque ab Ægyptiis deſumta ait.

(g) ET THRACIBUS.] Repete hîc locum Hermippi de Pythagora, quem modò ex Joſepho protulimus. Mela libro II. de Thracibus. *Alii redituras putant animas obeuntium: alii etſi non redeant, non extingui tamen, ſed ad beatiora tranſire.* De iiſdem Solinus cap. X. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reverti: alii non extingui, ſed beatas magis fieri.* Hinc mos ille lætitiæ ſignis funera proſequendi & his ſcriptoribus memoratus, & Valerio Maximo libro I. c. VI, 12. Facit ea res credibile quod ex

Scho-

Scholiaste Aristophanis modò diximus Hebræorum quosdam jam olim venisse in Thraciam.

(*h*) SED *& apud Ægyptios.*] Quæ de inferis Orpheus prodidit, ab Ægyptiis sumta ait Diodorus Siculus lib. I. Repete quæ ex Tacito jamjam habuimus.

(*i*) INDOS.] In quorum sententiis ponit Strabo libro XV. τῶν καθ' ᾅδου κρίσεων de judiciis quæ apud inferos exercentur.

(*k*) PLUTARCHUS.] De his qui sero à Deo puniuntur, & de facie in orbe Lunæ. Vide & egregium ejus locum ex dialogo de Anima recitatum ab Eusebio Præparationis Evangelicæ libro XI. 38.

(*l*) APUD *Hystaspen & Sybillas.*] Testis Justinus Apologetico altero, et Clemens Stromateon VI. unde et illud sumtum quod ex tragœdia citatur:

Εςαι, γὰρ ἔςαι κεῖνος αἰώνων χρόνος,
Οταν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ· ἡ δὲ βοσκηθεῖσα φλὸξ
Απαντα τἀπίγεια καὶ μετάρσια
Φλέξει μανεῖσ'. ἐπὰν δ' ἄρ' ἐκλίπῃ τὸ πᾶν,
Φρῦδος μὲν ἔςαι κυμάτων ἅπας βυθὸς,
Γῆ δενδρέων ἔρημος, οὐδ' ἀὴρ ἔτι
Πτερωτὰ φῦλα βαςάσει πυρούμενος.

Nam veniet ille, veniet haud dubiè dies,
Laxabit ignis cùm redundantes opes
Auratus æther: lege tum spreta furens
Terras & illis quicquid est sublimius
Depascet ardor: inde cùm defecerit
Hoc omne, nullas jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exustus aër pascet aligerum genus.

APVD

(*m*) APUD OVIDIVM.] Metamorphoſeon 1.

Eſſe quoque in fatis reminiſcitur adfore tempus,
Quo mare, quo tellus correptáque regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

(*n*) ET LUCANUM.] Libro 1.

Sic cum compage ſoluta
Sæcula tot mundi ſuprema coëgerit hora,
Antiquum repetent iterum chaos omnia: miſtis
Sidera ſideribus concurrent: ignea pontum
Aſtra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutiétque fretum: fratri contraria Phœbe
Ibit, & obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poſcet ſibi, totáque diſcors
Machina divulſi turbabit fœdera mundi.

Præiverat Lucano patruus Seneca fine ad Marciam: *Sidera ſideribus incurrent, & omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex diſpoſito lucet, ardebit.*

(*o*) APUD *Indos Siamenſes.*] Vide Ferdinandum Mendeſium.

(*p*) ET *Aſtrologis notatum.*] Copernico Revolutionum lib. III. cap. 16. Ioachimo Rhætico ad Copernicum, Gemmæ Friſio. Vide & Ptolemæum lib, III. cap. 4. Syntaxeos Mathematicæ. Mundum non illis viribus ſtare quibus prius ſteterat, idque ipſum loqui mundum, & occaſum ſui rerum labentium probatione teſtari, ait Cyprianus ad Demetrianum.

Cui nulla ratio repugnet.

XXIII. Neque vero ullum poteſt reperiri ex natura petitum argumentum, quod hanc tam veterem tam latè patentem traditionem refellat. Nam quæ perire cerni-

cernimus omnia. ea pereunt, aut oppoſitu contrarii validioris ſicut frigus perit vi magna caloris; aut ſubſtractione ſubjecti, à quo pendent, ut magnitudo vitri facto vitro; aut defectu cauſæ efficientis, ut lux ſolis abitu. Nullum autem horum poteſt de animo dici. Non primum: quia nihil poteſt dari, quod animo ſit contrarium; imò ea eſt ejus natura peculiaris, ut quæ inter ſe contraria ſunt, ea pariter, & eodem tempore in ſe capiat, ſuo, id eſt, intellectuali modo. Non ſecundum: quia nec ſubjectum eſt ullum, à quo pendeat animi natura. (*a*) Si quod enim eſſet, id eſſet corpus humanum. At id non eſſe ex eo apparet; quod cùm vires, quæ corpori inhærent, agendo laſſentur, ſolus animus actione laſſitudinem non contrahit: item (*b*) corporis vires læduntur à nimia excellentia rei objectæ, ut viſus à ſolis luce: at animus, quo circa excellentiora verſatur, ut circa figuras à materia abſtractas, circa univerſalia, (*c*) eo redditur perfectior. Quæ corpori inhærent vires, occupantur circa ea, quæ locis ac temporibus definita ſunt, quæ eſt natura corporis. At animus etiam circa infinitum & æternum. Quare cum in operando animus à corpore non pendeat, ne eſſe quidem ipſius inde

pendet,

pudet. Nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde, quam ex operationibus, colligi nequit. Sed nec tertius ille pereundi modus hic locum habet. Neque enim dari potest causa effectrix, à qua animus semper emanet. Non enim parentes dixeris, cum iis mortuis vivere filii soleant. Quod si quam omnino velimus esse causam, unde emanet animus, non potest alia ea esse, quam causa prima atque universalis, quæ ex parte potestatis numquam deficit. Ex parte autem voluntatis eam deficere, hoc est velle Deum, ut exstinguatur animus, nullo potest probari argumento.

ANNOTATA.

(a) SI *quod enim esset, id esset corpus humanum.*] Id non esse bene probat Aristoteles ex senibus libro de Anima I. cap. 4. Idem libro III. cap. 4. Anaxagoram laudat quod νῦν ἀμιγῆ dixerit, mentem impermixtum aliquod, nimirum ut res alias possit cognoscere.

(b) CORPORIS *vires læduntur à nimia excellentia rei objectæ.*] Aristoteles libro III. de Anima, cap. 4. Ὅτι δ' οὐχ ὁμοία ἡ ἀπάθεια τῆ αἰσθητικῆ καὶ τῆ νοητικῆ, φανερὸν ἐπὶ αἰσθήσεως καὶ γὰρ αἴσθησις ὅλως οὐκ ἔστιν αἰσθάνεσθαι ἐν τῆ σφόδρα αἰσθητῆ, οἷον ψόφου ἐν τοῖς μεγάλοις ψόφοις, οὐδ' ἐν τοῖς ἰσχυροῖς ὀσμῆς οὐδὲ χρωμάτων, οὔτε ὁρᾶν, οὔτε ὀσφρᾶσθαι.

ἀλλ' ὁ νῦς ὅταν τι νοήσῃ σφόδρα νοητὸν, οὐχ ἧττον νοεῖ ἢ τὰ αἰσθητότερα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον. τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος· ὁ δὲ νῦς χωριστός. *Non esse autem similem impatibilitatem partis sentientis & intelligentis, apertum est ex sentiendi instrumentis, ipsáque sensione. Sensus enim, ubi nimia est res sensibilis, sentire nequit, id est, nec audire sonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conspicere colores. At mens ubi aliquid concepit quod egregiam sit intellectu, non minùs id intelligit quàm minora, imò & magis: id eo venit quod sentiens pars non sit sine corpore, mens autem aliquid à corpore separabile.* Adde Plotini locum egregium, quem posuit Eusebius in Præparatione lib. xv. c. 22. Adjunge, quòd animus eos qui ex corpore nascuntur affectus vi sua vincit, ipsiq; corpori cruciatus interitúmque imperat.

(c) EO *redditur perfectior.*]at quæ magis animum à corpore seducunt, eæ sunt animi actiones excellentiores.

Multæ faveant.

XXIV. Imò argumenta sunt non levia in contrarium, datum homini (a) dominium in suas actiones, appetitus immortalitatis insitus, conscientiæ vis consolantis se ob actiones bonas quamvis molestissimas, & spe quadam sustentantis; (b) contrà cruciantis sese ob prave acta, præsertim circa mortem, tanquam sensu imminentis judicii: quam vim (c) sæpe nec pessimi tyranni intra se extinguere, cum

cum maxime id vellent, potuerunt, ut multis exemplis apparet.

ANNOTATA.

(*a*) DOMINIUM *in ſuas actiones.*] Et in animantia quævis. Adde notitiã Dei & naturarum imortaliũ. Θνητὸν ζῷον ἀθάνατον οὐδέν, ait Salluſtius Philoſophus, *Nulli naturæ mortali immortalis natura cognita eſt.* Notitiæ autẽ ingens ſignum, quod nihil eſt tam grave quod non Dei cauſa animus ſoleat contemnere. Adde quod potentiã intelligendi agendiq; non habet circumſcriptam, ut cætera animantia, ſed infatigabilẽ, & in infinitum patentem, & ſic Deo ſimilem: quæ differentia hominis à cæteris animantibus etiam Galeno notata.

(*b*) CONTRA *cruciantis ſeſe ob prævè acta, præſertim circa mortem.*] Plato de Republica primo: Ἐπειδάν τις ἐγγὺς ᾖ τοῦ ὀίεσθαι τελευτήσειν, εἰσέρχεται αὐτὸν φόβος καὶ φροντὶς, περὶ ὧν οὐ τοῦ πρόσθεν ἦν εἰσήει. *Cùm jam prope eſt ut quis moriturum ſe putet, tunc metus eum ac ſollicitudo ſubit, de quibus ante non inſtituerat cogitare.*

(*c*) SÆPE *nec peſſimi tyranni intra ſe extinguere, cum maxime id vellent, potuerunt.*] Teſtis illa Tiberii ad Senatum epiſtola: *Quid ſcribam vobis patres conſcripti, aut quomodo ſcribam, aut quid omnino non ſcribam hoc tempore: Dii me deæq; pejus perdant quàm perire quotidie ſentio, ſi ſcio.* quâ recitata, addit Tacitus Annalium VI. *Adeo facinora atque flagitia ſua ipſi quoque in ſupplicium verterant. Neque fruſtra præſtantiſſimus ſapientiæ firmare ſolitus eſt, ſi reſcludantur tyrannorum mentes, poſſe aſpici laniatus*

niatus & ictus: quando ut corpora verberibus ita sævitia, libidine, malis consultis animus dilaceretur. Plato est is quem hic indicat Tacitus, qui de Republica nono de tyranno. Πένης τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται ἐάν τις ὅλην ψυχὴν ἐπίστηται θεάσασθαι, καὶ φόβου γέμων διὰ παντὸς τοῦ βίου σφαδασμῶν τε καὶ ὀδυνῶν πλήρης. *Mendicus revera est, si quis universum ipsius animum rectè norit inspicere, plenus formidinis per omnem vitam, plenus mœroris & cruciatuum.* His similia idem Philosophus habet in Gorgia. Suetonius cap. 67. eam, quam dixi, Tiberii epistolam recitaturus sic præfatur: *Postremò semetipse pertæsus talis epistolæ principio tantum non summam malorum suorum professus est.* Ad Platonis locum etiam Claudianus respexit, Rufinum Carmine secundo describens.

— pectus inustæ
Deformant maculæ, vitiisque inolevit imago.

Cui consequens est, ut finis hominis sit felicitas post hanc vitam.

XXV. Quod si animus & ejus est naturæ, quæ nullas habeat in se intereundi causas, & Deus multa nobis signa dedit, quibus intelligi debeat, velle ipsum, ut animus superstes sit corpori; non potest finis homini ullus proponi ipso dignior, quam ejus status felicitas: & hoc est, quod Plato, & Pythagorici dixerunt (*a*) bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi. Qualis autem ea sit felicitas, & quomodo comparetur, possunt quidem homines

mines conjecturis indagare: sed si quid ejus rei à Deo patefactum est, id pro verissimo & certissimo haberi debet.

ANNOTATA.

(a) BONUM *esse hominis Deo quàm simillimum reddi.*] Quod à Platone accepere Stoici. Notat Clemens Strom. v.

XXVI. Quod cum Christiana religio, supra alias se nobis adferre polliceatur, sitne ei fides habenda, secunda hujus operis parte examinabitur. *Ad quam comparandam indaganda vera religio.*

HUGO

HUGO GROTIUS
DE VERITATE
RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER II.

Ut probetur hunc titulum Christianæ religioni competere.

I. SECUNDUS igitur liber, fusis ad Christum in cœlo jam regnantem precibus, ut ea nobis spiritus sui auxilia subministret, quæ ad rem tantam nos idoneos reddant, consilium explicat, non hoc esse, ut omnia dogmata Christianismi tractentur; sed ut ostendatur, religionem ipsam Christianam verissimam esse atque certissimam, quod sic ordiatur. Ieſum Nazarenum vixisse quondam in Judæa, rerum Romanarum potiente Tiberio, non tantum Christiani per omnes terrarum oras sparsi constantissime profitentur; sed & Judæi omnes, qui nunc sunt, & qui unquam post illa tempora scripserunt: testantur idem & Pagani, hoc est, nec Judaicæ, nec Christianæ religionis scriptores, ut (*a*) Suetonius, (*b*) Tacitus, (*c*) Plinius junior, & post hos multi.

Ostenditur Ieſum vixisse.

II.

II. Eundem Ieſum à Pontio Pilato, Judææ præſide, cruci affixum, omnes itidem Chriſtiani, quanquam ignominioſum videri poterat talem dominum colentibus, fatentur: (*d*) fatentur & Judæi, cum tamen non ignorent, eo ſe nomine, quod majores ſui-Pilato id ſtatuendi auctores fuerint, graviſſimam invidiam apud Chriſtianos, quorum ſub imperiis paſſim degunt, ſuſtinere. Pagani vero, quos jam diximus, ſcriptores idem memoriæ prodiderunt: imo multo poſt tempore exſtiterunt (*e*) acta Pilati, quibus id conſtaret, ad quæ Chriſtiani nonnunquam provocabant. Neque Julianus, aut alii oppugnatores Chriſtianiſmi id unquam in controverſiam vocarunt: ita ut nulla excogitari poſſit hiſtoria, quæ certior hac ſit; ut quæ tot, non dicam hominum, ſed populorum inter ſe diſcordantium teſtimoniis approbetur. (*f*) Quod cum ita ſit, videmus tamen per diſſitiſſimas mundi regiones ipſum, ut Dominum, coli: neque noſtris tantum, aut actis paullo ante temporibus, ſed & ſuperioribus, uſque dum ad ætatem rei geſtæ proximam veniatur: puta ſub Neronis imperio, quo tempore plurimos Chriſti venerationem profeſſos ob id ipſum affectos

Eundem affectum morte ignominioſa.

[III. Et tamen post mortem adoratum etiam à viris sapientibus.

ctos supplicio is, quem diximus, Tacitus, & alii testantur.

ANNOTATA.

(a) SUETONIUS] Claudio cap. 25. ubi *Chresto* scribitur pro *Christo*, quia nomen illud Græcis & Latinis notius.

(b) TACITUS.] Libro xv. ubi de Christianorum supplicis. *Auctor nominis ejus Christus, qui Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat.* Ubi flagitia & odium generis humani nihil aliud sunt, quàm falsorum Deorum neglectus: quam eandem causam etiam Judæis maledicendi Tacitus habuit, & Plinius major, cui Judæi dicuntur, gens contumeliâ numinum insignis. Nimirum, Romani plerique ita erant facti, ut, quod Seneca laudat, civilis Theologiæ partes in animi religione non haberent, sed in actibus fingerent, servarentque tanquam legibus jussa, credentes cultum magis ad morem, quàm ad rem pertinere. Varronis & Senecæ hac de re sententiam, quæ eadem Taciti, vide apud Augustinum lib. IV. cap. 33. & lib. VI. c. 10. de civitate Dei. Interim nota, Iesum, qui à Pontio Pilato supplicio affectus est, jam Neronis tempore à multis, etiam Romæ, pro Christo habitum. Confer quæ apud Justinum sunt Apologetico II. de hac historia, ubi Imperatores & Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis nosse ista poterant.

(c) PLINIUS *Junior*] Epistola omnibus obvia quæ libri decimi est XCVII. cujus & Tertullianus Apologetico meminit, & Eusebius in Chronico. Ubi vides Christianos carmen Chri-

sto

sto, quasi Deo, dicere solitos, obstrictósq; inter se, non in scelus aliquod, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent. Pervicaciam & inflexibilem in iis obstinationem culpat Plinius, in hoc uno quòd deos appellalare & simulacris numinum ture ac vino supplicare, ac Christo maledicere nollent, neq; ut id facerent ullis tormentis cogi possent. Epistola quæ ei respondet Trajani, eum ait re ipsa manifestum facere Christianum se non esse, qui diis Romanis supplicet. Historiam quandam de Iesu etiam apud Numenium Pythagoricum extitisse docet nos Origenes contra Celsum quarto.

(*d*) FATENTUR *& Judæi.*] Qui eum vocant תלוי, id est, suspensum. Iesum Hierosolymis occisum agnoscit Benjaminus Tudelensis in Itinerario.

(*e*) ACTA *Pilati.*] Vide Epiphanium in Tessarescædecatitis.

(*f*) QUOD *cùm ita sit, videmus tamen per dissitissimas mundi regiones ipsum, ut dominum coli.*] Tractat hoc fusius Chrysostomus ad 11. ad Corinth. v. 7.

IV. Fuerunt autem semper, inter cultores Christi, plurimi, & judicio præditi, & literarum non rudes: quales (ut de Judæis nunc taceamus) (*a*) Sergius Cypri præses, (*b*) Dionysius Areopagita, (*c*) Polycarpus, (*d*) Justinus, (*e*) Irenæus, (*f*) Athenagoras, (*g*) Origenes, Tertul-

Cujus rei causam aliam esse non posse quam miracula ab ipso edita.

(*b*) Tertullianus, (*i*) Clemens Alexandrinus, ac porro alii: qui tales cum eſſent, cur homini ignominioſa morte affecto ſe cultores addixerint, præſertim cum prope omnes in aliis religionibus educati eſſent, nec in Chriſtiana quicquam eſſet, aut honoris, aut commodi; nulla poteſt cauſa reddi, præter hanc unam, quod diligenti inquiſitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperiſſent, veram & firmis teſtibus ſubnixam fuiſſe famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat, ut de ſanatis ſola voce, & quidem palam, morbis gravibus atque inveteratis, de viſu reddito ei, qui cæcus natus eſſet, de auctis non ſemel panibus in alimenta multorum millium quæ id teſtari poterant, de mortuis in vitam revocatis, & quæ plura ſunt ejuſmodi: quæ quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita à Chriſto prodigia aliqua, (*k*) neque Celſus (*l*) neque Julianus, cum in Chriſtianos ſcriberent, negare auſi fuerint. (*m*) Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur.

ANNOTATA.

(*a*) SERGIUS *Cypri Præſes.* Act. XIII. 12.

DIONY-

(*b*) DIONYSIUS AREOPAGITA.] Act. XVII. 34.

(*c*) POLYCARPUS.] Qui martyrium paſſus in Aſia anno Chriſti CLXIX. juxta Euſebiũ.

(*d*) JUSTINUS.] Qui pro Chriſtianis ſcripta edidit anno Chriſti CXLII. Vide eundem Euſebium.

(*e*) IRENÆUS.] Floruit Lugduni anno Chriſti CLXXXIII.

(*f*) ATHENAGORAS.] Athenienſis hic fuit. Floruit autem circa annum Chriſti CLXXX. ut ex libri inſcriptione appareat.

(*g*) ORIGENES.] Floruit circa annum Chriſti CCXXX.

(*h*) TERTULLIANUS.] Celeber anno Chriſti CCVIII.

(*i*) CLEMENS ALEXANDRINUS.] Circa idem tempus. Vide Euſebium.

(*k*) NEQUE CELSUS.] Cujus verba apud Origenem libro II. Ἐνομίσατε αὐτὸν εἶ ναι τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἐθεράπευσεν. *Credidiſtis eum eſſe Dei filium, ideo quod claudos & cæcos ſanavit.*

(*l*) NEQUE JULIANUS.] Imõ rem fatetur cùm dicit verbis recitatis à Cyrillo libro VI. ΕΙ μήτις οἴεται τοὺς χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰᾶσθαι, καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ὲν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ τῆς κώμης, ἢ μεγάλων ἔργων ἔναι: *Niſi quis exiſtimat inter maxima eſſe opera claudos & cæcos integritati reſtituere, & dæmonio correptos adjuvare vicis Bethſaida aut Bethania.*

(*m*) HEBRÆI *verò in Thalmudicis apertè fatentur.*] In titulo Aboda Zara.

V.

Quæ miracula non naturali efficaciæ, neq; diabolicæ ascribi possunt, sed omnino à Deo sint profecta.

V. Naturali vi non patrata fuisse, quæ diximus opera, satis hoc ipso apparet, quod prodigia sive miracula appellantur. Neque vero per naturæ vim fieri potest, ut sola voce, aut contactu, morbi graves, & quidem subito tollantur. Quod si ad naturalem efficaciam referri opera ista aliquo modo potuissent, dictum jam pridem id fuisset ab iis, qui se aut Christi in terris agentis, aut Evangelii ipsius hostes professi sunt. Simili argumento colligimus, nec præstigias fuisse: quia pleraque opera palam gesta sunt, (a) inspectante populo, & in populo multis eruditis Christo male volentibus, cuncta ipsius opera observantibus. Adde quod similia opera sæpe repetita: & ipsi effectus non momentanei, sed permanentes. Quibus, ut oportet, expensis, omnino sequitur, quod & Judæi fatentur, opera hæc processisse à virtute aliqua plusquam humana, id est à spiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem spiritu non esse profecta hæc opera, inde probatur, quod doctrina Christi, cui probandæ ista opera adhibebantur, malis spiritibus adversatur. Vetat enim malos spiritus coli, abstrahit homines ab omni immunditia morũ, qua tales spiritus delectantur. Rebus quo-

que

que ipſis apparet, ubicunque ea doctrina recepta eſt, collabi dæmonum cultum, (*b*) & artes magicas, & unum Deum coli cum deteſtatione dæmonum: quorum vim ac poteſtatem Chriſti adventu infractam (*c*) Porphyrius ipſe agnovit. Credendum autem non eſt, quenquam malum ſpiritum adeo eſſe imprudentem, ut ea faciat, & quidem ſæpiſſime, ex quibus nihil honoris ſibi, aut commodi, contrà vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque ſapientiæ, aut bonitati ipſius Dei ullo modo convenit, ut paſſus credatur, aſtu dæmonum illudi hominibus ab omni malitia alienis, & ſui metuentibus, quales fuiſſe primos Chriſti diſcipulos, vita ipſorum inculpata, & multæ calamitates conſcientiæ cauſa toleratæ manifeſtum faciunt. Quod ſi dicas, à bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Chriſti opera, jam eo ipſo fateris, illa Deo placuiſſe, & ad Dei honorem pertinuiſſe, cum bonæ mentes nihil faciant, niſi quod Deo gratum ipſiq; glorioſum ſit: ut jam taceamus, quædam Chriſti opera eſſe talia, quæ Deum ipſum auctorem teſtari videantur, ut mortui non unius in vitam revocatio. Jam vero Deus miracula nec facit, nec fieri ſinit abſ-

que

que causa : id enim sapientem legis conditorem decet à legibus suis non nisi ob causam, & quidem gravem, recedere. Causa autem nulla alia reddi potest, cur hæc facta sint, quam ea, quæ à Christo allata est: nempe ut doctrinæ ipsius redderetur testimonium. Neque vero, qui ea aspicerent, aliam causam ullam animo concipere potuerunt, quos inter cum multi, ut diximus, pio essent animo, Deum hoc egisse, ut eis imponeret, impium est creditu. Et hæc una fuit causa cur Judæorum plurimi, qui circa Jesu tempora vixerunt, etiam (d) qui induci non possent ut legis à Mose datæ partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni & Ebionæi dicebantur, nihilominus Iesum ut missum cœlitus magistrum agnoscerent.

ANNOTATA.

(a) INSPECTANTE *populo.*] Act. XXVI. 26. Luc. XII. 1.

(b) ET *artes Magicas.*] Quarum & libri hortatu discipulorum Iesu combusti. Act. XIX. 19.

(c) PORPHYRIUS *ipse agnoscit.*] Locus est apud Eusebium Præparationis Lib. V. c. 1. Ἰησοῦ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ἤσθετο. *Ex quo Iesus coli cœptus est, publicam Deorum opem nemo sensit.*

(d) QUI *induci non possent ut legis à Mose datæ*

data partem ullam omitterent.] Vide Act. xv. Rom. xiv. Hieronymus in Chronico Euſebiano ad annum Chriſti cxxv. cùm Chriſtianos Epiſcopos Hieroſolymitanæ Eccleſiæ quindecim nominaſſet: *Hi omnes uſque ad everſionem, quam ab Hadriano perpeſſa eſt Ieruſalem, ex circumciſione Epiſcopi præfuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Chriſtianis: *Chriſtum Deum ſub legis obſervatione credebant, & ex circumciſione eorum Eccleſia habebat ſacerdotem :* Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis & Ebionitis agit. Nazareni non eſt nomen partis alicujus, ſed omnes in Palæſtina Chriſtiani, ideo quòd dominus eorum Nazarenus fuiſſet, ſic appellabantur. Act. xxiv. 5.

De ipſius Ieſu reſurrectione conſtare teſtimoniis fide dignis.

VI. Miraculis à Chriſto editis par argumentum præbet Chriſti ipſius poſt crucem, mortem, ſepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non modo ut verum, ſed ut præcipuum ſuæ fidei fundamentum, adferunt omnium locorum & temporum Chriſtiani: quod fieri non potuit, niſi qui primi Chriſtianam fidem docuerunt, certo auditoribus ſuis perſuaſerint, rem ita geſtam. Certo autem perſuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo judicio præditis, niſi affirmarent, ſemetipſos oculatos rei teſtes eſſe: ſine qua affirmatione nemo mediocriter ſanus illis habuiſſet fidem, præſertim iis temporibus, cum illis credere maximis

maximis malis ac periculis constaret. Affirmatum hoc ab ipsis magna constantia, etiam libri ipsorum, (a) & aliorum docent: imo ex libris apparet, provocasse eos (b) ad testes quingentos, qui Iesum post mortem redivivum conspexerint. Non est autem mos mentientium, ad tam multos testes provocare. Neque fieri potest, ut in falsum testimonium tam multi conspirent. Et ut alii testes non fuissent, quam duodecim illi notissimi Christianæ doctrinæ propagatores, sufficere hoc debebat. Nemo gratis malus est. Honorem ex mendacio sperare non poterant, cum honos omnis esset penes Paganos, aut Judæos, à quibus ipsi probris & ignominia afficiebantur: non divitias, cum contra hæc professio sæpe & bonorum, si qua essent, damno mulctaretur; atque ut hoc non fuisset, tamen Evangelium doceri ab ipsis non posset, nisi omni bonorum temporalium cura omissa. Neque vero alia ulla vitæ huius commoda ad mentiendum movere eos potuerunt, cum ipsa Evangelii prædicatio laboribus, fami, siti, verberibus, carceribus eos objecerit. Fama duntaxat inter suos tanti non erat ut propterea homines simplices, & quorum vita ac dogma à fastu abhorrebat, tantam

malorum

malorum vim ſubirent: neque vero ſperare ullo modo poterant tantum progreſſum ſui dogmatis, cui & intenta commodis ſuis natura, & ubique imperantium auctoritas repugnabant, niſi ex divino promiſſo. Accedat quod etiam hanc qualemcunque famam nullo modo durabilem ſibi poterant promittere, cum Deo de induſtria ſuum in hoc conſilium celante, (e) Mundi totius exitium quaſi de proximo imminens opperirentur; quod & ipſorum, & ſequentium Chriſtianorum ſcripta apertiſſimum faciunt. Reſtat ergo, ut religionis ſuæ tuendæ cauſa mentiti dicantur, quod omnino, ſi res recte expendatur, dici de illis non poteſt. Nam aut religionem illam veram ex animi ſententia crediderunt, aut non crediderunt. Si non credidiſſent veram, imo ſi non credidiſſent optimam: nunquam hanc elegiſſent omiſſis religionibus aliis magis tutis, magiſque honoratis: imo quamvis veram, profeſſi non eſſent, niſi & profeſſionem ejus credidiſſent neceſſariam, præſertim cum & facile prævidere poſſent, & experimento ſtatim diſcerent, hanc profeſſionem eſſe ſe trahere mortem immenſi agminis, cui ſine juſta cauſa cauſam dare à latrocinii ſcelere non

abſcedebat. Quod ſi crediderunt religionem ſuam veram, imo & optimam, & profitendam omnino, & quidem poſt magiſtri ſui mortem: ſane id fieri non potuit, ſi fefelliſſet eos magiſtri ſui de ſua reſurrectione pollicitatio. Nam(*d*)id cuivis ſano homini ſatis fuiſſet ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rurſum religio omnis, præſertim vero Chriſtiana,(*e*) mendacium ac falſum teſtimonium maximè in divinis rebus prohibet: non potuerunt ergo religionis, & quidem talis amore, ad mendacium permoveri. Adde jam, quod viri fuerunt vitæ ne ab adverſariis quidem culpatæ, & quibus nihil objicitur, (*f*) præter ſolam ſimplicitatem, cujus ingenium à confingendo mendacio longiſſime abeſt. Nemo etiam eorum fuit, qui non graviſſima quæque paſſus ſit propter illam profeſſionem de Jeſu reſuſcitato. Multi etiam ipſorum morte exquiſitiſſima ob id teſtimonium affecti ſunt. Jam vero, ut quis ſenſus ſui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri poteſt: at ut ob falſum, quod falſum eſſe norit, tã dura pati velit, non unus aliquis, ſed plures, quorum id falſum credi nihil interſit, res eſt plane incredibilis. Amentes autem eos non fuiſſe

&

& vita & ſcripta ſatis teſtantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici poteſt; qui Chriſtum in cœlo regnantem à ſe conſpectum (*g*) palam prædicavit, (*h*) cum nihil eruditionis Judaicæ ipſi deeſſet; nec ſpes honorum, ſi patrum viam inſtitiſſet: contra vero ob illam profeſſionem & odiis cognatorum ſuorum ſubjacere, & toto orbe peregrinationes difficiles, periculoſas, laborioſas ſuſcipere deberet, ac poſtremo etiam ſupplicium cum infamia perpeti.

ANNOTATA.

(*a*) ET *aliorum.*] Etiam Celſi, qui adverſus Chriſtianos ſcripſit. Vide Origenem lib. II.

(*b*) AD *teſtes quingentos.*] Paulus 1. ad Corint. XV. 6. quoſdam eorum eo tempore mortuos eſſe dicit: ſed horum quoque liberi & amici ſuperſtites audiri poterant ac teſtari quæ audierant: Major autem horum pars etiam vivebat, ſcribente iſta Paulo. Hæc apparitio in monte Galilææ contigit.

(*c*) MUNDI *totius exitium quaſi de proximo imminens opperirentur.*] Vide 1. Theſſ. IV. 15. 16. 1. Cor. XV. 52. Tertullianus de monogamia. *Quum magis nunc tempus in collecto factum ſit.* Hieronymus ad Gerontiam: *Quid ad nos, in quos fines ſeculorum devenerunt?*

(*d*) ID *cuivis ſano homini ſatis fuiſſet ad executiendam etiam ante conceptam fidem.*] Fuſius hoc argumentum exſequitur Chryſoſtomus ad 1. Cor. 1. in fine.

(e) MENDACIUM *ac falsum testimonium, maximè in divinis rebus, prohibet.*] Matth. XII. 36. Ioh. VIII. 44, 55. Ephes. IV. 25. Rom. IX. 1. II. Cor. VII. 19. XI. 31. Gal. I. 20. Coloss. III. 9. I. Tim. I 10. II. 7. Iac. III. 14. Matth. XXII. 16. Marc. XII. 14. Luc. XX. 21. Ioh. XIV. 16. Ephes. V. 9. & alibi.

(f) PRÆTER *solam simplicitatem.*] Etiam Celsus. Vide Origenem libro 1.

(g) PALAM *prædicavit.*] 1. Cor. XV. 9. II. Cor. XII. 4. Adde quæ discipulus Pauli Lucas scribit Act. IX. 4. 5, 6. & XXII. 6. 7. 8.

(h) CUM *nihil eruditionis Judaicæ ipsi deesset.*] Act. XXII. 3. Gamalieles duos eruditionis nomine Hebræi prædicant. Horum alterius discipulus fuit Paulus, neque legis tantùm, sed & eorum quæ à magistris erant tradita, apprimè gnarus. Vide Epiphanium.

Solutio adversus objectionem sumtam ab eo, quod resurrectio videatur impossibilis.

VII. Sane tantis ac talibus testimoniis fidem detrahere nemo potest, nisi dicat, rem ipsam talem esse, ut nullo modo fieri possit; qualia sunt, quæ contradictionem, ut loquuntur, implicant. (a) Id autem hac de re dici non potest. Posset sane, si quis eundem tempore eodem & vixisse, & mortuum fuisse, pronunciaret. Cæterum ut mortuo vita reddi possit, præsertim per ejus efficaciam, qui vitam primum homini dedit, cur pro impossibili habeatur, nihil cauiæ est. Neque vero viri sapientes id impossibile crediderunt; cum

cum (*b*) Eri Armenio id evenisse scripserit Plato, mulieri cuidam (*c*) Heraclides Ponticus, (*d*) Aristæo Herodotus, (*e*) alii Plutarchus; quæ sive vera, sive falsa sunt, ostendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam possibili.

ANNOTATA.

(*a*) ID *autem hac de re dici non potest.*] Responsio septima ad objecta de Resurrectione in Justini operibus. Αλλο τὸ πάντη ἀδύνατον, καὶ ἄλλο τὸ τινὶ ἀδύνατον. πάντη μὲν ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ διαμέτρῳ τὸ σύμμετρον εἶναι τῇ πλευρᾷ. τινὶ δὲ ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ φύσει τὸ χωρὶς σπέρματος ποιεῖν ζῶον· τίνι τούτων τῶν ἀδυνάτων ὑποβάλλουσι τὴν ἀνάστασιν οἱ ταύτην ἀπιστοῦντες; ἀλλ' εἰ μὲν τῷ πρώτῳ, ψευδής ἐστιν ὁ λόγος. οὐ γὰρ κατὰ ἀνάκτισιν σύμμετρος γίνεται ἡ διάμετρος τῇ πλευρᾷ· οἱ δὲ ἀνιστάμενοι κατὰ ἀνάκτισιν ἀνίστανται. εἰ δὲ τῷ τινὶ, ἀλλὰ τῷ θεῷ πάντα δυνατὰ τὰ τινὶ ἀδύνατα. *Aliud est quod omnino est impossibile, aliud quod alicui. Omnino impossibile, ut dimetiens par sit lateri. Alicui impossibile, quomodo naturæ est impossibile sine semine animans producere. Vtri horum duorum impossibilis generum resurrectionem conferunt, qui ei non credunt? Si priori, falsa est illatio: neque enim nova creatio hoc facit ut dimetiens par sit lateri. Resurgent autem homines per novam creationem. At si intelligunt id quod alicui impossibile est, certè Deo possibilia ea omnia quæ impossibilia tantum alicui.* De discrimine hoc impossibilium vide quæ doctè notat Mai-

monides ductoris dubitantium Parte III. c. 15.

(*b*) ERI ARMENIO.] Locus hâc de re Platonis exſtat de Republica decimo, tranſcriptus Euſebio Præparatione Evangelica libro XI. c. 35. Hiſtoriæ autem ipſius memoria apud Valerium Maximum lib. I. cap. VIII. exemplo externorum primo; in protreptico quod eſt inter Juſtini opera, apud Clementem Strom. V. apud Origenem libro II. contra Celſum, apud Plutarchum Sympoſiacon IX. 5. apud Macrobium initio ad Somnium Scipionis.

(*c*) HERACLIDES PONTICUS.] Ejus erat liber περὶ ἄπνου, cujus meminit Diogenes Laërtius in procœmio & Empedocle, & Galenus VI. de locis affectis. De eo ſic Plinius lib. VII. c. 32. *Nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis, ſeptem diebus feminæ exanimis ad vitam revocatæ.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius loco poſteriore.

(*d*) ARISTÆO HERODOTUS.] Melpomene. Vide & Plinium hiſtoriæ naturalis libro VII. cap. 52. & Plutarchum Romulo, & Heſychium de philoſophis.

(*e*) ALII PLUTARCHUS.] Theſpeſio. Habet hoc Plutarchus libro de ſera Dei vindicta. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis ſervavit Euſebius Præparationis lib. XI. c. 36. & Theodoretus ſermone XI.

Reſurrectione Jeſu poſita evinci dogmatis veritatem.

VIII. Quod ſi nec impoſſibile eſt, ut Chriſtus in vitam redierit, & ſatis magnis teſtimoniis id conſtat, quibus convictus Judæorũ magiſter Bechai

veritatem

veritatem hujus rei agnovit: is ipſe autem Chriſtus, ut & ſui & alieni fatentur, novum protulit dogma tanquam mandato divino, ſane ſequitur, ut dogma id verum ſit; cum divinæ juſtitiæ ac ſapientiæ adverſetur, tam excellenti modo eum ornare, qui falſum in re tanta commiſiſſet: præſertim vero, cum ipſe ante mortem ſuam, & mortem & mortis genus, & reditum ſuum in vitam prædixiſſet ſuis, & quidem addito, (*a*) hæc ideo eventura, ut de ſui dogmatis veritate conſtaret.

ANNOTATA.

(*a*) HÆC *ideo eventura ut de ſui dogmatis veritate conſtaret.*] Vide Ioh. XVII. Luc. XXIV. 46. 47.

Chriſtianam religionem præſtare aliis omnibus.

IX. Et hæc quidem ex factis ipſis veniunt argumenta: veniamus ad ea, quæ veniunt ex natura dogmatis. Sane aut omnis omnino Dei cultus repudiandus eſt, quod nunquam ei in mentem veniet, qui & Deum eſſe, & curare res conditas credat, & hominem conſideret tum intellectu eximio, tum vi electrice boni malique moralis præditum, ac proinde ut præmii, ita & pœnæ in ipſo eſſe materiam: aut hæc admittenda religio, non tantum ob factorum teſtimonia, de quibus jam egimus, verumetiam ob ea, quæ

religioni ſunt intrinſeca: cum nulla ex omnibus ſeculis ac nationibus proferri poſſit, aut præmio excellentior, aut præceptis perfectior, aut modo, quo propagari juſſa eſt, admirabilior.

Præmii propoſiti excellentia.

X. Nam, ut à præmio, id eſt, à fine homini propoſito, incipiamus, quia id, ut dici ſoler, in executione eſt ultimum, ſed intenditur primum; (a) Moſes in religionis Judaicæ inſtitutione, ſi diſerta legis pacta reſpicimus, nihil promiſit ſupra hujus vitæ bona, terram uberem, penum copioſam, victoriam de hoſtibus, longam & valentem ſenectam, poſteros cum bona ſpe ſuperſtites. Nam ſi quid eſt ultra, id umbris obtegitur, aut ſapienti ac difficili ratiocinatione colligendum eſt: quæ cauſa fuit, cur multi, qui legem Moſis ſequi ſe profiterentur, ut (b) Sadducæi, ſpem omnem de bonis poſt hanc vitam adipiſcendis projicerent. Apud Græcos, ad quos eruditio uſque à Chaldæis, & Ægyptiis perlata eſt, qui de vita poſt hujus conſpicuæ vitæ interitum ſpem habebant aliquam, (c) valde de ea re hæſitanter loquebantur, (d) ut ex Socratis diſſertationibus, ex ſcriptis (e) Tullii, (f) Senecæ, aliorumque apparet. Et cum ad eam rem argumenta conquirerent, nihil ferme

ferme adferebant certi. Nam quæ adferunt, pleraque (g) nihil magis de homine, quam beſtiis, procedunt. Quod cum alii animadverterent, mirandum adeo non eſt, (h) ſi tranſitum animarum de hominibus in beſtias, de beſtiis in homines, commenti ſunt. Rurſum vero, cum hoc quoque nullis teſtimoniis, aut argumentis certis niteretur; & tamen negari non poſſet, quin hominis finis aliquis eſſet propoſitus: eo perducti ſunt alii, ut dicerent, (i) virtutem ſibi eſſe præmium, & ſatis beatum eſſe ſapientem, etiam in Phalaridis tauro. Sed & hoc non ſine cauſa aliis diſplicuit, qui ſatis videbant, (k) in ea re, quæ ſecum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præſertim ſummam, non poſſe eſſe poſitam; niſi verborum ſonum ſine rerum ſenſu ſequi liberet: ideoque bonum ſupremum finemque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas ſenſibus percipiretur. Sed hæc quoque ſententia à plurimis, & quidem efficaciter, refutata eſt; ut quæ honeſtum omne, cujus ſemina quædam in animo condita habemus, extingueret, hominemque ad ſublimia erectum dejiceret in cenſum pecudum, quæ pronæ nihil niſi terreſtre reſpiciunt.

In

In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea ætate, cum Christus veram finis cognitionem intulit, promittens sectatoribus suis post hoc ævum vitam non modo sine morte, sine dolore ac molestia, verum etiam summo gaudio comitatam: neque id parti tantum hominis, id est, animo, de cujus speranda post hanc vitam felicitate partim conjectura, partim traditio aliqua exstabat, verum etiam corpori: & id quidem justissime, ut corpus, quod ob legem divinam sæpe incommoda, cruciatus, atq; interitum pati debet, repensationis expers non esset. Gaudia autem, quæ promittuntur, non vilia sunt, (*l*) ut epulæ, quas post hanc vitam sperant crassiores Judæi, (*m*) & concubitus, quos sibi promittunt Mahumetistæ: sunt enim hæc caducæ vitæ propria, mortalitatis remedia, illud quidem ad singulorum animantium conservationem, hoc vero ad durationem generum: sed in corporibus vigor perpetuus & plusquam siderea pulchritudo; in animo intellectio sine errore, etiam Dei ac divinæ providentiæ, & si quid nunc occultum latet; voluntas vero tranquilla, maxime in Dei conspectu, admiratione laudibusque occupata; in summa majora

multo

multo ac meliora omnia, quam optimarum ac maximarum rerum comparatione concipi poſſint.

ANNOTATA.

(a) MOSES *in religionis Judaicæ inſtitutione ſi diſerta legis pacta reſpicimus, nihil promiſit ſupra hujus vitæ bona.*] Vide Deut. XI. cap. XXVIII. Hebr. VIII. 6.

(b) SADDUCÆI, *ſpem omnem de bonis poſt hanc vitam adipiſcendis projicerent.*] Matth. XXII. 23. Lucæ Act. XXIII. 8. Joſephus: Σαδδυκαῖοι τὰς ψυχὰς ὁλόγοις συναφανίζει τοῖς σώμασι. Alibi: ψυχῆς δὲ τὸν θάνατον καὶ τὰς παθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι. Hieronymus de eiſdem: *Animam putabant interire cum corporibus.*

(c) VALDE *ea de re haſitanter loquebantur.*] Notatum hoc Chryſoſtomo I. ad Corinth. cap. I. 25.

(d) UT *ex Socratis diſſertationibus.*] In Platonis Phædone. Νῦν δὲ δὴ ἴσως ὅτι πρὸς ἄνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθούς, καὶ τοῦτο μὴν οὐκ ἂν πάνυ διισχυρισαίμην. *Hoc ſcitis ſpem mihi eſſe venturum me ad viros bonos: quod tamen non nimium affirmaverim.* Et poſtea: Εἰ μὲν τυγχάνει ἀληθῆ ὄντα ἃ ἐγὼ λέγω, καλῶς δὴ ἔχει τὸ πιστεύειν. εἰ δὲ μηδὲν ἔστι τελευτήσαντι, ἀλλ' ἐν τούτῳ γε ἴσως χρήσιμον αὐτὸν τὸν πρὸ τοῦ θανάτου ἧττον τοῖς παροῦσιν ἀδολεσχήσαι ὀλιγωρήσαντα. ἢ ἔχει ἀγχοῦ μοι εἶναι ὃ ξυνδιατελεῖ (κακὸν γὰρ ἂν εἴη) ἀλλ' ὀλίγον ὕστερον ἀπολεῖται. *Si enim vera ſunt quæ dico, pulchrum eſt ea credere. Si vero mortuo nihil ſupereſt, hoc tamen tempore*

tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor præsentibus: hic autem meus error non manebit, (id enim malum foret) sed paulò post interibit. Tertullianus de Anima: *Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis de industria venerat consulta æquanimitatis, non de fiducia compertæ veritatis.* Idem in Socrate observat Paræneſis quæ est inter opera Justini.

(e) TVLLII.] Ut Tusculanarum I. *Expone igitur mihi, nisi molestum est, primùm animos, si potes, remanere post mortem: tum, si id minus obtinebis, (est enim arduum) docebis cavere omni malo mortem.* Deinde: *Præclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt se, cùm tempus mortis venisset, totos esse perituros: quod ut ita sit (nihil enim pugno) quid habet ista res aut lætabile aut glorioſum?* Postea: *Fac enim sic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit:* Citat ex eodem Cicerone hoc ejus post disputationem de animo dictum Lactantius libro VII. cap. 8. *Harum sententiarum quæ vera sit Deus aliquis viderit.*

(f) SENECÆ.] Epistola LXIV. *Et fortasse (si modo sapientum vera fama est, recipitque nos locus aliquis) quem putamus periisse, præmissus est.*

ALIORVM QVE.] Generaliter Justinus Martyr colloquio cum Tryphone. Οὐδὲν ὧν ἴσασι περὶ τούτων οἱ φιλόσοφοι, οὐδὲ γὰρ ὅ τί ποτέ ἐστι ψυχὴ, ἔχουσιν εἰπεῖν. *Nihil horum norunt Philosophi: neque vel quid sit anima, valent dicere.*

(g) NIHIL *magis de homine quàm de bestiis procedunt.*]

procedunt.] Vt illud Socratis, ſive Platonis: *quod ſe movet, æternum eſt.* Vide Lactantium dicto jam loco.

(*h*) SI *tranſitum animarum de hominibus in beſtias, de beſtiis in homines commenti ſunt.*] Ut Brachmanes olim, & nunc quoque: à quibus hauſit Pythagoras & ejus ſchola.

(*i*) VIRTUTEM *ſibi eſſe præmium, & ſatis beatum eſſe ſapientem etiam in Phalaridis tauro.*] Vide Ciceronem Tuſculanarum II. & Lactantium lib. III. inſtitutionum c. 27. ubi contra hanc ſententiam fortiter diſputat, ut & Auguſtinus epiſtola LII.

(*k*) IN *ea re, quæ ſecum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præſertim ſummam, non poſſe eſſe poſitam.*] Lactantius lib. III. cap. 12. *Virtus per ſeipſam beata non eſt, quoniam in perferendis, ut dixi, malis tota vis ejus eſt.* Et mox cùm Senecæ adduxiſſet locum. *Sed & Stoici, quos ſecutus eſt, negant ſine virtute effici quenquam beatum poſſe. Ergo virtutis præmium beata vita eſt, ſi virtus, ut rectè dictum eſt, beatam vitam facit. Non eſt igitur, ut aiunt, propter ſeipſam virtus expetenda, ſed propter vitam beatam, quæ virtutem neceſſariò ſequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod eſſet ſummum bonum. Hæc autem vita præſens & corporalis beata eſſe non poteſt, quia malis eſt ſubjecta per corpus.* Bene Plinius hiſtoriæ naturalis lib. VII. cap. 7. *Mortalium nemo felix.*

(*l*) UT *epulæ quas poſt hanc vitam ſperant craſſiores Iudæi.*] Loca adducentur infra ad librum V.

(*m*) ET

(n) ET *concubitus quos ſibi promittunt Mahumetiſtæ.*] Alcoranus Azoara II. v. XLVII. LIV. LXV. LXVI.

ANNOTATA.

Solvitur obiter objectio inde ſumta, quod diſſoluta corpora reſtitui nequeant.

XI. Solet hic præter eam objectionem, cui jam ante reſpondimus, alia adferri, quaſi omnino fieri nequeat, ut quæ diſſoluta ſunt hominum corpora, in eandem compagem redeant: ſed hoc ratione nulla nititur. Cum enim inter pleroſque Philoſophos conſtet, rebus quantumcunque mutatis, manere materiam diverſarum ſpecierum capacem: quis dicat, aut Deum neſcire, quibus in locis etiam longiſſime diſtantibus ſint materiæ ejus, quæ ad humanum corpus pertinuit, partes; aut deeſſe ei potentiam, qua eas reducat, atq; recomponat, idémq; faciat in ſuo univerſo, quod in fornacibus, aut vaſis, facere Chymicos videmus, ut, quæ congenera ſunt, quâvis diſjecta, colligant? Ut vero, ſpecie quantumvis mutata, res tamen ad originis ſuæ formam redeat, ejus & in rerum natura exempla ſunt, ut in arborum animantiumque ſeminibus. Neque inſolubilis eſt ille, qui à multis nectitur nodus de humanis corporibus, quæ in ferarum aut pecudum alimenta tranſeunt, quibus ita paſtis homines iterum

rum paſcantur. Nam eorum, quæ comeduntur, pars maxima non in corporis noſtri partem abit, ſed in excrementa aut acceſſiones corporis; quales ſunt & pituita, & bilis: & de eo, quod alendi vim habet, morbis, interno calore, circumfuſo aëre multum abſumitur: quæ cum ita ſint, Deus qui etiam mutorum animantium genera ita curat, ut nullum eorum intereat, poteſt humanis corporibus ſingulari quadam cura proſpicere, ut quod inde ad aliorum hominum eſcam pervenit, non magis in ſubſtantiam eorum vertatur, quam ſolent venena, aut medicamenta; eoque magis, quod quaſi naturaliter conſtet humanam carnem ad hominum victum non datam. Id ſi non ſit, & aliquid, quod poſteriori corpori aliunde acceſſerit, inde debeat decedere, non hoc tamen efficiet, ut non idem ſit corpus, (*a*) cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio: (*b*) imo & papilio inſit in verme, & herbarum ſubſtantia, aut vini in minimo aliquo, unde iterum inſtaurentur in veterem magnitudinem. Certe cum & hæc, & alia multa, non incommode poni poſſint, nulla eſt cauſa, cur inter impoſſibilia habeatur reſtitutio diſſoluti corporis, cum viri eruditi, (*c*)

Zoroaſter

(c) Zoroaſter apud Chaldæos, (d) Stoici prope omnes, (e) & inter Peripateticos Theopompus, eam & fieri poſſe, & futuram crediderint.

ANNOTATA.

(a) CUM *etiam in hac vita major contingat particularium mutatio.*] Alſenus in l. Proponebatur. D. de Judiciis *Quòd ſi quis putaret partibus commutatis, aliam rem fieri, fore ut ex ejus ratione nos ipſi non idem eſſemus, qui ab hinc anno fuiſſemus: propterea quòd, ut Philoſophi dicerent, ex quibus particulis minimis conſtiterimus, hæ quotidie ex corpore noſtro decederent, aliæque extrinſecus in earum locum accederent.* Seneca epiſtolâ LVIII. *Corpora noſtra rapiuntur fluminum more: quicquid vides, currit cum tempore, nihil ex his quæ videmus manet. Ego ipſe, dum loquor mutari iſta, mutatus ſum.* Vide quæ pulchrè hac de re diſſerit Methodius, cujus verba nobis ſervavit Epiphanius, ubi Origenianos refutat numeris XII. XIII. XIV. XX.

(b) IMO *& papilio inſit in verme.*] Ovidius ultimo Metamorphoſeon:

Quæque ſolent canâ frondes intexere filis
Agreſtes tineæ, res obſervata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Addamus ex Plinio quædam. Hiſtoriæ naturalis lib. X. cap. 5. de ranis: *Mirúmque ſemeſtri vitâ reſolvuntur in limum nullo cernente, & rurſus vernis aquis renaſcuntur quæ fuere natæ.* Eodem libro cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans.* Libro XI. cap. 20. *Sunt qui mortuas, ſi intra tectum hyeme ſerventur.*

tur, deinde ſole verno torreantur, & ficulneo cinere toto die foveantur, putent revivíſcere. Ibidem cap. 22. de bombycibus. *Et alia horum origo è grandiore vermiculo, gemina protendens ſui generis cornua Hi eruca ſunt. Fit deinde quod vocatur bombilis, ex ea necydalus, ex hoc in ſex menſibus bombyces.* Ibidem cap. 23. de bombyce Coa. *Fieri autem primo papiliones parvos nudósque* cap. 26. de cicadis. *Fit primò vermiculus, deinde ex eo quæ vocatur tettygometra, cujus cortice rupto circa ſolſtitia evolant.* cap. 30. *Muſcis humore exanimatis, ſi cinere condantur, redit vita.* cap. 32. *Multa autem inſecta & alia naſcuntur. Atque aſilus imprimis ex rore: inſidet hic raphani folio primo vere, & ſpiſſatus ſole in magnitudinem milii cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, & triduo mox eruca, quæ adjectis diebus creſcit immobilis, duro cortice, ad tactum movetur aranea. Hæc eruca, quam chryſalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.*

(c) ZOROASTER *apud Chaldæos.*] Vide Clementem Strom. v.

(d) STOICI *Prope omnes*] Clemens Strom. v. Οἶδεν γὰρ [illegible], ὁπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας μαθὼν, τὸν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῆς κακίας βεβιωκότων, ὃν ὕστερον ἐκπύρωσιν ὀνόμασαν οἱ Στωϊκοί· καθ' ὃν καὶ τὸν ἴδιον ποιὸν ἀναστήσεσθαι δογματίζειν· τοῦτ' ἐκεῖνο τὸν ἀνάστασιν σημαίνοντες. *Norat enim ille* (Heraclitus) *edoctus è barbara Philoſophia Mundum à malis hominibus purgatum iri per ignem quod ἐκπύρωσιν poſtea Stoici dixere, qui & per eam hunc talem quemque reviſturum docent, his vocibus obtegentes reſurrectionis rem.* Origenes libro IV. adverſus Celſum: Φασὶ δὲ

οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς κατὰ περίοδον ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γενέσθαι, καὶ ἑξῆς αὐτῇ διακόσμησιν πάντ' ἀπαράλλακτα ἔχουσαν. *Aiunt de porticu Philosophi post seculorum circuitus fore incendium universi, deinde ejusdem formationem quæ eadem omnia habeat.* Postea. κἂν μὴ ὀνομάζωσιν οὖν τὸ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα τὸ πρᾶγμά γε δηλοῦσιν: *quanquam igitur resurrectionis non usurpant vocabulum, rem tamen agnoscunt.* Addit hîc Origenes Ægyptios. Chrysippus de Providentia citatus Lactantio libro VII. Institutionum cap. 23. Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλυμένων χρόνων, εἰς ὃ νῦν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα. *Hoc cum ita se habeat, apparet non esse impossibile, ut & nos post mortem, seculorum certis circuitibus evolutis, restituamur in eum in quo nunc sumus statum.* Vide si vacat Nathanaëlem Carpentarium Liberæ Philosophiæ exercitatione XVI.

(e) ET *inter Peripateticos Theopompus.*] De quo Diogenes Laërtius initio Libri. Καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ὀγδόῃ τῶν Φιλιππικῶν, ὃς καὶ ἀναβιώσεσθαι κατὰ τοὺς μάγους φησὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἔσεσθαι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὄντα ταῖς αὐταῖς διακλήσεσι διαμενεῖν. *Theopompus verò etiam octavo Philippicorum, qui revicturos homines ex magorum sententia tradit, immortalésque futuros, & omnia in suis iisdem semper mansura nominibus.*

Præceptorum eximia sanctitate circa Dei cultum.

XII. Secundum, quo Christiana religio omnes alias, quæ aut sunt, aut fuerunt,

fuerunt, aut fingi poſſunt, exſuperat, eſt ſumma ſanctitas præceptorum, tum in iis, quæ ad Dei cultum, tum quæ ad res cæteras pertinent. Paganorum ſacra ferme per totum orbem terrarum, ut late oſtendit (*a*) Porphyrius, & noſtri etiam ſeculi navigationes docent, plena erant crudelitatis. Nam receptum ferme ubique, ut & humano ſanguine dii placarentur: quem morem nec Græca eruditio, nec Romanæ leges ſuſtulerunt; ut apparet ex iis, quæ (*b*) de victimis factis Baccho Omeſtæ apud Græcos, de Græco & Græca, (*c*) Gallo & Galla mactatis Jovi Latiari legimus. Myſteria autem illa ſanctiſſima, ſive Cereris, ſive Liberi patris, pleniſſima fuere omnis obſcœnitatis, ut apparuit, poſtquam ſemel perrupta arcani religione, evulgari cœperunt: quod late exſequuntur (*d*) Clemens Alexandrinus, & (*e*) alii. Tum vero illi dies, qui deorum honori ſacrati erant, talibus ſpectaculis celebrabantur, (*f*) quibus intereſſe Catonem puduit. At Judaica religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhoneſtum; ſed tamen (*g*) ne pronus ad idololatriam populus à vera religione deſciſceret, multis præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem, nec ma-

litiam habebant, oneratus est; qualia sunt pecudum mactationes, circumcisio, exacta quies sabbati, & ciborum aliquam multorum interdictio; quorum nonnulla mutuati sunt Mahumetistæ, addita vini prohibitione. At Christiana religio Deum, ut mentem purissimam, (h) pura mente colendum docet (i) & iis operibus, quæ suapte natura etiam citra præceptum honestissima sunt. Sic (k) non carnem vult circumcidi, sed cupiditates: (l) non ab omni opere sed ab illicito nos feriari: non pecudum sanguinem, aut adipem Deo sacrare, sed, si opus sit, (m) pro veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinẽ: &, (n) quæ de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potusve generibus abstinere, sed (o) utroque uti cum modo, qui sanitati conveniat, (p) interdum & jejuniis subactum corpus animo addicere, quo is alacrior ad sublimia feratur. Præcipua vero pars religionis ubique ostenditur posita (q) in pia fiducia, (r) qua compositi ad fidele obsequium (s) in Deum toti recumbimus, (t) ejusq; promissis non dubiam habemus fidem, (v) unde & spes exsurgit; (x) & verus amor, tũ Dei, tũ proximi, quo fit ut præceptis ipsius pareamus, (y) non

(y)non ſerviliter pœnæ formidine,(z)ſed ut ipſi placeamus,(aa)ipſumq; habeamus pro ſua bonitate patrem ac (bb) remuneratorem (cc) Precari vero jubemur, non ut divitias,aut honores nanciſcamur, & quæ alia multum optata plurimis male ceſſerunt: ſed primum quidem ea, quæ Deo ſunt glorioſa, nobis vero de rebus caducis ea, quæ natura deſiderat, reliquum permittentes divinæ providentiæ, utramcunque in partem res ceciderit ſecuri;ea vero, quæ ad æterna ducunt, omni ſtudio; nempe retro commiſſorum veniam, in poſterum auxilium Spiritus, quo firmati adverſus minas omnes atque illecebras in pio curſu perſtemus. Hic eſt Dei cultus in religione Chriſtiana, quo certe nihil excogitari poteſt Deo dignius.

ANNOTATA.

(a) PORPHYRIUS.] De abſtinentia ab eſu animalium. Unde multa ſumpſit Cyrillus IV. contra Julianum.

(b) DE *victimis factis Baccho Omeſta apud Græcos.*] Meminit Plutarchus Themiſtocle,& Pauſanias. Similia ſacra Meſſeniorum, Pellæorum, Lyctiorum in Creta, Lesbiorum, Phocæenſium habes apud Clementem Protreptico.

(c) GALLO *& Galla mactatis Jovi Latiari.*] Antiquũ in Italia homines immolare

docet nos libro 1. Dionysius Halicarnassensis. Quamdiu id manserit Plinius lib. 28. cap. 1. *Boario verò in foro Græcum Græcamve defossos, aut aliarum gentium cum quibus tum res esset etiam nostra ætas vidit.* Mansit mos ad Justini & Tatiani tempora. Justinus enim sic Apologetico 1. Romanos alloquitur. Τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ, ᾧ οὐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρὸς τὴν πρόχυσιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιουμένου. *Ut ei quod vos colitis idolo, cui non tantùm ratione carentium animantium sanguis aspergitur, sed & humanus, nobilissimo atque illustrissimo vestrûm occisorum hominum effundente sanguinem.* Tatianus verò: Εὑρὼν παρὰ μὲν Ρωμαίοις τὸν Λατιάριον Δία λύθροις ἀνθρώπων, καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν αἵμασι τερπόμενον. *Cùm compererim apud Romanos Latialem Iovem humano cruore, & per homicidium fuso sanguine oblectari.* Porphyrius ad Adriani tempora mansisse talia sacra nos docet. Apud Gallos mos is vetus humanis victimis litandi, ut ex Cicerone pro M. Fonteio, & ex Plutarcho de Superstitione discimus. Eum sustulit inde Tiberius, memorante Plinio lib. xxx. cap. 1. De Britannis eundem ibi Plinium vide, & Dionem Nerone, & Solinum. De Slavis verò Helmoldum lib. 1. cap. 3. Porphyrius libro de non esu animantium secundo mansisse ad suam ætatem ait, & in Arcadia & Carthagine: imo & ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, id est Romæ, sacrum nominans Iovis Latialis.

(*d*) CLEMENS ALEXANDRINUS.] In Protreptico.

(*e*) ET

(e) ET *alii.*] Maximè Arnobius.

(f) QUIBUS *interesse Catonem puduit.*] Martialis initio Epigrammatum I. Gellius X. 13. Valerius Maximus lib. II. cap. 10.

(g) NE *pronus ad idololatriam populus à vera religione desciſceret, multis præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem nec malitiam habent, oneratus eſt.*] Hanc cauſam talium præceptorum reddit & Maimonides, quem ſequitur Ioſephus Albo.

(h) PURA *mente colendum docet.*] Ioh. IV. 24.

(i) ET *iis operibus quæ ſuapte natura etiam citra præceptum honeſtiſſima ſunt.*] Vnde λογικὴ λατρεία dicitur, cultus rationi conſentiens Rom XII. 1. Adde Philipp. IV. 8.

(k) NON *carnem vult circumcidi, ſed cupiditates.*] II. Rom. 28. 29. Philipp III. 3.

(l) NON *ab omni opere, ſed ab illicito nos feriari.*] I. Cor. V. 8.

(m) PRO *veritate ipſius teſtanda noſtrum offerre ſanguinem.*] I. Corint. X. 16. Hebr. XII. 4. I. Petri II. 21.

(n) QUÆ *de bonis noſtris egentibus damus, Deo data credere.*] Matth. VI. 4. Luc. XII. 33. II. Cor. IX. 7. Hebr. III. 6.

(o) UTROQUE *uti cum modo qui ſanitati conveniat.*] Luc. XXI. 34. Rom XIII. 13. Eph. V. 18. Gal. V. 21. I. Petr. IV. 3. I. Tim. V. 3.

(p) INTERDUM *& jejuniis ſubactum corpus animo addicere.*] Matt. VI. 18. XVII. 21. I. Cor. VII. 5.

(q) IN *pia fiduciâ.*] Ut Joh. XII. 44.

(r) QUA *compoſiti ad fidele obſequium.*] Luc. XI. 28. Ioh. XIII. 17. & ſequentibus. Rom.

1. 5. 1. Pet. 1. 2. 1. Cor. VII. 19.

(*s*) IN *Deum toti recumbimus.*] Mat. XXI. 21. II. Tim 1. 12.

(*t*) EJUSQUE *promissis non dubiam habemus fidem.*] Rom. IV. 20. II. Cor. VII. 1. Gal. III. 29.

(*v*) VNDE *& spes exsurgit.*] Heb. VI. 11. Rom. VIII. 24. XV. 4

(*x*) ET *verus amor tum Dei, tum proximi.*] Gal. v. 6. 1. Thess. III. 6.

(*y*) NON *serviliter pœnæ formidine.*] Rom. VIII. 15.

(*z*) SED *ut ipsi placeamus.*] Hebr. XII. 28.

(*aa*) IPSUMQUE *habeamus pro sua bonitate patrem.*] Rom. VIII.

(*bb*) ET *remuneratorem.*] Coloss. III. 24. II. Thess. 1. 6.

(*cc*) PRECARI *verò jubemur.*] Matt. VI. 10.

Circa ea officia humanitatis, quæ proximo debemus etiam læsi.

XIII. Similia sunt, quæ adversus proximum exiguntur officia. Mahumetis religio in armis nata, nihil spirat nisi arma, armis propagatur. Sic & Laconũ institutа, quæ inter Græcanica maxime laudabantur, etiam Apollinis oraculo, toti ad vim bellicam fuisse directa, (*a*) notat, & in culpa ponit Aristoteles. Sed idem in Barbaros bellum dicit esse naturale, cum contra verum sit, inter homines à natura amicitiam ac societatem constitutam. (*b*) Quid enim iniquius, quam singulas cædes puniri;

puniri; occiſarum gentium, velut glorioſum facinus, triumphis oſtentari? Et tamen illa adeo celebrata Romana civitas, quo tantum nomen, niſi bellis, (c) ſæpe manifeſte injuſtis, (d) ut de bello in Sardiniam (e) & Cyprum ipſi fatentur, conſecuta eſt? Et certe generatim, ut à præclaris annalium conditoribus memoriæ proditum eſt, (f) latrocinia extra fines pleriſque gentibus nullam habebant infamiam. (g) Ultionis exactionem Ariſtoteles, & Cicero, in virtutis parte ponunt. (h) Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum: (i) exponere liberos quotidianum. Apud Hebræos ſane lex melior, ſanctior diſciplina; ſed tamen in populo impotentis iræ diſſimulata quædam, aut etiam ipſis conceſſa: (k) ut vis in populos ſeptem id meritos; qua non contenti, (l) omnes à ſe diſſidentes crudeli odio ſunt perſecuti: (m) cujus ſigna nunc etiam in ipſorum precibus adverſus Chriſtianos conceptis apparent. At (n) dolorem ſuum talionis judicio exſequi, homicidam propinqui ſui privata manu occidere, lege ipſa permittebatur. Chriſti vero lex omnino (o) prohibet injuriam

sive rebus factam reponere, ne, quam in aliis improbamus malitiam, rursum probemus imitando: bene fieri vult bonis quidem præcipue, sed & malis, (p) ad Dei exemplum à quo Solem, astra, aërem, ventos, imbres habemus, communia in homines quosvis dona.

ANNOTATA.

(a) NOTAT *& in culpa ponit Aristoteles.*] Polit. VII. c. 14. Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ οἱ ὕστερόν τινες γραψάντων ἀπεφήναντο τὴν αὐτὴν δόξαν. ἐπαινοῦντες γὰρ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τοῦ νομοθέτου τὸ σκοπὸν, ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ὀνομοθέτησεν. ἃ καὶ κατὰ τὸν λόγον ἐστὶν εὐέλεγκτα, καὶ τοῖς ἔργοις ἐξελήλεγκται νῦν. *Pari modo & qui posteriùs scripserunt, ostenderunt ejusdem se esse sententiæ. Nam in laudatione Lacedæmonierum reipublicæ, admirantur propositum conditoris legum in eo, quod leges omnes ad bellicas res victoriámque direxit: quod & ratione refelli potest, & ipsis factis refutatum nunc apparet.* Euripides Andromacha Aristoteli præierat. ——— εἰδ' ἀπὴν δορὸς
Τοῖς Σπαρτιάταις δόξα καὶ μάχης ἀγὼν,
Τ' ἄλλ' ὄντες ἴστε μηδενὸς βελτίονες.
—— *si vis Martia*
Vobis Lacones absit & ferri decus,
Spectatur ultra quod sit eximium nihil.

(b) QUID *enim iniquius, quàm singulas cædes puniri; occisarum gentium velut gloriosum facinus triumphis ostentari?*] Sensus ex Senecæ epistola 96. & de Ira lib. II. cap. 8. & ex Cypriani

Cypriani epiſtola ſecunda.

(c) SÆPE *manifeſtè injuſtis*]Petronius:

—ſi quis ſinus abditus ultra,
Si qua foret tellus fulvum quæ mitteret aurum,
Hoſtis erat—

(d) VT *de bello in Sardiniam.*] Vide Polybium Hiſtoriarum III.

(e) ET *Cyprum, ipſi fatentur.*] Florus lib. III. cap. 9. *Divitiarum tanta erat fama, nec falsò, ut inſtar gentium populus, & donare regna conſuetus, Publio Clodio tribuno duce, ſocii vivique Regis confiſcationem mandaverit.* Meminit ejuſdem rei Plutarchus Catone, Appianus lib II. Civilium, Dion. lib. XXXVIII. Vide eundem Florum de bello Numantino & de Cretico.

(f) LATROCINIA *extra fines pleriſque gentibus nullam habebant infamiam.* Thucydides lib. I. Οἱ γὰρ Ἕλληνες τοπάλαι, καὶ τῶν βαρβάρων οἵ τε ἐν τῇ ἠπείρῳ παραθαλάσσιοι καὶ ὅσοι νήσους εἶχον, ἐπειδὰν ἤρξαντο μᾶλλον περαιοῦσθαι ναυσὶν ἐπ' ἀλλήλους, ἐτράποντο πρὸς λῃστείαν, ἡγουμένων ἀνδρῶν οὐ τῶν ἀδυνατοτάτων, κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς· καὶ προσπίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίστοις καὶ κατὰ κώμας οἰκουμέναις, ἥρπαζον, καὶ τὴν πλεῖστον ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο· οὐκ ἔχοντος πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δέ τι καὶ δόξης μᾶλλον. δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἠπειρωτῶν τινες ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾶν, καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν, τὰς πύστεις τῶν πλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες, εἰ λῃσταί εἰσιν· ὡς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἴη εἰδέναι, οὐκ ὀνειδιζόντων. ἐληΐζοντο

το ἢ καὶ κατ' ἤπειρον ἀλλήλους· καὶ μέχρι τοῦδε πολλὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ παλαιῷ τρόπῳ νέμεται, περί τε Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας καὶ Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας, καὶ τὴν ταύτῃ ἤπειρον. *Olim quippe Græci non minùs quàm barbari, tum qui in continente tum qui per insulas vivebant, postquam sæpius alii ad alios navibus transire cœperunt, ad latrocinandum se contulerunt, ad quam rem viri illustres duces ipsis erant, partim quæstus sui causa, partim ut victum suppeditarent egentibus: adortique civitates mœnibus carentes, aut per vicos sparsas, diripiebant eas, maximámque partem hinc se alebant, nondum infami eo vitæ genere, quin & nonnihil habente gloriæ. Manifestum id faciunt etiamnunc quidam continentis terræ habitatores, qui pro decoro habent strenuè id facere, & vetusti Poëtarum, apud quos frequentes sunt interrogationes ad navigantium obvios, an prædones essent; nimirum quòd nec defugituri id nomen illi essent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipsa quin etiam terra continente spoliabant alii alios, & nunc quoque magna portio Græcorum sic vivit apud Locros Ozolas. apud Ætolos, apud Acarnanas & vicina terrarum* Interrogatio illa, cujus Thucydides meminit, est apud Homerum Odysseæ τ. ubi Scholiastes: οὐκ ἄδοξον ἦν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ λῃστεύειν, ἀλλ' ἔνδοξον. *Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut & gloriæ duceretur.* Justinus lib. XLIII. cap. 3. de Phocensibus. *Studiosius mare quàm terras exercuere, piscando, mercando, plerunque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloriæ habebatur) vitam tolerabant.* De Hispanis

ſpanis vide Plutarchum Mario: & Diodorum lib. v. de Tyrrhenis Servium ad VIII. & X. Æneidos: de Germanis Cæſarem, Tacitum, Saxonem Grammaticum.

(g) ULTIONIS *exactionem Ariſtoteles & Cicero in virtutis parte ponunt.*] Ariſtoteles de moribus ad Nicomachum IV. 11. Δοκεῖ γὰρ ἐκ αἰδάνεσθαι ὐδὲ λυπεῖσθαι, μὴ ὀργιζόμενός τε ἐκ ἔναι ἀμυντικός. τὸ δ' περιπλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραποδώδες. *Videtur talis & ſenſu & dolore carere, & cùm non iraſcatur, vindicta eſſe negligens. Servile, ſi contumeliosè tracteris, id tolerare.* Cicero autem de Inventione II. inter ea quæ ad jus naturæ pertinent, ponit vindicationem, *per quam vim aut contumeliam defendendo aut ulciſcendo propulſamus.* Ad Atticum: *Odi hominem & odero: utinam ulciſci poſſem.* In Antonium: *Sic ulciſcar facinora ſingula, quemadmodum à quibuſque ſum provocatus.*

(h) GLADIATORUM *mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica paganorum.*] Vide Lactantium libro II. Tertullianum de Spectaculis cap. 19.

(i) EXPONERE *liberos quotidianum.*] Juſtinus Apologetico ſecundo. Tertullianus Apologetico cap. 9. Vide & Lactantium lib. VI. Inſtitutionum c. 20. & Terentii Hecyram.

(k) UT *vis in populos ſeptem id meritos.*] Exodi XXXIV. 11. 12. Deut. VII. 1. 2.

(l) OMNES *à ſe diſſidentes crudeli odio ſunt perſecuti.*] Dandam operam ut eis damnum quovis modo inferatur, docet R. Levi ben Gerſon: non reddenda illis quæ furtis ſubducta ſunt, Bachai.

(m) CUJUS

(m) CUJUS *signa etiamnunc in precibus adversus Christianos conceptis apparent.*] Vide libellum precum editum Venetiis forma minima fol. 8. & librum Germanicum Antonii Margaritæ. Maimoniden ad XIII. articulos, ubi perdendos ait qui eos non credunt. Et dictum est in ore Judæorum: *Omnes sectarii subito pereant.* Similia sunt dicta R. Isaaci in Bereschith rabba: & Thalmud in Baba Kamma, & Baba Bathra.

(n) DOLOREM *suum talionis judicio exsequi.*] Levit. XXIV. 20. Deut. XIX. 21.

(o) PROHIBET *injuriam sive verbis, sive rebus factam, reponere.*] Math. v. 38. 44.

(p) AD *Dei exemplum, à quo solem, astra, aërem, ventos, imbres habemus, communia in homines quosvis dona.*] Mat. v. 45.

Circa conjunctionem maris & feminæ.

XIV. Conjunctio maris cum femina, per quam propagatur genus humanum, dignissima res est legum cura. Quam partem neglectui habitam à Paganis haud mirum est, cum eorum, quos colerent, (a) Deorum stupra, & adulteria narrarentur. Quid quod & (b) concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, (c) postea Antinous; quod flagitium apud Mahumetistas quoque frequens est, apud Sinenses & gentes alias etiam pro licito: à Græciæ autem philosophis in id laboratum

ratum videtur, (d) ut rei turpi honeſtum nomen imponeretur. Inter eoſdem Græciæ philoſophos præſtantiſſimi, (e) communione mulierum laudata, quid aliud quam ex civitate tota unum fecerunt lupanar; (f) cum etiam inter muta animantia quædam ſit fœdus aliquod conjugale? quanto æquius ne ſanctiſſimum animal homo incerto ſemine naſcatur, extinctis etiam parentum & liberorum inter ſe affectibus? Lex Hebræa omnem quidem ſpurcitiem inhibet, ſed & (g) plures uni concedit uxores, (h) & marito dimittendæ ob quaſvis cauſas uxoris jus facit: quod & hodie uſurpant Mahumetiſtæ, & olim Græci, ac Latini, tanta licentia, ut & uxores ad tempus utendas aliis darent (i) Lacones, & Cato. At perfectiſſima Chriſti lex ad ipſas penetrat vitiorum radices, & eum, quî attentavit mulieris cujusquam pudicitiam, vel oculis libavit, (k) reum habet, inſpectore cordis Deo judice, concupiti, nec peracti criminis. Cumque omnis vera amicitia perpetua ſit & inſolubilis, (l) merito talem eam eſſe voluit, quæ cum animorum ſocietate corporum quoque continet communionem: quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubie eſt utilius.

Inter

Inter paganos paucæ gentes una uxore contentæ fuerunt, ut Germani, & Romani. (*m*) Sequuntur & hoc Christiani; ut scilicet animus ab uxore in solidum marito datus, (*n*) æquali retributione pensetur, (*o*) rectiusque procedat sub una præside domesticum regimen; neu diversæ matres discordiam liberis inferant.

ANNOTATA.

[*a*] DEORUM *stupra & adulteria.*] Euripides Ione.

——— νουθετητέος δέ μοι
Φοῖβος, τί πάσχει, παρθένους βίᾳ γαμῶν,
Προδίδωσι παῖδας οὗ, τεκνούμενος λάθρα,
Θνήσκοντας ἀμελεῖ. μὴ σύγ' ἀλλ', ἐπεὶ κρατεῖς,
Αρετὰς δίωκε. καὶ γὰρ ὅστις ὢν βροτῶν
Κακὸς πεφύκει, ζημιοῦσιν οἱ θεοί·
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν ὀφλισκάνειν;
Εἰδ', οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρήσομαι,
Δίκας βιαίων δώσετ' ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ, καὶ Ποσειδῶν, Ζεὺς θ' ὃς οὐρανοῦ κρατεῖ,
Ναοὺς τίνοντες ἀδικίας κενώσετε.

——*monendus, si tamen fas est mihi,*
Apollo. per vim virginum minuit decus,
Quósque ipse sevit liberos, interfici
Clam patitur. ah ne tu ista: sed, quando imperas,
Honesta sequere Si quis est mortalium
Qui scelera patrat, exigunt pœnam Dii:
At nónne iniquum est, vos, suas leges quibus
Gens debet hominum, jure nullo vivere?
Si, quod futurum non erit, dicam tamen,

Hominibus

Hominibus æquo stupra lueretis modo,
Neptunus & tu, rexque supremi poli,
Vacuaret omnes mulcta templorum domos.

Vide hæc fusè tractata apud Clementem Protreptico, Athenagoram, Tatianum, Arnobium libro IV. Nazianzenum I. contra Julianum, Theodoretum sermone III.

CONCUBITUS *marium cum maribus.*] Hæc quoque vide apud Clementem & Theodoretum dictis locis.

POSTEA *Antinous.*] Meminit Justinus Apologetico II. Clemens Protreptico: Origenes libro contra Celsum tertio & octavo: Eusebius historiæ Ecclesiasticæ IV. 8. Theodoretus octavo: & historici illorum temporum.

UT *rei turpi honestum nomen imponeretur.*] ita sanè censent non Lucianus tantùm libello de amoribus, sed & Gregorius Nazianzenus oratione III. contra Julianum, & ad eum Elias Cretensis & Nonnus. Cyrillus contra Julianum libro VI. & latè Theodoretus libro XII. ad Græcos. Philonis, qui Platoni favit plurimum, locum hic omittere non possum è libro de vita contemplatrice. Τὸ δὲ Πλατωνικὸν ὅλον σχεδόν ἐστι περὶ ἔρωτος, οὐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναιξὶν ἐπιμανέντων, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον· ἐπιτελοῦνται γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὗται νόμῳ φύσεως· ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρσεσιν ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι· καὶ γὰρ εἴτι περὶ ἔρωτος καὶ οὐρανίου Ἀφροδίτης κεκομψεῦσθαι δοκεῖ, χάριν ἀστεισμοῦ παρείληπται. *Platonicum autem convivium totum fere in amoribus consumitur, non virorum modò in mulieres, mulierum in viros insanientium; tales enim cupiditates lege naturæ explentur; sed*

virorum in ſexus ejuſdem ſola ætate diſpares: nam ſi quid ibi de Venere & Amore cœleſti ſpecioſè dici auditur, id honeſti obtentus cauſa aſſumitur. Tertullianus de Anima, Chriſtianam ſapientiam præferens Socraticæ: *Nec nova inferens dæmonia, ſed vetera depellens, nec adoleſcentiam vitians, ſed omni bono pudoris informans.*

(*e*) COMMUNIONE *mulierum laudata.*] Platonem vide tum alibi, tum maximè de Republica IV.

(*f*) CUM *etiam inter muta animantia quædam ſit fœdus aliquod conjugale.*] Plinius lib. X. cap. 33. *Ab his columbarum geſta ſpectantur maximè, ſimili ratione. Mores iidem, ſed pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria: conjugii fidem non violant.* De palumbium caſtitate conjugali vide Porphyrium de non eſu animantium tertio.

(*g*) PLURES *uni concedit uxores.*] Apparet id Deut. XVII. 16, 17. XXI. 15. II. Sam. XII. 8. Sic legem intelligunt Hebræi, & Chryſoſtomus I. ad Corinth. XI. Auguſtinus de doctrina Chriſtiana libro III. cap. 12. & veterum alii. Joſephus legis peritiſſimus Antiquitatum XVI. πάτριον ὂν ταυτῷ πλείοσιν ἡμῖν συνοικεῖν. *Mos mihi patrius eodem tempore plures habere uxores.*

(*h*) ET *marito dimittendæ ob quaſvis cauſas uxoris jus facit.*] Deut. XXIV. 1, 2, 3, 4. Levit. XXI. 14.

(*i*) LACONES *& Cato.*] Vide Herodotum libro VI. Plutarchum Lycurgo & Catone Uticenſi.

(*k*) REUM *habet, inſpectore cordis Deo judi-*

ce,

ce, concupiti, nec peracti criminis.] Matth. v. 28.

(*l*) MERITO *talem eam esse voluit, quæ cum animorum societate corporum quoque continet communionem.*] Matth. v. 32. IX. 9.

(*m*) SEQUUNTUR *& hoc Christiani.*] Paulus Apostolus 1. Corinth. VII. 4. Lactantius Institutionum VI. 23. Hieronymus adversus Oceanum.

(*n*). ÆQUALI *retributione pensetur.*] Bene enim Sallustius Jugurthino: *Apud eos qui plures uxores habent, levis ista ducitur necessitudo, quòd animus multitudine distractus nullam pro socia obtinet, omnes pariter viles sunt.* Ammianus de Persis libro XXIII. *Per libidines varias charitas dispersa torpescit.* Claudianus bello Gildonico:

——*Connubia mille:*
Non illis generis nexus, non pignora curæ,
Sed numero languet pietas.——

(*o*) RECTIUSQUE *procedat sub una præside domesticum regimen, neu diversæ matres discordiam liberis inferant.*] Utrumque rectè concepit & expressit Euripides Andromacha.

Circa usum bonorum temporalium.

XV. Ad usum eorum, quæ bona vulgo dicuntur, ut veniamus, furta videmus à gentibus paganis quibusdam, (*a*) ut Ægyptiis (*b*) & Spartiatis, permissa: [& qui privatis non permiserunt, publice hoc ferme unum agebant, ut Romani: (*c*) quibus ad casas redeundum dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent. Hebræis nihil quidem tale, sed

(*d*) fœnus tamen in extraneos permiſſum, ut eorum ingenio ſe lex aliquatenus aptaret, (*e*) quæ propterea legem ſervantibus inter cætera divitias pollicebatur. At (*f*) Chriſtiana lex non modo omne injuſtitiæ genus, & in quoſvis prohibet; (*g*) ſed & vetat nos ſtudium noſtrum rebus illis caducis impendere: quia ſcilicet non ſufficiat animus noſter ad duo ſedulo curanda, quæ ſingula hominem totum requirant, & ſæpe in contraria conſilia nos trahant: deinde vero & in quærendis, & in ſervandis divitiis, (*h*) ſolicitudo ſervitutem quandam, & cruciatum ſecum ferat, quæ ipſam voluptatem, quæ ex divitiis ſperatur, corrumpant: (*i*) ea vero, quibus natura contenta eſt, & pauca ſint, & facile ſine magno labore aut impendio parentur. Quod ſi quid tamen Deus ultra indulſerit, non hoc in mare projicere jubemur, (*k*) ut Philoſophi quidã imprudenter fecerunt; neq; detinere inutile, neq; prodigere; ſed ſupplere inde hominum aliorum inopiam, (*l*) ſive donando (*m*) ſive dando mutuum id rogantibus, (*n*) ut decet eos, qui ſe non dominos harum rerum, ſed Dei ſummi parentis procuratores ac diſpenſatores credant: bene enim locatum beneficium (*o*) theſaurum eſſe bonæ ſpei plenum;

plenum; in quem nec furum improbitati, nec caſuum varietati quicquam liceat. Cujus veræ, non fucatæ liberalitatis exemplum admirabile præbuerunt Chriſtianorum primi,(p)cum uſq; ex Macedonia & Achaia ea mitterentur, quæ Palæſtinorum egeſtatem ſublevabant: non aliter, quam ſi orbis totus una eſſet familia. Atque hic illa quoque cautio in Chriſti lege additur, (q) ne qua repenſationis, aut honoris ſpes beneficentiam defloret: (r) cujus apud Deum perit gratia, ſi aliud præter Deum reſpicit. Ac nequis ut fieri ſolet, obtendat tenacitati ſuæ velum, quaſi metuat, ne ipſe olim ſenex, aut à calamitate aliqua deprehenſus, ſuis rebus opus habeat, (ſ) promittit lex curam ſpecialem pro his, qui illa præcepta ſervaverint, & quo magis confidant, in mentem illis revocat (t) conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis, floribuſque: rem vero fore indignam, ſi Deo tam bono, tam potenti, tanquam malo nomini non credamus ultra, quam dum pignori incumbimus.

ANNOTATA.

(a) UT *Ægyptiis,*] Diodorus Siculus hiſtoriarum libro 1.

(b) ET

(*b*) ET *Spartiatis.*] Plutarchus Lycurgo.

(*c*) QUIBUS *ad casas redeundum esse dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent.*] Verba hunc in sensum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius in epitome cap. 1.

(*d*) FOENUS *tamen in extraneos permissum.*] Deut. XXIII. 19.

(*e*) QUÆ. *propterea legem servantibus inter cætera divitias pollicebatur.*] Levit. XXVI. 5. Deut. XXVIII. 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12.

(*f*) CHRISTIANA *Lex non modo omne injustitiæ genus & in quosvis prohibet.*] Matth. VII. 12. Ephes. v. 3.

(*g*) SED *& vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere.*] Matth VI. 24. & sequentibus. XIII. 22. Luc. VIII. 14. 1. Tim. VI. 9.

(*h*) SOLICITUDO *servitutem quandam & cruciatum secum ferat.*] Matth. VI. 34. Philipp. IV. 6.

(*i*) EA *verò quibus natura contenta est, & pauca sint, & facile sine magno labore aut impendio parentur.*] 1 Tim. VI. 7. 8.

(*k*) UT *Philosophi quidam imprudenter fecerunt.*] Habet hoc de Aristippo Laërtius & Suidas, de Cratete Philostratus.

(*l*) SIVE *donando.*] Matth. v. 42.

(*m*) SIVE *dando mutuum id rogantibus.*] Matth. ibidem. Luc. VI. 35.

(*n*) UT *decet eos qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores & dispensatores credant.*] 1 Tim. VI. 17, 18

(*o*) THESAURUM *esse bonæ fidei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat.*] Matth. VI. 20.

(*p*) CUM

(p) CUM *usque ex Macedonia & Achaia ea mitterentur, quæ Palæstinorum egestatem sublevarent.*] Rom. xv. 25, 26. & sequentibus. 11. Cor. ix. 1, 2, 3, 4. Phil. iv. 18.

(q) NE *qua repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret.*] Matth. vi. 1, 2. Luc. xiv. 12.

(r) CUJUS *apud Deum perit gratia, si aliud præter Deum respicit.*] Matthæus dicto jam loco.

(s) PROMITTIT *lex curam specialem pro his qui illa præcepta servaverint.*] Matth. vi. 32. Luc. xii. 7. xxi. 18.

(t) CONSPICUAM *Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis, floribúsque.*] Matth. vii. 26, 28.

XVI. Perjurium vetant leges aliæ: (a) hæc vero etiam jure jurando extra necessitatem omnino vult abstineri, & ita coli veracitatem in quovis sermone, (b) ut jus jurandum à nobis ne exigatur quidem, *Circa jusjurandum.*

ANNOTATA.

(a) HÆC *verò etiam jurejurando extra necessitatem omnino vult abstineri.*] Matth. v. 33, 34, 35, 36, 37. Jac. v. 12.

(b) VT *jusjurandum à nobis ne exigatur quidem.*] Matthæus dicto jam loco.

XVII. Ac plane nihil egregium reperiri potest, aut in Græcorum Philosophicis, aut in sententiis Hebræorum, aliarumve gentium, quod non hic continetur, *Circa facta alia.*

neatur, & quidem ut ſancitum divina auctoritate: puta (a) de modeſtia, (b) temperantia, de (c) bonitate, (d) de morum honeſtate, (e) de prudentia, (f) de officio magiſtratuum & ſubditorum, (g) parentum & liberorum, (h) dominorum & ſervorum, (i) item conjugum inter ſe, maxime vero de vitandis vitiis, quæ ſpecie quadam honeſti plurimis Græcis Romaniſque impoſuerunt, (k) cupiditatibus ſcilicet honorum ac gloriæ. Summa vero præceptorum ſolida brevitate admirabilis, (l) ut Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos, (m) id eſt, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri.

ANNOTATA.

(a) DE *modeſtia.*] 1. Petri III. 3.

(b) TEMPERANTIA.] Tit. II. 12. 1. Tim. II. 9.

(c) BONITATE.] II. Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloſſ. III. 12. 1. Cor. XIII. 4.

(d) DE *morum honeſtate.*] Philipp. IV. 8. 1. Tim. II. 2. III. 4. Tit. II. 7.

(e) DE *prudentia.*] Matth. X. 16. Epheſ. I. 8.

(f) DE *officio magiſtratuum & ſubditorum.*] 1. Tim. II. 2. Rom. XIII. 1. Petri II. 13. 17.

(g) PARENTUM *& liberorum.*] Coloſſ. III. 20. 21. Epheſ. VI. 1, 2, 3, 4.

(h) DOMINORUM *& ſervorum.*] Epheſ. VI. 5. 6. 7. 8. 9. 10. Coloſſ. III. 22. 23. 24. 25.

(i) ITEM

(*i*) ITEM *conjugum inter ſe.*] Eph. v. 22. 23. 24. 25. 28. 33. Coloſſ. III. 18. 19. I. Tim. II. 12.

(*k*) CUPIDITATIBUS *ſcilicet honorum & gloriæ.*] Matth. XVI II. 4. XXIII. 12. Luc. XIV. 11. XVIII. 14. Ioh. v. 44. Eph. IV. 2. Coloſſ. II. 18. III. 23. I. Ioh. II. 16. Philipp. II. 3. I. Theſſal. II. 6. I. Petr. I. 24. v. 5.

(*l*) UT *Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos.*] Matth. IX. 18. XXII. 37. 39. Luc. X. 27. Rom. XIII. 9. 10. 11. Gal. v. 14 Iac. II. 8.

(*m*) ID EST, *ut alteri faciamus quod nobis velimus fieri.*] Matth. VII. 12. Luc. VI. 31. Laudabat hoc Imperator Alexander. Vide Dionem & qui Latine vitam ejus Imperatoris ſcripſit.

Solvitur objectio ſumta ex controverſiis, quæ ſunt inter Chriſtianos.

XVIII. Opponat forte aliquis contra dogmatum Chriſti excellentiam, quam prædicamus, magnam opinionum inter Chriſtianos diſcrepantiam, unde orta ſit & ſectarum multitudo. Sed parata reſponſio, idem in omnibus ferme artibus accidere, partim imbecillitate humani ingenii, partim quod ſtudiis judicium impeditur: ſed ſolent iſtæ opinionum varietates conſiſtere intra certos terminos, de quibus convenit, & unde ad ambigua argmentum petitur: ſicut in Mathematicis, an quadrari circulus poſſit diſputatur,

putatur, non item an, si æqualibus æqualia demantur, quæ remanent sint æqualia; idemque in Physicis, Medicina, & aliis artibus, videre est. Sic & discrepantia illa opinionum inter Christianos impedire nequiit, quominus de præcipuis, id est, de præceptis illis, ex quibus Christianam religionem maxime commendavimus, satis constet: eorumque certitudo hoc ipso emicat, quod qui odiis inter se inflammati quærunt dissidendi materiam, eo progredi non ausint, ut hæc negent à Christo imperata, ne illi quidem ipsi, qui vitam suam ad eam normam nolunt componere. Quod si quis etiam his velit contradicere, par habendus sit Philosophis, qui nivem albam negarunt. Nam ut hi sensu refelluntur, ita illi consensu omnium gentium Christianarum, & librorum, quos scripserunt Christianæ religionis primi, ac primis proximi, & deinceps secuti doctores, etiam illi, qui suam in Christum fidem morte testati sunt. Nam quod hi omnes ut Christi dogma agnoscunt, id omnino pro tali habendum est ab æquo rerum judice: sicut Platoni, Xenophonti, aliisque Socraticis credimus de dogmatibus Socratis, Stoicorum scholæ de his, quæ Zeno tradidit.

XIX.

Probatur amplius præstantia Christianæ religionis ex præstantia ipsius Magistri.

XIX. Tertium, quo Christianam religionem omnibus aliis, quæ sunt, aut fingi possunt, præstare diximus, est ipse modus, quo tradita fuit ac propagata; qua in parte prima est inspectio de ipso dogmatis auctore. Græcæ sapientiæ auctores nihil ferme certi se adferre ipsi fatebantur: quippe (*a*) veritatem velut in puteo demersam, & (*b*) mentem nostram non minus caligare ad divina, quàm oculos noctuæ ad lumen solis. Ipsorum præterea (*c*) nemo non aliquo vitio obstitus; (*d*) alii regum adulatores, (*e*) alii scortorum amoribus addicti, (*f*) alii caninæ impudentiæ. Invidiæ vero omnium inter se magnum argumentum, (*g*) rixæ de verbis, aut nullius momenti rebus: frigoris vero in Dei cultu, quòd & qui Deum unum crediderunt, tamen illo sepositio, aliis, & quidem quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt, (*h*) religionis normam statuentes id, quod receptum esset publice. De præmio quoque pietatis nihil asseverabant certi, (*i*) quod vel ex ultima illa Socratis morituri disputatione apparet. Mahumetes, late sparsæ religionis auctor, (*k*) projectus ad libidinem per omnem vitam ne à suis quidem negatur. Tum vero nullam fidem dedit, qua constare

ſtare poſſit, quod ipſe promiſit præmium, in epulis & Venere poſitum, id verè exſtiturum, cum ipſius in corpus vitam rediiſſe ne dicatur quidem, imo in hunc diem Medinæ ſitum ſit. At Hebrææ legis conditor Moſes, vir eximius, non tamen ab omni culpa liberatur, (*l*) cum & legationem ad regem Ægyptium à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit, (*m*) & ad pollicitum Dei de aqua è rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit, ut Hebræi fatentur. Eorum vero, quæ per legem ſuis promiſit, præmiorum vix quicquam ipſe conſecutus eſt, deſertis in locis (*n*) jactatus perpetuis ſeditionibus, (*o*) neque ingreſſus in terram illam felicem. At Chriſtus (*p*) peccati omnis expers à ſuis deſcribitur, (*q*) nec ab aliis ullius commiſſi allatis teſtimoniis arguitur; tum vero (*r*) quicquid præſcripſit aliis, id præſtitit ipſe. Quæ enim ſibi à Deo mandata erant implevit fideliter, (*ſ*) in vita omni ſimpliciſſimus, (*t*) in juriarum ac cruciatuum patientiſſimus, quod in ipſo crucis ſupplicio oſtendit, amantiſſimus hominum etiam inimicorum, etiam à quibus ad mortem actus fuerat, (*u*) ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quod autē ſuis promiſit præmiſi, ejus ipſe compos

pos factus excellentiſſimo modo & perhibetur & certa fide comprobatur. In vitam enim redditum (*x*) viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: (*y*) in cœlũ evectus eſt ſpectantibus duodecim: ibi poteſtatem, quæ ſuprema eſt, conſecutus oſtenditur eo, quod ſuos ſectatores & (*z*) linguarum, quas non didicerant, loquela, (*aa*) & aliis mirificis virtutibus donavit, (*bb*) ita ut facturum ſe diſcedens promiſerat: quæ omnia faciunt, ut nec de fide, nec de potentia ejus ad retribuendum nobis id, quod pollicitus eſt, præmiũ, dubitare ullo modo liceat. Ac ſic collegimus, hanc religionem in hoc quoque eminere ſupra cæteras, quod ejus magiſter, quæ juſſit, ipſe præſtitit; quod promiſit, ipſe eſt conſecutus.

ANNOTATA.

(*a*) VERITATEM *velut in puteo demerſam.*] Democriti eſt ἐν βυθῷ ἀλήθεια, memoratum & aliis & Ciceroni in Academicis.

(*b*) MENTEM *noſtram non minus caligare ad divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis.*] Ariſtoteles Metaphyſicorum II. cap. I. Ὡς γὰρ αἱ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φῶς ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, ὅτω καὶ τὴν τῶν ἁπάντων ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Sicut enim veſpertilionum oculi ad lumen diei ſe habent, ita & animi noſtri mens ad ea quæ omnium ſunt clariſſima.*

(*c*) NEMO

(c) NEMO *non aliquo vitio obsitus.*] Maximo consensu omnium laudatur Socrates. At ejus summam iracundiam quæ in dictis & in factis se ostenderit, ante oculos nobis Porphyrii verbis ponit Cyrillus sexto adversus Julianum.

(d) ALII *Regum adulatores.*] Plato, Aristippus.

(e) ALII *scortorum amoribus addicti.*] Marium Zeno Stoicæ sectæ princeps. Feminarum prope omnes, Plato, Aristoteles, Epicurus, Aristippus. Athenæus libro III. & XIII. Laërtius, Lactantius testes. Theognis ipse de se multis in locis.

(f) ALII *caninæ impudentiæ.*] Dicti inde Cynici.

(g) RIXÆ *de verbis aut nullius momenti rebus.*] Bene id notatum Timoni Phliasio:

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἷον,
Ποίων ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λεσχομάχων πεπλάνησθε
Ἄνθρωποι, κενεῆς οἰήσιος ἔμπλεοι ἀσκοί;
Mortales miseri, probra pessima, nil nisi ventres,
Quæ vos vaniloquo fallunt certamine lites,
O homines, tumidis inflati fastibus utres?

Item

Φοιτᾷ δὲ βροτολοιγὸς ἔρις κενὸν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη καὶ ἔριθος,
Ητ' ἀλαὴ περὶ πάντα κυλίνδεται· αὐτὰρ ἔπειτα
Εστε βροτοὺς στήριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει.
Aspera lis quædam provênit inania clamans,
Incensi in cædes odii soror atque ministra,
Quæ cæca huc illuc circúmque voluta, supremùm
Mortales capite incurrit, spémque injicit illis.

Item:

Item:

Τίς δ' ἄρ τύς δ' ὁλοῇ ἔειδε ξυνέηκε μάχεσθαι;
Ἠχοὺς σύνδρομος ὄχλος· ὁ δ' ἀγῶσι χολωθείς,
Νῦσον ἐπ' ἀνέρας ὦρσε λαλιὼ· ὀλίκοντο δὲ πολλοί.

Ecquis eos tanto pugnæ inflammavit amore?
Ad ſtrepitum accurrens plebs atque exoſa ſilentes:
Vnde loquax morbus multa cum peſte cucurrit.

Invenies hæc apud Clementem Strom. v. apud Euſebium in fine præparationis, & apud Theodoretum Sermone II.

(*h*) RELIGIONIS *normam ſtatuentes id quod receptum eſſet publicè.*] Xenophon memorabilium v. oraculum recitat, quo jubentur dii coli ex lege cujuſque civitatis. Repete hic Senecæ verba, quæ ex Auguſtino ſuprà citavimus: poſt quæ ſic Auguſtinus: *Colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat, adorabat.* Nimirum, ut Plato dixit in Timæo, & alibi, & Porphyrius loco qui eſt apud Euſebium Præparat. lib. IV. cap. 8. periculo non caret vera de rebus divinis apud vulgus differere. Ejus autem periculi metum Græca & barbara philoſophia pluris fecit, quàm veri ſinceram profeſſionem: quod vel unum ſufficit, ne quis tales ſibi per omnia ſequendos putet. Notat hoc in Platone Juſtinus Martyr paræneſi ad Græcos.

(*i*) QUOD *vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet.*] Vide quæ attulimus ſupra.

(*k*) PROJECTUS *ad libidinem per omnem vitam ne à ſuis quidem negatur.*] Vide quæ dicentur libro VI.

(*l*) CUM *& legationem ad Regem Ægyptium*

à

à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit.] Exodi IV. 2. 10. 13. 14.

(*m*) ET *ad pollicitum Dei de aqua ex rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit.*] Num. XX. 12.

(*n*) JACTATUS *perpetuis ſeditionibus.*] Exodi XXII. Num. XI. XII. XIV. XVI. XX. XXV.

(*o*) NEQUE *ingreſſus in terram illam felicem.*] Num. XX. 12. Deut. XXXIV. 4.

(*p*) PECCATI *omnis expers à ſuis deſcribitur.*] Ioh. VIII. 46. X. 32. II. Cor. V. 21. I. Petri II. 22. Heb. IV. 15. Pietatem ejus etiam oráculo apud Gentes auctoritatem habente laudatam oſtendemus ad librum IV.

(*q*) NEC *ab aliis ullius commiſſi allatis teſtimoniis arguitur.*] Notatum id Origeni libro III. contra Celſum.

(*r*) QUICQUID *præſcripſit aliis, id præſtitit ipſe.*] Bene Lactantius fine Inſtitutionum: *Nec monſtravit tantùm, ſed etiam præceſſit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.*

(*ſ*) IN *vita omni ſimpliciſſimus.*] I. Petri II. 22.

(*t*) IN JURIARUM *ac cruciatuum patientiſſimus.*] Matth. XXVI. 50. 52. Ioh. VIII. 23. Act. VII. 32.

(*u*) ITA *ut pro iis etiam Deum deprecaretur.*] Luc. XXIII. 34.

(*x*) VIDERUNT *multi, audierunt, palparunt etiam.*] Ioh. XX. 27. 28. 29. Ioh. I. epiſt. I. 1. Matth. XXVIII. Marci XVI. Luc. XXIV. I. Cor. XV. 3, 4, 5, 6, 7, 8.

(*y*) IN *cœlum evectus eſt ſpectantibus duodecim.*]

decim.] Marc. XVI. 19. Luc. XXIV. 51. 52. Actor. I. 9. 10. 11. Adde Actor. VII. 55. IX. 3, 4, 5. XXII. 6. 1. Cor. XV. 8.

(z) LINGUARUM, *quas non didicerant, loquela.*] Act. II. 3. 4. X. 46. XIX. 6. 1. Cor. XII. 10. 28. 30. XIII. 1. 8. XIV. 2. 4. 5. 6. 9. 13. 14. 18. 19. 22. 23. 26. 27. 39.

(aa) ET *aliis mirificis virtutibus donavit.*] Act. III. V. VIII. IX. X. XI. XIII. XIV. XVI. XIX. XX. XXI. XXVIII. Rom. XV. 19. II. Cor. XII. 12. Heb. II. 4. Oſtendunt hujus rei veritatem & Juſtinus cum Tryphone diſputans, & Irenæus libro II. Tertullianus Apologetico: Origenes adverſus Celſum VII. Lactantius, & alii.

(bb) ITA *ut diſcedens facturum ſe promiſerat.*] Joh. XIV. 12. XVI. 28. Marci XVI. 17.

Ex admirabili propagatione iſtius religionis.

XX. Videamus jam etiam effectus allati ab ipſo dogmatis; qui profecto, ſi recte animadvertantur, tales ſunt, ut ſi Deo ulla eſt cura rerum humanarum, non poſſit hoc dogma non divinum credi. Convenie-bat divinæ providentiæ id efficere, ut quod optimum eſſet, pateret quam latiſſime. Id autem contigit religioni Chriſtianæ, quam ipſi videmus per Europam omnem, (a) ne Septentrionis quidem receſſibus excluſis, doceri: (b) nec minus per Aſiam omnem, (c) etiam ejus inſulas in Oceano: (d) per Ægyptum quoque, (e) per Æthiopiam, (f) & alias aliquot Africæ partes: (g) poſtremo & per Americam. Neque id nunc

tantum fieri, ſed & olim factum, oſtendunt omnium temporum hiſtoriæ, libri Chriſtianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conſervata (*h*) de itineribus ac miraculis Thomæ, (*i*) Andreæ, aliorumque Apoſtolorum. Jam ſuis temporibus quàm latè Chriſti nomen celebraretur apud Britannos, Germanos, aliaſque ultimas gentes, (*k*) notant Clemens, (*l*) Tertullianus, (*m*) & alii. Quæ eſt religio, quæ cum tam lata poſſeſſione poſſit contendere? nam ſi Paganiſmum dixeris, nomen unum dixeris, non religionem unam. Nam nec idem adorabant: alii enim aſtra, alii elementa, alii pecudes, alii res non ſubſiſtentes, nec eadem ex lege, nec ullo communi magiſtro. Judæi ſparſi quidem, ſed gens una, nec poſt Chriſtum eorum religio ulla accepit notabilia incrementa: imo lex ipſorum magis per Chriſtianos, quam per ipſos innotuit. Mahumetiſmus ſatis multas terras inſidet, ſed non ſolus. Nam per eaſdem terras colitur & Chriſtiana religio, aliquibus in locis numero majore: cum contra Mahumetiſtæ non reperiantur in partibus pleriſque, ubi ſunt Chriſtiani.

Annot.

ANNOTATA.

(a) NE *Septentrionis quidem receſſibus excluſis.*] Vide Adamum Bremenſem & Helmoldum, & qui de Iſlandia ſcripſere.

(b) NEC *minus per Aſiam omnem.*] Vide Acta Conciliorum univerſalium.

(c) ETIAM *ejus inſulas in Oceano.*] Vide Oſorium in Luſitanicis.

(d) PER *Ægyptum quoque.*] Apparet ex Actis Conciliorum Univerſalium, ex hiſtoria Eccleſiaſtica vetere, ac nominatim Euſebio VI. 34. ex liturgia Coptitarum.

(e) PER *Æthiopiam.*] Vide Franciſcum Alvareſium.

(f) ET *aliàs aliquot Africæ partes.*] Vide Tertullianum, Cyprianum, Auguſtinum, & Conciliorum per Africam acta, præcipuè ejus concilii quod Cypriani operibus ſubtexitur.

(g) POSTREMO *& per Americam.*] Vide Acoſtam & alios de rebus Americanis.

(h) DE *itineribus ac miraculis Thomæ.*] Vide Abdiam lib. IX. Euſebium hiſtoriæ Eccleſiaſticæ lib. I. in fine, & libro II. capite primo, & initio libri III. Ruffinum libro X. cap. 9. Adde Oſorium & Linſchotium de rebus Indiæ Orientalis, & Freitam de imperio Luſitanorum Aſiatico.

(i) ANDREÆ.] Euſebius dicto libro III. initio, & Origenes ad Geneſim.

(k) NOTANT *Clemens.*] Chriſtum is dicit omnibus notum gentibus. Strom. V.

(l) TERTULLIANUS.] Adverſus Judæos I. *In quem enim alium univerſæ gentes credidérunt, niſi in Chriſtum qui jam venit? cui*

enim & alia gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, & qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum & Asiam & Pamphyliam; immorantes Ægyptum, & regionem Africæ quæ est trans Cyrenen inhabitantes, Romani & incolæ: tunc & in Hierusalem Judæi & cæteræ gentes: ut jam Getulorum varietates & Maurorum multi fines, Hispanorum omnes termini, & Galliarum diversæ nationes, & Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo verò subdita: & Sarmatarum & Dacorum, & Germanorum & Scytharum, & abditarum multarum gentium, & provinciarum & insularum multarum nobis ignotarum; & quæ enumerare minus possumus, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat. Mox ostendit quanto latius Christi regnum suis temporibus, id est, fine seculi secundi, patuerit, quàm olim Nabuchodonosoris, & Alexandri, aut Romanorum. *Christi autem regnum ubique porrigitur, ubique creditur ab omnibus gentibus supra enumeratis* (numeraverat autem Babylonios, Parthos, Indiam, Æthiopiam, Asiam, Germaniam, Britanniam, Mauros, Getulos, Romanos) *colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter.*

ET *alii.*] Irenæus Tertulliano vetustior lib. 1. c. 3. *Nam etsi in Mundo loquelæ dissimiles sunt, virtus traditionis una & eadem est. Et neque hæ quæ in Germania sunt fundatæ Ecclesiæ, aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæ quæ in Iberis sunt, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Lybia, neque hæ quæ in medio mundi*

sunt

ſunt conſtituta: ſed ſicut Sol creatura Dei in univerſo mundo unus & idem eſt, ſic & lumen, prædicatio veritatis ubique lucet, & illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire. Origenes Homilia ad Ezechielem IV. *Confitentur & miſerabiles Judæi hæc de Chriſti præſentia prædicari: ſed ſtultè ignorant perſonam, cùm videant impleta quæ dicta ſunt. Quando enim terra Britanniæ ante adventum Chriſti in unius Dei conſenſit religionem? quando terra Maurorum? quando totus ſemel orbis?* Arnobius libro II. *Virtutes ſub oculos poſitæ, & inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipſo fiebat palam, vel ab ejus præconibus celebrabatur in orbe toto, eas ſubdit appetitionum flammas, & ad unius credulitatis aſſenſum mente una concurrere gentes & populos fecit, & moribus diſſimillimas nationes. Enumerari enim poſſunt atque in uſum computationis venire ea quæ in India geſta ſunt apud Seras, Perſas, & Medos: in Arabia, Ægypto, in Aſia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas: in Achaia, Macedonia, Epiro: in inſulis & provinciis omnibus, quas Sol Orient atque Occidens luſtrat: ipſam denique apud dominam Romam.* Athanaſius in epiſtola Synodica quæ apud Theodoretum eſt libro IV. cap. 3. Eccleſias Chriſtianas commemorat Hiſpaniæ, Britanniæ, Galliæ, Italiæ, Dalmatiæ, Myſiæ, Macedoniæ, Græciæ, Africæ, Sardiniæ, Cypri, Cretæ, Pamphyliæ, Lyciæ, Iſauriæ, Ægypti, Libyæ, Ponti, Cappadociæ. Theodoretus adverſus Græcos ſermone VIII. de Apoſtolis ſic loquitur: Ἡνίκα μὲν γὰρ μὴ πᾶν σωμάτων ἐπολιτεύοντο, νῦν μὲν παρὰ τούτοις, νῦν δὲ παρ' ἐκείνοις ἐφοίτων, καὶ ἄλλοτε μὲν Ῥωμαίοις, ἄλλοτε δὲ

Ισπανοῖς, ἢ Κελτοῖς διελέγοντο· ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐκεῖνον ἐξεδήμησαν ὑφ' οὗ μετεπέμφθησαν, ἅπαντες αὐτῷ ἐνδελεχῶς ἀπολαύουσιν, οὐ μόνον Ρωμαῖοι, καὶ ὅσοι γε τὸν τούτων ἀγαπῶσι ζυγὸν, καὶ ὑπὸ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Πέρσαι, καὶ Σκύθαι, καὶ Μασσαγέται, καὶ Σαυρομάται, καὶ Ινδοὶ, καὶ Αἰθίοπες, καὶ, ξυλλήβδην εἰπεῖν, ἅπαντα τὸν οἰκουμένης τὰ τέρματα. *Olim enim mortale corpus induti, nunc hos, nunc illos accedebant, modò Romanis loquentes, modò Hispanis aut Gallis: at postquam ad eum iverunt à quo missi fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus, non Romani tantùm, & qui Romana amant imperia, & ab ipsis reguntur, sed & Persæ, & Scythæ, & Massagetæ, & Sauromatæ, & Indi, & Æthiopes, &, ut summatim rem eloquar, omnes qui sunt intra oras habitabiles.* Idem libro IX. conversis gentibus annumerat Persas, Massagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caspios, Scythas. Hieronymus epitaphio Nepotiani Christianis annumerat Indos, Persas, Gotthos, Ægyptios, Bessos, & pellitos populos: in epistola ad Lætam, Indos, Persas, Æthiopas, Armenios, Hunnos, Scythas, Getas: in orthodoxi & Luciferiani Dialogo, Britannos, Gallos, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Æthiopas. Chrysostomus Homilia VI. ad priorem ad Corinthios: Πῶς δ' ἂν τὰ γραφέντα καὶ εἰς τὴν βαρβάρων καὶ εἰς τὴν Ινδῶν καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ Ὠκεανοῦ τὰ πέρατα ἀφίκετο, οὐκ ὄντων τῶν λεγόντων ἀξιοπίστων; *Quomodo verò quæ ab iis scripta sunt ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipsos denique fines Oceani pervenissent, nisi auctores illi fide digni fuissent?* Idem posteriore Homilia in Pentecosten:

sten: Ἔρχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει γλωσσῶν, ἑκάστῳ μερίζον τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην διδασκαλίας τὰ κλίματα, καὶ διὰ τῆς δοθείσης γλώττης, καθάπερ δέλτῳ τινι, γνωρίζον ἑκάστῳ τῆς ἐμπιστευθείσης ἀρχῆς τε καὶ διδασκαλίας τὸν ὅρον. *Venit Spiritus Sanctus in linguarum specie, dividens unicuique orbis regiones quas instituerent, & per concessum linguæ donum velut codicillis quibusdam definiens terminos mandati ipsis magistralis imperii.* Idem oratione egregia, Christum esse Deum. Ἐρῶμεν ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου ψιλοῦ τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκουμένην, καὶ γῆν καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιούτοις καλεῖν πράγμασιν οὕτω καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀτόπου συνηθείας προκατειλημμένους ἀνθρώπους, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένους. Καὶ ὅμως ἴσχυσε τούτων πάντων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῶσαι, οὐχὶ Ῥωμαίους μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέρσας καὶ ἁπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. *Non est meri hominis, tantum orbis brevi spatio peragrare, terra marique, ad res tales tali modo vocare homines, mala consuetudine occupatos, imò à tanta malitia possessos; Et tamen ab his malis liberare humanum valuit genus, non Romanos tantum, sed & Persas, & omnes barbarorum gentes.* Vide & quæ sequuntur lectu dignissima.

Considerata infirmitate, ac simplicitate eorum, qui eam primis temporibus docuerunt.

XXI. Sequitur & hoc videamus, quibus instrumentis progressus fecerit Christiana religio, ut hac quoque parte cum aliis contendatur. Videmus ita plerosque homines comparatos esse, ut regum,

& potentum exempla facile ſequantur; eoque magis ſi lex etiam & coactio adſit. Hinc Paganicarum religionum, hinc Mahumeticæ incrementa. At qui Chriſtianam religionem primi docuerunt, non modo ſine imperio omni fuerunt, ſed & fortunæ humilis, piſcatores, textores, & ſi quid his ſimile. Et horum tamen opera dogma illud intra annos triginta, aut circiter, (*a*) non tantum per omnes Romani imperii partes, ſed ad Parthos quoque, & Indos pervenit. Nec tantum ipſo initio, ſed per tria ferme ſecula, privatorum opera, ſine minis ullis, ſine ullis invitamentis, imo renitente quam maxime eorum vi, qui imperia obtinebant, promota eſt hæc religio, (*b*) ita ut antequam Conſtantinus Chriſtianiſmum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major eſſet. Apud Græcos, qui morum præcepta tradiderunt, aliis ſimul artibus reddebant ſe commendabiles, ut geometriæ ſtudio Platonici, Peripatetici animantium, ac plantarum hiſtoria, Stoici dialectica ſubtilitate, numerorum & concentuum cognitione Pythagorici: multis adfuit & admirabilis quædam facundia, ut Platoni, Xenophonti, Theophraſto. At primis Chriſtianiſmi doctoribus ars

talis

talis nulla,(c) ſermo ſimpliciſſimus, & ſine illecebris, ſola præcepta, promiſſa, minas nuda oratione proferens : quæ cum per ſe non habeant efficaciam parem tantis progreſſibus, omnino neceſſe eſt ſtatuamus, aut miracula adfuiſſe, aut arcanam Dei actionem adſpirantem negotio, aut utrumque.

ANNOTATA

(a) NON *tantum per omnes imperii Romani fines.*] Rom. xv. 19.

(b) ITA *ut antequam Conſtantinus Chriſtianiſmum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major eſſet.*] Jam ſuo ævo Tertullianus dixerat 11. Apologetico. *Heſterni ſumus & veſtra omnia implevimus, urbes, inſulas, caſtella, municipia, conciliabula, caſtra ipſa, tribus, decurias, palatium, ſenatum, forum. Sola vobis relinquimus templa.*

(c) SERMO *ſimpliciſſimus.*] Prudenter id notatum Chryſoſtomo 1. ad Cor. 1. 17. & Theodoreto poſt recitata jam verba.

XXII. Cui conſiderationi & hæc addenda eſt, quod qui Chriſtianiſmum illis docentibus receperunt, animum non habebant à certa norma religionis vacuum, ac proinde ductilem, ut qui Paganica ſacra, & Mahumetis legem primi ſuſceperunt, multoque minus antecedente quadam

Et maximum impedimentum, quæ homines retraherent ab eo amplectenda, aut profitenda deterrerent.

quadam inſtitutione præparatum, ſicut Hebræi circumciſione,& unius Dei cognitione ad legem Moſis acceptandam idonei erant redditi; ſed contra impletum opinionibus & conſuetudine, quæ velut altera natura eſt, repugnante cum iſtis novis inſtitutis, educati ſcilicet legumque & parentum auctoritate confirmati in ſacris Paganicis, aut Judaicis ritibus. Huic obſtaculo accedebat non minus alterum; graviſſima ſcilicet mala, quæ Chriſtianiſmum ſuſcipientibus eam ob cauſam ferenda aut metuenda conſtabat. Cum enim à malis talibus abhorreat humana natura; ſequitur ut, quæ eorum malorum cauſæ ſunt, non niſi difficillime recipiantur. Honoribus arcebantur diu Chriſtiani, acceſſerunt mulctæ, & bonorum publicationes,& exſilia:ſed levia hæc: damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis,quibus crudeliora nulla reperiri poterant:ſupplicia vero ad mortem frequentia,ut teſtentur illorum temporum ſcriptores, nulla fame, nulla peſtilentia, nullo bello plus hominum uno tempore abſumptum. Nec vulgaria erant mortium genera, ſed (*a*) vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ, quæ ſine maximo horrore legi aut cogitari non poſſunt: atque

que hæc ſævitia, quæ non longis interpoſitis ſpiramentis, & his ipſis non ubique, ad Conſtantini ferme tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra ſanguis eorum ſemen eſſe diceretur: ita reciſis plures ſuccreſcebant. Comparemus hic quoque cum Chriſtianiſmo religiones alias. Græci, Paganique cæteri, ſoliti ſua in majus attollere, paucos numerant, qui dogmatis cauſa mortem toleraverint, Gymnoſophiſtas aliquos, Socratem, haud multo plures: ſed his viris notiſſimis quin aliqua ineſſe potuerit famæ ad poſteritatem tranſmittendæ cupiditas, vix eſt ut negetur. At inter Chriſtianos mortem ob ſuum dogma perpeſſos fuere homines de plebe plurimi, vix vicinis ſuis cogniti, mulieres, virgines, adoleſcentes, quibus nec appetitus inerat, nec ſpes probabilis duraturi nominis; ſicut & pauci ſunt, quorum nomina in Martyrologiis exſtant (*b*) præ numero eorum, qui eam ob cauſam ſupplicium tolerarunt: & tantum in cumulum recenſentur. Accedit, quod levi aliqua ſimulatione, putà thuris jactu in aram, plerique ſe liberare à tali pœna potuerunt; quod de illis dici non poteſt, qui qualemcunque ſenſum in cor-

de

de premerent, certe in factis conspicuis ad vulgi mores se aptaverant: ita ut prope ob Dei honorem mortem subiisse non aliis tribui possit, quam Judæis, & Christianis: ac ne Judæis quidem post Christi tempora: ante ea vero paucis, si cum Christianis comparentur, quorum plures in una aliqua provincia pro Christi lege supplicium tolerarunt, quam unquam Judæi, quorum omnis patientia ejus generis ferme ad Manassis & Antiochi tempora redigitur. Quare cum Christiana religio hac quoque in parte tam immensum cæteras excellat, merito aliis anteponenda est. Ex illa tanta multitudine omnis generis sexusque hominum tot locis ac seculis distinctorum, qui pro hac religione mori non dubitarunt, colligendum, magnam aliquam tantæ constantiæ fuisse causam, quæ alia cogitari non potest, quam lux veritatis, & Dei spiritus.

ANNOTATA.

(a) VIVICOMBURIA, *cruces, atque id genus pœnæ*] Domitius Ulpianus nobilis Jurisconsultus libros septem scripsit, quibus pœnis affici deberent Christiani. Lactantius meminit libro v. cap. 11.

(b) PRÆ *numero eorum qui eam ob causam supplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recen-*

recenſentur.] Ur Maſſa candida trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano XXIV. Auguſti: Plurimi in Africa ſub Severo: ſub Valeriano Antiochiæ, & in Arabia, Cappadocia, & Meſopotamia: in Phrygia, in Ponto ſub Maximino. Nicomediæ, in Numidia, Romæ, in Thebaide, Tyro, Treveris ſub Diocletiano: in Perſide ſub Cabada, Sapore: quorũ ſine nominibus mentio in Martyrologio.

XXIII. Si quis allatis hactenus argumentis pro Chriſtiana religione ſatis ſibi factum non putet, ſed magis urgentia deſideret, ſcire debet, (*a*) pro rerum diverſitate, diverſa quoque eſſe probandi genera, alia in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia ubi facti eſt quæſtio, in quo genere ſane ſtandum eſt nulla ſuſpicione laborantibus teſtimoniis: quod ni admittitur, non modo omnis hiſtoriæ uſus periit, medicinæ quoque pars magna; ſed & omnis, quæ inter parentes liberoſque eſt, pietas, (*b*) ut quos haud aliter noſcamus. Voluit autem Deus id, quod credi à nobis vellet, ſic ut illud ipſum credere tanquam obedientiam à nobis acceptaret, non ita evidenter patere, ut quæ ſenſu, aut demonſtratione percipiuntur; ſed quantum ſatis eſſet ad fidem faciendam

Reſpondetur his, qui plura aut validiora argumenta requirunt.

dam, remque persuadendam homini non pertinaci, ut ita sermo Evangelii tanquam lapis esset Lydius, ad quem ingenia sanabilia explorarentur. Nam cum ea, quæ diximus, argumenta tam multos probos, eosdemq; sapientes, in assensum traxerint, hoc ipso liquet apud cæteros incredulitatis causam non in probationis penuria esse positam, sed in eo, (c) quod nolint verum videri id, quod adfectibus suis adversatur; quod scilicet durum illis sit honores, & alia commoda parvi ducere, quod faciendum sit, si ea recipiant, quæ de Christo narrantur, ac propterea etiam Christi præceptis obtemperandum putent. Idq; eo ipso detegitur, quod multas alias narrationes historicorum pro veris habeant; quas tamen veras esse sola auctoritate constet, non etiam manentibus in hunc diem vestigiis: qualia habet Christi historia, partim confessione Judæorum, qui nunc supersunt, partim iis, qui ubique reperiuntur Christianorum cœtibus; quorum omnino causam aliquam existitisse oportuit. Cumque illa religionis Christianæ tam diuturna continuatio, & tam late diffusa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri possit: sequitur, ut tribuenda sit minuculis,

lis, aut si quis miraculis neget id factum, (*d*) hoc ipsum, quod sine miraculo tale quid tantis acceperit vires, majus habendum est omni miraculo.

ANNOTATA.

(*a*) PRO *rerum diversitate diversa quoque esse probandi genera.*] Aristoteles Ethic. ad Nicomachum l. 1. Λέγοιτο δ' ἂν ἱκανῶς εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφηθείη· τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ ὁμοίως ἐν ἅπασι τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον. *Satis de re dictum erit ubi ea explicabitur, quantum fert materia: exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quærenda est.* Metaphysicorum 1. parte posteriore, capite ultimo. Τὴν δ' ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν οὐκ ἐν ἅπασιν ἀπαντητέον. *Certitudo mathematica non in omnibus rebus quærenda est.* Chalcidius ad Timæum ex Platonis sententia: *Credulitatem omnes doctrinas præcedere, maximè cùm non quorumlibet, sed magnorum & prope divinorum virorum sit assertio.*

(*b*) UT *quos aliter haud noscamus.*] Homerus: ΟΥ γάρ πω τις ἑὸν γένος αὐτὸς ἀνέγνω. *Generis nemo sibi conscius ipse est.* Exactissimo scilicet sciendi genere.

(*c*) QUOD *nolint verum videri id quod affectibus suis adversatur.*] Tractat hoc pulchrè Chrysostomus 1. Cor. cap. 111. in principio. Idem ad Demetrium: Τὸ ἀπιστεῖν ταῖς ἐντολαῖς ἐκ τοῦ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκλελῦσθαι τῶν ἐντολῶν γίνεται. *Quod præceptis non creditur, ex inertia ad implenda quæ præcepta sunt venit.*

(*d*) HOC

(d) HOC *ipsum quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum est omni miraculo.*] Tractat hoc argumentum Chrysostomus 1. ad Cor. cap. 1. in fine: & Augustinus de Civitate Dei libro XXII. cap. 5.

HUGO

HUGO GROTIUS *DE VERITATE* RELIGIONIS *CHRISTIANÆ.*

LIBER III.

I. QUI jam his, quæ allata sunt, argumentis, aut si qua præter hæc sunt alia, persuasus, eam quam Christiani profitentur, religionem veram optimamque crediderit, ut partes ejus omnes ediscat mittendus est ad libros antiquissimos eam religionē continentes, quos novi Testamenti, aut Fœderis potius libros dicimus. Inique enim faciat, si quis neget illis libris eam religionem contineri, sicut Christiani omnes affirmant, cum omni sectæ, sive bonæ, sive malæ, æquum sit credi in eo, quod asserunt, hoc, aut illo libro, sua dogmata contineri; sicut Mahumetistis credimus Mahumetis religionem contineri Alcorano. Quare cum su-

Pro auctoritate librorum novi fœderis.

pra jam probata ſit veritas religionis Chriſtianæ; ſimulque conſtet eam ipſam his libris contineri, ſatis vel hoc ſolo adſtruitur illis libris ſua auctoritas. Si quis tamen eam magis ſpeciatim ſibi monſtrari poſtulet, primum illam ponemus uſitatam apud æquos omnes judices regulam, ut qui impugnare velit ſcriptum aliquod multa per ſecula receptum, (a) ei incumbat onus adferendi argumenta fidem ſcripto derogantia: quod ſi id facere nequeat, defendendum librum velut in poſſeſſione ſuæ auctoritatis.

ANNOTATA.

(a) EI *incumbat onus adferendi argumenta ſcripto fidem derogantia.*] Baldus in rubrica de Fide inſtrumentorum. Vide & Gailium lib. II. obſ. CXLIX. num. 6. & 7. & quos ibi profert.

Libros qui nomina præ. ſcripta habent, eorum eſſe, quorum nomen præferunt.

II. Dicimus ergo, ſcripta, de quibus dubitatum inter Chriſtianos non eſt, quæque certum nomen præferunt, ejus eſſe ſcriptoris, cujus titulo inſignjuntur: quia ſcilicet primi illi, puta Juſtinus, Irenæus, Clemens, ac deinceps alii ſub his ipſis nominibus eos libros laudant: cui accedit, quod (a) Tertullianus aliquot librorum

rum ipſa archetypa ſuo adhuc tempore ait exſtitiſſe: quodque omnes Eccleſiæ illos libros tanquam tales, antequam conventus ulli communes habiti eſſent, receperunt: neque aut Pagani, aut Judæi unquam controverſiam moverunt, quaſi non eorum eſſent opera, quorum dicebantur: (*b*) Julianus vero aperte etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ, eſſe ea, quæ Chriſtiani legunt iiſdem nominibus inſcripta. Homeri, aut Virgilii eſſe, quæ eorum dicuntur, nemo ſanus dubitat, ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Græcorum teſtimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus ſtandum eſt teſtimonio prope omnium quotquot per orbem ſunt gentium?

De libris olim dubitatis ſublatam dubitationem.

III. Sunt ſane in eo, quo nunc utimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti, ut Petri altera, ea quæ Jacobi eſt, & Judæ, duæ ſub nomine Joannis Presbyteri, Apocalypſis, & ad Hebræos epiſtola: ſed ita tamen, ut à multis Eccleſiis ſint agniti, quod oſtendunt Chriſtiani antiqui, cum illorum teſtimoniis tanquam ſacris utuntur: unde credibile eſt, Eccleſias, quæ ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos

ignoraſſe, aut de iis dubitaſſe: poſtea autem de rei veritate edoctas, ad cæterarum exemplum iis libris uti cœpiſſe, ut nunc ferme omnibus in locis fieri videmus. Neque vero cauſa idonea fingi poteſt, cur illos libros quiſquam ſuppoſuerit; cum nihil inde colligi poſſit, quod non aliis indubitatis libris abunde contineatur.

ANNOTATA.

(*a*) TERTULLIANUS.] De Præſcriptione adverſus hæreticos: *Age jam, qui voles curioſitatem melius exercere in negotio ſalutis tuæ, percurre Eccleſias Apoſtolicas, apud quas ipſæ adhuc cathedræ Apoſtolorum ſuis locis præſident, apud quas ipſæ authenticæ literæ eorum recitantur.* Quid ni ipſa manus Apoſtolorum tum exſtiterit, cùm Quintilianus dicat ſuo tempore exſtitiſſe manum Ciceronis, Gellius Virgilii ſuo tempore?

(*b*) JULIANUS *verò apertè etiam fatetur Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ eſſe ea quæ Chriſtiani legunt iiſdem nominibus inſcripta.*] Extat locus libro Cyrilli decimo.

Libris ſine nomine conſtare auctoritatem ex qualitate ſcriptorum.

IIII. Non eſt etiam, quod fidem quis detrahat epiſtolæ ad Hebræos eo ſolo nomine quod neſciatur ejus ſcriptor, ac ſimiliter duabus epiſtolis Joannis, & Apocalypſi, quod dubitent nonnulli, an earum ſcriptor Joannes ſit Apoſtolus, an alius quis ejus nominis. In ſcriptoribus enim

enim qualitas magis, quam nomen attenditur. Itaque multos libros hiſtoricos recipimus, quorum ſcriptores neſcimus; ut de bello Alexandrino Cæſaris, nempe quia videmus, eum quiſquis fuit, & illis vixiſſe temporibus, & rebus interfuiſſe. Sic etiam cum, qui libros ſcripſerunt, de quibus nunc agimus, & prima ætate ſe vixiſſe teſtentur, & donis Apoſtolicis fuiſſe præditos, ſufficere id nobis debet. Nam ſi quis dicat potuiſſe fingi has qualitates, item in aliis ſcriptis etiam nomina, rem dicat minime credibilem; eos ſcilicet, qui ubique veritatis, ac pietatis ſtudium inculcãt, nulla de cauſa voluiſſe ſe crimine falſi obſtringere; quod non tantum apud bonos omnes deteſtabile eſt, ſed (*a*) Romanis etiam legibus capite puniebatur.

ANNOTATA.

ROMANIS *etiam legibus capite puniebatur.*] L. Falſi nominis D. de lege Cornelia. Paulus libro v. Sent. tit. xxv. §. 10, & 11. Pœnæ exempla vide apud Valerium Maximum librorum ejus fine, & apud Capitolinum in Pertinace.

V. Conſtare ergo debet, libros novi fœderis ſcriptos ab illis quorum nomina præferunt, aut à talibus, quales ipſi ſe teſtantur: quibus ſi accedat, ut itidem con-

Hos ſcriptores vera ſcripſiſſe, quia notitiam habebant eorum, quæ ſcribebant.

conſtet illis & nota fuiſſe quæ ſcriberent, neque ſtudium fuiſſe mentiendi, ſequetur, ut quæ ſcripſerunt vera ſint, cum omne falſum aut ab ignorantia, aut à mala voluntate debeat proficiſci. Matthæus, Johannes, Petrus, Judas, ex ſodalitio illorum duodecim fuere, quos Ieſus vitæ ſuæ ac dogmatum teſtes elegerat, (*a*) ita ut notitia illis eorum, quæ narrant, deeſſe non potuerit. Idem de Jacobo dici poteſt, qui aut Apoſtolus, fuit, aut, ut alii volunt, (*b*) proximus conſanguineus Ieſu, & ab Apoſtolis conſtitutus Hieroſolymorum Epiſcopus. Paulus quoque ignorantia falli non potuit circa dogmata, quæ ſibi ab ipſo Jeſu in cœlo regnante revelata profitetur: neque magis circa res à ſe geſtos falli ipſe potuit, aut etiam Lucas, (*c*) individuus ei itinerum comes. Idem Lucas, quæ de vita ac morte Ieſu ſcripſit, facile ſcire potuit, natus in locis proximis, per ipſam Palæſtinam peregrinatus, (*d*) ubi & locutum ſe ait cum iis, qui oculati rerum teſtes fuerant. Haud dubie præter Apoſtolos, quibuſcum amicitiam habuit, alii quoque multi tum vivebant ab Ieſu ſanati, & qui morientem ac redivivum viderant. Si Tacito, & Suetonio credimus de iis, quæ multo ante

eos

eos natos contigerunt, quod eorum diligenti inquiſitioni confidamus: quanto huic ſcriptori æquius eſt credi, qui ſe omnia ab ipſis, qui inſpexerant, hauſiſſe dicat? (e) Marcum conſtans fama eſt Petro ſemper hæſiſſe comitem, ita ut, quæ ſcripſit ille, habenda ſint quaſi Petrus, qui res illas ignorare non potuit, ipſe dictaſſet: præter quod, quæ ille ſcribit, etiam in Apoſtolorum ſcriptis reperiuntur penè omnia. Neque falli potuit Apocalypſeos ſcriptor in iis viſis, (f) quæ ſibi divinitus immiſſa dicit, (g) aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur ſe, aut à Dei Spiritu, aut ab Apoſtolis ipſis didiciſſe.

ANNOTATA.

(a) ITA *ut notitia illis eorum quæ narrant deeſſe non potuerit.*] Joh. xv. 27. Idem 1. epiſtola 1. 1. Actor. 1. 21, 22.

(b) PROXIMUS *conſanguineus Jeſu.*] Ita & alii ſentiunt non pauci, & ubique Chryſoſtomus; Vide & Joſephum.

(c) INDIVIDUUS *ei itinerum comes.*] Vide Act. xx. & ſequentia. Coloſſ. iv. 14. 11. Tim. iv. 11. Philem. 24.

(d) UBI *& locutum ſe ait cum iis qui oculati rerum teſtes fuerant.*] In Procemio Evangelicæ hiſtoriæ.

(e) MARCUM *conſtans fama eſt Petro ſemper hæſiſſe comitem.*] Irenæus lib. III. cap. 1. Clemens in Hypotypoſeon libris citatus in Eccleſiaſtica Euſebii hiſtoria.

(f) QUÆ *sibi divinitus immissa dicit.* Apoc. 1. 1. 2. IV. 1. & sequentibus. XXII. 18. 19. 20. 21.

(g) AUT *ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur se, aut à Dei spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse.*] Hebr. II. 4. v. 14. XIII. 7. 8. 23.

Et quia mentiri nolebant.

VI. Alterum, quod diximus, non fuisse ipsis mentiendi voluntatem, connexum est eum eo, quod supra tractavimus, cum generatim Christianæ religionis, & historiæ resurrectionis Christi fidem adstrueremus. Qui testes ex parte voluntatis refellunt, necesse est aliquid adferant, quo voluntatem credibile sit à vero dicendo diverti. Id autem hic dici non potest. Nam si quis objiciat ipsorum causam agi, videndum erit, cur ipsorum sit hæc causa, non sane commodi consequendi, aut vitandi periculi alicujus gratia, cum hujus professionis causa, & commoda omnia amitterent, & nulla non adirent pericula. Causa ergo hæc ipsorum non fuit, nisi ob Dei reverentiam, quæ certe neminem inducit ad mentiendum, in eo maxime negotio, unde humani generis æterna salus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant, & (a) dogmata pietatis ubique plenissima, & vita ipsorum nunquam ullius mali facinoris accusata,

sata, ne ab inimicissimis quidem, qui solam illis imperitiam objiciunt, quæ non est nata falsimoniam parere. Quod si vel minimum quid in ipsis fuisset malæ fidei, non ipsi suas culpas æternæ memoriæ prodidissent, (*b*) ut de omnium fuga in Christi periculo, (*c*) de Petro ter negatore.

ANNOTATA.

(*a*) DOGMATA *pietatis ubique plenissima.*] Et mendacio infesta: Joh. XIV. 17. XV. 26. XVI. 13. XVII. 17. 19. XVIII. 37. Act. XXVI. 25. Rom. I. 25. II. Thess. II. 20. I. Joh. I. 6. 8. II. 4. 21. II. Cor. VI. 8. Ephes. IV. 15. 25. Coloss. III. 9. Apocal. XXII. 15. II. Cor. II. 31. Gal. I. 20. Vide quàm sollicitè Paulus distinguat quæ à se sunt, & quæ à Domino. I. Cor. VII. 10. 12. quam formidet dicere, quæ vidit, in corpore, an extra corpus viderit. II. Cor. XII. 2.

(*b*) UT *de omnium fuga in Christi periculo.*] Matt. XXVI. 31. 56.

(*c*) DE *Petro ter negatore.*] Mat. XXVI. 69. & sequentibus. Marc. XIV. 66. & sequentibus. Luc. XXII. 54. & sequentibus.

VII. Contra vero bonæ ipsorum fidei Deus ipse testimonia illustria reddidit, editis prodigiis; (*a*) quæ cum magna fiducia ipsi, ipsorumve discipuli, publice asseverarunt, additis personarũ locorumque nominibus & circumstantiis cæteris, ita ut facillime posset à Magistratibus in-

Adstruitur scriptoribus fides inde quod miraculis illustres fuerint.

quisitione

quiſitione facta veritas aut falſitas aſſeverationis detegi, inter quæ dignum obſervatione eſt, quod &(b)de linguarum quas non didicerant uſu apud multa hominum millia,& de ſanatis ſubito corporum vitiis in populi conſpectu conſtantiſſime prodiderunt. Neque eos deterruit, quod ſcirent,iis temporibus Judæos magiſtratus ſibi eſſe infeſtiſſimos, & Romanos iniquos admodum:qui nullâ omiſſuri eſſent ipſos, tanquam novæ religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque vero aut Judæi, aut Pagani unquam negare proximis illis temporibus auſi ſunt, prodigia ab his viris edita; (c) imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus ſuis commemoravit: & ipſi Chriſtiani in his libris, quibus fidei ſuæ rationem imperatoribus, ſenatui, præfidibus reddunt, (d) facta hæc tanquam notiſſima, & de quibus dubitari non poſſet, affirmant; imo & apud ſepulchra eorum vim mirificam duraſſe per aliquot ſecula,aperte prædicant, cum non neſcirent, ſi id falſum eſſet, facillime à Magiſtratibus cum ipſorum pudore ac ſupplicio revinci poſſe.Fuit vero prodigiorum apud ſepulchra quæ dixi editorum tanta frequentia, tot eorum teſtes, (e) ut

etiam

etiam Porphyrio ejus rei confeſſionem expreſſerint. Sufficere quidem hæc debent, quæ diximus, ſed & alia ſuppetunt in cumulum argumenta, quæ fidem librorum illorum nobis commendant.

ANNOTATA.

(a) QUÆ *cum magna fiducia ipſi ipſorumve diſcipuli publicè aſſeverarunt.*] Vide tota Acta Apoſtolica. II. Cor. XII. 12.

(b) DE *linguarum quas non didicerant uſu.*] Loca ſuprà producta ſunt.

(c) IMO *Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus ſuis commemoravit.*] Libro XIII. Teſtis Origenes contra Celſum II. Eſt autem hic ipſe Phlegon, cujus reliquias de Mirabilibus rebus & de hominibus longævis habemus.

(d) FACTA *hæc tanquam notiſſima & de quibus dubitari non poſſet, affirmant.*] Loca ſunt plurima, maximè apud Origenem. Vide totum cap. VIII. Auguſtini libro XXII. de Civitate Dei.

(e) UT *etiam Porphyrio ejus rei confeſſionem expreſſerint.*] Vide Cyrillum lib. X. contra Julianum, & Hieronymum adverſus librum Vigilantii.

VIII. Multa enim in illis prædicta apparent de rebus, quas homines ſuapte vi noſſe non quirent, quæ ipſo eventu mire ſunt confirmata: (a) ut de ſubita atque ingenti hujus religionis propagatione, *Et ſcriptis inde, quod ibi multa ſint quæ eventus comprobavit, divinitus revelata.*

one,(b) de duratione ejus perpetua,(c)de ea rejicienda à Judæis pleriſque, (d) amplectenda vero ab extraneis, (e) de odio Judæorum in profitentes hanc religionem, (f) de ſuppliciis graviſſimis ob eam ſubeundis,(g)de obſidione & excidio Hieroſolymorum ac templi, (h) ſummiſque Judæorum calamitatibus.

ANNOTATA.

(a) UT *de ſubita atque ingenti hujus religionis propagatione.*] Matth. XIII. 33. & ſequentibus. Luc.X.18. Joh.XII.32.

(b) DE *duratione ejus perpetua.*] Luc.I.33. Matth.XXVIII.20. Joh. XIV. 16.

(c) DE *ea rejicienda à Judæis pleriſque.*] Marc. XXI.33.& ſequentibus.XXII.in principio. Luc. XV. II. & ſequentibus.

(d) AMPLECTENDA *verò ab extraneis.*] Iiſdem in locis, ac præterea Matth. VIII. II.XII. 21.XXI.43.

(e) DE *odio Judæorum in profitentes hanc religionem.*] Matth.X.17.

(f) DE *ſuppliciis graviſſimis ob eam ſubeundis.*] Math.X.21.39.XXIII.34.

(g) DE *obſidione & excidio Hieroſolymorum ac Templi.*] Math XXIII. 38. XXIV.16.Luc. XII.34. XXI.24.

(h) SUMMISQUE *Judæorum calamitatibus.*] Matt.XXI.33.& ſequentibus, XXII. 34. XXIV.20.

Tum etiam extra cura, quam decebat à Deo ſuſcipi,ne falſa ſcripta ſubjicerentur.

IX. Ad hæc addo, quod ſi recipimus, curare Deum res humanas, & maxime eas,

eas, quæ ad honorem ſuum cultumque pertineant: non poteſt fieri, ut is tantam multitudinem hominum, quibus nihil aliud propoſitum erat, quam Deum pie colere, paſſus ſit falli mendacibus libris. Jam vero quod, poſt ſubortas tot in Chriſtianiſmo ſectas, vix ulla reperta fuit, quæ non hos libros, aut omnes, aut pleroſque, exceptis paucis, qui nihil ſingulare continent, amplecteretur, magnum eſt argumentum, quo credatur, nihil illis libris potuiſſe opponi, cum illæ ſectæ tantis inter ſe odiis exarſerint, ut quicquid his placuiſſet, aliis ob id ipſum diſpliceret.

Solutio objectionis, quòd multi libri à quibuſdam rejecti fuerint.

X. Fuerunt ſane inter eos, qui Chriſtiani dici volebant, pauci admodum, qui eorum librorum omnes rejicerent, quos ſuo peculiari dogmati videbant adverſari: puta qui aut Judæorum odio, (*a*) Deum Judæorum mundi opificem & legem maledictis inſectabantur; aut contra formidine malorum, quæ Chriſtianis erant ſubeunda, (*b*) latere volebant ſub nomine Judæorum, (*c*) quibus impune licebat ſuam religionem profiteri. Sed hi ipſi (*d*) ab omnibus aliis, qui ubique erant, Chriſtianis abdicati ſunt (*e*) illis temporibus, cum adhuc omnes ſalva pietate diſſentientes magna cum patientia, ex Apoſtolorum præ-

præscripto, tolerarentur. Horum Christianismi adulteratorum prius illud genus satis refutatum arbitror supra, cum ostendimus, unum esse verum Deum, cujus opificium sit mundus: & sane ex ipsis etiam libris, quos illi, ut Christiani aliquo modo videantur, recipiunt, (f) quale est imprimis Lucæ Evangelium, satis patet, eundem Deum quem Moses, & Hebræi coluerunt, à Christo prædicatum. Genus alterum tum oportune refellemus, cum eos, qui Judæi & sunt, & dici volunt, oppugnabimus. Interim hoc dicã, miram esse eorum inverecundiam, qui Pauli auctoritatem elevant, cum nemo fuerit Apostolorum, qui plures Ecclesias instituerit; & cujus tot miracula narrata sint jam eo tempore, cum, ut modo dicebamus, facilis esset facti inquisitio. Quod si miracula edidit, quid causæ est, cur non & de visis cœlestibus, acceptaq; à Christo institutione ipsi credamus? Quod si Christo tam carus fuit, ut quicquam doceret Christo ingratum, id est falsum, fieri non potest. Quodque unum in illo culpant, dogma nempe de libertate Hebræis parta à ritibus per Mosem olim imperatis; ejus docendi præter veritatem nulla ei causa fuit, (g) cum & circumcisus esset ipse, (h) & pleraque legis

ultro

ultro obſervaret; (*i*) religionis autem Chriſtianæ cauſâ multa, & faceret difficiliora, & duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occaſione habebat exſpectandum; (*k*) atque eadem & faciendi, & ferendi auctor eſſet diſcipulis ſuis; quo apparet, nihil ipſum dediſſe auribus aut commodis auditorum, qui pro ſabbato (*l*) ſingulos dies divino cultui impendere docebantur, pro exiguis ſecundum legem impendiis (*m*) bonorum omnium ferre jacturam, (*n*) & pro pecudum ſanguine ſuum ipſorum Deo conſecrare. Jam vero palam affirmat ipſe Paulus, (*o*) ſibi à Petro, Johanne, & Jacobo in ſignum conſenſus datas dexteras: quod ni verum fuiſſet, nunquam auſus eſſet dicere, cum ob ipſis adhuc viventibus mēdacii potuiſſet argui. His ergo, quos dixi, excluſis, qui vix Chriſtianorum nomine cenſeri poſſunt, tot reliquorum cœtuum manifeſtiſſimus in recipiendis his libris conſenſus, ſupra ea, quæ modo diximus de miraculis, quæ ſcriptores ediderunt; & de ſingulari Dei curatione circa res hujus generis, æquis omnibus ſufficere debet, ut fides narratis habeatur: quippe cum aliis quibuſvis hiſtoricorum libris, quibus nulla ejus generis adſunt teſtimonia,

teſtimonia, credi ſoleat, niſi valida ratio in contrarium adferatur, quæ hic certè nulla eſt.

ANNOTATA.

(a) DEUM *Judæorum mundi opificem & legem maledictis inſequebantur.*] Vide Irenæum lib. 1. cap. 29. Tertullianum contra Marcionem, Epiphanium de eodem.

(b) LATERE *volebant ſub nomine Judæorum.* Vide Gal. II. II. VI. 13. 14. Philip. III. 18. Irenæum lib. 1. cap. 28. Epiphanium de Ebionæis.

(c) QUIBUS *impune licebat ſuam religionem profiteri.*] Actor. IX. 20. XIII. & eo libro ſæpè. Philo contra Flaccum, & de legatione. Joſephus paſſim. Adde L. Generaliter D. de decurionibus L. 1. C. de Judæis. Tertullianus Apologetico. *Sed & Judæi palam lectitant: vectigalis libertas vulgo aditur ſabbatis omnibus.*

(d) AB *omnibus aliis, qui ubique erant, Chriſtianis abdicati ſunt.*] Tertullianus adverſus Marcionem 1. *Nullam Apoſtolici cenſus Eccleſiam inveniat quæ non in creatore Chriſtianizet.*

(e) ILLIS *temporibus cùm adhuc omnes ſalva pietate diſſentientes magna cum patientia ex Apoſtolorum præſcripto, tolerarentur.*] Vide quæ hac de re dicentur ad finem libri VI. Adde Irenæi epiſtolam ad Victorem, & quod de ea in Catalogo ſcribit Hieronymus. Cyprianus concilio Africano: *Neminem judicantes aut à jure communionis aliquem, ſi diverſum ſenſerit, amoventes.*

(f) QUALE

(f) QUALE *est imprimis Lucæ Evangelium.*] Ostendit id manifestissimè Tertullianus adversus Marcionem libro IV.

(g) CUM *& circumcisus esset ipse.*] Philip. III. 5.

(h) ET *pleraque legis ultro observaret.*] Actor. XVI. 3. XX. 6. XXI. & sequentibus.

(i) RELIGIONIS *autem Christianæ causa multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quàm lex imperabat, aut legis occasione habebat exspectandum.*] II. Cor. XI. 23. & sequentibus, & passim in Actis. Vide & I. Cor. II. 3. II. Cor. XI. 30. XII. 10.

(k) ATQUE *eadem & faciendi & ferendi auctor esset discipulis suis.*] Actor. XX. 29. Rom. V. 3. VIII. XII. 12. II. Cor. I. 4. 8. II. 4. VI. 4. I. Thess. I. 6. II. Thess. I. 6.

(l) SINGULOS *dies divino cultui impendere docebantur.*] Act. II. 46. V. 42. I. Tim. V. 5. II. Tim. I. 3.

(m) BONORUM *omnium ferre jacturam.*] II. Cor. VI. 4. XII. 10.

(n) ET *pro pecudum sanguine suum ipsorum Deo consecrare.*] Rom. VIII. 36. II. Cor. IV. II. Philip. I. 20.

(o) SIBI *à Petro, Johanne & Jacobo in signum consensus datas dexteras*] Gal. II. 9. Adde I. Corinth. XV. II. II. Cor. XI. 5. XII. II.

Solutio objectionis, quasi his libris contineantur impossibilia.

XI. Nam si quis dicat, quædam in his libris narrari, quæ fieri non possint, (a) cum jam supra ostenderimus, esse quædam, quæ ab hominibus præstari non possint, à Deo autem possint, quæ scilicet nullam in se re-

repugnantiam includunt, atque earum rerum in numero esse etiam illas, quas maxime miramur, prodigiosas virtutes, & mortuorum in vitam revocationem, evanescit ista objectio.

ANNOTATA.

(a) CUM *jam supra ostenderimus.*] Libro II.

Aut à ratione dissona.

XII. Neque magis audiendi sunt, si qui dicant, dogmata quædam in his libris reperiri, quæ à recta ratione dissonent. Nam primum refellitur hoc tanta multitudine virorum, ingenio, eruditione, sapientia valentium, qui horum librorum auctoritatem secuti sunt, jam inde à primis temporibus. Tum vero quæcunque in primo libro ostensa sunt congruere rectæ rationi, puta Deum esse, & quidem unicum, perfectissimum, immensæ virtutis, vitæ, sapientiæ, bonitatis; facta ab ipso quæcunque subsistunt; curam ejus ad opera omnia, præsertim ad homines, pertingere; posse eum etiam post hanc vitam præmia reddere sibi obtemperantibus; frænum injiciendum sensuum cupiditatibus; cognationem esse inter homines, ac proinde æquum ut alii alios diligant; omnia hæc in his libris apertissime tradita reperias. Ultra hæc pro comperto aliquid affir-

affirmare, aut de Dei natura, aut de ejus voluntate,(a) ſolo ductu humanæ rationis quam ſit intutum ac fallax, docent tot diſſonantia non ſcholarum modo inter ſe, ſed & ſingulorum philoſophorũ placita. Neque vero id mirum; Nam ſi (b) de mentis ſuæ natura differentes in longiſſime diſtantes opiniones dilabuntur: quanto magis neceſſe fuit id accidere de ſuprema illa, tantoque ſupra nos poſita mente definire aliquid cupientibus? (c) Si Regum conſilia indagare rerum prudentes periculoſum aiunt, nec ideo nos aſſequi; quis eſt, qui ita ſit ſagax, ut quid Deus velit ex earum rerum genere, quas libere velle poteſt, id ſuapte conjectura ſperet ſe poſſe deprehendere? Quare optime Plato (d) horum nihil ſciri poſſe dicebat ſine oraculo. Jam vero nullum proferri poteſt oraculum, quod tale revera eſſe majoribus teſtimoniis conſtet, quam ea ſunt, quæ in libris novi fœderis continentur. Tantum abeſt, ut probetur, ne aſſeritur quidem, Deum quicquam de natura ſua hominibus prodidiſſe, quod his libris repugnet; neque de voluntate ipſius ulla poteſt proferri, quæ credibilis ſit, poſterior ſignificatio. Nam ſi quid in eo genere rerum, quæ aut plane ſunt

mediæ, aut certe non omnino per ſe debitæ, nec plane turpes, ante Chriſti tempora aliter imperatum, aut permiſſum fuit, id his libris non obſtat, (e) cum in talibus leges poſteriores prioribus derogent.

ANNOTATA.

(a) SOLO *ductu humanæ rationis quàm ſit inſtatum ac fallax.*] Matth. XI. 27. Rom. XI. 33. 34. 35. 1. Cor. II. 11. 16.

(b) DE *mentis ſuæ natura diſſerentes in longiſſimè diſtantes opiniones dilabuntur.*] Vide in operibus Plutarchi librum IV. de Placitis Philoſophorum. Stobæũ in phyſicis capite XI.

(c) SI *Regum conſilia indagare rerum prudentes periculoſum aiunt, nec ideo nos aſſequi.*] Habet id Tacitus Annalium VI.

(d) HORUM *nihil ſciri poſſe dicebat ſine oraculo.*] Locus eſt Phædone. Paria in Timæo. Bene Ambroſius: *Cui magis de Deo, quàm Deo credam?*

(e) CUM *in talibus legibus poſteriores prioribus derogent.*] αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραί τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσιν. *Conſtitutiones tempore poſteriores plus valent prioribus.* Dictum eſt Modeſtini l. ultima D. de conſtitutionibus principum. Tertullianus: *Puto autem etiam humanas conſtitutiones atque decreta poſteriora priſtinis prævalere.* Idem Apologetico: *Veterem & ſqualentem ſylvam legum novis principalium reſcriptorum & edictorum ſecuribus truncatis & cæditis.* Et de Baptiſmo: *In omnibus poſteriora concludunt, & ſequentia antecedentibus prævalent.*

valent. Plutarchus Symp. I x. Ἐν τοῖς δόγμασι καὶ νόμοις, ἔν τε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις χυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν πρώτων. *Et in decretis & in legibus & in contractibus ac pactis posteriora prioribus validiora ac firmiora habentur.*

Solutio objectionis, quod his libris quædam inter se repugnātia contineantur.

XIII. Solet à nonnullis objici, esse quandam in his libris interdum sensuum discrepantiam. Sed contra, quisquis hanc rem æquis animis volet dijudicare: reperiet hoc quoque argumentis pro eorum librorum auctoritate posse adjici, quod in rebus, quæ aliquod dogmatis, aut historiæ momentum in se habent, manifestissima est ubique consensio, qualis nulla alibi inter ejusdem sectæ scriptores reperiatur, (*a*) sive Judæos sumas, (*b*) sive Græcos Philosophos, (*c*) aut Medicos, (*d*) sive Romanos Jurisconsultos: in quibus omnibus sæpissime reperias non modo pugnare inter se, qui sectæ sunt ejusdem, (*e*) ut Platonem & Xenophontem; sed & (*f*) eundem sæpe scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuat incertum, asseverare. At hi, de quibus agimus, scriptores, credenda eadem inculcant, eadem dant præcepta, etiam de Christi vita, morte, reditu in vitam, summa ubique est eadem. Quod vero ad

exiguas aliquas circumſtantias, & ad rem nihil facientes attinet, facillime fieri potuit, ut non deſit commoda conciliatio, ſed nos lateat, ob res ſimiles diverſis temporibus geſtas nominum ambiguitatem, aut hujus hominis, aut loci plura nomina, & ſi quid his ſimile eſt. Imo hoc ipſum ſcriptores illos ab omni doli ſuſpicione liberare debet, (g) cum ſoleant, qui falſa teſtantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in ſpeciem quidem quicquam diverſum appareat. Quod ſi ex levi aliqua diſcrepantia, etiam quæ conciliari nequiret, totis libris fides decederet, jam nulli libro, præſertim hiſtoriarum, credendum eſſet: cum tamen & Polybio, & Halicarnaſſenſi, & Livio, & Plutarcho, in quibus talia deprehenduntur, ſua apud nos de rerum ſumma conſtet auctoritas: quo magis æquum eſt, ut nihil tale eorum fidem deſtruat, quos videmus ex ipſorum ſcriptis pietatis & veri ſemper fuiſſe ſtudioſiſſimos.

ANNOTATA.

(a) SIVE *Judæos ſumas.*] Quorum diverſiſſimas ſententias tum alibi videas, tum apud illarum literarum doctiſſimum Manaſſem Iſraëlis filium, libris de Creatione & reſurrectione.

(b) SIVE *Græcos Philoſophos.*] Vide dictum modo

modo librumde placitis philoſophorum.

(c) AUT *Medicos.*] Vide Galenum de Sectis, & de Secta optima, & Celſum initio de re medica. Tum verò Spagiricos adde.

(d) SIVE *Romanos Juriſconſultos*] Nota olim diſcordia Sabinianorum & Proculianorum: nunc eorum qui Bartolum & ſequentes eum, quique Cujacium & alios literatiores ſequuntur. Vide & Gabrielii ſententias communes, communiores, communiſſimas.

(e) UT *Platonem & Xenophontem*] Vide epiſtolam Xenophontis ad Æſchinem Socraticum, Athenæum XI. Laërtium Platonis vita, Gellium libro XIV.

(f) EUNDEM *ſæpè ſcriptorem nunc hoc nunc illud velut ſui oblitum, aut quid ſtatuat incertum aſſeverare.*] Oſtendêre id multi in Ariſtotele: in Romanis Juriſconſultis alii.

(g) CUM *ſoleant qui falſa teſtantur, de compacto omnia narrare, ut ne in ſpeciem quidem quicquam diverſum appareat.*] Hoc eſt quod dicit Imperator Adrianus, videndum in teſtibus utrum unum eundémque meditatum ſermonem attulerint. L. Teſtium D. de Teſtibus. Speculator lib. 1. parte IV. de Teſte in pr. n. 81. Exactiſſima circumſtantiarum omnium notitia in teſte non eſt neceſſaria. Vide Luc. 1.56.III.23. Joh. II.6.VI.10.19.XIX.14.

Solutio objectionis ex teſtimoniis extrinſecis: & oſtenſum ea magis eſſe pro his libris

XIV. Alius reſtat modus teſtimonii refellendi ex contrariis extrinſecus teſtimoniis. At ego cum fiducia affirmo, talia repertum non iri, niſi forte eo referre quis velit dicta multo poſt natorum, &

quidem talium, qui inimicitias adversus Christianum nomen professi sub testium nomine non veniunt. Imo contra, quanquam eo opus non est, multa habemus testimonia, quæ historiæ istis libris traditæ partes aliquot confirmant. Sic Iesum cruci affixum, ab ipso & discipulis ejus miracula patrata, & Hebræi, & Pagani memorant. De Herode, Pilato, Festo, Felice, de Joanne Baptista, de Gamaliele, de Hierosolymorum excidio exstant scripta luculentissima Josephi, edita paulo post annum à Christi abitu quadragesimum: cum quibus consentiunt ea quæ apud Thalmudicos de iisdem temporibus leguntur. Neronis sævitiam in Christianos Tacitus memoriæ prodidit. Exstabant olim & libri, tum privatorum, (*a*) ut Phlegontis, (*b*) tum & acta publica, ad quæ Christiani provocabant, quibus constabat (*c*) de eo fidere, quod post Christum natum apparuit, de terræ motu, & Solis deliquio contra naturam, plenissimo lunæ orbe, circa tempus, quo Christus crucis supplicio affectus est.

ANNOTATA.

(*a*) UT *Phlegontis*] Libro XIII. Chronicorum sive Olympiadum his verbis: Τῷ δ' ἔτει τῆς CB. Ολυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωεισμένων πρότερον· καὶ νὺξ ὥρας

ρᾳ ϛ'. τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι. *Quarto autem anno* CCII. *Olympiadis magna & excellens inter omnes quæ ante eam acciderant, defectio Solis facta: dies hora ſexta ita in tenebroſam noctem verſus, ſtellæ in cœlo viſæ ſint, terræque motus in Bythinia Nicææ urbis multas ædes ſubverterit.* Habes hæc in Chronico Euſebii & Hieronymi. Sed & Origenes meminit tract. XXXV. ad Matthæum, & adverſus Celſum II.

(*b*) TUM *& Acta publica.*] Tertullianus Apologetico CXXI. *Eum mundi caſum relatum in arcanis veſtris habetis.*

(*c*) DE *eo ſidere quod poſt Chriſtum natum apparuit.*] Chalcidius Platonicus in commentario ad Timæum: *Eſt quoque alia ſanctior & venerabilior hiſtoria, quæ perhibet ortu ſtellæ cujuſdam non morbos mortéſque denuntiatas, ſed deſcenſum Dei venerabilis ad humanæ conſervationis, rerúmque mortalium gratiam: quam ſtellam cum nocturno itinere inſpexiſſent Chaldæorum profecto ſapientes viri, & conſideratione rerum cœleſtium ſatis exercitati, quæ iſſe dicuntur recentem ortum Dei, repertáque illa majeſtate puerili veneratos eſſe, & vota Deo tanto convenientia nuncupâſſe.*

XV. Quid amplius opponi his libris poſſit, ſane non video; niſi forte non tales manſiſſe, quales ab initio fuerant. Fatendum eſt, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuiſſe, accidiſſe etiam, ut ex ſcriptorum incuria, aut perverſa cura, literæ

Solutio objectionis de mutata ſcriptura.

literæ quædam, ſyllabæ, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed iniquum eſt, ob talem, quæ per multa tempora non poteſt non accidere exemplarium diverſitatem, tali inſtrumento aut libro moveri controverſiam, cum & mos poſtulet, & ratio, ut quod plurima & antiquiſſima exempla oſtendunt, id cæteris præferatur. At vero dolo, aut alio quovis modo, omnia exempla vitiata, & quidem in iis, quæ ad dogma, aut inſigne aliquod hiſtoriæ caput pertinerent, nunquam probabitur: neque enim aut inſtrumenta ſunt, quæ id doceant, neque teſtes illorum temporum: quod ſi quid, ut jam modo dicebamus, ſerius multo dictum eſt ab iis, qui in horum librorum diſcipulos atrociſſima odia exercebant, id pro convitio, non pro teſtimonio habendum eſt. Et ſufficere quidem hæc, quæ diximus, poſſent adverſus eos, qui Scripturæ mutationem objiciunt, (a) cum qui id affirmet præſertim adverſus ſcripturam diu latéque receptam, is, quod intendit, probare ipſe debeat: at nos, quo magis pateſcat illius objectionis vanitas, oſtendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum eſſe, nec potuiſſe fieri. Evicimus ſupra libros

eorum

eorum esse scriptorum, quorum nomina præferunt: quo posito, sequitur, non esse alios libros pro aliis suppositos. Pars quoq; aliqua insignis mutata non est. Nam cum ea mutatio aliquid sibi deberet habere propositum, ea pars à cæteris partibus libriſque non itidem mutatis notabiliter discreparet, quod nunc nusquam conspicitur; imo, ut diximus, admirabilis est ubique sensuum consonantia. Tum vero ut primum Apostolorum aliquis, aut virorum Apostolicorum aliquid edidit, dubium non est, quin Christiani magna diligentia, ut ipsorum pietatem & studium conservandæ propagandæque ad posteros veritatis decebat, exẽpla sibi inde plurima sumserint, quæ proinde sparsa sint, quam late patebat Christianum nomen per Europam, Asiam, & Ægyptum, quibus in locis Græcus sermo vigebat: imo & archetypa nonnulla, ut jam ante diximus, ad annum usque ducentesimum servata sunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffusus, custoditus non privata tantum singulorum, sed & communi Ecclesiarum diligentia, falsariam manum recipere. Adde jam, quod proximis statim seculis versi sunt hi libri in sermonem Syriacum, Æthiopicum, Arabicum, Latinum;

Latinum; quæ verſiones etiamnum exſtant, & à Græcis libris in nulla alicujus momenti re diſcrepant. Iam vero habemus & ſcripta eorum, qui ab Apoſtolis ipſis, aut ab eorum diſcipulis inſtituti fuerunt, qui loca non pauca ex his libris adferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, ſenſu. Neque vero quiſquam fuit in Eccleſia tantæ auctoritatis per illa tempora, cui mutare quicquam volenti paritum fuiſſet; quod ſatis oſtendunt Irenæi, Tertulliani, & Cypriani liberæ diſſenſiones ab iis, qui in Eccleſia maxime eminebant. Poſt hæc, quæ dixi, tempora ſecuti ſunt alii multi magnæ eruditionis, magnique judicii, qui poſt diligentem inquiſitionem hos libros, ut in originaria ſua puritate perſtantes, receperunt. Jam & illud, quod de diverſis Chriſtianorum ſectis modo dicebamus, huc quoque aptari poteſt, illas omnes, ſaltem quæ Deum mundi opificem, & Chriſtum legis novæ auctorem agnoſcunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quod ſi qui inſtituiſſent partem aliquam interpolare, eos tanquam falſarios cæteri detuliſſent. Neque vero ullam ſectam id unquam habuiſſe licentiæ, ut hos libros mutando ad ſua placita aptaret

ret, vel inde ſatis colligas, quod omnes ſectæ & adverſus omnes hinc ſibi argumenta depromunt. Tum quod de divina providentia attigimus, ad partes præcipuas non minus, quam ad totos libros pertinet, ei non convenire, ut ſiverit Deus tot millia hominum pietatis ſtudioſa, & æternam ſalutem ſincero propoſito quærentia, induci in eum errorem, quem vitare omnino non poſſent. Et hæc quidem pro novi fœderis libris dicta ſunto, qui ſi ſoli exſtarent, ſatis eſſet, unde veram religionem diſceremus.

ANNOTATA

(a) CUM *qui id affirmet, præſertim adverſus ſcripturam diu latéque receptam, is, quod intendit, probare ipſe debeat.* L. ult. C. de Ed. Divi Adriani tollendo.

Pro auctoritate librorum veteris fœderis.

XVI. Nunc cum Deo viſum fuerit etiam Judaicæ religionis, quæ vera olim fuit, & Chriſtianæ non exigua teſtimonia præbet, inſtrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidem ſuam adſtruere. Eſſe autem hos libros eorum, quorum dicuntur, pari modo conſtat, quo id de noſtris libris probavimus. Hi autem, quorum nomina præferunt, aut Prophetæ fuerunt, aut viri fide digniſſimi; qualis & Eſdras, qui eos in unum volumen

volumen collegiſſe creditur, quo tempore adhuc Prophetæ vivebant Aggæus, Malachias, Zacharias. Non repetam hic, quæ in Moſis commendationem dicta ſunt ſupra. Neque vero pars tantum illa prima à Moſe tradita, ut primo libro oſtendimus, ſed & recentior hiſtoria multos Paganorum habet adſtipulatores. Sic (*a*) Davidis, & Salomonis nomina, & fœdera cum Tyriis, præferebant Phœnicum Annales, (*b*) Nabuchodonoſori, (*c*) & aliorum Chaldæorum regum Beroſus non minus, quam Hebræi libri, meminerat. (*d*) Qui Vaphres Ægypti rex Jeremiæ, (*e*) Apries eſt Herodoto. Jam (*f*) Cyri, & ſucceſſorũ ejus (*g*) ad Darium uſque, pleni Græcorum libri. Multaque alia ad Judæorum gentem pertinentia adfert Joſephus in libris contra Appionem; quibus jungi poſſunt, (*h*) quæ ex Strabone, & Trogo ſupra attigimus. Nos vero, qui Chriſtiani ſumus, omnino non eſt, quod de eorum librorum fide dubitemus, cum ex illis penè ſingulis teſtimonia extent in libris noſtris, quæ in Hebræis itidem reperiuntur. Neque Chriſtus, cum plurima in legis Doctoribus, & temporis ſui Phariſæis reprehenderet, unquam eos accuſavit falſimoniæ in libros Moſis aut Prophetarum commiſſæ,

miſſæ, aut quod ſuppoſitis mutatiſve libris uterentur. Poſt Chriſti tempora Scripturam in iis, quæ momentum habent, vitiatam, neque probari poteſt, neque vero credibile fiet, ſi quis recte cogitaverit, quam longe lateque ſparſa eſſet per orbem terrarum gens Judæorum illos ubique libros cuſtodientium. Nam primum ab Aſſyriis abductæ in Mediam decem tribus, duæ poſtea: & ex his quoque poſt conceſſum à Cyro reditum multi in terris exteris ſubſederunt. (*i*) Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt. Antiochi ſævitia, Aſmonæorum civilia arma, externa Pompeii, & Soſſii, multos diſjecerunt: plena Judæis erat (*k*) Cyrenaica: plenæ (*l*) urbes Aſiæ, (*m*) Macedoniæ, (*n*) Lycaoniæ, etiam inſulæ (*o*) Cyprus, (*p*) Creta, atque aliæ. Jam (*q*) Romæ numerus eorum ingens vel (*r*) ex Horatio, (*ſ*) Juvenali & (*t*) Martiali diſcatur. Tam diſſitis inter ſe cœtibus imponi nulla arte potuit: nec magis ipſi in falſum convenire. Adde quod (*u*) trecentis ferme ante Criſtū annis, cura Ægypti regum, Hebræorum libri in Græcum ſermonem ab his, qui LXX. dicuntur, verſi ſunt, ita ut jam & à Græcis, ſermone quidem alio, at ſenſu in ſummam eodem

poſſide-

poſſiderentur: eoque minus mutationem reciperent. Quin & in Chaldaicum, & in Hieroſolymitanum, id eſt ſemiſyriacum, tranſlati ſunt iidem libri,(x) partim paulo ante, (y) partim non multo poſt Chriſti tempora. Secutæ deinde verſiones in Græcum aliæ, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, quas cum illa interpretum LXX. Origenes contulit, & poſt eum alii, nulla hiſtoriæ, aut rerum pondus habentium diverſitate. Philo Caligulæ ævo floruit, Joſephus ad Veſpaſianorum tempora provixit. Uterque ex Hebræorum libris ea adferunt, quæ nos hodieque legimus. His autem ipſis temporibus magis magiſque ſpargi cœpit Chriſtiana Religio, quam profitentium (z) multi Hebræi erant,(aa) multi Hebræas literas addidicerant, quibus proinde promptum fuit, ſi quid à Judæis falſi fuiſſet admiſsum, in parte inquam inſigni, id ipſum collatis libris antiquioribus deprehendere, apertumque facere. At non modo id non faciunt, ſed etiam plurima adducunt ex veteri fœdere teſtimonia plane in eum ſenſum, quo apud Hebræos exſtant: quos ſane Hebræos cujuſvis potius criminis, quam non dicam falſi, ſed vel negligentiæ circa hos libros convincas, (bb) cùm eos ſumma religione

religione describere, ac conferre soleant, etiam ut literas, quoties quæque occurrat, numeratas habeant. Addatur ultimo loco & hoc minime spernendum non mutatæ per Judæos de industria Scripturæ argumentum, quod Christiani ex iis ipsis, quos Judæi legunt, libris evincunt, & quidem, ut confidunt, valide, suum magistrum Iesum esse illum ipsum Messiam, qui Judæorum majoribus jam olim sit promissus. Quod vel maxime ne fieri posset, cavissent Judæi post ortum inter ipsos & Christianos certamen, si unquam in eorum potestate fuisset mutare quæ vellent.

ANNOTATA.

(a) DAVIDIS *& Solomonis nomina & fœdera cum Tyriis præferebant Phœnicum annales.*] Vide quæ ex iis recitat Josephus Antiquæ historiæ libro VIII. cap. 2. ubi addit volentem exempla habere epistolarum, quas inter se scripsere Solomo & Iromus, petere ea posse à publicis Tyri archivorum custodibus. De Davide locus est insignis ex IV. historiarum Damasceni, Josepho citatus Antiquæ historiæ libro VII. cap. 6. μετὰ δὲ ταῦτα πολλῷ χρόνῳ ὕστερον τῶν ἐγχωρίων τις Ἀδαδος ὄνομα πλεῖον ἰσχύσας, Δαμασκοῦ τε καὶ τῆς ἄλλης Συρίας ἔξω φοινίκης ἐβασίλευσε. πόλεμον δ' ἐξενέγκας πρὸς Δαβίδην βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, καὶ πολλαῖς μάχαις κριθεὶς ὑστάτῃ τε παρὰ τὴν Εὐφράτην ὀν ἢ ἡττᾶται, ἄριστος ἐδο-

ξαν δὲ βασιλέων ἁπάσης τῆς ἐκείνης τὴν δυνάμενος δ' ἐμείνου, ἀπέγνωσαν ἐπὶ πλεῖστον χρόνον βασιλεύειν, ἕως ἦρξε τῆς παρούσης κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τοῦνομα τοῦτο ὀνομαζομένης, ἅπαξ οἱ Πτολεμαῖοι ὧν. Alsurlo. μέγιστον δὲ πάντων συνηθοὺς ὁ νεῖτος, δυναμένους βυλόμενος δὲ τῆς παραλίας πᾶσαν, ἐπὶ πολὺν ἐπὶ Ἰουδαίοις ἀπόρθησε τὸν τῶν Σαμαρειτῶν χαλκιδίλιν. *Multò post hac tempore indigenarum quidam Adadus nomine, præpollens factis, & Damascenæ & Syriæ, præter Phœnicen, cæteta regno tenuis. Sed suscepto in Davidem Judææ regem bello, cùm multis præliis concurrisset, postremo ad Euphratem cammisso victus est, præstantissimus regum habitus animi virtute & roboris excellentia. Eo mortuo posteri ejus in decem stirpes regnarunt, simúlque cum paterno imperio nomen ejus acceperunt, quomodo Ægypti reges Ptolemæi dicuntur. Tertius horum cùm multum invaluisset, reparare volens novo decore avi eladem, in Judæos profectus Samaritidem populatus est.* Priorem historiæ hujus partem habes II. Sam. VIII. 3. 1. Chron. XVIII. posteriorem 1. Reg. XX. ubi Josephum vide. Adadus ille Josepho Ader dicitur, Adores Justino ex Trogo. Plura de Davide ex Eupolemo nobis dat Eusebius Præparat. Evang. lib. IX. c. 30. Idem Josephus eodem capite, & priore contra Appionem hunc locum profert ex Dii historia Phœnicia. Ἀδιζήλου τελευτήσαντος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἑρμῆς ἐβασίλευσεν. ὅτος τὰ πρὸς ἀνατολὰς μέρη τῆς πόλεως περιέχωσε, καὶ μεῖζον τὸ ἄστυ πεποίηκε, καὶ τῷ Ολυμπίῳ Διὶ τὸ ἱερὸν ἐν ᾧ ἐαυτὸν ὃν ἐν νήσῳ, χώσας εἰς μεταξὺ τόπον, συνῆψε τῇ πόλει, καὶ

χρυ-

χρυσοῦς ἀναθήμασιν ἐκόσμησεν ἀναβὰς δὲ εἰς τὸν Λίβανον ὑλοτόμησε καὶ τὴν τῶν ξύλων κατασκευὴν· τὸν δὲ Βασιλεωπάτορα Σολομῶνα πέμψαι φασὶ πρὸς τὸν Εἴρωμον αἰνίγματα ἢ παρ' αὐτοῦ λαβεῖν ἕξειν. τὸν δὲ μὴ δυνάμενον λύσαι τὰ αἰνίγματα πολλὰ τῷ χρήματα εἰς τὸ ἔπαθλον ἀναλῶσαι. εἶτα δὲ Λβδήμονά τινα Τύριον ἄνδρα τὰ προτεθέντα λῦσαι, καὶ αὐτὸν ἄλλα προβαλεῖν, ἃ μὴ λύσαντα τὸν Σολομῶνα, πολλὰ τοῦ Εἰρώμου προσαποτίσαι χρήματα. Abibalo mortuo, regnavit filius ejus Iromus. Hic ad orientem regionem urbi addidit, ipsamque urbem veterem fecit majorem: etiam Jovis Olympii templum, quod seorsim in insula erat, aggerato quod intercedebat spatio, urbi conjunxit, exornavitque donariis aureis. Aiunt & qui Hierosolymis tunc regnabat Solomonem ad Iromum aenigmata misisse quaedam, & cupiisse ab ipso alia accipere. Sed Iromum cum aenigmata illa solvere nequiret, magnam pecuniae vim pro nulla pependisse: postea vero Abdemonum hominem Tyrium solvisse ea quae proposita fuerant, ac proposuisse vicissim alia, quae cum solvere Solomon nequisset, Iromo ab eo magnas pecunias persolutas. Addit deinde Menander Ephesii, qui rerum tam barbarorum quam Graecorum res perscripsit, locum illustrem: Τελευτήσαντος δὲ Ἀβιβάλου, διαδέξασθαι τὴν βασιλείαν τὸν υἱὸν αὐτοῦ Εἴρωμον, βασιλεύσαντα τῶν ζηλούντων πάντων, ὑπερβαλόμενον τοὺς ἔμπροσθεν, τοῦτο χρυσοῦν κίονα ἐν τοῖς τοῦ Διὸς ἀνάθημα, ἕνεκα ξύλων ἀπενεγκεῖν ἐκ τοῦ λεγομένου ὄρους Λιβάνου, κόψαντα ξύλα εἰς τὰς τοῦ ἱεροῦ κο-

γας, καθελὼν τε τὰ ἀρχαῖα ἱερὰ, καινοὺς ναοὺς ᾠκοδόμησεν. τότε τοῦ Ηρακλέους καὶ τῆς Ασταρτης τέμενος ἀνιέρευσεν. καὶ τὸ μὲν τοῦ Ηρακλέους πρῶτον ἐποιήσατο ἐν τῷ Περιτίῳ μηνὶ, εἶτα τὸ τῆς Ασταρτης, ὁπότε Τιτυοῖς ἐπεστράτευσεν, μὴ ἀποδιδοῦσι τοὺς φόρους, οὓς καὶ ὑποτάξας ἑαυτῷ πάλιν ἀνέστρεψεν. ἐπὶ τούτων δέ τις ἦν Αβδήμουνος παῖς νεώτερος, ὃς ἐνίκα τὰ προβλήματα, ἃ ἐπέτασσε Σολομὼν ὁ Ιεροσολύμων βασιλεύς. ψηφίζεται δὲ ὁ χρόνος ἀπὸ τούτου τοῦ βασιλέως ἄχρι τῆς Καρχηδόνος κτίσεως ἔτως. τελευτήσαντος Εἰρώμου διεδέξατο τὴν βασιλείαν Βαλεάζαρος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα τρία, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑπτά· μετὰ τοῦτον Αβδάστρατος ὁ αὐτοῦ υἱὸς βιώσας ἔτη εἴκοσι ἐννέα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα· τοῦτον οἱ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ υἱοὶ τέσσαρες ἐπιβουλεύσαντες ἀπώλεσαν, ὧν ὁ πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἔτη δεκαδύο· μεθ' ὃυς Ἄσταρτος ὁ Δελαιασταρτου, ὃς βιώσας ἔτη πεντήκοντα τέσσαρα, ἐβασίλευσεν ἔτη δώδεκα. μετὰ τοῦτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ασέρυμος βιώσας ἔτη τέσσαρα καὶ πεντήκοντα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. οὗτος ἀπώλετο ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Φέλητος. ὃς λαβὼν τὴν βασιλείαν ἦρξεν μῆνας ὀκτὼ, βιώσας ἔτη πεντήκοντα. τοῦτον ἀνεῖλεν Εἰθώβαλος ὁ τῆς Ασταρτης ἱερεὺς, ὃς βασιλεύσας ἔτη τριακονταδύο, ἐβίωσεν ἔτη ἑξηκονταοκτώ. τοῦτον διεδέξατο Βαδέζωρος υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαρακονταπέντε, ἐβασίλευσεν ἔτη ἕξ· τούτου διάδοχος γέγονε Μάτγηνος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα· τούτου διάδοχος γέγονε φυγμαλίων. βιώσας δὲ ἔτη πεντηκονταὲξ ἐβα-

ἐβασίλευσεν ἔτη τεσσαρακοντα ἑπτά· ἐν δὲ τῷ ἐπ' αὐτοῦ ἑβδόμῳ ἔτει ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ φυγοῦσα, ἐν τῇ Λιβύῃ πόλιν ᾠκοδόμησε Καρχηδόνα. *Mortuo Abibalo successit in regnum filius ejus Iromus, qui vixit annos* XXXIV. *Hic aggeravit latam quæ dicitur regionem: idem auream columnam posuit quæ in Jovis est templo. Deinde materiam excidit è monte Libano, cedrinos arbores ad templi tecta, templisque veteribus dejectis fecit nova. Etiam Herculis & Astartes delubra sacravit. Sed Herculis prius mense Peritio, deinde Astartes quo tempore Tityis arma intulit, tributa non solventibus, eosque sibi cùm subjecisset reversus est. Hac ætate Abdemonus vixit juvenis, qui victor fuit explicando problemata missa à Solomone Hierosolymorum Rege. Tempus autem ab hoc Rege ad conditam Carthaginem sic putatur. Mortuo Hiromo regnum ejus accepit filius ejus Baleazarus, qui vixit annos* XLIII. *regnavit* VII. *Post hunc Abdastratus ejus filius annos vixit* XXIX. *regnavit* IX. *Hunc nutricis ipsius filii quatuor de insidiis interfecere: quorum qui maximus natu erat, regnavit an.* XII. *post quos Astartus Delæastarti filius, qui vixit annos* LIV. *regnavit* XII. *Post hunc frater ejus Aserymus vixit annos* LIV. *regnavit* IX. *Hic à fratre Phelete occisus fuit: qui accepto regno imperavit menses* VIII. *vixit annos* L. *Hunc interemit Ithobalus Sacerdos Astartes, regnavitque annos* XXXII. *vixit* LXVIII. *Successit ei filius Badezorus, qui vixit annos* XLV. *regnavit* VI. *Hujus successor fuit filius Matgenus: vixit is annos* XXXII. *regnavit* IX. *Excepit hunc Phygmalion, vixit annos* LVI. *regnavit* XLVII. *Septimo hujus anno soror ipsius profuga urbem in Africa struxit Carthaginem.*

Locum

Locum hunc Menandri, sed contractiorem posuit Theophilus Antiochenus libro ad Autolycum tertio. Tertullianus Apologetico capite 19. *Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum: per quos notitia subministrata est, aliqui Manethon Ægyptius & Berosus Chaldæus, sed & Iromus Phœnix Tyri rex: sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemæus, & Menander Ephesius, & Demetrius Phaleræus, & Rex Juba, & Appion, & Thallus.* Iromi illius & Solomonis ei coævi mentionem apud Alexandrum Polyhistorem, Menandrum Pergamenum, & Lætum in Phœnicicis extitisse ait Clemens Strom. 1. unde corrigendus Tatianus apud quem Χαῖτος pro Λαῖτος scribitur, diciturque is in Græcum transtulisse quæ Phœnices Theodotus, Hypsicrates & Mochus scripserant. Azaëlis Syriæ Regis, qui nominatur 1. Reg. XIX. 15. II. Reg. VIII. 11. XII. 17. XIII. 3. 24. memoria Damasci divinis honoribus conservata, tradente Josepho antiquæ historiæ libro IX. c. 2. Est idem nomen apud Justinum ex Trogo. De Salmanasare qui decem tribus in servitutem avexit, ut narratur II. Reg. XVII. 3. & sequentibus, & Samariam cepit II. Reg. XVIII. 9. locus est Menandri quem diximus Ephesii apud Josephum libro eodem nono capite XIV. Καὶ Ελουλαῖος ὄνομα ἐβασίλευσεν ἔτη τριάκοντα ἐξ. οὗτος, ὑποστάντων Κιτταίων ἀναπλεύσας, προσηγάγετο αὐτοὺς πάλιν. ἐπὶ τούτους πέμψας ὁ τῶν Ασσυρίων βασιλεὺς, ἐπῆλθε φοινίκην πολεμῶν ἅπασαν. ὅστις σπεισάμενος οἰρήνην μετὰ πάντων ἀνεχώρησεν ὀπίσω. ἀπέστη τε Τυρίων Σιδὼν καὶ Αρκη καὶ ἡ

Παλαί-

Παλαίτυρος, καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις, αἳ τῶν τῶν Ασσυρίων ἑαυτὰς βασιλεῖ παρέδοσαν. διὸ Τυρίων οὐχ ὑποταγέντων, πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐπ' αὐτοὺς ὑπέστρεψε, φοινίκων συμπληρωσάντων αὐτῷ ναῦς ἑξήκοντα καὶ ὀκτακόσιους ὀκτακοσίους. αἷς ἐποπλεύσαντες Τύριοι ναυσὶ δεκαδύο, τῶν ἀντιπάλων διασπαροισῶν, λαμβάνουσιν αἰχμαλώτους ἄνδρας εἰς πεντακοσίους. ἐπετάθη δὴ πάντων ὁν Τύρῳ τιμὴ διὰ ταῦτα. ἀναζεύξας δ' ὁ τῶν Ασσυρίων βασιλεὺς, κατέστησε φύλακας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ, καὶ τῶν ὑδραγωγιῶν οἳ διακωλύσουσι Τυρίους ἀρύνασθαι, καὶ τοῦτο ἔτεσι πέντε γενόμενον, ὀκαρτέρησαν πίνοντες ὀκ φρεάτων ὀρυκτῶν. *Elulæus nomine apud Tyrios regnavit annos* XXXVI. *Hic Cittæos qui ab imperio suo defecerant classe eo vectus ad obsequium reduxit. Sed in hos misit Rex Assyriorum, Phœnicénque omnem bello incursavit: mox tamen pace cum omnibus facta rediit retro. Verùm descivere à Tyriorum imperio Sidon, Arce, Palatyrus, multæque urbes aliæ, quæ se Ægyptio Regi dediderunt. Cùm tamen non ob id se dederent Tyrii, Assyriorum Rex bellum eis rursus intulit, cùm accepisset à Phœnicibus naves sexaginta, remiges octingentos. In quas invecti Tyrii navibus duodecim, disjectis hostium navibus, homines fecere captivos quingentos. aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cùm abiret Rex Assyriorum, constituit custodes ad flumina & aquæductus, qui Tyrios ab aquæ haustu arcerent. Toleratúmque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant:* Addit Josephus eodem loco ipsum hujus regis nomen Salmanasarum extitisse ad sua tempora

in

in Tyriorum archivis, Sennacheribi, qui Judæam prope omnem, exceptis Hierosolymis subegit, ut narratur II. Reg. XVIII. 13. II. Paral. XXXII. 1. Esai. XXXVI. 1. & nomen & expeditiones in Asiam & Ægyptum in Berosi Chaldaicis repertas testatur idem Josephus libro X. c. 1. Ejusdem Σαναχερίβου Sennacheribi meminit & Herodotus libro II. vocátque Arabum & Assyriorum Regem. Baladæ Babyloniorum regis mentio est II. Reg. XX. 12. & Esaiæ XXXIX. Ejusdem nomen in Berosi Babylonicis extitisse testatur Josephus Antiquæ historiæ lib. X. c. 3. Herodotus prælii illius in Mageddo, quo Nechao Rex Ægypti Judæos vicit, quæ historia est II. Paral. XXXV. 22. Zach. XII. 1. meminit dicto libro II. his verbis. Καὶ Σύροισι πεζῇ ὁ Νεκὼς συμβαλὼν, ἐν Μαγδόλῳ ἐνίκησε. *Et cum Syris* (ita semper Judæos vocat Herodotus, ut & alii) *Necos congressus in Magdolo eos vicit.*

(b) NABUCHODONOSORI.] De hoc Berosi locum nobis servavit Josephus Antiquæ historiæ X. adversus Appionem libro I. conferendus cum Eusebio, qui & in Chronico circa hæc tempora, & Præparationis libro IX. cap. 40. & 41. hunc, & qui sequetur Abydeni, locum producit: Ἀκούσας δ' ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ναβοπαλλάσαρος, ὅτι ὁ τεταγμένος Σατράπης ἔν τε Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Συρίαν τὴν κοίλην, καὶ τὴν φοινίκην τόποις ἀποστάτης γέγονεν, οὐ δυνάμενος αὐτὸς ἔτι κακοπαθῶν, συστήσας τῷ ὑῷ Ναβουχοδονοσόρῳ ὄντι ἔτι ἐν ἡλικίᾳ μέρη τινὰ τῆς δυνάμεως, ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτόν. συμμίξας δὲ Ναβουχοδονόσορος τῷ ἀποστάτῃ, καὶ παραταξάμενος, αὐτοῦ τε ἐκυρίευσε, καὶ τὴν χώραν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασι-

βασιλείαν ἐποίησε. τῷ τε πατρὶ αὐτοῦ συνέβη Ναβοπαλλασάρῳ, κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ἀρρωστήσαντι, ἐν τῇ Βαβυλωνίων πόλει μεταλλάξαι τὸν βίον, ἔτη βεβασιλευκότι εἰκοσιεννέα. αἰσθόμενος δὲ μετ' οὐ πολὺ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν Ναβουχοδονόσορος, καταστήσας τὰ κατὰ τὴν ΑΙγυπτον πράγματα, καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους Ιουδαίων τε καὶ φοινίκων καὶ Σύρων καὶ τῶν κατὰ τὴν ΑΙγυπτον ἐθνῶν συντάξας τισὶ τῶν φίλων μετὰ τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς λοιπῆς ὠφελείας ἀνακομίζειν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, αὐτὸς ὁρμήσας ὀλιγοστὸς παρεγένετο διὰ τῆς ἐρήμου εἰς Βαβυλῶνα, καταλαβὼν δὲ τὰ πράγματα διοικούμενα ὑπὸ Χαλδαίων, καὶ διατηρουμένην τὴν βασιλείαν ὑπὸ τοῦ βελτίστου αὐτῶν, κυριεύσας ἐξ ὁλοκλήρου τῆς πατρικῆς ἀρχῆς, τοῖς μὲν αἰχμαλώτοις παραχωρούμενος, συνέταξεν αὐτοῖς ἀποικίας ἐν τοῖς ἐπιτηδειοτάτοις τῆς Βαβυλωνίας τόποις ἀποδεῖξαι. αὐτὸς δ' ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου λαφύρων, τό τε Βήλου ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ κοσμήσας φιλοτίμως, τήν τε ὑπάρχουσαν ἐξ ἀρχῆς πόλιν καὶ ἑτέραν ἔξωθεν προσχαρισάμενος, καὶ ἀνακαινίσας πρὸς τὸ μηκέτι δύνασθαι τοὺς πολιορκοῦντας, τὸν ποταμὸν ἀναστρέφοντας, ἐπὶ τὴν πόλιν κατασκευάζειν. περιεβάλετο τρεῖς μὲν τῆς ἔνδον πόλεως περιβόλους, τρεῖς δὲ τῆς ἔξω τούτων, τοὺς μὲν ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου, τοὺς δὲ ἐξ αὐτῆς τῆς πλίνθου. καὶ τειχίσας ἀξιολόγως τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας κοσμήσας ἱεροπρεπῶς, προσκατεσκεύακε τοῖς πατρικοῖς βασιλείοις ἕτερα βασίλεια ἐχόμενα ἐκείνων, ὑπεραίροντα ἀνάστημα καὶ τὴν πολλὴν

πολυτέλειαν. μακρὰ δ' ἴσως ἔσται, ἐάν τις ἐξηγῆται. πλὴν ὄντά γ' ὑπερβολὴν ὡς μεγάλα καὶ ὑπερήφανα συνετελέσθη ἡμέραις δεκαπέντε. ἐν δὲ τοῖς βασιλείοις τούτοις ἀναλήμματα λίθινα ὑψηλὰ ἀνοικοδομήσας, καὶ τὴν ὄψιν ἀποδοὺς ὁμοιοτάτην τοῖς ὄρεσι, καταφυτεύσας δένδρεσι παντοδαποῖς ἐξειργάσατο. καὶ κατασκευάσας τὴν καλούμενον κρεμαστὸν παράδεισον, διὰ τὸ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐπιθυμεῖν τῆς ὀρείας διαθέσεως, ὡς τεθραμμένην ἐν τοῖς κατὰ τὴν Μηδίαν τόποις. μετὰ τὸ ἄρξασθαι τοῦ προειρημένου τείχους, ἐμπεσὼν εἰς ἀῤῥωστίαν, μετηλλάξατο τὸν βίον, βεβασιλευκὼς ἔτη τεσσαράκοντα τρία. *Cùm audisset pater ejus Nabopallasarus eum qui in Ægypto Syriáque Cœle & Phœnice præpositus fuerat Satrapen defecisse, ipse ferendis laboribus per ætatem impar, filio Nabuchodonosoro adhuc juveni tradidit partem exercitus, ut desertorem bello peteret. Hic autem cùm eum aggressus esset prælio, ipsum cepit, regionémque omnem iterum sub imperium redegit. Sub id tempus evenit ut pater Nabopallasarus, cum morbum contraxisset, in urbe Babylone de vita decederet, postquam regnarat annos* XXIX. *Nabuchodonosor post id, simul patris morbum intellexit, rebus Ægypti vicinarumque gentium bene ordinatis, amico cuidam commisit captivos ex Judæis, Phœnicibus, ac Syris, & ex Ægypti populis, una cum exercitu rebusque aliis servari dignis, reportandos Babylonem. Ipse cum comitibus paucis breviore per desertum via Babylonem se contulit. Ibi cùm reperisset res à Chaldæis administrari, & ipsum regnum asservari ab eorum potissimo, totum patris quod fuerat imperium adeptus est, captivisque conspectis jussit*

illis

illis idoneas per Babylonicum imperium colonias aſsignari. Ipſe verò de belli manubiis Beli aliâque templa ornavit, urbémque Babylonis quæ jam erat, nova altera addita, inſtauravit eum in modum, ne poſſent poſthac qui ad obſidendam venirent urbem abactio flumine eam aggredi, ternáque mœnia urbi interiori, totidem exteriori circumdedit, partim ex cocto latere & bitumine, partim ex latere ſolo. Bene munita urbe, portiſque magnificè ornatis, ad paternam regiam novam adjecit, ſupereminentem & altitudine & omni ſplendore quem longum ſit exſequi. Suffecerit dicere hoc opus & magnitudine & omni rerum paratu eximium intra dies perfectum eſſe quindecim. In hac regia ex lapide ſublimia extulit ambulacra, ſpeciémque dedit montibus perſimilem, omnis etiam generis arboribus ibi conſitis, addito & paradiſo penſili, quod uxor ejus in Media locis educata montium aſpectu delectaretur. Sed inter hæc opera morbo implicitus mox de vita exceſſit, cùm regnaſſet annos XLIII. Uxor illa Nabuchodonoſori eſt Nitocris Herodoto, libro ejus primo, ut docuit magnus Scaliger in præclara temporum Emendatorum appendice. Interpretatur hæc Curtius libro v. quem vide. partim & Strabo libro xv. & Diodorus libro II. Beroſus, ex quo hæc & alia ſupra protulimus, Beli Sacerdos fuit poſt Alexandri Magni tempora, cui ob divinas prædictiones Athenienſes publico in gymnaſio ſtatuam inauratâ lingua ſtatuêre, memorante Plinio Hiſtoriæ Naturalis libro VII. cap. 37. Librum ejus Babylonica vocat Athenæus xv. Tatianus, qui & ipſe Nabuchodonoſori Beroſum meminiſſe affirmat, & Clemens, Chaldaica. Ex iis Rex Juba profitebatur accepiſſe ſe quæ de re-

bus Assyriis scripsit, ut notat Tatianus. Meminere ejus & Vitruvius & Tertullianus Apologetico, & scriptor Chronici Alexandrini. Nabuchodonosori mentionem alteram ex Abydeno Assyriorum scriptore nobis tradidit Eusebius tum in Chronico, tum in fine noni de Præparatione. Verba hæc sunt: Μεγασθένης δὲ φησὶ Ναβουκοδρόσορον Ηρακλέος ἀλκιμώτερον γεγονότα, ἐπί τε Λιβύην καὶ Ιβηρίην στρατεῦσαι. ταύτας δὲ χειρωσάμενον ἀπόδασμον αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ πόντου κατοικίσαι. μετὰ δὲ λέγεται πρὸς Χαλδαίων, ὡς ἀναβὰς ἐπὶ τὰ βασιλήϊα κατασχεθείη θεῷ ὅτεῳ δή. φθεγξάμενος δὲ εἶπε οὕτως· Εγὼ Ναβουκοδρόσορος, ὦ Βαβυλώνιοι, τὴν μέλλουσαν ὑμῖν προαγγέλλω συμφορὴν, τὴν οὔτε Βῆλος ἐμὸς πρόγονος, οὔτε βασίλεια Βῆλτις ἀποτρέψαι μοίρας πεῖσαι θένουσι. ἥξει Πέρσης ἡμίονος, τοῖσι ὑμετέροισι δαίμοσι χρεώμενος συμμάχοισι, ἐπάξει δὲ δουλοσύνην, οὗ δὴ συναίτιος ἔσται Μήδης τὸ Ασσύριον αὔχημα. ὡς εἴθε μιν, πρόσθεν ἢ δοῦναι τοὺς πολιήτας, Χάρυβδίν τινα ἢ θάλασσαν εἰσδεξαμένην ἀϊστῶσαι πρόῤῥιζον, ἤ μιν ἄλλας ὁδοὺς στραφέντα φέρεσθαι διὰ τῆς ἐρήμου, ἵνα οὔτε ἄστεα, οὔτε πάτος ἀνθρώπων, θῆρες δὲ νόμον ἔχουσι, καὶ ὄρνιθες πλάζονται, ἔντε πέτρῃσι καὶ χαράδρῃσι μοῦνον ἀλώμενον ἐμέ τε, πεὶν ἐς νόον βαλέσθαι ταῦτα, τέλεος ἀμείνονος κυρῆσαι. ὁ μὲν θεσπίσας παραχρῆμα ἠφάνιστο. *Megasthenes auctor est Nabucodrosorum Hercule ipso fortiorem fuisse, belloq; usque in Africam & Hispaniam illato quos inde deportaverat collocasse ad dextram Ponti oram. Præterea verò narrant de eo Chaldæi, quondam cùm regiam conscendisset, numine*

numine aliquo afflatum eum hæc prædixisse. Ego Nabucodrosorus, ô Babylonii, imminentem vobis prænuntio calamitatem; quam ut arceant Parcæ nunquam eas aut Belus generis nostri auctor, aut regina Beltis permovere poterunt. Persicus veniet mulus, qui vestris Diis auxiliantibus servitium imponet. Hujus mali adjutor erit Medus, Assyriorum gloriatio. Vtinam eum, antequam cives prodat, Charybdis aut mare absorptum funditus interimat, aut ipse alio raptus erret per solitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla sunt vestigia, ubi feræ pascantur, circumvolentque liberè aves, ut ibi inter rupes faucésque solus vagetur: utinámque & ego felicem exitum sortitus fuissem, priusquam hæc animo meo obversarentur. Hæc ubi effatus erat, statim disparuit. Confer hæc postrema cum iis quæ in Danielis libro de hoc Nabuchodonosoro habemus. Prima illa ex Megasthene etiam Josephus habet libro x. antiquæ historiæ cap. 11. & ait exstare Indicorum IV. Habet ex Abydeno etiam hæc de Nabuchodonosoro Eusebius: Λέγεται δὲ πάντα μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕδωρ εἶναι, θάλασσαν καλεομένην. Βῆλον δὲ σφέα παῦσαι, χώραν ἑκάστῳ ἀπονείμαντα, καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν· τῷ χρόνῳ δὲ ἰκνευμένῳ ἀφανισθῆναι. τειχίσαι δὲ αὖθις Ναβουχοδονόσορον, τὸ μέχρι τῆς Μακεδονίων ἀρχῆς διαμεῖναν, ἐὸν χαλκόπυλον. *Fama est ubi nunc est Babylon omnia aquam fuisse, dictam Mare. Id sustulisse Belum, agrosque distribuisse viritim, & mœnia circumjecisse Babyloni, quæ tempus aboleverit. Nova autem mœnia structa à Nabuchodonosoro, eáque mansisse ad imperii Macedonum tempora, portis æneis.* Postea. Ναβουχοδονόσορος δὲ διαδεξάμενος τὴν ἀρ-

χὴν, Βαβυλῶνα μὲν ἐτείχισε τριπλῷ περιβόλῳ ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέρῃσι, τόν τε Αρμακάλην ποταμὸν ἐξήγαγεν, ἐόντα κέρας Εὐφρήτεω, τόν τε Ακράκανον, ὑπὲρ δὲ τῆς Σιππαρηνῶν πόλιος λάκκον ὀρυξάμενος, περίμετρον μὲν τεσσαράκοντα παρασαγγέων, βάθος δὲ ὀργυέων εἴκοσι, πύλας ἐπέστησε, τὰς ἀνοίγοντες ἄρδεσκον τὸ πεδίον. καλέουσι δ' αὐτὰς ὀχετογνώμονας. ἐπετείχισε δὲ καὶ τὸν ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὸν ἐπίκλυσιν, καὶ Τερηδόνα πάλιν ἔκτισεν, κατὰ τὰς Αράβων εἰσβολάς. τά τε βασιλήϊα δένδρεσις ὤσκησε, κρεμαστοὺς παραδείσους ὀνομάσας. *Nabuchodonosorus, ubi in imperium successerat, Babylona munivit trinis mœnibus, intra dies quindecim, & Narmalcam amnem, qui divergium est Euphratis, simúlque Acracanum amnem divertit. Tum in gratiam civitatis Sipparenorum, fossam effecit, quæ in ambitu haberet parasangas* XL. *in altum vicies quantum patent Sparsæ manus, apposuitque septa quibus apertis irrigaretur ager. Ea septa appellant aquæductuum normas. Maris quoque rubri eluvionem operibus circumdatis repressit, Teredonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus, regiam præterea instruxit arboribus, quas paradisos pensiles vocant.* Confer Danielem IV. 27. Strabo libro XV. ex eodem Megasthene hoc adfert: Ναυοκοδρόσορον δὲ τὸν παρὰ Χαλδαίοις εὐδοκιμήσαντα Ηρακλέους μᾶλλον καὶ ἕως στηλῶν ἐλάσαι. *Nabuchodonosorum, cujus apud Chaldæos fama Herculem vincit, ad columnas venisse cum exercitu.* Fuere & alii qui ejus regis historiam attigere, sed quorum nunc nomina tantum supersunt, Diocles Persicorum secundo, Philostratus tum in Indicis, tum in Phœnicicis, qui Tyrum ab

eo

eo obſeſſam ait per annos XIII. ut Joſephus nos docet, tum Antiquæ Hiſtoriæ dicto jam loco, tum adverſus Appionem priore, ubi ex Phœnicum Actis publicis hæc profert: Ἐπὶ Ἐιθωβάλου τοῦ βασιλέως ἐπολιόρκησε Ναβυχοδονόσορ καὶ τοὺς Τύριον ἔτη τρία καὶ δέκα, μεθ' ὃν τοῦτον ἐβασίλευσε Βάαλ ἔτη δέκα. μετὰ τοῦτον δικασταὶ κατεστάθησαν καὶ ἐδίκασαν αὐτοὶ, Ἔκνιβαλος Βασλάχου μῆνας δύο, Χέλβης Ἀβδαίου μῆνας δέκα, Ἄββαρος ἀρχιερεὺς μῆνας τρεῖς, Μύτγονος καὶ Γεράστρατος τοῦ Ἀβδηλίμου δικασταὶ ἔτη ἓξ, ὧν μεταξὺ ἐβασίλευσε Βαλάτορος ὀνόματος ἔνα. τούτου τελευτήσαντος, ἀποστείλαντες μετεπέμψαντο Μίρβαλον ἀπὸ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου τελευτήσαντος μετεπέμψαντο τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Εἴρωμον, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσιν, ἐπὶ τούτου Κῦρος Περσῶν ἐδυνάστευσεν. *Ithobalo apud Tyrios regnante Nabuchodonoſorus Tyrum obſedit per annos* XIII. *Poſt hunc regnavit Baal annos* X. *Poſt hunc judices conſtituti ſunt qui Tyrum rexere, Ecnibalus Baſlachi menſes duos. Chelbes Abdæi menſes decem. Abbarus Sacerdos ſummus menſes tres, Mytgonus & Geraſtratus Abdelimi judices fuere per annos ſex, ſed medio inter hos tempore annum unum cum poteſtate regia Tyro præfuit Balatorus. Quo mortuo miſere Tyrii qui ex Babylone Merbalum advocarent. regnavit is annos* IV. *Hoc quoque mortuo advocarunt fratrem ejus Iromum, qui regnavit annos* XX. *Hujus temporibus Cyrus apud Perſas potens fuit.* Hæc ſuppuratio quàm pulchrè cum ſacris libris congruat, vide Joſephum dicto contra Appionem libro. Sequitur ibidem apud Joſephum de Hecatæo:

Πολλὰς μὲν γὰρ ἡμῶν, φησὶν, ἀνασπάστους εἰς Βαβυλῶνα Πέρσαι πρότερον αὐτῶν ἐποίησαν μυριάδας. *Nostrorum ille multa millia ait à Persis Babylonem translata.* Et de bello Senacheribi, & de deportatione per Nabuchodonosorum facta, vide Demetrii locum apud Clementem Strom. 1.

ET *aliorum Chaldæorum Regum*] Apud Berosum post modo prolata hæc sequebantur, Josepho duobus quos indicavimus locis id referente: Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ ΕΥΙλμαρόδουχος· οὗτος πρόστας τῶν πραγμάτων ἀνόμως καὶ ἀσελγῶς, ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τοῦ τὴν ἀδελφὴν ἔχοντος αὐτοῦ Νηριγλισσορόρου ἀνῃρέθη, βασιλεύσας ἔτη δύο. μετὰ δὲ τὸ ἀναιρεθῆναι τοῦτον, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν ὁ ἐπιβουλεύσας αὐτῷ Νηριγλισσορόορος ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου υἱὸς Λαβοροσοάρχοδος ἐκυρίευσε μὲν τῆς βασιλείας παῖς ὢν μῆνας ἐννέα, ἐπιβουλευθεὶς δὲ διὰ τὰ πολλὰ ἐμφαίνειν κακοήθη, ὑπὸ τῶν φίλων ἀπετυμπανίσθη· ἀπολομένου δὲ τούτου, συνελθόντες οἱ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ, κοινῇ τὴν βασιλείαν περιέθηκαν Ναβοννήδῳ τινὶ τῶν ἐκ Βαβυλῶνος, ὄντι ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυστάσεως. ἐπὶ τούτου τὰ περὶ τὸν ποταμὸν τείχη τῆς Βαβυλωνίων πόλεως ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου κατεκοσμήθη· ὤσης δὲ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ἔτει, προεξεληλυθὼς Κῦρος ἐκ τῆς Περσίδος μετὰ δυνάμεως πολλῆς, καὶ καταστρεψάμενος τὴν λοιπὴν Ασίαν πᾶσαν, ὥρμησεν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας· αἰσθόμενος δὲ Ναβόννηδος τὴν ἔφοδον αὐτοῦ, ἀπαντήσας μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ παραταξάμενος, ἡττηθεὶς τῇ μάχῃ καὶ φυγὼν ὀλιγο-

ὀλιγοστὸς, συνεκλείσθη εἰς τὴν Βόρσιππηνῶν πόλιν. Κῦρος δὲ Βαβυλῶνα καταλαβόμενος καὶ συντάξας τὰ ἔξω τῆς πόλεως τείχη κατασκάψαι, διὰ τὸ λίαν αὐτῷ πραγματικὴν καὶ δυσάλωτον φανῆναι τὴν πόλιν, ἀνέζευξεν ἐπὶ Βόρσιππον, ἐκπολιορκήσων τὸν Ναβόννηδον, τοῦδε Ναβοννήδου οὐχ ὑπομείναντος τὴν πολιορκίαν, ἀλλ' ἐγχειρίσαντος αὐτὸν πρότερον, χρησάμενος Κῦρος φιλανθρώπως, καὶ δοὺς οἰκητήριον αὐτῷ Καρμανίαν, ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς Βαβυλωνίας. Ναβόννηδος μὲν οὖν τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου διαγενόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, διέστρεψε τὸν βίον. *Regnum accepit filius ejus Evilmaradochus. Hic cum iniquè ac per malam libidinem res administraret, petitus insidiis Neriglissoroori, qui sororem ejus in matrimonio habebat, interiit, postquam per annos regnaverat decem. Eo sublato regni compos factus interfector ejus Neriglissoroorus imperium tenuit per annos quatuor. Hujus filius Laborosoarchodus puer adhuc regnum tenuit menses novem : sed quia pravæ in illo indolis multa signa apparerent, insidiis amicorum trucidatus est. Hoc mortuo cùm inter se coiissent ejus facinoris participes, communi consensu regnum detulere ad Nabonnidum ex Babyloniis unum, qui & ipse in eadem conjuratione fuerat. Hoc regnante meliora facta sunt ea quæ ad amnem erant ex latere & bitumine Babylonis mœnia. Cùm verò regni ejus annus ageretur decimus & septimus, venit ex Perside multo cum exercitu Cyrus, reliquáque Asia subacta ad Babylonem perrexit. Adventu ejus cognito Nabonnidus, occurrit magno & ipse exercitu, prælioque facto victus, cum paucis fugit, conclusitque se in urbem Borsippenorum*

rum. Cyrus autem Babylone capta constituit exteriora ejus munimenta diruere, quòd civitatem videret ad res novas mobilem, urbem verò capi difficilem: inde in Borsippum proficiscitur ad obsidendum Nabonnidum. Verùm is obsidionis non tolerans se dedidit. Cyrus benigne exceptum à Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam jussit. Atque ibi Nabonnidus transacto vitæ cætero diem suum obiit. Abydeni, post ea quæ modò attulimus de Nabuchodonosoro verba, hæc nobis servavit Eusebius dicto loco: Ο δὲ οἱ παῖς ΕΥΙλμαλουρουχὸς ἐβασίλευσε· τὸν δὲ ὁ κηδεστὴς ἀποκτείνας Νηριγλισάρης, λεῖπε παῖδα Λαβοσσοάρασκον· τούτου δὲ ἀποθανόντος βιαίῳ μόρῳ Ναβαννίδαχον ἀποδεικνῦσι βασιλέα, προσήκοντά οἱ οὐδέν. τῷ δὲ Κῦρος ἑλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης ἡγεμονίην δωρέεται. *Post hunc filius regnavit Evilmaluruchus. Hujus interfector, qui affinis ipsi fuerat, Neriglissares, filium reliquit Labossoarascum. Hoc violenta morte exstincto, Babylonii Nabonnidum regem faciunt cum rege mortuo nullo junctum sanguine. Cyrus hunc, cùm Babylona cepisset, Carmaniæ præfecit.* Evilmaraduchus iste nominatur 11. Reg. xxv. 27. De cæteris vide Scaligerum. Ista de Babylone à Cyro capta congruunt cum istis Herodoti. Οὕτω Κῦρος ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα. οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρατευσάμενοι ἔμενον αὐτόν. ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχοῦ τῆς πόλιος, συνέβαλόν τε οἱ Βαβυλώνιοι, καὶ ἑσσωθέντες τῇ μάχῃ κατειλήθησαν εἰς τὸ ἄστυ. *Sic Cyrus in Babylonem movit. Babylonii autem educto contra exercitu eum exspectarunt. At postquam Cyrus urbi appropinquavit, pugnarunt cum eo Babylonii, sed prælio victi in intima urbis se recepe-*

receperunt. Cum quibus confer Jeremiam LI. 30.30.31.de fuga ad Borsippa eundem Jeremiam LI.30. de exsiccato amnis alveo Herodotus consentit Jeremiæ LI.32. Verba Herodoti: Τὸν δὲ ποταμὸν διώρυχι εἰσαγαγὼν εἰς τὴν λίμνην ἐοῦσαν ἕλος, τὸ ἀρχαῖον βάθρον διαβατὸν ἐποίησε, ἀποξηράνας τῷ ποταμῷ. *Amnem diffidit, parte ejus in lacum paluſtrem deducta, ac ſic veterem alveum fecit pervium, aqua derivata.* An ea quæ de Beleſi Chaldæo narrat Diodorus lib. 11. ad Danielem poſſint referri, cui nomen Chaldæum fuit בלטשאצר Dan. 1.7. cogitemus.

(*d*) QUI *Vaphres Ægypti Rex Jeremiæ.*] Ita Septuaginta & Euſebius vertunt quod in Hebræo Jeremiæ XLIV.3. eſt חפרע Fuit is Nabuchodonoſoro coævus.

(*e*) APRIES *eſt Herodoto.*] Lib. II.

(*f*) CYRI.] Vide loca jam allata. Diodorum Siculum libro II. Cteſiam Perſicis, Juſtinum libro IV. cap. 5. & ſequentibus. Sub Cyro jacta Templi Hieroſolymitani fundamenta, ſub Dario conſummatum opus, Beroſo teſte probat Theophilus Antiochenus.

(*g*) AD *Darium uſque.*] Codomannum. Vide eoſdem & Æſchylum Perſis, & ſcriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario ſummus Hebræorum Sacerdos fuit Iaddus Nehem. XII. 22. is qui Alexandro victori ivit obviam, narrante Joſepho Antiquæ hiſtoriæ libro I.8. His ipſis temporibus vixit Hecatæus Abderita celebratus Plutarcho libro de Iſide, & Laërtio in Pyrrhone. Is de Judæis librum ſcripſit ſingularem, unde egregiam & urbis Hieroſolymorum & Templi deſcriptionem depromſit Joſephus adverſus

Appionem

Appionem libro priore, quem locum habet & Eusebius Præparationis Evangelicæ lib. IX. cap. 9. Uterque horum etiam Clearchi habent locum, qui Aristotelis verbis Judaicam sapientiam commendat. Laudatores etiam Judæorum, rerumque Judaicarum testes, Josephus dicto libro nominat Theophilum, Theodotum. Mnaseam, Aristophanem, Hermogenem. Euemerum, Cononem, Zopyrionem & alios.

(*h*) QUÆ *ex Strabone & Trogo suprà attulimus.*] Libro I.

(*i*) MACEDONES *in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt.*] Hecatæus Josepho descriptus in libro priore contra Appionem, de Judæis loquens: Οὐκ ὀλίγαι δὲ (nempe μυριάδες ex præcedentibus) καὶ μετὰ τὴν Αλεξάνδρου θάνατον εἰς ΑΙγυπτον καὶ Φοινίκην μετέστησαν, διὰ τὴν ἐν Συρίᾳ στάσιν. *Non pauca etiam millia post Alexandri mortem in Ægyptum & Phœnicen migrarant ob exortas in Syria seditiones.* Adde Philonem in Flaccum: Οτι οὐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Αλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ιουδαῖοι κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων ΑΙθιοπίας: *Non minùs decies centenis millibus Judæos in Alexandria & regione circumsita habitare ab Africæ descensu ad fines Æthiopiæ.* Adde Joséphum libro XII. cap. 2. 3. & sequentibus. Libro XIII. cap. 4. 5. 6. 7. 8 XVIII. 10. Et habebant Judæi Alexandriæ jus civitatis. Josephus XIV. 17.

(*k*) CYRENAICA.] Josephus Antiquæ historiæ libro XVI. 10. & alibi. Actor. VI. 9. XI. 20.

(*l*) URBES

(l) URBES *Asiæ.*] Josephus XII. 3. XIV. 17. XVI. 4. Actor. XIX.

(m) MACEDONIÆ.] Act. XVII.

(n) LYCAONIÆ.] Act. XIV. 18.

(o) CYPRUS.] Act. XIII. 5.

(p) CRETA.] Actor. II. 11.

(q) ROMÆ.] Josephus XVIII. historiæ antiquæ cap. 5. Act. XVIII. 2. XXVIII. 17.

(r) EX HORATIO.] Lib. I. Sat. IV.

——*numero plures sumus: ut te*
Judæi cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. V.

——*credat Judæus Apella,*

Sat. IX.

——*hodie tricesima sabbata,* &c.

(s) JUVENALI.]

Quidam sortiti metuentem sabbata patrem.

Et quæ sequuntur Sat. XIV.

(t) MARTIALI,] III. 4.

Quod jejunia sabbatariorum.

Et alibi: ut VII, 29. & 34. XI. 97. XII. 57. Adde Rutilium itinerarii libro I.

Atque utinam nunquam Judæa subacta fuisset
Pompeii bellis, imperiòque Titi.
Latius exciſæ peſtis contagia ſerpunt,
Victoréſque ſuos natio victa premit.

Quod ex Seneca desumtum, qui dixerat de iisdem Judæis: *Cum interim usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes terras recepta sit. Victi victoribus leges dederunt.* Locus est apud Augustinum de Civitate Dei libro VI. cap. 11. Sceleratissimam gentem vocat tantum ob legum quæ Dei unius cultum damnabant neglectum, ut suprà notavimus, quo nomine & Socratem culpabat major Cato. Adde latissimè

mè sparsi Judæi nominis testem Philonem in legatione: Οσον ἔστιν ἐν πολυανθρωπίᾳ, ὅπερ οὐκ ἐξεδέξατο καθάπερ τῶν ἄλλων ἕκαστον μιᾶς χώρας τῆς ἀποκεκληρωμένης αὐτῷ μόνῳ περίβολος, ἀλλ' ὀλίγου δέω φάναι πᾶσα ἡ οἰκουμένη. κέχυται γὰρ ἀνά τε τὰς ἐπείρους καὶ νήσους ἁπάσας ὡς τῶν αὐθιγενῶν μὴ πολλῷ τινὶ δοκεῖν ἐλαττοῦσθαι. *Quanta illa gens est hominum numero, quam non ut cæteras una continet attributa regio, sed paullo minus terra tota Diffusa enim est per terras continentes pérque insulas omnes, ita ut videri possit ipsis indigenis non multo minor.* Dion Cassius libro XXXVI. de Judæorũ genere. Κολουσθὲν μὲν πολλάκις, αὐξηθὲν δὲ ἐπὶ πλεῖστον, ὥστε καὶ εἰς παῤῥησίαν τῆς νομίσεως ἐκνικῆσαι. *Cohibita sæpè nihilominus aucta plurimum: ita ut & libertatem institutorum suorum evicerit.*

(*u*) TRECENTIS *ferme ante Christum annis.*] Vide Aristeam & Josephum libro XII. 2.

(*x*) PARTIM *paulo ante.*] Ut ab Onkeloso, fortè & ab Ionathane.

(*y*) PARTIM *non multo post.*] Vt à scriptore Thargumi Hierosolymitani & Josepho cæco, aut quisquis ille est qui Jobum, Psalmos, Proverbia, & quæ Hagiographa dicuntur, vertit, unus, sive plures.

(*z*) MULTI *Hebræi erant.*] Aut vicini Hebræis, ut Justinus qui fuit Samarita.

(*aa*) MULTI *Hebræas literas addidicerant.*] Vt Origenes, Epiphanius, maximè verò Hieronymus.

(*bb*) CUM *eos summa religione describere, ac conferre soleant.*] Josephus priore contra Appionem: Δῆλον δ' ἐστὶν ἔργῳ πῶς ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιστεύκαμεν· τοσούτου γὰρ αἰῶνος

νος ἤδη παρεσχημένοις, οὔτε προσθεῖναί τις ἔδοξεν, οὔτε ἀφελεῖν αὐτῶν, οὔτε μεταθεῖναι τολμήσειεν. *Quantam verò fidem nos ſcriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipſis apparet. Cùm enim tot ſecula tranſierint, nemo aut addere quicquam, aut demere, aut mutare aliquid eſt auſus.* Vide legem Deut. IV. 1. Thalmudem titulo Schebuoth.

HUGO-

HUGO GROTIUS
DE VERITATE RELIGIONIS *CHRISTIANÆ.*

LIBER IV.

Refutatio ſpecialior religionum à Chriſtiana diſcrepantiũ.

QUARTUS liber, initio facto ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex ſpectaculo alieni periculi, cum ipſi extra periculum poſiti ſunt, oſtendit, ſummam Chriſtiani hominis in hac vita eam eſſe debere, ut non modo de reperta veritate ſibi gratuletur, ſed & aliis, qui in variis errorum anfractibus palabundi verſantur, opem ferat, & tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo conatos facere Libris prioribus, quia veri demonſtratio in ſe contineat erroris refutationem: ſed tamen, cum ſingula religionum genera, quæ ſe Chriſtianis opponunt, Paganiſmus puta, Judaiſmus, & Mahumetiſmus, præter

id

id quod inter ſe habent commune, proprios quoſdam errores habeant, & peculiaria quædam argumenta, quæ nobis ſoleant opponere, non abs re fore, ſi ſpecialem adverſus hæc ſingula diſputationem inſtituamus, rogatis lectoribus, ut & à ſtudiis, & à longa conſuetudine, tanquam bonæ mentis impedimentis, judicium liberent, quo æquiore animo de iis, quæ dicenda ſunt, cognoſcant.

Ac primum Paganiſmi. Unum tantum eſſe Deum.

II Ac primum adverſus Paganos dicimus, ſi plures Deos ſtatuant æternos & æquales, id jam primo libro ſatis refutatum, cum docuimus, unum duntaxat eſſe Deum rerum omnium cauſam. Quod ſi Deorum nomine vocent mentes creatas homine ſuperiores, eas aut bonas eſſe aut malas. Si bonas dicant, primum conſtare ipſis deberet hoc an bonæ ſint,(a) ne forte periculoſe labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes: tũ vero ratio exigit, ut evidens aliquod in ipſo cultu diſcrimen ſit inter Deũ ſummum, & has mentes: deinde ſciendum eſſet, quis inter eas mentes ſit ordo, quid à quaque boni exſpectari poſſit, quo quamque honore affici velit rex ſummus: quæ omnia cum deſint in ipſorum religione, ſatis hinc apparet, quam ea nihil in ſe certi habeat:

Mentes creatas bonas eſſe aut malas. Bonas non colendas, niſi ad præſcriptum ſummi Dei.

quantoque facerent tutius, si ad unius Dei summi cultum se transferrent; quod sapientis hominis esse officium, (*b*) etiam Plato dixit; eoque magis, quia cum bonæ mentes Dei summi ministræ sint, (*c*) non possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.

ANNOTATA.

(*a*) *NE fortè periculosè labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes.*] II. Cor. XII. 14. Porphyrius secundo de abstinendo ab animatis: Διὰ μέν τοι τῶν ἐναντίων καὶ ἡ ἅπασα γοητεία ἐκτελεῖται. τούτους γὰρ μάλιστα καὶ τὴν προεστῶτα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν, οἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν γοητειῶν πάσης φαντασίας ἐπιτηδεύοντες· οὗτοι γὰρ ἱκανοὶ διὰ τῆς τερατουργίας ἀπατῆσαι. δι' αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐρωτικὰ κατασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες· ἀκολασία γὰρ πᾶσα καὶ πλούτων ἐλπὶς καὶ δόξης διὰ τούτων καὶ μάλιστα ἡ ἀπάτη, τὸ γὰρ ψεῦδος τούτοις οἰκεῖον. βούλονται γὰρ εἶναι θεοὶ, καὶ ἡ προεστῶσα δύναμις αὐτῶν δοκεῖν θεὸς εἶναι. *Per illos oppositos diis omnis ars malefica perficitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res pravas efficere student, illos Spiritus & eorum præsidem maximè colunt. possunt enim hi prodigiorum specie imponere. Per hos philtra & alia ad amores pertinentia miseri homines sibi quærunt, Omnis enim mala libido & opum spes & gloriæ ab his maximè Spiritibus, præcipuè verò fraudes. Mendacium enim his proprium. Dii siquidem esse volunt, & qui eorum princeps est Deus ipse haberi.* Deinde de Ægyptiis Sacerdotibus: ΟΙ δὲ εἶναι

ναι μὲν ἔξωθεν τίθενται τὸ ὑπήκοον γένος ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφόν τε καὶ πολύτροπον, ὑποκειμένων καὶ θεὰς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τεθνηκότων, καὶ διὰ τοῦτο πάντα δύνασθαι τὴν δυνάμεων ἀγαθῶν ἢ κακῶν εἶναι· ἐπεὶ οἷς τάχ' ὄντως ἀγαθὰ, ἅπερ οἶσι κατὰ ψυχὴν, μηδὲν καθάπαξ συμβαλέσθαι δύναν), μηδὲ οἰδέναι ταῦτα, ἀλλὰ κακοσχολεῖσθαι καὶ τωθάζειν, καὶ ἐμποδίζειν πολλάκις τοῖς εἰς ἀρετὴν ἀφικομένοις, πλήρεις τε εἶναι τύφου καὶ χαίρειν ἀτμοῖς καὶ θυσίαις. *Illi verò illud quidem extra controverſiam ponunt, eſſe genus quoddam ſpirituum omni fraudulentiæ inſerviens, multiforme, verſutum, quod modò deos ſimulat, modò dæmones, modò mortuorum animas, eóque modo omnia eos poſſe immittere quæ bona quæq; mala habentur. Ad vera autẽ bona quæ in animo conſiſtunt, nihil eos poſſe, neq; eorum eos habere notitiam, ſed malè uti otio, indificari & impedire eos qui in via ſunt ad virtutem, plenos eſſe faſtûs, gaudentes nidoribus ac victimis.* Arnobius libro IV. adverſus Nationes: *Si magi haruſpicum fratres ſuis in actionibus memorant antitheos ſæpè obrepere pro veris: eſſe autem hos quoſdam materiis ex craſſioribus ſpiritus qui Deos ſe fingunt.* Idem ſenſus eſt, ne nimium multa tranſcribam, apud Iamblichum de myſteriis Ægyptiorum lib. III. cap 32. & libro IV. cap. 17.

(*b*) ETIAM *Plato dixit.*] Μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς· ἄλλοι δὲ μετὰ ἄλλων δαιμόνων. *Cum Jove nos: cum aliis diis alii.* Citat Origenes contra Celſum VIII.

(*c*) NON *poſſit eas non ſibi addictas habere,*

qui Deo utatur propitio.] Pulchrè hoc exſequitur Arnobius libro III.

Malos ſpiritus adoratos à Paganis probatur, & oſtenditur quam id ſit indignum.

III. At vero non bonas, ſed malas fuiſſe mentes, quibus paganorum cultus impendebatur, non levibus conſtat argumentis. Primum, (*a*) quod cultores ſuos non rejecerunt ad cultum ſummi Dei, imo eum cultum, quantum poterant, ſuſtulerunt, aut ſaltem omnibus modis ſe ſummo Deo in cultu æquari voluerunt. Secundo, quod unius ſummi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipſorum pœnas magiſtratibus & populis. Nam cum poëtis impune liceret Deorum parricidia & adulteria canere, & Epicureis divinam providentiam è rebus tollere, neque ulla eſſet religio alia tam ritibus diſſona, quæ non in ſocietatem admitteretur, ut Ægyptiaca, Phrygia, Græca, Thuſca ſacra Romæ: ſoli Judæi paſſim (*b*) deridiculo erant, ut ex ſatyris & epigrammatis apparet, (*c*) interdum & relegabantur. (*d*) Chriſtiani vero præterea etiam atrociſſimis afficiebantur ſuppliciis, cujus rei non alia poteſt reddi cauſa, quam quod hæ duæ ſectæ unum Deum venerarentur, cujus honori recepti dii adverſabantur, non tam inter ſe, quam illius æmuli. Tertio ex modo cultus, qui bonam honeſta m-

honeſtamque mentem non deceat, (*e*) per ſanguinem humanum, (*f*) per nudorum hominum in templis curſationem, per ludos (*g*) & ſaltationes plenas ſpurcitiæ, qualia nunc etiam conſpiciuntur apud Americæ & Africæ populos paganiſmi tenebris obſitos. Imo quod eſt amplius, & olim fuerunt, & nunc ſunt populi, qui malas mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur, (*h*) ut Arimanium Perſæ, Græci Cacodæmonas, (*i*) Vejoves Latini, & nunc alios Æthiopum & Indorum quidam: quo nihil poteſt magis impium excogitari. Nam cultus religioſus quid eſt aliud, quam teſtimonium ſummæ bonitatis, quam agnoſcas in eo quem colas? qui ſi malo ſpiritui impenditur, falſus eſt ac mendax, & in ſe continet rebellionis crimen, cum debitus regi honos non modo ei ſubtrahitur, ſed & in deſertorem ejus atq; hoſtem transfertur. Stulta autem eſt perſuaſio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id a bonitate alienum eſſet. Nam (*k*) clementia ut juſta ſit, ſuos habet limites, & ubi ſcelera modum excedunt, pœnam juſtitia ex ſe quaſi neceſſario producit. Neque minus culpandum, quod metu adductos ſe dicant malis mentibus præſtare obſequium: cum is qui

ſumme

ſumme bonus eſt, ſit etiam ſumme communicativus, ac proinde etiam naturarum cæterarum productor. Quod ſi eſt, ſequitur, ut in naturas omnes, tanquam opificia ſua, jus ſupremum habeat, ita ut ab earum nulla aliquid poſſit fieri, quod ipſe plane impedire cupiat: quibus poſitis, facile colligitur, ei qui Deum ſummum ac ſumme bonum faventem habeat, malos ſpiritus non amplius nocere poſſe, quam Deus ille boni alicujus cauſa velit pati, ut fiat. Neque vero à malis ſpiritibus quicquam impetrari poteſt, quod non rejiciendum ſit; quia (*l*) malus, bonum cum ſimulat, tunc eſt peſſimus, & (*m*) hoſtium munera inſidiæ ſunt.

ANNOTATA.

(*a*) QUOD *cultores ſuos non rejecerunt ad cultum ſummi Dei.*] Bene hoc exſequitur Auguſtinus de Civitate Dei libro x. cap. 14. 16. 19.

(*b*) DERIDICULO *erant.*] Ut curti, recutiti, ſabbatarii, nubium & cœli adoratores, clementes in porcos.

(*c*) INTERDUM *& relegabantur.*] Joſ. XVIII. 5. Tacitus Annalium II. Seneca epiſtola CIX. Act. XVIII. 1. Suetonius Tiberio c. XXXVI.

(*d*) CHRISTIANI *vero præterea etiam atrociſſimis afficiebantur ſuppliciis.*] Tacitus Annalium XV. quo & illa pertinent Juvenalis:

——*tada lucebis in illa*
Qua ſtantes ardent, qui fixo gutture fumant,
Et latus mediam ſulcus diducit arenam.

(*e*)

(e) PER *ſanguinem humanum.*] Vide quæ hac de re dicta libro II.

(f) PER *nudorum hominum in templis curſationem.* Ut in Lupercalibus. Livius libro I. Plutarchus Antonio, & alii.

(g) ET *ſaltationes plenas ſpurcitiæ.*] Ut in Floralibus. Ovidius quarto Faſtorum. Adde Tatianum, Origenem octavo contra Celſum.

(h) VT *Arimanium Perſæ.*] Plutarchus de Iſide & Oſiride: Diogenes Laërtius in præfatione

(i) VE JOVES *Latini.*] Cicero III. de natura deorum.

(k) CLEMENTIA *ut juſta ſit ſuos habet limites.*] *Quomodo diliges, niſi times non diligere?* Tertullianus adverſus Marcionem I.

(l) MALUS *bonum cùm ſimulat tunc eſt peſſimus.*] Syri mimi verſus.

(m) HOSTIUM *munera inſidiæ ſunt.*] *Sophocles:*

Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα, κοὐκ ὀνήσιμα.

Damnoſa ab hoſte dona, quin nec dona ſunt.

Contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in paganiſmo.

IV. Fuerunt & pagani, & ſunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere ſe aiunt: ſed primum hic quoque cultus diſtinguendus notis conſpicuis fuerat à ſummi Dei cultu: tum vero inanes ſunt ad illos preces, niſi ab illis animis aliquid nobis tribui poſſit, de quo nihil cultoribus conſtat; nec quicquam eſt cur magis id dicant fieri, quam non fieri. Illud vero peſſimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt,

ii comperiuntur magnis vitiis fuisse insignes: ebrioſus Bacchus, mulieroſus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Jupiter: ita ut illorum honos ad Dei veri & probitatis ipſi placentis ignominiam redunder, (a) dum vitiis ſatis per ſe abblandientibus addit ex religione commendationem.

ANNOTATA.

(a) DUM *vitiis ſatis per ſe adblandientibus addit ex religione commendationem.*]Exemplum vide in Eunucho Terentiana Actu III. Scena V. Cyprianus epiſtola II. *Deos ſuos quos venerantur, imitantur. Fiunt miſeris & religioſa delicta.* Auguſtinus epiſtola CLII. *Nihil homines tam inſociabiles reddit vitæ perverſitate, quàm illorum deorum imitatio, quales commendantur & deſcribuntur literis eorum.* Chalcidius in Timæo: *Itaque factum ut pro gratia quæ ab hominibus debetur divinæ providentiæ, origo & ortus ſacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

Contra cultum exhibitum aſtris & elementis.

V. Vetuſtior iſto fuit cultus aſtrorum, & quæ elementa dicimus, ignis, aquæ, terræ: ne ipſe quidem magno vacans errore. Nam cultus religioſi pars maxima ſunt preces, quæ adhiberi, niſi ſtulte, non poſſunt niſi apud naturas intelligentes. Tales autem non eſſe eas, quæ elementa dicimus, ſenſu quodammodo apparet. De aſtris

aſtris ſi quis aliud affirmaverit, nihil habebit, quo id probet, cum ex aſtrorum operationibus, quæ naturarum ſunt indices, nihil tale poſſit colligi; imo contrarium ſatis aperte colligitur ex motu non vario, qualis eſt eorum quæ voluntatem habent liberam (*a*) ſed rato atque præſcripto. Jam verò alibi oſtendimus, aſtrorum curſus ad hominum uſus eſſe temperatos; unde homo agnoſcere debuit, ſe Deo & ſimiliorem parte ſui potiore, & cariorem eſſe, ac proinde nobilitati ſuæ injuriam ſe facere, ſi ſe iis rebus ſubjiciat, quas Deus ipſi donaverit: cum contra pro illis Deo gratias agere debeat, quod ipſæ pro ſe non poſſunt, aut poſſe non docentur.

ANNOTATA.

(*a*) SED *rato atque præſcripto.*] Quo argumento motus quidam rex Peruanus negabat ſolem eſſe poſſe Deum. Vide hiſtoriam Incharum.

VI. Illud verò indigniſſimum, quod & (*a*) ad beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptii præſertim. Quanquam enim in quibuſdam aliqua ſe oſtendit quaſi umbra intelligentiæ; ea tamen ipſa nihil eſt, ſi ad hominem ſpectetur, cum nec internos conceptus diſtinctis vocibus ſcriptu- *Contra cultum animantibus mutis exhibitum.*

ſcripturaque explicent, neque opera diverſorum generum faciant, neque ejuſdem generis opera diverſo modo, multo minus numerorum, dimenſionum, cœleſtiumque curſuum cognitionem aſſequantur. (*b*) Contra vero homo validiſſima quæq; animantia, feras, aves, piſces capit ſolertia ingenii ſui, partim etiam ſub leges ſuas ſubigit: ut elephantas, leones, equos, boves: ex iis, quæ maxime ſunt noxia, utilitates ſibi deducit, ut medicamenta ex ſerpentibus: hunc certe uſum ex omnibus habet, quem ipſæ ignorant, quod corporum compagem, ſitumq; partium ſpeculatur, & tum ſpecies, tum genera inter ſe comparans, hic quoq; ſuam dignitatem diſcit, quanto humani corporis perfectior cæteris nobiliorq; ſtructura eſt: quæ ſi quis rectè conſideret, tantum abeſt, ut pro diis animantia colat cætera, potius ſeſe illorum quaſi deum quendam ſub ſummo Deo conſtitutum arbitrabitur.

ANNOTATA.

(*a*) AD *beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptii maximè.*] De quibus Philo in legatione: οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα θηρία καὶ ἔνυδρα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνὰ θεοπλαστοῦντες *Qui canes, leones, lupos, crocodilos, aliáque terreſtria, aquatica, volucria animantium pro diis habent.* Adde longam eadem

de re dissertationem libro 1. Diodori Siculi.

(b) CONTRA *verò homo validissima quæque animantia, feras, aves, pisces capit solertia ingenii sui.*] Euripides Æolo:

Βραχὺ τοι σθένος ἀνθρώπου,
Ἀλλὰ ποικιλίαις τέχναισιν
Δαμᾷ φῦλα πόντου,
Χθονίων τ' ἀελλων τε παιδεύματα.
Vis exigua est, quamcunque homini
Natura dedit: sed consiliis
Variis artes, quæ nata mari
Et quæ terra cælóque domant.

Antiphon:

Τέχνῃ κρατοῦμεν ὧν φύσει κρατούμεθα.
Natura quorum superat, arte hæc vincimus.

Non malè hinc explices quod est Gen. 1. 26. & Psal. VIII. 8. Latiorem hac de re dissertationem qui desiderat, videat Oppianum initio quinti de Piscatu, & Basilium in Hexaëmeron Homilia x. Origenes contra Celsum libro IV. Καὶ ὀκνεῖσθαι δὲ ὀρεῖς τινα τέρπειν ἢ συμβουλεύειν μέγα βοήθημα ἡμῖν δοκεῖ) καὶ πάντως ὅπερ κρεῖττον, οὐ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. ἡμεῖς γὰρ οἱ πολλῷ τῷ σώματι τῶν ζώων ἀδυνατώτεροι, πόνων δὲ καὶ ὑπομονῆς βραχύτατοι, κεκτήμεθα δὲ τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ πολυπότμους ἀλιέφοντας θηρεύομεν, τὰ μὲν πεφυκότα τιθασεύειν, ὑποτασσόντες τῇ ἡμετέρᾳ· καὶ δὲ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκούντων ἡμῖν χρείαν παρέσχειν ἐν τῇ τιθασείᾳ, ὅτου μὴ τῆς ἡμετέρας ἐσόμεθα ἀσφαλείας, ὅτε ὅτε μὲν βουλόμεθα ἔχομεν τὰ τοιαῦτα θηρία κατακεκλεισμένα, ὅτε δὲ χρῄζομεν τερφῆς τῆς ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, οὕτως αὐτὰ ἀναιρεῖ-

μεν

μεν ὡς τὰ μὲν ἄχεια περὶ ζώων. ὅπλα δὲ πάντα τῷ λογικῷ ζώῳ καὶ τῆς φυσικῆς αὐτῷ συνέσεως κατεσκεύασεν ὁ δημιουργός. *Vel hinc videas quàm validum nobis auxilium datum est intellectus, quantóque præstet omnibus armis quibus instructas feras videmus. Nos enim corpora habentes multo imbecilliora, & immensum minora aliorum animantium corporibus, horum tamen potimur vi mentis, & elephantes illos tantos venamur, quæque sunt ita nata ut mansuescere possint, ea nostræ naturæ mansuetæ subdimus: quæ verò aut talia non sunt, aut nullam ex mansuetudine utilitatem nobis promittunt, ea cum nostra securitate ita tractamus, ut cum lubet ea teneamas conclusa: ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minùs facilè quàm mansueta animalium interficimus. Apparet igitur à summo opifice facta cuncta servo animanti ratione utenti, & agnato ei intellectui.* Claudius Neapolitanus apud Porphyrium de non esu animantium primo sic de homine loquitur: Ὁς δὲ ἀλόγων δεσπόζει πάντων, ὡς ὁ θεὸς ἀνθρώπων. *Qui mutis animantibus omnibus dominatur, non minus quàm hominibus Deus.*

Contra cultum exhibitum iis rebus quæ substantia non sunt.

VII. Adoratas legimus à Græcis, Latinis, atque aliis etiam, eas res, quæ non subsistunt, sed aliarum rerum sunt accidentia. Nam ut sæva illa (a) Febrim, Impudentiam, & similia omittam; Sanitas nihil est aliud, quam partium corporis recta temperies: Fortuna bona similitudo eventus cum hominis desiderio: affectus vero, quales

quales Amor, Metus, Ira, Spes, atque alia ex conſideratione rei vel bonæ, vel malæ, facilis, vel difficilis, motus quidam in ea animi parte, quæ corpori per ſanguinem maxime connectitur, qui ſui juris non ſunt, ſed voluntatis tanquam dominæ imperio ſubſunt, certe quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes vero, quarum diverſa ſunt nomina, circa utilis electionem prudentia, in periculis ſubeundis fortitudo, in abſtinentia alieni juſtitia, in voluptatum moderatione temperantia, & porro alia, pronitates quædam ſunt ad rectum in animo longa exercitatione adultæ, quæ ipſæ ut augeri, ita et neglectu minui, imo et interire in homine poſſunt. (*b*) Honor vero, cui & ipſi templa dicata legimus, aliorum eſt de aliquo tanquam virtute prædito judicium; quod ſæpe & malis contingit, & bonis non contingit, ingenita hominibus errandi facilitate. Hæc ergo cum non ſubſiſtant, ac proinde rebus ſubſiſtentibus dignitate comparari nequeant, neq; precum aut venerationis intellectum habeant ullum, pro diis colere à recta ratione alieniſſimum eſt, cum ob hæc ipſa is colendus ſit, à quo hæc dari conſervariq; poſſunt.

ANNO-

ANNOTATA.

(a) FEBRIM, *Impudentiam.*] Cicero de legibus II.

(b) HONOR *verò, cui & ipsi templa dicata legimus.*] Cicero dicto loco. Livius lib. XXVII.

Solutio objectionis Paganorum sumptæ à miraculis apud ipsos.

VIII. Solent à Paganis ad religionis suæ commendationē miracula adferri: sed adversus quæ multa excipi possint. Nam qui sapientissimi inter ipsos Paganos fuere, multa horum, (a) ut nulla idonea testium fide suffulta, planeque conficta rejiciunt. Quædam quæ facta dicuntur, contigerunt in recessu, nocte, coram uno aut altero, quorum oculis falsa rerum specie per astus sacerdotum imponi facile potuit. Sunt & alia, quæ admirationem tantum sui conciverunt apud ignaros rerum naturalium, præcipue occultarum proprietatum; quale quid accideret, si quis apud populos ejus rei ignaros magnete ferrum duceret: (b) quibus artibus Simonem & Apollonium Tyaneum valuisse, à multis proditum est. Non negem, conspecta & quædam his majora, quæ ex causis naturalibus sola humana vi non potuerint elici; sed talia tamen quæ vim vere divinam, id est omnipotentem, non desiderarent, cum ad eas sufficerent spiritus inter Deum hominemque interpositi, qui pro sua celeritate, efficacia,

cia, atque ſolertia, facile poſſent diffita transferre, & quamvis diverſa componere ad effectus tales, qui homines in ſtuporem darent. Sed ſpiritus, per quos id effectum eſt, bonos non fuiſſe, ac proinde nec bonam religionem, jam ex iis, quæ ſupra diximus, apparet; tum inde etiam, (c) quod certis carminibus invitos ſe cogi dicerent, cum tamen inter ſapientiſſimos etiam Paganorum conſtet, in verbis nullam talem vim eſſe poſſe ſitam, ſed ſuadendi tantum, idque pro modo ſignificationis. Eſt & illorum nequitiæ indicium, quod (d) in amorem ſæpe hujus aut illius hunc illumve renitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant, aut vani pollicitatione, aut effectu injurioſi, (e) cum hoc etiam humanæ leges tanquam veneficium interdicant. Neque eſt, quod miretur quiſquam, paſſum eſſe ſummum Deum, ut mira quædam à pravis ſpiritibus ederentur, (f) cum deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant. Tum vero impotentiæ eorum argumentum, quod eorum opera nullum inſigne bonum ſecum adferebant. Nam & ſi qui viſi ſunt in vitam revocati, non permanſerunt in vita, nec viventium functiones exercuerunt. Quod ſi quid aliquando

liquando à divina pollentia procedens in Paganorum conſpectu apparuit, non tamen prædictum eſt id eventurum ad probandam ipſorum religionem; unde nihil impedit, quo minus divina efficacia cauſas ſibi longe alias propoſitas habuerit. Exempli cauſa, ſi verum eſt per Veſpaſianum cæco viſum eſſe redditum, factum id eſt (g) ut is, hac re venerabilior, Imperium Romanum facilius adipiſceretur: lectus quippe Deo judiciorum ipſius in Judæos miniſter: ſimileſque aliorum prodigiorum cauſæ exiſtere potuerũt, quæ cum religione nihil haberent commune.

ANNOTATA.

(a) UT *nulla idonea teſtium fide ſuffulta, planéque conficta rejiciunt.*] Livius initio: *Quæ ante conditam condendámve urbem poëticis magis decora fabulis, quàm incorruptis rerum geſtarum monumentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo eſt. Datur hac venia antiquitati, ut miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat.*

(b) QUIBUS *artibus Simonem & Apollonium Tyaneum valuiſſe a multis proditum eſt.*] Tatianus: Εἰσὶ μὲν οὖν καὶ νόσοι καὶ διαστάσεις ἐν ὑμῖν ὕλης. δαίμονες δὲ αὐτοὶ τούτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὰν συμβαίνωσιν, ἑαυτοῖς προσγράφουσιν. *Sunt enim morbi & diſſidia quædam in materiâ hac noſtra: Ea cùm eveniunt, dæmones eorum cauſas ſibi aſſcribunt.*

(c)

(c) QUOD *certis carminibus invitos cogi se dicerent.*] Oraculum Hecates apud Porphyrium.

Ηλυθον εἰσαΐουσα τεῆς πολυφράδμονος εὐχῆς,
Ην θνητῶν φύσις ἔυρε, θεῶν ὑποθημοσύνῃσι.
Advenio precibus sapientibus indigitata
Quas genus humanum monitu reperere deorum.

Item:

Τίπτε μ' ἀεὶ θείοντος ἀπ' αἰθέρος ὧδε χατίζων
Θειοδάμοις Εκάτην με θεὴν ἐπέδησας ἀνάγκῃ.
Cujus egens Hecaten me summo ex æthere tractā
Carmine vinxisti, superos cui cogere fas est?

Et Apollinis apud eundem:

Κλῦθι μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεὶ μ' ἐπέδησας ἀνάγκῃ.
Invitum me audi, quando me lege ligasti.

Hi sunt secretarum artium ritus, quibus affantur nescio quas potestates, ut Arnobius loquitur κατηναγκασμένους δούλους ταῖς ἐπῳδαῖς πεποιηκότες, quasi eas sibi famulas carminibus fecissent, ut Clemens explicat. Minarum formula est apud Iamblichum in mysteriis Ægyptiorum lib. IV. c. 5. 6. 7. Habet eadem Lucanus libro IX. in verbis minoris Pompeii, & ex Porphyrio Eusebius libro V cap. 10. Præpar. Alias formulas comminationum habes apud Lucanum, ubi de Erichto agit, & Papinium ubi de Tiresia.

(d) IN *amorem sæpè hujus aut illius, hunc illúmve renitentem se pellecturos suscipiebant.*] Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilii. Vide Porphyrii confessionem apud Eusebium lib. V. Præpar. cap. 17. & apud Augustinum libro X. de Civitate Dei capite XI. Vide eundem Porphyrium libro II. de non esu animantium, &

Origenem contra Celsum libro VII.

(e) CUM *hoc etiam humanæ leges tanquam veneficium interdicant.*] L. Ejusdem §. adjectio D. ad legem Corneliam de Sicariis & Veneficis. L. si quis §. qui abortionis D. de pœnis. Paulus sententiarum lib. v. Tit. XXIII.

(f) CUM *deludi talibus præstigiis meriti essent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant.*] Deut. XIII. 3. II. Thess II. 9. 10. Ephes. II. 2. 3.

(g) UT *is hac re venerabilior imperium Romanum facilius adipisceretur.*] Tacitus Historiarum IV. *Multa miracula evenêre, quîs cœlestis favor & quædam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur.* Dixerat antè Historiarum I. *Occulta lege fati & ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque ejus imperium post fortunam credidimus.* Suetonius eadem miracula narraturus sic præfatur cap. 7. *Auctoritas & quasi majestas quædam, ut scilicet inopinato & quasi novo principi deerat: hæc quoque accessit.* Eundem Suetonium vide paulò ante c. 5. Josephus de eodem Vespasiano libro Belli Judaici III. c. 27. Τῷ θεῷ διεγείροντι αὐτὸν εἰς ἡγεμονίαν ἤδη καὶ τὰ σκήπτρα ἐκ δι' ἑτέρων σημείων προδεικνύντι. *Deo jam illum excitante ad principatum, aliisq; etiam signis ei sceptra præsignificante.*

Et ab oraculis.

IX. Eadem ferme omnia aptari possunt, & ad id solvendum, quod de oraculis opponunt, præcipue quod diximus, meritos eos homines, ut sibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuiq; ratio aut vetustissima traditio suggerit. Tum vero

(a)

(*a*) verba oraculorum ferme ambigua, & quæ facile interpretationem ex qualicunq; eventu acciperent. Quod ſi quid definitius prædictum ab illis, non tamen neceſſe eſt ab omniſcia mente profectum, cum aut talia ſint, quæ ex cauſis naturalibus jam exiſtentibus præſentiri poterant, (*b*) ſicut medici quidam venturos morbos prædixerunt, aut probabiliter ex eo, quod plerumque evenit, conjectari, (*c*) quod & à rerum civilium peritis factũ ſæpe legimus. Quod ſi quando etiam apud Paganos aliquorum vatum opera uſus eſt Deus ad ea prædicenda, quæ cauſas certas nullas extra Dei voluntatem habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam religionem Paganicam, ſed magis ad eam evertendam: qualia ſunt (*d*) quæ apud Maronẽ extant Ecloga quarta ex Sibyllinis carminibus deprompta, quibus ille id neſciens Chriſti adventum & beneficia nobis depingit. Sic in iiſdem Sibyllinis erat, (*e*) pro rege agnoſcendum, qui vere rex noſter eſſet, & (*f*) ab Oriente venturum, qui rerum omnium potiretur. (*g*) Apollinis oraculum apud Porphyrium legitur, quo ait, cæteros Deos aërios eſſe Spiritus, colendum autem unum Hebræorum Deum: cui dicto ſi parent Apollinis cultores, jam tales eſſe deſi-

nunt: ſi non parent, ſuum Deum mendacii accuſant. Adde jam quod, ſi Spiritus illi ſuis oraculis conſultum voluiſſent humano generi ante omnia generalem propoſuiſſent vivendi normam, & certam fidem feciſſent remunerationis, quæ maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipſis factum eſt. Contra (*b*) laudati ſæpe eorum carminibus reges quamvis improbi, (*i*) pugilibus decreti honores divini, (*k*) pellecti homines in amores etiam non legitimos, (*l*) ad mala lucra captanda, (*m*) ad cædes faciendas, quæ multis exemplis demonſtrari poſſent.

ANNOTATA.

(*a*) VERBA *oraculorum ferme ambigua.*] Vide Oenomai hac de re loca apud Euſebium lib. IV cap. 20. 21. 22 23. 24. 25. 26. Hinc Phœbus dictus Græcis λοξίας. Flexiloqua & obſcura oracula Apollinis dicit Cicero de divinatione II. *Utrum eorum accidiſſet*, inquit, *verum oraculum fuiſſet.*

(*b*) SICUT *medici quidam futuros morbos prædixerunt.*] Chalcidius ad Timæum: *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines præmonentur, prædicente aliquo propitio dæmone, qui ſit eorum omnium quæ deinceps ſequuntur ſcius, perinde ut ſi medicus juxta diſciplinam medendi dicat vel exitium vel ſanitatem.* Et terræ motus Anaximander & Pherecydes. Plin. lib. II. cap. 79.

(*c*) QUOD *& à rerum civilium peritis factum*

tum ſæpè legimus.] Scriptor vitæ Attici: *Ei rei ſunt indicio, præter eos libros in quibus de eo facit mentionem* (Cicero) *qui in vulgus jam ſunt editi, ſexdecim volumina epiſtolarum, ab conſulatu ejus uſque ad extremum tempus ad Atticum miſſarum: quæ qui legat non multum deſideret hiſtoriam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de ſtudiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perſcripta ſunt, ut nihil in iis non appareat: & facile exiſtimari poſſit, prudentiam quodammodo eſſe divinationem. Non enim Cicero ea ſolum quæ vivo ſe acciderunt futura prædixit, ſed etiam quæ nunc uſu veniunt cecinit ut vates.* Cicero verè de ſeipſo libri ſexti epiſtola ſexta. *Quo in bello nihil adverſi accidit non prædicente me. Quare quum ut augures & aſtrologi ſolent, ego quoque augur publicus ex meis ſuperioribus prædictis conſtitui apud te auctoritatem augurii & divinationis meæ, debebit habere fidem noſtra prædictio. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu ſiniſtro oſcinis, ut in noſtra diſciplina eſt, nec ex tripudiis ſoliſtimis aut ſomniis tibi auguror: ſed habeo alia ſigna quæ obſervem.* Sic Solon prædixit à Munychia maxima mala Athenis fore. Thales in vico tunc deſpecto forum aliquando Mileſiorum futurum. Plutarchus Solone.

(*d*) QUÆ *apud Maronem extant Ecloga quarta.*] Vide Auguſtinum de Civitate Dei, lib. x. cap. 27

(*e*) PRO *rege agnoſcendum qui verè rex noſter eſſet.*] Cicero meminit 11. de divinatione.

(*f*) AB *Oriente venturum qui rerum omnium potiretur.*] Sueronius de Veſpaſiano, cap. 4. Tacitus Hiſtoriarum IV.

(g) APOLLINIS *Oraculum apud Porphyrium legitur.*] Vide Augustinum de Civitate Dei libro xx. cap. 23. & Eusebium Præparationis IV. cap. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis: τὴν δὲ εὕρεσιν ὁ θεὸς Αἰγυπτίοις ἐμαρτύρησε Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις, Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. *Veræ viæ repertores deus* (Apollo scil.) *esse testatur Ægyptios, Phœnicas, Chaldæos, Lydos & Hebræos.* Paræneticus ad Græcos inter Justini opera hoc citat oraculum:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι.
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.
Soli Chaldæi sapiunt, & Hebræa virûm gens,
Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.

Et illud:

Ὁ πρῶτον πλάσας μερόπων, Ἀδάμ τε καλέσσας.
Qui primum finxit mortalem, Adámque vocavit.

De ipso Iesu Hecates oracula sunt duo, quæ ex Porphyrio transcripsit Eusebius in Evangelicâ Demonstratione:

Ὅττι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκει σοφίῃ τετιημένος· ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.
Morte carere animas exutas corpore, novit
Quemcunque exornat sapientia: sed pietate
Est anima illiusquæ longè excelluit omnes.
Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προβέβληται·
Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πόλον ἵζει.
Illius invalidos corpus tulit usque dolores:
Ast anima ascendit cœlestia templa piorum.

Eorundem meminit ex eodem Porphyrio Augustinus lib. XIX. c. 23. de Civitate Dei, ubi & aliud

liud affert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum esse patrem, quem valde sancti honorant Hebræi.

(*h*) LAUDATI *sæpè eorum carminibus reges, quamvis improbi.*] Vide ea quæ adfert Oenomaus apud Eusebium Præparationis Evangelicæ lib. v. 23. & cap. 35.

(*i*) PUGILIBUS *decreti honores divini.*] Ibidem cap. 32. de Cleomede. Habet hoc & Origenes contra Celsum III.

(*k*) PELLECTI *homines in amores etiam non legitimos.*] Ostendimus jam suprà.

(*l*) AD *mala lucra captanda.*] Vide Eusebium Præparationis v. cap. 22.

(*m*) AD *cædes faciendas.*] Oenomaus oracula hujus generis recitat, quæ reperies dicto jam Eusebii libro c. 19. & 27.

Rejicitur Paganica religio ex eo, quod sponte defecerit, simul ac humana auxilia defuerunt.

X. Tum vero ingens nobis, præter ea quæ supra sunt allata, argumentum suppeditat contra se Pagana religio, eo quod ubicumque humana vi destituta est, plane concidit, tanquam sublato quo uno stabat. Nam si oculos circumferas per quotquot sunt Imperia Christianorum, aut Mahumetistarum, videbis paganismi nullam nisi in libris memoriam. Imò docent historiæ etiam illis temporibus, cùm imperatores aut vim & supplicia, ut priores, aut eruditionem & solertiam, ut Julianus, adhiberent ad sustentandam religionem paganicam, in dies ei aliquid decessisse, non op-

posita vi ulla, non generis fulgore, (fabri enim filius à vulgo Iesus habebatur) non literarum flore, cujus expers fuit oratio Christi legem docentium, non donis, (pauperes quippe illi erant) non ulla assentatione, cum contrà omnia commoda spernenda, nihil non adversi ejus legis causa subeundum dicerent. Vide quanta fuerit paganismi imbecillitas, cum talibus auxiliis destructus sit. Neq; tãtum credulitas paganorum evanuit ad illam doctrinam, sed & ipsi spiritus ad Christi nomen (*a*) excesserunt è corporibus, compresserunt vocem, & interrogati de silentii causa (*b*) dicere sunt coacti, nihil se posse, ubi Christus invocaretur.

ANNOTATA.

(*a*) EXCESSERUNT *è corporibus, compresserunt vocem.*] Actor. v. 16. VIII. 7. XVI. 18.

(*b*) DICERE *sunt coacti nihil se posse ubi Christus invocaretur.*] Tertullianus Apologetico. Vide & Lucianum Pseudomanti. Apollo in Daphne. Νεκρῶν τὸ χωρίον ἡ Δάφνη μεστόν· καὶ τοῦτο κωλύει τὸ χρηστήριον. *Locus hic Daphne, plenus mortuis: id oracula impedit.* Mortui illi erant, Babylas & alii Christiani martyres. Vide Chrysostomum contra Gentiles.

Responsio ad id quod religionis ortus & interitus astrorum efficaciæ asscribitur.

XI. Fuere philosophi, qui ut ortum ita interitum religionis cujusq; astris ascriberent. Sed ipsa, quam isti scire se profitentur

tur, ſideralis ſcientia tam diverſis ſub normis traditur, (*a*) ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipſum certi eſſe nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex naturali neceſſitate cauſarum ſequuntur, ſed de his (*b*) qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita ſuapte vi libera eſt, ut nihil ei neceſſitatis extrinſecus imprimi poſſit. Quod ſi ex impreſſione tali neceſſario ſequeretur actus voluntatis, jam vis in anima deliberandi atq; eligendi, (*c*) quam ſentimus ipſi, fruſtra eſſet data, (*d*) omniumq; legum, præmiorumq; ac pœnarum æquitas ſublata, cum neq; culpa neq; meritū eſſe poſſit in eo, quod plane fit inevitabile. Tum vero cum actiones voluntatis malæ quædam ſint, ſi certa neceſſitate ex cœlo procedunt, eo quod cœlo cœleſtibuſque corporibus vim talem Deus attribuerit, jam ſequetur Deum qui perfectiſſime bonus eſt, (*e*) malitiæ moralis veram eſſe cauſam, & cum lege poſita profiteatur ſe deteſtari malitiam, cujus vim effectricem atque inevitabilem inſeruerit ipſis rebus, velle eum duo quæ inter ſe ſunt contraria, ut idem fiat & non fiat: & peccari in eo, quod quis agat divino impulſu. Probabilius ab aliis dicitur, aſtrorum influxibus aërem primum, deinde & corpora noſtra

noſtra contingi, & qualitates quaſdam imbibere, quæ plerumque in animo excitent reſpondentes ſibi appetitiones: ab his autem voluntatem illici, & iis obſequi ſæpe. Verum hoc ita conceſſum nihil facit ad eam, quam tractare cœpimus quæſtionem. Nam Chriſti religio cum homines vel maxime abducat ab iis, quæ corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit, ac proinde nec è vi ſiderum, quæ, ut diximus, in animum non agunt, niſi per eos affectus. Prudentiſſimi Aſtrologorum (*f*) eximunt à ſiderum legibus viros vere ſapientes ac bonos: at tales revera fuere, qui primi Chriſtianam religionem ſuſceperunt, quod vita ipſorum probat. Quod ſi eruditioni quoque & literis aliquam vim damus adverſus corporis contagium, fuerunt ſemper inter Chriſtianos etiam, qui hac laude florerent. Tum vero ſiderum effectus, ut doctiſſimi fatentur, certas mundi plagas reſpiciunt, & temporarii ſunt. Hæc autem religio jam per mille ſexcentos annos durat, nec in una, ſed in diſſitiſſimis mundi partibus, & quæ longe ſub alio ſunt ſiderum poſitu.

ANNOTATA.

(*a*) UT *nihil in eo certi reperiatur præter hoc ip-*

ipſum certi eſſe nihil.] Vide egregiam hac de re Bardeſanis Syri diſſertationem, quam reperies in Philocalia de Origene collecta, & apud Euſebium Præparationis libro VI. cap. 10.

(*b*) QUI *ab humana procedunt voluntate, quæ ita ſuapte vi libera eſt ut nihil ei neceſſitatis extrinſecus imprimi poſſit.*] Vide Alexandri Aphrodiſæi hac de re librum.

(*c*) QVAM *ſentimus ipſi.*] Euſebium vide Præparat. Evangel. libro VI. cap. 6.

(*d*) OMNIUMQUE *legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas ſublata.*] Juſtinus Apologetico II. Εἰ μὴ προαιρέσει ἐλεύθερα πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν ἐστι καὶ ὁπωσδήποτε πραττόμενον. *Niſi enim electione libera facultatem habet humanum genus ut turpia fugiat, honeſta ſumat, in neutram partem ipſi aſſcribenda actionis cauſa.* Vide & quæ ibidem ſequuntur. Tatianus: Ἐλεύθερα τῆς προαιρέσεως ὄντως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζεται, δι' αὐτὸν γεγονὼς μοχθηρός· ὁ δὲ δίκαιος ἐπαινεῖται κατὰ τὸ αὐτεξούσιον, τῷ θεοῦ μὴ βλάπτειν τὸ βούλημα. *In hoc data voluntati libertas, ut qui malus eſt puniatur juſtè, quippe ſua culpa factus improbus, qui verò juſtus eſt laudetur, ut qui eadem libertate caverit divina violare præcepta.* Adde Chalcidii hac de re diſputationem in Timæo.

(*e*) MALITIÆ *moralis veram eſſe cauſam.*] Contra quam dixit Plato de Republica II. Αἰτία ἑλομένου· θεὸς δ' ἀναίτιος. *Cauſa penes optantem: Deus extra culpam.* Vt vertit in

Timæo

Timæo Chalcidius, quod cum Moſe congruere ait Juſtinus dicto loco.

(f) EXIMUNT *à ſiderum legibus viros verè ſapientes ac bonos.*] Zoroaſter: Μὴ σύγε αὔξανε τὴν εἱμαρμένην. *Fatum augere noli.* Ptolemæus: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποτροπιάζειν ἐνεργείας τῶν ἀστέρων. *Poteſt vir ſapiens multas aſtrorum efficientias avertere.*

Oſtenditur præcipua Chriſtianæ religionis probari à ſapientibus paganorum: & ſi quid in ea eſt difficile creditu, paria apud paganos reperiri.

XII. Eo vero minus pagani habent, quo Chriſtianam religionem oppugnent, quod ejus partes ſingulæ tantæ ſunt honeſtatis, ut ſuapte luce animos quaſi convincant, ita ut inter paganos quoq; non defuerint, qui dixerint ſingula, quæ noſtra religio habet univerſa: utpote (a) religionem non in ritibus, ſed in animo eſſe poſitam, (b) adulterum eſſe etiam qui adulterium committere voluit (c) non reponendam injuriam, (d) uni marito unam uxorem jungendam, (e) fœdus matrimonii debere eſſe perpetuum, (f) hominis officium eſſe homini cuivis benefacere, (g) præſertim egenti: (h) juramento quantum fieri poteſt abſtinendum: (i) contentos nos in victu & veſtitu eſſe debere ad naturam neceſſariis. Quod ſi quid eſt in Chriſtiana religione creditu difficile, apud ſapientiſſimos Paganorum paria inveniuntur, quod de animorum immortalitate,

&

& reditu corporum in vitam, ſupra oſtendimus. Sic Plato à Chaldæis edoctus (k) divinam naturam diſtinguit in patrem; mentem paternam, quam & Dei germen vocat, Mundi opificem; & Animam qua cuncta contineantur. Cum humana natura divinam jungi poſſe, (l) Julianus tantus Chriſtianorum hoſtis credidit, & exemplum dedit in Æſculapio, quem volebat ad tradendam hominibus medendi artem de cœlo veniſſe. Crux Chriſti multos offendit: at quæ de diis non narrant Paganorum auctores? alios famulos regum fuiſſe; fulminatos alios, diſſectos, vulneratos. Et vero lætius eſſe honeſtum, quoties magno ſibi conſtat, ſapientiſſimi ipſorum dixere. (m) Plato de Republica II. quaſi præſcius, ait, ut vere juſtus exhibeatur, opus eſſe, ut virtus ejus omnibus ornamentis ſpolietur, ita ut ille habeatur ab aliis pro ſceleſto, illudatur, ſuſpendatur denique. Et certe ſummæ patientiæ exemplum ut exſtaret, aliter obtineri non poterat.

ANNOTATA.

(a) RELIGIONEM *non in ritibus, ſed in animo eſſe poſitam.*] Menander:

Θεῷ δὲ θύε διὰ τέλους δίκαιος ὤν.
Μὴ λαμπρὸς ὢν ταῖς χλαμύσιν, ὡς τὸ καρδία.

Deo

Deo sacrifica semper ingenio probo.
Neu tu albam vestem magis quam mores induas.
Cicero de Natura deorum 11. *Cultus autem deorum est optimus, idémque castissimus atque sanctissimus plenissimúsque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur.* Idem de legibus 11. *Castè jubet lex adire ad deos: animo videlicet, in quo sunt omnia.*
Persius Satyra 11.
Quin damus id superis, de magna quod dare lance
Non possit magni Messallæ lippa propago,
Compositum jus, fásque animi, sanctosque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto?
Hoc cedo, ut admoveam templis, & farre litabo.
Quì versus respicere videntur Pythiæ oraculum, quod est apud Porphyrium de non esu animantium secundo, ubi aliquid à viro pio oblatum Hecatombis alterius præfertur. Eodem libro hæc habet paris argumenti Porphyrius. Νῦν δὲ ἐσθῆτα μὴ λαμπρὰν περὶ σῶμα μὴ καθαρὰν ἀμφιασαμένοις, οὐκ ἀρκεῖν νομίζουσιν πρὸς τὸ τῶν θυσιῶν ἁγνόν. ὅταν δὲ τὸ σῶμα μετὰ τῆς ἐσθῆτος τινὸς λαμπρυνάμενοι, μὴ καθαρὰν κακῶν τὴν ψυχὴν ἔχοντες, ἴωσιν πρὸς τὰς θυσίας, οὐδὲν διαφέρειν νομίζουσιν, ὥσπερ οὐ τῷ θειοτάτῳ τῶν ἐν ἡμῖν χαίροντα μάλιστα τὸν θεὸν, διακειμένῳ καθαρῶς, ἅτε συγγενεῖ πεφυκότι. ἐν γοῦν Επιδαύρῳ προεγέγραπτο,

Αγνὸν δὴ ναοῖο θυώδεος ἔνδον ἴοντα
Εμφάμεν.

ἁγνεία δ' ἐστὶ φρονεῖν ὅσια. *Nunc verò eum, qui non candida puráque amictus sit veste, idoneum negant qui purè sacrificet. Ubi verò & corpore & vestitu nitentes quidam, animam interim à*

malis

malis purum non habent, & sic ad sacra accedunt, id nihil referre existimant, quasi non Deus maximè delectetur, eo quod in nobis divinissimum est bene se habente, ut quicum ipsi sit cognatio. At vero in Epidauri Templo præscriptum erat,

Castus odorati venias ad limina templi
Fas jubet.

Castimonia autem in eo sita est, ut sancta cogites. Et aliquanto post. Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὥς τις ἀνὴρ σοφὸς ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θυμιῶντες, μήτε ἐπονομάζοντες. οὐδὲν γάρ ὅσιν ἔνυλον ὃ μὴ τῷ ἀΰλῳ εὐθὺς ἐστιν ἀκάθαρτον. διὸ οὐδὲ λόγος τούτῳ ὁ κατὰ φωνὴν οἰκεῖος. οὐδ' ὁ ἔνδον, ὅταν πάθει ψυχῆς ᾖ μεμολυσμένος. *Deo ei qui super omnia est, ut vir quidam sapiens dixit, nihil eorum quæ materiam habent aut adoleri aut indigitari debet, Nihil enim est materiæ particeps, quod non impurum sit materia carenti. quare nec sermo illi convenit qui voce exprimitur: ac ne ille quidem internus, si ex animi perturbationibus vitium contraxerit.* Iterum ibidem: ΟΥ γὰρ δὴ ἐν μὲν ἱεροῖς ὑπ' ἀνθρώπων θεοῖς ἀφωρισμένοις, καὶ τὰ ἐν ποσὶ καθαρὰ δεῖ εἶναι καὶ ἀκηλίδωτα πέδιλα, ἐν δὲ τῷ ναῷ τοῦ πατρὸς, τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν ἔσχατον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν χιτῶνα τὴν δερματινὸν οὐχ ἁγνὸν προσήκει διατηρεῖν, καὶ μεθ' ἁγνοῦ διατρίβειν ἐν τῷ ναῷ τοῦ πατρὸς. *Neque enim convenit, ut in iis templis quæ homines diis dicarunt etiam pedum vincula pura requirantur, & sine macula calcei, in templo verò summi Patris, Mundo hoc scilicet, non oporteat puram servare illam externam nostri corporis ultimam è pellibus vestem, eáque quam castissima versari in illo Patris templo.* Ne hoc quidem ex eodem libro omittam:

Πει-

Πειθεὶς δὲ ὅτι τούτων χρείαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοὶ, εἰς δὲ τὸ ἦθος ἀποβλέπουσι τῶν προσιόντων, μεγίστην θυσίαν λαμβάνοντες τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν πραγμάτων διάληψιν, πῶς οὐ σώφρων καὶ ὅσιος καὶ δίκαιος ἔσται; *Qui verò persuasus est victimis illis non egere deos, sed ad animum spectare offerentis, optimúmque eis censeri sacrificium, rectam tum de diis, tum de rebus sententiam, quomodo non is temperans, pius justúsque evadat?* Ubi tria ista nota quæ apud Paulum Tit. 11, 12. σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς, *temperanter, justè & piè.* Charondas in legum anteloquio: Ἔχειν τὴν ψυχὴν καθαρὰν πάσης κακίας, ὡς τῶν θεῶν οὐ χαιρόντων τῶν πονηρῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ τοῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίαις τε καὶ καλαῖς ἐπιτηδεύσεσι: *Omnis malitiæ pura mens esto: neque enim gaudent dii pravorum hominum sacrificiis & impendiis; sed justis & honestis bonorum actionibus.* Seneca Lactantio prolatus l. VI. Institutionum, c. 25. *Vultisne Deum cogitare magnum & placidum & majestate leni verendum, amicum & semper in proximo? Non immolationibus & sanguine multo colendum, sed mente pura, honestóque proposito. Non templa illi congestis in altitudinem saxis exstruenda sunt: in suo cuique consecrandus est pectore.* Sensum eundem habes apud Dionem Prusæensem oratione tertia. Thucydides lib. 1. Ἑορτὴ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ τὰ δέοντα πράττειν. *Festus dies nihil est aliud quam officium facere.* Diogenes: Ἀνὴρ ἀγαθὸς οὐ πᾶσαν ἡμέραν ἑορτὴν ἡγεῖται; *Vir bonus, nonne omnem diem festum habet?*

(*b*) ADULTERUM *esse etiam eum qui adulterium committere voluit.*] Ovidius:

Qua

Quæ quia non licuit, non facit, illa facit:
Vt jam servaris bene corpus, adultera mens est,
Omnibus exclusis intus adulter erit.
Seneca pater: *Incesta est etiam sine stupro quæ cupit stuprum.* Alibi: *Non immerito in numerum peccantium refertur, quæ pudicitiam timori præstitit, & non sibi.*

(c) NON *reponendam injuriam.*] Plato Critone, Maximus Tyrius dissertatione secunda. Menander:
Οὗτος κράτιστος ἐστ' ἀνὴρ, ὦ Γοργία,
Ὅστις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ' ἐπίσταται βροτῶν.
O Gorgia, ille vir virorum est optimus,
Qui melius aliis callet ferre injurias.
Ariston Spartianus: *Dicenti cuipiam regium esse amicis bene, inimicis malè facere: imo inquit amicis bene facere: inimicos, amicos reddere.* Et apud Plutarchũ Dion, ille Siciliæ liberator philosophici studii veram demonstrationem in eo ait positam, non ut quis in amicos benignus sit, sed si quis injuria affectus sit exorabilis & clemens in eos qui peccarunt.

(d) UNI *marito unam uxorem jungendam.*] Vide quæ supra ex Sallustio & aliis ad hanc rem attulimus. Euripides Andromache:
——— οὐδὲν γὰρ καλὸν
Δυοῖν γυναικοῖν ἄνδρ' ἓν' ἡνίας ἔχειν,
Ἀλλ' εἰς μίαν βλέποντες εὐναίαν κύπριν
Στέργουσιν, ὅστις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλῃ.
——— *Non eterim decet.*
Unum imperare feminis binis virum:
Contentus uno conjugis vivat toro,
Quicunque cupiet rite curatam domum.
in ejusdem tragœdiæ choro plura sunt in hunc sensum.

(e) FOEDUS *matrimonii debere esse perpetuum.*]Quale fuit apud Romanos ad annum urbis vicesimum & quingentesimum, Valerio maximo teste lib. II. cap. I. Anaxandrides in hunc sensum:

Ο γὰρ δίαυλός ἐστιν αἰσχύνην ἔχων.

Reciprocum iter hoc nunquam vacat infamia.

(f) HOMINIS *officium esse homini cuivis benefacere.*] Terentius Heautontimorumeno:

Homo sum: humani nihil à me alienum arbitror.

Inter nos cognationem quandam natura constituit, ait Florentinus Jurisconsultus L. ut vim D. de justitia. Eodem spectat proverbium. *Homo homini Deus.* Cicero de officiis primo, hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societatem esse ait.

(g) PRÆSERTIM *egenti.*]Horatius lib. II. Sat. II.

Cur eget indignus quisquam te divite?

In Mimo:

Bona comparat præsidia misericordia.

(h) JURAMENTO *quantum fieri potest abstinendum.*] Pythagoras: μὴ ὀμνύναι θεούς· ἀσκεῖν γὰρ αὐτὸν δεῖν ἀξιόπιστον παρέχειν. *non jurandum per deos: quémque enim id curare debere ut nec jurato sibi credatur.* Quod ipsum latè ad aureum carmen explicat Hierocles. M. Antoninus lib. III. in viri boni descriptione, μήτε ὅρκου δεόμενος. *Cui juramento uti non sit opus.* Sophocles Oedipode Coloneo:

Οὔ τοι σ' ὑφ' ὅρκου γ' ὡς κακὸν πιστώσομαι.

Nolo te adigere jurejurando, ut malum.

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere

perdere maluit, quàm jurejurando rem veram affirmare. Narrat Basilius de legendis Græcorum libris.

(i) CONTENTOS *nos in victu & vestitu esse debere ad naturam necessariis.*] Euripides:

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνον,
Δήμητρος ἀκτῆς, πώματός θ' ὑδρηχόου.
Ἀπὸ πάρεστι καὶ πέρυχ' ἡμᾶς τρέφειν;
Homini quid est necesse, præterquam duo,
Cereale germen atque limpharum latex.
Quæ sunt parata semper & vitæ satis?

Lucanus:

Satis est populis fluviúsque Cerésque.

Aristides: Ἐσθῆτος γὰρ οἶμαι καὶ σκέπης καὶ τροφῆς δεόμεθα. *Opus nimirum habemus veste, tecto & alimentis.*

(k) DIVINAM *naturam distinguit.*] Plato epistola ad Dionysium. Vide & Proclum in Timæum. Primum principium Plato vocat patrem: Secundum principium, omnium causam & præsidem, in epistola ad Hermiam, Erastum & Coriscum. Id ipsum Mentem vocat Plotinus libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων. Numenius Δημιουργὸν opificem, item filiũ, Amelius λόγον, ut videre est apud Eusebium libro XI. cap. 17. 18. 19. Vide & Cyrillum libro contra Julianum III. IV. & VIII. Chalcidius ad Timæum primum nominat summum Deum, secundum Mentem vel Providentiam, tertium Animam mundi vel mentem secundam. Alibi tria hæc sic discriminat, Ordinans, jubens, insinuans. De secundo sic idem: *Ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quæ causa est hominibus bene beatéque vivendi, si non concessum sibi munus summo à Deo*

negligant. Pythagorici ternarium numerum perfectum ſummo Deo aſſignant, ait Servius ad Eclogam ſeptimam. Unde non abit quod habet de iiſdem Pythagoricis Ariſtoteles primo de cœlo in ipſo initio.

(*l*) JULIANUS *tantus Chriſtianorum hoſtis credidit.*] Lib. VI. Ὁ γὰρ Ζεὺς ὁν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησεν· οἷς δὲ τὸ φαινόμενον διὰ τὸ ἡλίου γονίμου ζωῆς ἐνέφηνεν. οὗτος ὁπὸ γῆς ἐξ ὑφηγουμένου πορευόμενος πάροδον, ἐπιφανὴς μὲν ὡς ἐν τῷ τὸ Ἐπιδαύριον ἐφάνη, &c. *Jupiter inter ea quæ intellectu percipiuntur de ſe Æſculapium genuit. Eundem terris cerni dedit, per ſolis vitam genitabilem. Hic verò ex cœlo in terram progreſſu facto unica ſpecie apud Epidaurum apparuit.* Porphyrius, verba ejus referente Cyrillo libro quem diximus VIII. Γένος εἶναι τι θεῶν ὅπως δὴ καὶ τρέπεσθαι καὶ καιρὸς οἷς ἀνθρώπους. *Genus quoddã deorum eſſe quod ſuo tempore in homines mutetur.* Quæ hac de re fuerit Ægyptiorum ſententia, vide Plutarchum VIII. Symp. quæſtione I. Adde his locum Actorum XIV. 10.

(*m*) PLATO *de Republica* II. *quaſi præſcius ait.*] Græca ſic habent: Μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμώ· τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασχινδυλευθήσεται. Unde Cicero illud ſumpſit, & in tertium de Republica librum retulit: *Bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique afferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur.* Lactantius libro VI. Inſtitutionum cap. 17. hunc nobis locum Senecæ ſervavit: *Hic eſt ille homo honeſtus, qui ſive toto corpore tormenta patienda ſunt, ſive flamma ore recipienda eſt, ſive extendenda*

denda per patibulum manus, non quærit quid patiatur. ſed quàm bene. Talem nobis & Euripides ob oculos ponit iſtis verſibus:

Πίμπρα, κάπαιδε σάρκας, ἐμπλήσθητί μου
Πίνων κελαινὸν αἷμα· πρόσθε γὰρ κάτω
Γῆς ἔσται ἄστρα, γῆ τ' ἄνωθ' οἷς αἰθέρα,
Πεὶν ἐξ ἐμοῦ σοι θῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.
Ure hæc cremáque membra, & impletor mei
Potans rubentem ſanguinem: in terram prius
Deſcendet æther, terra ſe in cœlum feret,
Quam noſter unquam ſermo aduletur tibi.

Tali verè convenit illud Æſchyli, Platoni memoratum dicto loco.

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει,
Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα.
Namque allaborat eſſe, non credi, optimus,
Sulcos profundos corde demerſos gerens,
Unde illa ſeſe pulchra conſilia exſerunt.

HUGO GROTIUS
DE *VERITATE* RELIGIONIS *CHRISTIANÆ.*

LIBER V.

Refutatio Judaiſmi incipiens ab allocutione ad Judæos.

QUALE eſt, quod ex obſcuro ſpecu penitentibus paulatim ſe oſtendit inter lucem tenebraſque medium, talem ſe nobis ex denſa Paganiſmi caligine gradum moventibus Judaiſmus offert, pars & primordium veri. Quare Judæos compello, ne nos averſi audiant. Cognitum nobis, (*a*) eſſe ipſos progeniem ſanctorum virorum, quos Deus & per Prophetas, & per Angelos ſuos, inviſere ſolebat; ex eadem gente natum Meſſiam, & primos Chriſtianiſmi doctores: ipſorum eſſe arborem, cui nos ſumus inoculati: cuſtodes eſſe ipſos oraculorum Dei, quæ nos non minus ipſis veneramur, ac cum Paulo ſuſpiria pro ipſis ad Deum emittimus, orantes ut quam primum veniat illa dies, cum ablato (*b*) velamento, quod vultui eorum impendet, clare nobiſcum viſuri ſunt (*c*) complementum legis; cumque, ut habent veterum vaticinia,

vaticinia, noſtrum, qui alienigenæ ſumus, quilibet (*d*) Hebræi viri penulam apprehendet, rogans ut concordi pietate colamus unicum illum Deum, Deum Abrahami, Iſaaci, & Jacobi.

ANNOTATA.

(*a*) ESSE *ipſos progeniem ſanctorum virorum.*] Sumpta hæc & quæ ſequuntur ex Rom. IX. X. XI. Adde Math. XV. 24.

(*b*) VELAMENTO.] II. Cor. III. 14. 15. 16.

(*c*) COMPLEMENTUM *legis.*] Rom. III. 21. VIII. 14. X. 4. XIII. 8. Gal. III. 24.

(*d*) HEBRÆI *viri penulam.*] Zachariæ VIII. 20. & ſequentibus. Eſaiæ II. 2. XIX. 18. & 24. Micheæ IV. 2. Oſeæ III. 4. Rom. XI. 25.

Oſtenditur Judæos debere miracula Ieſu habere pro ſufficienter probatis.

II. Primum ergo rogantur, ne iniquum exiſtiment in cauſa aliena, quod in ſua æquum judicent. Si quis Paganus ab ipſis quærat, cur credant miracula à Moſe facta, nihil dicant aliud, quam inter ſuos adeo perpetuam conſtantemque ejus rei fuiſſe famam, ut non potuerit, niſi ex teſtimonio eorum, qui vidiſſent proficiſci. Sic (*a*) ab Eliſæo auctum apud viduam oleum, (*b*) purgatum ſubito à mala ſcabie Syrum, (*c*) hoſpitæ filium ad vitam revocatum, & ſimilia alia, credunt Judæi, non aliam ſane ob cauſam quam quod teſtes bonæ fidei id proditum ad

posteros transmiserunt. (d) De Eliæ vero in cœlum raptu unius Elisæi, tanquam viri omni exceptione majoris, testimonio fidem habent. At nos de Christi ascensu in cœlum (e) duodecim proferimus testes vitæ inculpatæ: (f) de Christo post mortem in terris viso multo plures: quæ si vera sunt, verum sit necesse est & Christi dogma: planeque nihil à Judæis pro se adferri potest, quod non & nobis pari, aut potiori jure possit aptari. Sed ut testimonia omittamus, res prodigiosas à Christo factas, (g) ipsorum Thalmudistarum & Judæorum confessio est: quod ipsum sufficere debet. Neque enim potest Deus dogmati per hominem promulgato auctoritatem efficacius conciliare, quàm miraculis editis.

ANNOTATA.

(a) AB *Elisæo auctum apud viduam oleum.*] 11. Reg. c. IV.

(b) PURGATUM *subitò à mala scabie Syrum.*] Ibidem cap. V.

(c) HOSPITÆ *filium ad vitam revocatum.*] dicto c. IV.

(d) DE *Eliæ verò in cœlum raptu.*] dicto libro c. II.

(e) DUODECIM *proferimus testes.*] Marci XXI. 19. Luc. XXIV. 52. Actor. 1.

(f) DE *Christo post mortem in terris viso multo plures.*] Matth. XXVIII. Marc. XVI. Luc. XXIV. Joh.

Joh. xx. xxi. 1. Cor. xv.

(g) IPSORUM *Thalmudiſtarum & Judæorum confeſſio eſt.*] Vide quæ allata ad librum 11.

Solvitur quod objiciunt facta hæc miracula ope dæmonum.

III. At ope Dæmonum facta ab eo prodigia, dixerunt aliqui: verum hæc calumnia ſupra jam refutata eſt, eo quod ubi Chriſti dogma innotuit, omnis poteſtas Dæmonum confracta eſt. Quod addunt aliqui, didiciſſe Ieſum in Ægypto magicas artes, ſpeciem veri multo minorem habet, quam ſimilis Paganorum adverſus Moſem acculatio, (a) quam apud Plinium, (b) & Apuleium videmus. Nam fuiſſe Ieſum unquam in Ægypto, non conſtat: niſi ex diſcipulorum libris, qui addunt, infantem adhuc inde rediiſſe. At Moſem magnam ætatis adultæ partem in Ægypto exegiſſe, (c) & ipſius, (d) & aliorũ narratione certum eſt. Sed & Moſem, & Ieſum valide purgat hoc crimine lex utriuſq;, (e) tales artes diſerte vetans ut Deo inviſas. Tum vero ſi Chriſti, & ejus diſcipulorum tempore, uſquam aut in Ægypto, aut alibi, exſtitiſſet ars ulla magica, qua poſſent ea fieri, quæ de Chriſto prædicantur, muti omnes ſubito ſanari, claudis greſſio, cæcis viſus dari, Imperatores (f) Tiberius, (g) Nero, atque alii, qui ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubie eam depre-

deprehendiſſent. Et ſi verum eſt,(*b*) quod tradunt Judæi, ſenatores magni ſynedrii gnaros fuiſſe magicarum artium, ut reos poſſent convincere. ſane cum iidem Ieſu inimiciſſimi fuerint,& honori ejus maxime per miracula creſcenti invidentes, aut opera ſimilia ex eadem arte edidiſſent ipſi, aut certis argumentis apertum feciſſent ipſius opera non aliunde proficiſci.

ANNOTATA.

(*a*) QVAM *apud Plinium.*] libro XXX. c. 1.

(*b*) ET *Apuleium*]Apologetico II.

(*c*) ET *ipſius.*] Exodi II. IV. & ſequentibus.

(*d*) ET *aliorum narratione certum eſt.*]Manethonis,Chæremonis, Lyſimachi apud Joſephum contra Appionem primo, Juſtini, Taciti.

(*e*) TALES *artes diſertè vetans.*] Exodi XXII. 18. Levit. XX. 6. 27. Num. XXIII. 23. Deut. XVIII. 10. 1.Sam. XXVIII. 9. II. Reg. XVII. 17. XXI. 6. Actor. XIII. 8. 9. 10. XVI. 18. XIX, 19.

(*f*) TIBERIUS.] Tacitus Annalium VI. Suetonius ejus vita c. LXIII. & LXIX.

(*g*) NERO.] De quo Plinius lib. XXX. cap. II. in Magiæ hiſtoria. *Non citharæ tragicique cantus libido illi major fuit.* Poſtea : *Nemo unquam ulli arti impenſius favit. Ad hæc non opes, illi defuere, non vires, non diſcendi ingenium.* Mox narrat magicis cœnis initiatum à Tiridate rege.

(*b*) QVOD *tradunt Judæi.*] Thalmud titulo de Synedrio: & titulo de Sabbato.

IV.

IV. Quod verò Judæorũ nonnulli prodigia Jesu asscribunt nomini cuidam arcano, quod à Solomone in Templo positum duo leones per mille & amplius annos custodierint, quodque ab Iesu sublectum sit, non mendaciter modo, sed & impudenter confictum est: cum de illis leonibus, re maxime insigni, atq; admiranda, nec libri Regum, nec Paralipomena, nec Josephus quicquam prodant; sed nec Romani, qui cum Pompeio Templum intrarunt ante Iesu tempora, tale aliquid compererint. *Aut vi quicum.*

V. Verum posito à Christo edita esse prodigia, quod Judæi fatentur, diximus, ex ipsa lege Mosis sequi, fidem ei adhibendam. Dixit enim Deut. XVIII. futurum, ut post Mosem, alii quoque Prophetæ à Deo excitarentur, iisque obediendum à populo; nisi id fieret, graves pœnas denuntians. (*a*) Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia. Neque enim illustriora alia animo concipi possunt. At Deut. XIII. dicitur, si quis Prophetam se ferens prodigia ediderit, ei non credendum, si populum ad novum Deorum cultum pelliciat. Nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum à Deo permitti, ut experiatur, an satis constans sit populus in veri Dei cultu. Ex quibus locis collatis inter se *Ostenditur divina fuisse Iesu miracula, quia docuit cultum unius Dei, qui Mundi est opifex.*

(*b*)

(*b*) Hebræi interpretes rectè colligunt, omni ei, (*c*) qui miracula faciat, credendum, extrà quàm si à veri Dei cultu abducat, quia in eo solo casu prædictum sit, ne miraculis, quamvis speciosis, fides habeatur. Iesus autem non modo falsos Deos coli non docuit, (*d*) sed contrà hoc tanquã crimen gravissimum, diserte vetuit, docuitque nos, & Mosis, & qui eum secuti sunt, Prophetarum scripta venerari: quare nihil est, quod miraculis ejus objici possit.

AONOTATA.

(*a*) CERTISSIMÆ *autem prophetarum notæ sunt prodigia.*] Et futurorum prædictiones, quæ & ipsæ prodigiis rectè accensentur. Deut. XVIII. 22.

(*b*) HEBRÆI *interpretes.*] Vide Mosem Maimonidem, & alios productos in Conciliatore Manassis quæstione IV. ad Deuteron.

(*c*) QUI *miracula faciat.*] Cujusque prædicta impleantur. Hoc argumento validè pugnat Chrysostomus V. adversus Judæos, & sermone Christum esse Deum in Tomo VI, Saviliano.

(*d*) SED *contra hoc tanquam crimen gravissimum diserte vetuit.*] Marci XII. 29. 32. Joh. XVII. 3. Act. XV. 20. 1. Cor. V. 10. II. 18. VI. 9. X. 7. XII. 2. II. Cor. VI. 16. I. Thess. I. 9. I. Joh. V. 21.

Solutio objectionis sumtæ ex discrepantia inter legem Mosis & legem Iesu: ubi ostenditur lege Mosis perfectiorem aliam dari potuisse.

VI. Nam quod quidam objiciunt, legem Iesu aliqua in parte à Mosis lege discre-

diſcrepare, id non ſufficit. Nam ipſi Hebræorum Doctores normam hanc ponunt: (a) ad imperium Prophetæ, id eſt miracula facientis, qualecunque præceptum intrepide poſſe violari, excepto illo de unius Dei cultu. Et ſane poteſtas leges condendi, quæ penes Deum fuit, cum per Moſem daret præcepta, poſtea ab eo non abiit: nec quiſquam, qui ſuo jure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantes dare. Quod Deum eſſe mutabilem objiciunt, id nihil eſt: non enim de intrinſeca Dei natura, ſed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, juventus ſenectute, æſtas hyeme, quæ omnia Dei ſunt opera. Adamo olim Deus poma cætera permiſit, (b) unius arboris fructu interdixit, nempe quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: (c) Abrahamo imperavit ut filium mactaret. Victimas ſeorſim à Tabernaculo (d) alias vetuit, alias accepit. Nec ſequitur, ſi bona fuit lex per Moſem data, nullam dari potuiſſe meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire: ad ætatis vitia connivere: cruſtulo eos ad diſcendum allicere. At ubi proceſſit ætas, corrigitur ſermo, inſtillantur virtutis præcepta, oſtenditur quæ ſit honeſti pulchritudo, quæ ejus præmia. (e) Non

fuiſſe autem ejus legis præcepta ſummè perfecta, vel eo liquet, quod multi illorum temporum viri ſancti vitam ſecuti ſunt illis præceptis excellentiorem. Moſes qui ultionem doloris partim manu, partim judicio exigi permitit, ipſe atrociſſimis injuriis vexatus, (f) precatorem ſe pro inimicis conſtituit. Sic (g) David rebelli filio parci vult, (h) maledicta in ſe jacta fert patienter. Dimiſiſſe uxores viri boni nuſquam leguntur, cum tamen id lex permitteret. Nimirum (i) ad majorem populi partem aptantur leges: itaque in illo ſtatu par fuit quædam diſſimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore, quo majore vi Spiritus populum novum ex cunctis populis Deus ſibi erat collecturus. Etiam præmia lege Moſis aperte propoſita ad hanc vitam mortalem ſpectant omnia: unde fatendum eſt, (k) legem aliquam illa lege meliorem dari potuiſſe, quæ æterna præmia, non ſub umbris, ſed apertè proponeret, quod lege Chriſti factum videmus.

ANNOTATA.

(a) AD *imperium Prophetæ, id eſt miracula facientis, qualecunque præceptum intrepide poſſe violari.*] Ponitur hæc regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Joſuæ violata lex Sabbati Joſ. VI. Et extra locum lege

præ-

præscriptum sacrificarunt prophetæ, ut Samuel, 1.Sam.VII.17.XIII.8.& Elias 1.Reg.XVIII.38.

(*b*) UNIUS *arboris fructu interdixit.*] Gen. II.17.

(*c*) ABRAHAMO *imperavit ut filium mactaret.*] Gen. XXII.2.

(*d*) ALIAS *vetuit, alias accepit.*] Diximus modo de hac re.

(*e*) NON *fuisse autem ejus legis præcepta summe perfecta.*] Heb. VIII.7.

(*f*) PRECATOREM *se pro inimicis constituit.* [Exod. XXXII. 11. 12. 13. 31. Num. XI. 2. XII.13. XIV. 13. & sequentibus. XXI. 7.8. Deut. IX. 18. 26. XXXIII.

(*g*) DAVID *defectori filio parci vult.*] 2.Sam. 18.5.

(*h*) MALEDICTA *in se jacta fert patienter.*] II.Sam. XVI. 10.

(*i*) AD *majorem populi partem aptantur leges.*] Origenes adversus Celsum III. Ὥσπερ ἔλεγέ τις τῶν νομοθετῶν, πρὸς τὸν ἐρωτῶντα εἰ τοὺς καλλίστους ἔθετο τοῖς πολίταις νόμους, ὅτι οὐ τοὺς καθάπαξ καλλίστους, ἀλλ' ὧν ἐδύνατο τοὺς καλλίστους. *Quod quidam ait legum conditorem dixisse interrogatum, an optimas dedisset leges civibus, non omniũ dedisse se optimas, sed quantum fieri poterat.* Porph. l. 1. de non esu animantium de legum conditoribus: Εἰ δὲ οὗτοι πρὸς τὴν κατὰ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀφορῶντες καὶ ἃ προσίοιντ' ἂν καὶ οἱ πολλοί, ὅτις τὰ ὀκτὸς, ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, καὶ τὰ τοῦ σώματος ὡσαύτως ὑπείληπται, νομοθετοῦσιν, τί τις τὴν τούτων παραφέρων νόμον ἀνατρέπει βίον; *Quod si illi respicientes ad vitam illam quæ secundum naturam est, & media vocatur, & ad ea quæ capiant homines qui externa, quæque*

in

in corpore ſita ſunt, bona malàque exiſtimant, leges condidere; in quo lædit vitam qui talibus legibus melius aliquid adjicit.

(*k*) LEGEM *aliquam illa meliorem dari potuiſſe, quæ æterna præmia non ſub umbris, ſed apertè proponeret, quod Chriſti lege factum videmus.* Heb. VII. 19. 22. VIII. 6. II. Tim. I. 10.

Ab Ieſu in terris obſervatam legem Moſis, nec poſt abolita niſi ea præcepta, quæ intrinſecam bonitatem non habebant.

VII. Notandum hic obiter ad vindendam iniquitatem Judæorum, qui Ieſu coævi fuerunt, Ieſum peſſime ab ipſis tractatum, & ſupplicio deditum, cum nullum ejus admiſſum adverſus legem poſſet adferri, (*a*) Circumciſus erat: (*b*) cibis utebatur Judaicis: (*c*) veſtitu ſimili: (*d*) purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes: (*e*) paſchata, & alios dies feſtos religioſe obſervabat. Si quos ſanavit ſabbato, (*f*) oſtendit non tantum ex lege, (*g*) ſed & ex receptis ſententiis talia opera ſabbato non interdicta. Tum vero primum cœpit promulgare (*h*) legum quarundam abrogationem, cùm morte devicta in cœlum evectus, etiam Spiritus ſancti conſpicuis donis ornaſſet ſuos, iiſq; rebus oſtendiſſet adeptum ſe (*i*) poteſtatem regiam, (*k*) in qua continetur legis condendæ auctoritas: idque ſecundum Danielis vaticinium capite III. & VII. collato etiam capite VIII. & XI. qui prædixerat fore, ut paulò poſt deſtru-

deſtructa regna Syriæ & Ægypti (quorum poſterius ſub Auguſto contigit) Deus regnum daturus eſſet (*l*) homini, qui plebeius videretur, in omnis tractus ſermoniſque populos, & quidem nunquam deſiturum. Pars vero illa legis, cujus neceſſitas à Chriſto ſublata eſt, nihil continebat ſui natura honeſtum: ſed conſtabat ex rebus per ſe mediis, ac proinde non immutabilibus. Nam ſi eæ res per ſe aliquid haberent, cur faciendæ eſſent, (*m*) omnibus populis non uni eas præſcripſiſſet Deus, & ab initio ſtatim, non poſtquam bis mille, & quod excedit, annos vixerat humanum genus. Abel, Enoch, Noë, Melchiſedec, Job, Abraham, Iſaac, Jacob, omnes viri pii & Deo eximie cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam aut ferme totam, neque eo minus acceperunt teſtimonium & ſuæ in Deum fiduciæ, & amoris divini in ſe. Neque Moſes ſocerum Jethronem ad hos ritus ſuſcipiendos adhortatus eſt; neque Jonas Ninevitas, nec alii Prophetæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos ſcribunt, ob eos non ſuſceptos reprehendunt, cum peccata ipſorum ſatis exactè enumerent. Peculiaria ergo erant hæc præcepta, (*n*) ſive ob vitandum ali-

quod malum, in quod proni erant Judæi, ſive ad experimentum obedientiæ, ſive ad rerum futurarum ſignificationem introducta. Quare non magis mirandum eſt, ea aboleri potuiſſe, quam ſi quis Rex municipalia quædam ſtatuta tollat, ut toti imperio jus idem ſtatuat. Neque vero quicquam adferri poteſt, quo probetur, Deum ſe adſtrinxiſſe, ne quid ejus mutaret. Nam ſi dicas, præcepta hæc vocari perpetua, (o) eadem voce utuntur ſæpe & homines, cum ſignificare volunt, quæ ſic jubent, non eſſe annalia, (p) aut certis temporibus puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iiſdem rebus conſtitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic & Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria (q) quamdiu in locis deſertis ageret populus, (r) alia adſtricta habitationi terræ Cananææ: ab his ergo ut illa diſtinguat, perpetua vocat, quo intelligi poſſit, non debere ea uſquam, aut unquam intermitti, niſi Deus contrariæ voluntatis daret ſignificationem. Quod loquendi genus cùm omnibus populis ſit commune, eo minus mirari debent Hebræi, qui ſciant in lege ſua (s) jus perpetuum & ſervitutem perpetuam vocari, quæ

quæ duret à Jubilæo ad Jubilæum: (t) Meſſiæ vero adventus ab ipſis vocatur complementum Jubilæi, ſive magnus Jubilæus. Quid quod novi fœderis olim ineundi promiſſio apud Prophetas Hebræos exſtat, ut (u) Jeremiæ xxxi. ubi pollicetur Deus novum ſe pactum inituruм, quod ipſis mentibus ſit inſcripturus: neque opus habituros homines, ut religionem alii ex aliis diſcant, apertam enim omnibus fore. Præterea veniam ſe daturum ante delictorum: quæ res ferme ita ſe habet, ac ſi rex aliquis poſt graves civium inter ſe inimicitias, ad pacem ſtabiliendam ſublata legum varietate communem omnibus eamque perfectam legem imponat, & in poſterum ſe emendantibus polliceatur omnium commiſſorum impunitatem. Hæc quanquam ſufficiant, euntes per partes ſingulas ſublatæ legis, oſtendemus, eas tales non eſſe, ut aut Deo per ſe placere poſſent, aut ſemper durare deberent.

ANNOTATA.

(a) CIRCUMCISUS *erat.*] Luc. II. 21.
(b) CIBIS *utebatur Judaicis.*] Gal. IV. 5.
(c) VESTITU *ſimili.*] Matth. IX. 20.
(d) PURGATOS *ſcabie mittebat ad ſacerdotes.*] Matth. VIII. 4. Mar. I. 44. Luc. V. 14.
(e) PASCHATA *& alios dies feſtos religioſè*

giosè obſervabat.] Luc. II. 41. Joh. II. 13. 23. XI. 56. XII. 1. Joh. VII. 2.

(*f*) OSTENDIT *non tantùm ex lege.*] Matth. XII. 5.

(*e*) SED *& ex receptis ſententiis talia opera ſabbato non interdicta.*] Matth. XII. 11.

(*b*) LEGUM *quarundam abrogationem.*] Actor. X. Coloſſ. II. 14.

(*i*) POTESTATEM *regiam.*] Actor. II. 36. Apoc. I. 5.

(*k*) IN *qua continetur legis condendæ auctoritas.*] Jacob. I. 25.

(*l*) HOMINI, *qui plebeius videretur.*] Dan. II. 45. VII. 13. Nam filius hominis Hebræis viliratem quandam ſignificat. Et ſic vocantur prophetæ, comparati cum angelis: ut & Jachiadæ notatum ad Dan. X. 16.

(*m*) OMNIBUS *populis, non uni eat præſcripſiſſet Deus.*] Id autem tantum abeſt, ut leges aliquot, putà de primitiis, de decimis, de congregatione ad feſtos dies, expreſſè ſe referant ad unum Judææ locum, quo certè omnes gentes coire non poterant. Vide Exodi XXIII. 19. XXXIV. 26. Deut. XXVI. 2. & ſequentibus. Item Deut. XII. 5. & ſeq. XIV. XXIII. & ſeqq. Item Exodi XXIII. 17. XXXIV. 2. 23. 24. Deut. XVI. 16. De ſacrificiis legem eodem modo interpretata eſt vetuſtiſſima conſuetudo. Solis Hebræis, non & alienigenis, datam Moſis legem docet Thalmud in titulo de Synedrio & titulo Chagiga. Maimonides ad Deut. XXXI. & Bachai.

(*n*) SIVE *ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi.*] Rituales ſupra modum, eóque ad idololatriam proni. Oſtendunt id paſſim prophetæ:

prophetæ: maximè Ezechiel XVI.

(o) EADEM *voce utuntur & homines.*] L. Hac edictali C. de ſecundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de diverſis prædiis libro XI. & alibi ſæpè.

(p) AUT *certis temporibus, puta belli, pacis, carę annonę accommodata.*] L. Valerius apud Livium lib. XXXIV. *Quas tempora aliqua deſiderant leges, mortales, & temporibus ipſis mutatas videor: quæ in pace latæ ſunt plerumq; bellum abrogat; quæ in bello, pax.*

(q) QUAMDIU *in locis deſertis ageret populus.*] Ut Exodi XXVII. Deut. XXIII. 12.

(r) ALIA *aſtricta habitationi terræ Cananeæ.*] Ut Deut. XII. 1. 20. XXVI. 1. Num. XXXIII. 52.

(s) JUS *perpetuum, & ſervitutem perpetuam.*] Exodi XXI. 6. 1. Sam. 1. 22. Et ſic vocem לעולם in lege rituali accipi poſſe ſenſit Ioſephus Albo lib. III. Fundamentorum cap. 16. etiam ſacerdotium Phineæ dicitur עד עולם Pſal. CVI. 30. 31. εἰς τ αἰῶνα, Sirachidæ XLV. 28. 29. 30. ἱερωσύνη αἰωνία 1. Macc. II. 54.

(t) MESSIÆ *verò adventus ab ipſis vocatur complementum Jubilæi.*] In Pereck Chaleck & alibi, idque ex Eſaiæ LXI. 2.

(u) JEREMIÆ XXXI.] v. 31. & ſequentibus.

VIII. Præcipuum, & quod maxime in oculos incurrit, ſunt ſacrificia, de quibus multi Hebræi ſentiunt, prius (a) ab homi-

Ut ſacrificia quæ nũquam per ſe Deo placuerunt.

num ingenio ea excogitata, quam à Deo juſſa. Certe id apparet Hebræos multorum rituum fuiſſe appetentes, (b) ita ut ſatis cauſæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falſorum Deorum cultum memoria Ægyptiaci incolatus redirent. At cum eorum poſteri plus æquo hæc æſtimarent, tanquam per ſe Deo grata, & veræ pietatis partem, reprehenſi ſunt per Prophetas. *Sacrificiorum cauſa*, inquit Deus apud Davidem, Pſalmo qui eſt apud Hebræos quinquageſimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe ut holocauſta alia ſuper alia mihi macties, ut juvencos, aut hircos accipiam de tuis ſeptis. Nam certe quicquid animantium per ſaltus paſcitur, aut per montes errat, meum eſt. In numerato habeo & volucres & feras: ita ut ſi eſurirem, nihil opus eſſet mihi te convenire; mihi inquam, cujus eſt hoc Univerſum, & quicquid in eo conſpicitur. Putaſne veſci me carne pingui, aut bibere hircorum ſanguinem? imo laudem Deo ſacrifica, & vota redde.* Sunt inter Hebræos, qui hæc eo dici aiunt, quod qui ſacrificia illa offerebant, animo vitaque impuri eſſent. At aliud docent quæ attulimus verba, rem ſcilicet per ſe nihil habere Deo gratum. Et ſi ſeriem totam

Pſalmi

Psalmi confideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: *Congregate mihi pios:* deinde, *Audi populo mi:* hæc docentis sunt. Postea finitis, quæ attulimus, ut fieri solet, ad impios sermo convertitur; *Impio autem dicit Deus.* Eundem sensum ostendunt loca alia, ut Psal. 51. *Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non est, neque holocaustis delectaris. Sed quod verè tibi placet sacrificium, est animus culpæ suæ sensu dejectus: mentem enim quasi fractam atque contritam ô Deus non despicis.* Simile est illud Psal. 40. *Victima & oblato libo non delectaris. Sed me tanquam perfossa aure tibi mancipas: non exigens aut holocaustum, aut victimam piacularem. Itaque respondi, en adsum: ac tanquam ex pacto conscripto faciam, quod velis, quæ voluptas mea est: Lex enim tua cordi meo inhæret. Æquitatis tuæ laudes non intra cogitationes meas claudo: sed veracitatem tuam, ac benignitatem prædico ubique: præsertim vero misericordiam tuam atque fidem celebro in numeroso cœtu.* Apud Esaiam cap. 1. Sic Deus loquens inducitur: *Quo mihi tot victimæ? Satias me tenet holocaustorum ex arietibus, & adipis quamvis pinguissimi. Nec amo sanguinem, sive ille juvencorum est sive agnorum, sive hœdorum, ut cum eo apud*

me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo ſubdialia impiraretis? Apud Jeremiam vero VII. locus eſt huic geminus,& ejus interpres. *Sic ait Dominus Angelorum, Deus Iſraëlis. Holocauſta veſtra congerite cum victimis, & ipſi earum carne veſcimini. Nam quo primum tempore majores veſtros eduxi ex Ægypto, nihil exegi, aut præcepi de holocauſtis & victimis. Sed hoc eſt quod illis ſerio edixi, ut mihi obedientes forent: ſic me fore Deum ipſorum; ipſos vero meum populum. Utque ea incederent via, quam ego ipſis eram imperaturus, Sic omnia ipſis proſpere eventura.* Apud Oſeam hæc ſunt Dei verba cap. VI. *Beneficentiam in homines multo*(c)*acceptiorem habeo, quam ſacrificium: de Deo recte ſentire ſupra omnia eſt holocauſta.* Apud Michæam vero cap. VI. cum quæſtio eſſet inſtituta, quomodo quiſpiam Deum ſibi optime conciliaret, arietum ingenti numero, vi magna olei, an vitulis anniculis, reſpondet Deus, *Dicam tibi quid ſit vere bonum, mihique gratum. Nimirum* (d) *ut ſuum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac ſubmiſſum te præbeas.* Quibus ex locis cum appareat, ſacrificia non eſſe earum rerum in numero, quas Deus perſe aut primario velit, populus

vero

vero irrepente paulatim, ut fit, prava ſuperſtitione in illis poſuerit potiſſimam pietatis partem, & victimis ſuis crediderit peccata ſatis compenſari: quid mirum eſt, ſi tandem Deus ſuſtulit rem ſuapte natura mediam, ſed cujus uſus jam in vitium fluxerat, (*e*) cum Rex quoque Ezechias à Moſe erectum æreum ſerpentem confregerit, ideo quod populus eum religioſo cultu venerari cœpiſſet. Neque vaticinia deſunt, quæ ſacrificia illa, de quibus controverſia eſt, deſitura prædixerint: quod facile quivis intelliget, qui modo conſiderarit ſecundum Moſis legem ſacrificare ſoli Aaronis poſteritati conceſſum, idque duntaxat in ſolo patrio. Jam vero Pſal. cx. ſecundum numerum Hebræum, promittitur rex latiſſime dominaturus initio regnandi facto ex Sione, qui rex idem & ſacerdos in perpetuum futurus eſſet, idque inſtar Melchiſedeci, Eſaias vero cap. XIX. dicit, altare viſum iri in Ægypto, ubi non tantum Ægyptii, ſed Aſſyrii quoque, & Iſraëlitæ Deum ſint culturi: & capite LXVI. ait, futurum ut longiſſime diſſiti & omnium ſermonum populi, non minus quam Iſraëlitæ, munera Deo offerant; & ex ipſis quoq; conſtituantur, qui ſint ſacerdotes & Levitæ: (*f*) quæ

omnia

omnia, ſtante Moſis lege, fieri non poterant. His adde, quod apud (g) Malach. cap. 1. Deus futura prædicens, faſtidio ſibi eſſe ait Hebræorum munera: ab ortu ad occaſum, apud gentes omnes nomen ſuum celebrari, ſuffitumque ſibi fieri, & puriſſima ſibi offerri. Daniel vero cap. IX. Gabrielis Angeli de Chriſto oraculum referens: *abolebit*, inquit, *ſacrificium & munus*. Neque verbis tantum, ſed & rebus ipſis ſatis ſignificat Deus, non amplius probari ſibi præſcripta per Moſem ſacrificia, cum jam per annos amplius mille ſexcentos patiatur Judæos eſſe ſine Templo, ſine altari, ſine certo generum cenſu, unde conſtare poſſit, qui ſint, qui ſacra facere ritè poſſint.

ANNOTATA.

(a) AB *hominum ingenio ea excogitata.*] Chryſoſtomus XII. de ſtatuis de Abele locutus: ΟΥ γὰρ παρά τινος μαθὼν, οὐδὲ νόμου περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένου ταῦτα ἀκούσας, ἀλλ' οἴκοθεν καὶ παρὰ τοῦ συνειδότος διδαχθεὶς, τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε. *Non enim ab ullo edoctus, non lege accepta quæ de primitiis aliquid conſtitueret, ſed apud ſe ſuapte motus conſcientia ſacrificium illud obtulit.* In reſponſis ad Orthodoxos in operibus Juſtini ad interrogatum LXXXIII. Οὐδεὶς τῶν θυσάντων τὰ ἄλογα θυσίαν τῷ θεῷ πρὸ τοῦ νόμου κατὰ τὴν θείαν διάταξιν ἔθυσε, κἂν φαίνεται ὁ θεὸς ταύτην

προ-

προσδεξάμενος, τῇ ταύτης ἀποδοχῇ δεικνύων τὸν θύσαντα εὐάρετον αὐτῷ. *Nemo eorum, qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id jussu fecit, quamquam patet talia acceptâsse Deum, & acceptando ostendisse carum sibi esse eum qui offerebat.*

(*b*) ITA *ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc ne ad falsorum deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus redirent.*] Hanc ipsam causam legis de sacrificiis affert Maimonides in Ductore dubitantium lib. III. cap. 32. Tertullianus adversus Marcionem II. *Sacrificiorum quoque onera & operationem, & oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendet, quasi Deus talia propriè sibi desideraverit, qui tam manifestè exclamat; Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Et, quis exquisivit ista de manibus vestris? Sed illam Dei industriam sentiat, quæ populum pronum in idololatriam & transgressionem, ejusmodi officiis religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitio seculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi jubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.*

(*c*) ACCEPTIOREM *habeo quam sacrificium.*] Ita & Chaldæus interpres hunc locum exponit.

(*d*) UT *suum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac submissum te præbeas.*] Itaque aiunt Judæi legis præcepta numero LXIII. ab Esaia contracta in sex. XXXIII. 15. à Michea hoc loco in tria, ab Esaia in duo LVI. 1. ab Abacuco in unum II. 4. Item ab Amoso V. 6.

(*e*) CUM *Rex quoque Ezechia à Mose erectum*

æreum

æreum ſerpentem confregerit.]II. Reg. XVIII. 4.

(f) QUÆ *Omnia ſtante Moſis lege, fieri non poterant.*]Adde locum Ieremiæ. III. 16 *In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca fœderis Domini, neque ejus rei veniet in cogitationem aut memoriam, neque viſitabunt Arcam, neque ultra ut nunc fuit.*

(g) MALACHIAM *capite* 1.] Vide hujus loci luculentam paraphraſim apud Chryſoſtomum II. adverſus Gentes.

Item ciborum diſcrimen.

IX. Quod de ſacrificiorum lege oſtendimus, idem oſtendamus & de ea, qua ciborum certa genera interdicuntur. Conſtat ergo, poſt magnum diluvium, (a) Noæ, ejuſq; poſteris à Deo jus datum quolibet victu utendi, quod jus proinde non ad Japhetum tantum, & Chamum, Sed & ad Semum ejuſq; poſteros, Abrahamum, Iſaacum, Jacobum tranſiit. Sed cum poſtea populus in Ægypto pravis ſuperſtitionibus ejus gentis imbutus eſſet, tum primum Deus quædam animantium genera edi vetuit, (b) ſeu quòd illa potiſſimum Ægyptii diis ſuis offerrent & ex illis aruſpicium facerent, (c) ſeu quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur. Non eſſe præcepta hæc univerſalia, apparet exẽplo ejus, quod conſtitutum eſt de carne beſtiæ fato ſuo mortuæ

mortuæ Deuteronomii XIV. ut Iſraëlitis quidem ea veſci non liceret, (*d*) incolis autem liceret, quos quidem incolas Judæi omnibus officiis tanquam Deo commendatos, proſequi jubentur. Veteres quoque Hebræorum magiſtri aperte tradiderunt, (*e*) Meſſiæ temporibus ceſſaturam legem de cibis vetitis, & ſuillam non minus purã fore, quam bubulam. Et certe cum ex omnibus populis unũ ſibi colligere Deus voluit, æquius fuit ut libertatem, quam ut ſervitutem in rebus talibus communem faceret. Sequitur inſpectio feſtorum dierum.

ANNOTATA.

(*a*) NOÆ *ejusque poſteris à Deo jus datum quolibet victu vtendi.* Obſtare videtur mentio animalium mundorum & immundorum in diluvii hiſtoria. Sed aut id κατὰ πρόληψιν dictum eſt ad eos quibus nota lex, aut immunda intelligi debent ea quæ hominum victus naturaliter defugit: quæ profana dixit Tacitus Hiſtoriarum VI. niſi malis munda accipere quæ herbis aluntur, immunda quæ aliis paſcuntur animantibus.

(*b*) SEU *quod illa potiſſimùm Ægyptii diis ſuis offerrent, & ex illis aruſpicium facerent.*] Origenes libro VI. contra Celſum: Δαίμονές τινες φαῦλοι καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) τιτανικοὶ ἢ γιγάντειοι, ἀσεβεῖς πρὸς τὸ ἀληθῶς θεῖον καὶ τοὺς ὀνουρανῷ ἀγγέλους γεγενημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ οὐρανοῦ, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς καλινδούμενοι, ἔχοντές τε τι περὶ

περὶ τῶν μελλόντων διορατικὸν, ἅ τε γυμνοὶ τῶν γηΐνων σωμάτων τυγχάνοντες, καὶ περὶ τοιοῦτον ἔργον καταγινόμενοι, βουλόμενοι ἀπάγειν τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων καὶ τὰ ἁρπακτικώτερα καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργότερα, καὶ κινοῦσιν αὐτὰ πρὸς ἃ βούλονται· ἢ τὰς φαντασίας τῶν τοιωνδὶ ζώων τρέπουσιν ἐπὶ τὰς πτήσεις καὶ κινήσεις τοιάσδε, ἵν' ἄνθρωποι διὰ τὴν ἐν τοις ἀλόγοις ζώοις ἀλισκόμενοι μαντικῆς, θεὸν μὲν τὴν προιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι· πέσωσι δὲ τῷ λογισμῷ ἐπὶ τὴν γὴν, τοὺς ὄρνεις, καὶ τοὺς δράκοντας, ἔτι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκους· καὶ γὰρ παρατετήρηται τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐναργέστεραι προγνώσεις διὰ τῶν τοιούτων ζώων γίγνονται, ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερωτέροις τῶν ζώων τοιοῦτον, ὅσον δύνανται διὰ τὸ παραπλήσιον τὴν κακίας, καὶ οὐ κακίαν μὲν, οἱονεὶ δὲ κακίαν ὄυσαν ἐν τοῖς τοιοισδὶ τῶν ζώων ἐνεργῆσαι τάδε τὰ ζῶα. ὅθεν εἴπερ ἄλλο τι Μωϋσέως τεθαύμακα, καὶ τὸ τοιοῦτον θαύματος ἀποφανῶ ἄξιον εἶναι, ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων διαφόρους καὶ εἶτ' ἀπὸ τοῦ θείου μαθὼν τὰ περὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἑκάστῳ ζώῳ συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, πάντα μὲν ἀκάθαρτα ἔφησεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἶναι μαντικὰ, ὡς ἐπίπαν δὲ εἶναι καθαρὰ τὰ μὴ τοιαῦτα.

Malì quidam Dæmones & (ut sic loquar) Titanici aut gigantei, qui impiè in verum numen et cœlestes Angelos se gessere, ideoque è cœlo ejecti sunt, circa corporum crassiora & impuriora in terris se agitant; cúmque habeant aliquam circa futura

futura perſpicaciã, ut qui à terrenis corporibus ſint liberi, & in talibus negotiis multum verſati, hoc unicè ſtudentes humanum genus ut abducant à vero Deo, inſinuant ſe in animantium fera ac rapacia maximè, deinde & in callidiora, & ea, quoties volunt, quo volunt, movent, aut etiam talium animantium vim imaginoſam incitant ad hos aut illos volatus motionéſve, ut homines capti divinationibus quæ per muta fiunt animalia, Deum cuncta continentem non quærant, neq; veram exerceant pietatẽ, ſed cogitationibus ſuis decidant in terram, in aves, in dracones, quin etiam in vulpes & lupos. Obſervatum enim eſt harum rerum peritis, prædictiones maximè notabiles per id genus animantia fieri, non valentibus, ut videtur, dæmonibus tantum efficere in manſuetis animantium quantum prava iſta animantia poſſunt in aliis quæ diximus animantibus, ob id quod iſta habent vitio ſimile, non vitium propriè, ſed quaſi vitium. Quamobrem ſi quid aliud in Moſe & miratus ſum ipſe, & dignum miratu exiſtimo, hoc eſt, quod cum percepiſſet naturas animantium diverſas, ſive à Deo edoctus ea quæ ad animantia & ad dæmones animantium cuique affines pertinebant, ſive propria ipſe ſcientia perductus ad noſcendos animantium gradus, omnia ea impura pronuntiavit, quæ ab Ægyptiis aliiſque gentibus vim divinandi habere cenſebantur, contra verò omnia ea pura quæ extra illum eſſent cenſum. Similia habet Theodoretus libro VII. adverſus Græcos. Non planè alienum hinc quod Manetho dixit, Νομοθετήσας τὰ πλεῖστα ἄλλα, μάλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις ἐναντιώματα, *Cum plurima conſtituiſſet alia, Ægyptiorum inſtitutis pugnantia.* Et quod Tacitus de Judæis: *Propbana illis omnia*

omnia quæ apud nos ſacra. Deinde: *Caſo ariete velut in contumeliam Ammonis. Bos quoque immolatur quem Ægyptii Apim colunt.*

(c) S E U *quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur.*] Barnabas in epiſtola: Οτι ὁ Μωσῆς εἶρηκεν· οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδ' ἀετὸν, οὐδ' ὀξύπλεργον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθὺν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα, ὃν αὐτῷ τρία ἔλαβεν ὁ τῇ συνέσει δόγματα, πέρας γό τι λέγει λόγοις αὐτοῖς ὁ τῷ Δευτερονομίῳ· καὶ ἐλάλησεν πρὸς τὸν λαὸν τῶτον τὰ δικαιώματά μου. ἕρα οὐκ ἔστιν ὁντολὴ τῦ Θεῦ τὸ μὴ φαγεῖν· Μωσῆς ὁ ὁν πνεύματι ἐλάλησε. τὸ δὲ ὗν, χοῖρον, πρὸς τῶτο εἶρηκεν, οὐ μὴ κολληθήσῃ φησὶν, ἀνθρώποις τοιύτοις, οἵτινες ὅμοιοί εἰσι χοίροις. ὅταν γὸ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τῦ κυρίε· ἐαυτῶν· ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν, ἐπιγνώσκουσι τὸν κύριον. καὶ χοῖρος ὅταν φάγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον· ὅταν δὲ πιανθῇ κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησὶ, τὸν ἀετὸν, οὐδὲ τὸν ὀξύπλεργον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα, οὐδὲ τὸν κόρακα· οὐ μὴ, φησὶ κολληθήσῃ ἀνθρώποις τοιύτοις, οἵτινες οὐκ οἴδασι διὰ κόπε καὶ ἱδρῶτος ποιεῖσθαι ἑαυτοῖς τὰ βρώματα, ἀλλ' ἁρπάζειν τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν, καὶ ὑπηρῦσιν ὡς ἐν ἀκαριαιοσύνῃ περιπατῦντες· καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ὀκζητεῖ πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν· καὶ οὐ φάγῃς, φησὶ, σμύρναν, οὐδὲ πολύτελα, οὐδὲ σηρίαν· οὐ μὴ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιύτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκρυμμένοι τῷ θανάτῳ, ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπιτήδεια ἐν τῷ ὕδατι κεῖται, μὴ κολυμβᾶν τα

βῶντα ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κατὰ τοῦ βύθου κατοικεῖ. ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ, φησὶν, πρὸς τί; οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν. ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ· οὐ μὴ, φησὶ, γένῃ μοιχὸς οὐδὲ φθοιρεὺς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις· πρὸς τί; τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄῤῥεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίγνεται. ἀλλὰ καὶ τὴν γαλὴν ἐμίσησε καλῶς· οὐ μὴ γὰρ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις, ὁίους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις τῷ στόματι· τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ στόματι κύει. Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν Μωσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς, ὁ περὶ βρωμάτων ἐδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ καὶ λέγει ὁμοίως. Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτολῶν οὐκ ἔστη, καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον, ἁμαρτάνουσιν ὡς χοῖροι· καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε, καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγὴν· ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώσεως. ἀλλ' εἶπε Μωσῆς· φάγεσθε πᾶν δίχηλον καὶ μαρυκώμενον· τί λέγει; ὁ τὴν τροφὴν λαμβάνων οἶδε τὸν τρέφοντα αὐτὸν, καὶ ἐφ' αὐτῷ ἀναπαυόμενος, εὐφραίνεσθαι δοκεῖ· καλῶς εἶπε, βλέπων τὴν ἐντολήν. τί οὖν λέγει; κολλᾶσθαι μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον· μετὰ τῶν μελετώντων, ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήμα-

τος ἐν τῇ καρδίᾳ· μετὰ τῶν λαλούντων τὰ δικαιώματα κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων, ὅτι ἡ μελέτη ἔργον ἐστὶν εὐφροσύνης, καὶ μαρυκωμένων τὸν λόγον τοῦ κυρίου· τί δὲ τὸ διχηλοῦν; ὅτι ὁ δίκαιος ἐν τούτῳ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. βλέπετε πῶς ἐνομοθέτησε Μωσῆς καλῶς. *Quod dixit Moses, ne vescimini porco, neque aquila, neque oxyptero, neque corvo, neque pisce qui squammis careat, in secreto intellectu tria comprehendit dogmata. Quo tendat disertè ipse in Deuteronomio ostendit: Et testabuntur populo meo justa mea. Non igitur præceptum Dei propriè est, hoc vel illo non vesci: sed in spiritu dixit ista Moses. De porco hoc est quod voluit: nolite conglutinari cum hominibus illis qui porcis sunt similes. Nam dum luxu diffluunt obliviscuntur domini sui: Ubi autem res contra eunt, agnoscunt dominũ. Nam & porcus ubi comedit, non curat dominum: ubi esurit, clamat: & rursum ubi quod edat accepit, tacet. Neque comedas, inquit, aquilam neque oxypterum, neque milvium, neque corvum: Hoc dicit, ne conglutineris hominibus ejusmodi, qui labore ac sudore victum sibi nesciunt quærere, sed aliena rapiunt injustè factis suis, insidiásque ponunt specie sumta bona fide ambulantium. Sic & animantia illa odiosa dum desident speculantur quomodo alienis se pascant carnibus, noxia malo suo ingenio. Ne comedas etiam murænam, inquit, nec polypum, nec sepiam. Hoc dicit ne agglutinando similem te reddas hominibus talibus, qui perpetuo sunt impii & morti servantur, sicut piscium illi soli qui damnantur in fundo natant, nec in summo, ut cæteri, fluitant, sed in imo solo degunt: Sed nec dasypodem comedas, inquit. Cur verò? id est ne*

fias

fiat puerorum corruptor, aut ſimilis talibus. Lepus enim anno quoque ad ejectamenta alvi fit opulentior. Quot enim habet annos, totidem & cavernas. Sed nec hyæna, ait, veſcere. Id eſt, nec adulter eſto, aut ſimilis adulteris. Unde hoc? Hoc enim animal quotannis mutat naturam, & nunc mas fit, nunc femina. Sed & muſtelam meritò odio habuit. Nimirum hoc monet, noli ſimilis eſſe illis quos audimus ore infamia patrare, neque aggregate feminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moſes tria dogmata in ſpiritu elocutus eſt. At illi pro cupidine carnis ſuæ ſimpliciter de cibis ea accepere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David conſecutus eſt. Dicit enim: Beatus vir qui non ambulavit in conſilio impiorum, nimirum quomodo piſces verſantur in tenebris in profundo abditi. Et in via peccatorum non ſtetit; nimirùm ut illi, qui cum videantur Deum timere, peccant porcorum inſtar. Et in cathedra peſtilentium non ſedit, nimirum ut volucres quæ raptui imminent. Habete & ea quæ ad ſcientiam pertinent. Dixit Moſes: Edite omne bifidum ungulis & ruminans. Quid ait? qui cibum ſumit, agnoſcitque altorem ſuum, & in eo acquieſcens lætatur. Bene dixit ad præceptum reſpiciens. Quid igitur dicit? Adhærendum iis qui dominum timent, iis qui in corde meditantur, quod accepere in verbis, præceptum: iis qui loquuntur juſta Dei eáque ſervant, iis qui norunt meditationem opus eſſe juſtitiæ, iis qui ſermones divinos ruminant. Quid verò bifidum ungulis? quia vir juſtus in hoc ævo ambulat, & alterum ævum exſpectat. Vide quam pulchrè leges dederit Moſes. Laudat hæc Barnabæ Clemens Strom. v. Habes autem multa partim

his eadem, partim ſimilia in Philone libro de agricultura, & libro pejorem inſidiari meliori, quæ longum eſſet tranſcribere. Similia ex Ariſtæo habet Euſebius libro VIII. cap. 9.

(d) INCOLIS *autem veſci liceret.*] Piis ſcilicet, ſed non circumciſis, de quibus agitur & Levitici XXII. 25. XXV. 4. 7. & in Thalmudicis titulis de rege & Synedrio, & apud Maimoniden libro de Idololatria.

(e) MESSIÆ *temporibus ceſſaturam legem de cibis vetitis, & ſuillam non minùs puram fore quàm bubulam.*] Ita R. Samuel in Mecor Chaim. Thalmud in titulo Nida, legem ait non manſuram niſi ad tempora Meſſiæ. Notandum etiam quoſdam Judæorum magiſtros, inter quos eſt Bachai, ſentire leges de cibis vetitis proprias eſſe terræ Paläſtinæ, nec extra eos fines quenquam illis obligari. Multa etiam animantium nomina quid ſignificent, aut ignotum eſſe Judæis, aut inter ipſos controverſum, quod credi non debet permiſſurum fuiſſe Deum, ſi ad hunc diem maneret obligandi vis.

Et dierum. X. Hi univerſim omnes inſtituti ſunt in memoriam beneficii à Deo accepti, cum ex Ægyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur in terram promiſſam. Jam verò propheta Jeremias XVI. & XXIII. capite ait, tempus venturum, quo nova, multoque majora beneficia, iſtius beneficii memoriam ita obſcurent, ut ejus vix ulla mentio ſit futura. Tum verò, quod modo de ſacrificiis dicebamus, etiam

etiam de feſtis diebus verum eſt, iis quoque conſidere populum cœpiſſe, tanquam his bene obſervatis non magni ducenda eſſent quæ de cætero peccarentur. Unde Jeremiæ cap. 1. Deus ait ſe calendas ipſorum, & dies feſtos faſtidire, & oneri tanto ſibi eſſe, ut vix queat ſuſtinere. De ſabbato ſpecialiter opponi ſolet, eſſe præceptum univerſale, & perpetuum; quippe non uni populo datum, ſed in ipſa mundi origine, Adamo omnium parenti. Reſpondeo, aſſentientibus Hebræorum doctiſſimis, duplex eſſe præceptum de ſabbato, præceptum recordandi Exod. xx. 8. & præceptum obſervandi Exod. xxxi. 31. (*a*) Præceptum recordandi impletur religioſa memoria mundi conditi. (*b*) Præceptum obſervandi ſitum eſt in exacta abſtinentia ab omni alio opere. Prius illud præceptum ab initio datum fuit, atque ei haud dubie (*c*) paruerunt viri pii ante legem, Enoch, Noë, Abraham, Iſaac, Jacob; quorum quidem poſtremorum cum multæ peregrinationes legantur, (*d*) nullum uſquam indicium eſt itineris ob Sabbatum intermiſſi, quod poſt exitū ex Ægypto perpetuo reperias. Nā poſtquā eductus ex Ægypto populus, & feliciter tranſgreſſus rubrum mare, primum diem ſecurum egit

ſabbatum, eoq; cecinit Deo epinicium, ex eo tempore imperata eſt exacta illa ſabbati quies, cujus prima mētio eſt in collectione mannæ Exod. xxxv. 2. Levit. xxiii. 3. Et hoc ſenſu cauſa legis de ſabbato redditur liberatio ex Ægypto Deut. v. 21. Et ſimul hac lege conſultum eſt ſervis adverſus dominorum duritiem nullam ipſis à laboribus reſpirationem indulgentium, ut dictis locis videre eſt. Verum eſt, (e) hac lege obſtrictos fuiſſe etiam incolas, quia ſcilicet una debebat eſſe totius populi quieſcentis facies. Cæterùm aliis populis non datam hanc exactæ quietis legem, vel inde apparet, quod multis in locis vocatur ſignum, atque etiam fœdus ſpeciale inter Deum & Iſraelitas, ut Exodi xxxi. 13. 16. Jam verò, quæ in memoriam exitus ab Ægypto inſtituta ſunt, non eſſe talia, ut nunquam ceſſare debeant, ſupra jam oſtendimus ex promiſſo majorum multo beneficiorum. Adde quod, ſi lex de quiete ſabbati fuiſſet ab initio lata, & eo ſenſu, ut tolli nunquam poſſet, ſane prævaluiſſet illa lex in conflictu aliarum legum, quod nunc contra ſe habet. Nam (f) circumcidi infantes recte in ſabbato conſtat: (g) ſicut & ſtante Templo victimæ ſabbatis, non minus quam diebus aliis, jugulabantur.

tur. Mutabilitatem hujus legis ipſi Hebræorum magiſtri oſtendunt, cum aiunt, ad imperium Prophetæ recte opus fieri ſabbato, quod probant exemplo captæ Hierichuntis, die ſabbati, imperante Joſua. Meſſiæ autem temporibus diſcrimen dierum ſublatum iri non male eorundem nonnulli oſtendunt ex Eſaiæ loco LXVI. 23. ubi prædicitur, fore ut perpetuus ſit Dei cultus à ſabbato ad ſabbatum, à novilunio ad novilunium.

ANNOTATA.

(a) PRÆCEPTUM *recordandi.*] זכור.

(b) ET *præceptum obſervandi.*] שמור. Diſtinctio eſt Moſis Gerundenſis, & Iſaaci Aramæ.

(c) PARUERUNT *viri pii ante legem.*] A quibus etiam ad Græcos ſeptimæ diei veneratio aliqua pervenit, ut notatum Clementi. Vide quæ huc pertinentia diximus libro 1.

(d) NULLUM *uſquam indicium eſt itineris ob ſabbatum intermiſſi.*] Hoc ſenſu illorum temporum pios σαββατίσαι, id eſt ſabbata obſervaſſe negat Juſtinus cum Tryphone diſputans, & Tertullianus adverſus Judæos duobus locis.

(e) HAC *lege obſtrictos fuiſſe etiam incolas.*] Non etiam alios qui extra Judæam præcepta poſterorum Noæ data obſervabant. Ita ſentiunt Hebræi.

(f) CIRCVMCIDI *infantes rectè in ſabbato conſtat.*] Proverbium Hebraïcum מילה דוחה

רוחה את השבת *Circumciſio pellit ſabbatum.* Vide Joh. XXVIII. 22.

(q) SICVT *& ſtante Templo victima non minùs ſabbatis, quàm diebus aliis jugulabantur.* Num. XXVIII. 9.

Circumciſionem quoq; externam.

XI. Veniamus ad circumciſionem, quæ ſane Moſe eſt antiquior, quippe Abrahamo imperata, ejuſque poſteris. Sed hoc ipſum præceptum inchoatio fuit fœderis per Moſem publicati. Sic enim dixiſſe Deus Abrahamo legitur Geneſ. cap. XVII. *Dabo tibi, & poſteritati tuæ, terram, in qua peregrinus egiſti, terram, inquam, Cananæam in poſſeſſionem duraturam. Tu ergo fœdus meum ſerva, tu inquam & poſteritas tua per ſecula. Hoc eſt fœdus inter me, & vos, veſtramque poſteritatem, ut circumcidatur omnis mas.* Atqui jam ſupra intelleximus in hujus fœderis locum ſucceſſurum fœdus novum, & quidem commune populis omnibus, quam ob cauſam ceſſare etiam debuit neceſſitas illa notæ diſcriminatricis. Eſt & hoc manifeſtum in præcepto circumciſionis contineri myſticam quandam & excellentiorem ſignificationem; quod oſtendunt Prophetæ, (a) cum jubent cor circumcidi, quo ſpectant Jeſu præcepta omnia. Quare & promiſſa circumciſioni addita ſimili modo

modo neceſſe eſt ad majus aliquid referantur: nempe illud de poſſeſſione terreſtri (*b*) ad revelationem poſſeſſionis verè æternæ, quæ nunquam apertius, quam per Jeſum facta eſt: & (*c*) de Abrahamo conſtituendo in patrem plurimarum gentium ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, ſed innumeri toto orbe diffuſi, imitaturi eſſent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam, quod profecto non niſi per Evangelium contigit. Mirum autem non eſt, umbras deſtinati operis auferri opere impleto. (*d*) Dei vero gratiam huic ſigno adſtrictam non eſſe, ſatis hinc diſcas quod non vetuſtiores tantum, ſed & ipſe Abrahamus adhuc incircumciſus Deo placuit, (*e*) & toto tempore itineris per Arabum deſerta omiſſa ab Hebræis circumciſio fuit, Deo ob id nihil expoſtulante.

ANNOTATA.

(*a*) CVM *jubent cor circumcidi,*] Deut. x. 16. xxx. 6. Jerem. iv. 4.

(*b*) AD *revelationem poſſeſſionis verè æternæ.* Hebr. iv.

(*c*) DE *Abrahamo conſtituendo in patrem plurimarum gentium, in id tempus quo non pauci aliquot populi, ſed innumeri toto orbe diffuſi imitaturi eſſent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam.*] Gen. xvii. 5. Rom. iv. 11. 13. 16. 17. Luc. xix. 9. Gal. iii. 7.

(*d*) DEI

(*d*) DEI *verò gratiam huic signo non adstrictam fuisse.*] Ἐπειδὴ οὐ σημεῖον ἐδόθη, ἀλλ' ἵνα οὐ δικαιοσύνης ἦσαν, ait Justinus colloquio cum Tryphone. *Siquidem ista vestra circumcisio in signum data erat, non in opus justitiæ.* Irenæus lib. IV. cap. 30. *Quoniam autem & circumcisionem, non quasi consummatricem justitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahæ, ex ipsa Scriptura discimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham: Circumcidetur omne masculinum vestrum, & circumcidetis carnem præputii vestri, & erit in signum testamenti inter me & vos.*

(*e*) ET *toto tempore itineris per Arabum deserta omissa ab Hebræis circumcisio fuit.*] Josue v. 4. 5. 6.

Et tamen in his quoque tolerandis faciles fuisse Apostolos Jesu.

XII. Certè erat, cur magnas gratias agerent Jesu & ejus legatis Hebræi, quod gravi illo rituum onere per ipsum liberarentur, certique suæ libertatis fierent (*a*) per dona ac miracula Mosi nihil cedentia. Sed tamen primi nostri dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, ut suam hanc felicitatem agnoscerent; sed si præcepta Jesu omnis honestatis plenissima susciperent, facile passi sunt eos in rebus mediis (*b*) sequi, quem vellent vivendi modum; (*c*) ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, ejus observandæ necessitatem non imponerent: quod vel unum satis est, ut evidenter ostendatur, iniquæ

inique à Judæis rejecta Ieſu dogmata, prætextu illo legis ritualis. Soluta hac objectione, quæ prope unica miraculis Ieſu opponi ſolet, veniamus ad alia argumenta, quæ ad Judæos convincendos ſunt idonea.

ANNOTATA.

(*a*) PER *dona ac miracula Moſi nihil cedentia.*] Miracula Meſſiæ majora eſſe debere quàm Moſis, dixit R. Levi ben Gerſon, quod vel maximè patuit in mortuis reſuſcitatis.

(*b*) SEQUI, *quem vellent vivendi modum.*] Actor. XVI. 3. XXI. 24. Rom. XIV. 1. Cor. IX. 17. Gal. v. 6. Coloſſ. III. 11.

(*c*) ITA *tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, ejus obſervandæ neceſſitatem non imponerent.*] Actor. XV. Gal. 1. 6. Gal. 1. 3. 15. IV. 10. VI 12.

Probatio adverſus Judæos ex eo, quod in confeſſo eſt promiſſum eximium Meſſiam.

XIII. Conſtat inter nos, & ipſos, in Prophetarum vaticiniis ſupra multos, qui Hebræis divinitus contigerunt magnorum bonorum autores, unum multo cæteris excellentiorem promitti, quem nomine communi quidem, ſed huic uni eximiè competente, Meſſiam vocant. Eum nos pridem veniſſe aſſerimus: illi venturum exſpectant. Supereſt, ut de ea lite judicium quæramus in iis libris, quorum authoritatem pariter agnoſcimus.

Oſtenditur

XIV. Daniel, (*a*) cui ſummæ pietatis te-

ſtimonium

Eum jam venisse ex præsignificatione temporis.

ſtimonium Ezechiel perhibuit, neque nos decipere voluit, neque deceptus eſt ab Angelo Gabriele. Is autem Angelo dictante c. IX. conſcriptum reliquit, poſt promulgatum edictum de inſtauranda urbe Hieroſolymorum non elapſuros annos quingentos, (*b*) quin adeſſet Meſſias. Atqui in hunc diem elapſi ſunt ab eo tempore plus bis mille anni, nec adeſt is, quem Judæi exſpectant: nec quenquam alium nominare poſſunt in quem id tempus quadret: in Ieſum autem, tam bene convenit, ut magiſter Hebræus Nehumias, qui annis quinquaginta eum præceſſit, aperte jam tum dixerit non poſſe ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Meſſiæ à Daniele ſignificatum. Cum hac temporis nota congruit altera, quam ſupra attigimus, (*c*) de imperio in omnes nationes dando divinitus, (*d*) poſtquam Seleuci & Lagi poſteritas regnare deſiiſſet, quarum poſterior in Cleopatra deſiit, non multo antequam Ieſus naſceretur. Tertia nota eſt dicto cap. IX. apud Danielem, quod poſt Meſſiæ adventum exſcindenda eſſet urbs Hieroſolyma, quod de excidio urbis vaticinium (*e*) ipſe Joſephus ad ſuam refert ætatem: unde ſequitur, tempus Meſſiæ adventui præſtitutum jam tum præteriiſſe,

iſſe. Eodem pertinet quod apud Aggæum cap. 11. Deus Zorobabelem Ethnarcham, & Ieſum Joſedeciden Pontificem Maximum mœſtos, quod viderent excitatum à ſe templum non reſpondere magnitudini prioris templi, ſolatur hoc promiſſo, futurum ut major honos iſti Templo, quam priori, contingeret; quod profecto, neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu dici poſſe hiſtoria horum temporum in ſacris literis, & apud Joſephum, collata cum ea, quæ eſt de templo Solomonis, indubitatam facit. Adde quod Hebræorum magiſtri annotant, duas maximas dotes defuiſſe Templo poſteriori, quæ priori adfuerant; (*f*) conſpicuam quandam lucem divinæ majeſtatis indicem, & divinum afflatum. Sed quo Templum hoc poſterius priori præſtiturum ſit, ibi quidem breviter oſtendit Deus, (*g*) cùm pacem ſuam, id eſt gratiam & benevolentiam, in eo templo ſe quaſi fœdere certo ſtabiliturum dicit. Latius autem exſequitur Malach. cap. 111. *Ecce miſſurus ſum legatum meum, qui vias meas præparet. Brevi veniet in templum ſuum* (vixit autem Malachias tempore ædificati templi poſterioris) (*h*) *Dominus ille, quem vos deſideratis, internuntius ille fœderis,*

fœderis, deliciæ vestræ. Venire ergo debuit Messias stante Templo secundo, (*i*) quo nomine apud Hebæos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Vespasiani, quia Herodis Magni temporibus Templum non ex ruinis resuscitatum fuit, (*k*) sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari. Et sane tam constans apud Hebræos & vicinos fuit opinio, illis temporibus exspectandum Messiam, ut (*l*) multi Herodem, (*m*) alii Judam Gauloniten, (*n*) alii alios, qui circa Iesu tempora vixerunt, pro Messia haberent.

ANNOTATA.

(*a*) CUI *summæ pietatis testimonium Ezechiel præbuit.*] XIV. 14. XXVIII. 3. Josephus de Daniele fine libri X. Οτι τὸ θεῖον αὐτῷ πνεῦμα συμπάρεστι· *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde: Απαντα γὰρ αὐτῷ παραδόξως ὡς ἑνί τινι τῶν μεγίστων ἐυτυχήθη προφητῶν, καὶ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τιμήτε καὶ δόξα παρὰ τῶν βασιλέων καὶ τοῦ πλήθους, καὶ τελευτήσας δὲ μνήμην αἰώνιον ἔχει. τὰ γὰρ βιβλία ὅσα δὴ συγγραψάμενος καταλέλοιπεν, ἀναγινώσκεται παρ' ὑμῖν ἔτι καὶ νῦν, καὶ πεπιστεύκαμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ὡμίλει τῷ θεῷ. *Omnia illi supra fidem, & quantum maximorum prophetarum ulli succedebant: dumque vixit in summa gratia ac honore fuit apud reges & populum: & postquam mortuus est, æterna ejus viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri,*

libri, quos à ſe conſcriptos reliquit, quorum teſtimonio credimus fuiſſe Danieli cum Deo commercium.

(*b*) QUIN *adeſſet Meſſias.*] Filium hominis apud Danielem eſſe Meſſiam conſentiunt magni Judæorum magiſtri Salomon Jarchi: Rabbi Joſue citatus ab Abeneſdra, & Saadias. Sic & Rabbi Joſe, qui excidium Templi vidit, Meſſiæ tempus adveniſſe dicebat, ut teſtatur R. Jacob in Caphthor.

(*c*) DE *imperio in omnes nationes dando divinitus.*] Lapidem illum, cujus percuſſu imago illa imperiorum figuram habens comminuenda eſſet, Meſſiam eſſe tradidit R. Levi ben Gerſon: & regnum illud cætera regna abſumpturum eſſe regnum Meſſiæ docent R. Solomo, R. Abeneſdra, & R. Saadia. Filium hominis apud Danielem eſſe Meſſiam R. Levi ben Gerſon, & Saadia.

(*d*) POSTQUAM *Seleuci & Lagi poſteritas regnare deſiiſſet.*] Vide quæ hac de re annotata ad librum primum.

(*e*) IPSE *Joſephus ad ſuam refert ætatem.*] Libro x. cap. 12. Τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον Δανιὴλος καὶ περὶ τῶν Ρωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπ' αὐτῶν ἐρημωθήσεται. ταῦτα πάντα ἐκεῖνος θεοῦ δείξαντος αὐτῷ συγγράψας κατέλιπεν, ὥστε τοὺ ἀναγινώσκοντας καὶ τὰ συμβάντα σκοποῦντας θαυμάζειν ἐπὶ τῇ πρὸς θεοῦ τιμῇ τὸν Δανιήλον. *Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum ſcripſit imperio, & fore ut ab eo gens noſtra vaſtetur. Hæc omnia ille Deo indicante perſcripta reliquit, ita ut non poſſint qui iſta legunt, & eventus conſiderant non admirari Danielem ob honorem à Deo acceptum.* Septuaginta annorum hebdomadas finire

nire in excidio Templi secundi etiam Jacchiades docet ad Dan. IX. 24.

(*f*) CONSPICUAM *quandam lucem divinæ majestatis indicem & divinum afflatum.*] In titulo de documentis. Gemara Hierosolymitana cap. 3.

(*g*) CUM *pacem suam, id est gratiam & benevolentiam, in eo Templo se quasi fœdere certo stabiliturum dicit.*] Notandum est quod præcedit. *Veniet desiderium omnium Gentium, & implebo domum hanc gloria.* Quod mirificè convenit cum iis quæ jam addimus ex Malachia, ita ut hi duo Prophetæ mutuo interpretum fungantur vice. Venire debuisse Messiam in Templum secundum sensit Rabbi Akiba, multique alii teste Rabbino Solomone.

(*h*) DOMINUS *ille, quem vos desideratis.*] Hunc Malachiæ locum communiter Judæi de Messia exponunt.

(*i*) QUO *nomine apud Hebræos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Vespasiani.*] Ut in Thalmude capite ultimo de Synedrio & titulo Juma, & titulo Rosch Haschana.

(*k*) SED *paulatim per partes immutatum, qualis mutatio facit idem Templum videri.*] Philo de mundo: ΟΥ γὰρ δήποθεν οὗ πάντα μέρη φθείρεται, φθαρτόν ἐστιν ἐκεῖνο, ἀλλ' οὗ πάντα τὰ μέρη ἅμα καὶ ἐν ταυτῷ ἀθρόα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. *Non cujus partes pereunt utique interitui obnoxium est, sed cujus omnes partes simul & eodem tempore pereunt.* Adde L. proponebatur D. de Judiciis, & L. Quid tamen. §. in navis D. quibus modis usus fructus amittatur.

(*l*) MULTI *Herodem.*] Hi Herodiani Matth. XXII. 16. Marc. III. 6. VIII. 15.

XII.

xii. 13. Tertullianus in hæreticorum enumeratione. *Cum his etiam Herodianos qui Christum Herodem esse dixerunt.* Paria habet de his Epiphanius, quibuscum convenit vetus ad Persium Scholiastes. *Herodes apud Judæos regnavit tempore Augusti in partibus Syriæ. Herodiani ergo diem natalem Herodis observabant, ut etiam sabbata, quo die lucernas accensas & violis coronatas in fenestris ponunt.*

(*m*) ALII *Judam Gauloniten.*] Vide Josephum xviii. 1. Actor. v. 36.

(*n*) ALII *alios.*] Actor. xxi. 38. Josephus plura exempla habet temporibus Felicis: & post excidium quædam.

XV. Sentiunt se premi his argumentis de Messiæ adventu Judæi: quæ ut eludant, nonnulli aiunt sua peccata in causa fuisse, quo minus promisso tempore adveniret. (*a*) Ut omittam, in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari: quomodo ob peccata differri adventus potuit, cum hoc quoque prædictum esset, (*b*) ob plurima & maxima populi peccata urbem exscindendam paulo post Messiæ tempora? Adde quod Messias venturus erat hac quoque de causa, (*c*) ut corruptissimo sæculo medicinam faceret, simulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret, unde de ejus temporibus apud

(Cum solutione ad id quod dicitur, dilatũ adventum ob peccata populi.)

Zachariam dicitur cap. XIII. fore tunc fontem apertum domui Davidis, & Hierosolymitis omnibus, ad peccata abluenda: & apud ipsos Hebræos receptum est Messiam appellare (*d*) Isch copher, hoc est placatorem. Plane autem à ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem dilatum id quod præcise ei morbo erat destinatum.

ANNOTATA.

(*a*) UT *omittam in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari.*] Id diserte affirmat R. Jochanan in Schemoth Rabba, & R. David Kimchi in Psal. CVIII. 5. Bene de Daniele Josephus libro X. circa finem. Οὐ γὰρ τὰ μέλλοντα μόνον προφητεύων διετέλει, καθάπερ καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ὥριζεν, εἰς ὃν ταῦτα ἀποβήσεσθαι. *Non enim solùm futura prædixit toto vitæ suæ tempore, ut & alii prophetæ, sed & tempus definivit quo quæque eventura erant.* Nulla conditione suspensum fuisse decretum de Messia illo tempore mittendo, apparet & ex Malachiæ III. 1. Præterea cùm novi fœderis auctor deberet esse Messias, ut & ibi Malachias & alii Prophetæ ostendunt, non potuit ejus adventus suspendi à conditione observati fœderis quod antiquatum venerat.

(*b*) OB *plurima & maxima peccata urbem exscindendam paulò post Messiæ tempora.*] Dan. IX. 24.

(*c*) UT *corruptissimo seculo medicinam faceret, simulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret.*] Esaias LIII. 4. & sequentibus. Jerem. XXXI. 31. & seqq. Ezechiel XI. 19. 21.

ISCH

(*d*) I S C H *Copher.*] Vide Chaldæum paraphraſten Cant. 1. 14. Meſſiam peccata noſtra portaturum dicit R. Judas in Chaſidim. R. Simeon in Bereſchith rabba.

XVI. De eo, quod dicimus, advenisse pridem in terras Messiam, ipse etiam sensus Judæos potest convincere. (*a*) Promisit Deus, fœdere per Mosem inito, ipsis felicem possessionem terræ Palæstinæ, quamdiu vitam suam ad legis præscriptum componerent: (*b*) Contrà si adversus eam graviter delinquerent, exsilium aliaque id genus mala ipsis minatus est. Quod si tamen, aliquo tempore pressi malis, & pœnitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediissent, se misericordia populi tactum iri, effecturumque, ut quamvis in ultimas mundi plagas dispersi redirent in patriam, ut videre est, tum alibi, tum Deuteronomii xxx. & Nehemiæ 1. Atqui jam anni sunt mille & ultra quingentos, quod Judæi patria carent, Templo carent, (*c*) & si quando novum ædificare voluerunt, semper sunt impediti: etiam flammarum globis ad fundamenta erumpentibus cum operarum pernicie, (*d*) quod ab Ammiano Marcellino scriptore non Christiano proditum est. Cum olim populus gravissimis sceleribus se contami-

Item ex statu præsenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit.

naſſet, liberos paſſim ſacrificaſſet Saturno, adulteria pro nihilo duceret, viduas & pupillos expilaret, inſontem ſanguinem magna copia funderet, (e) quæ omnia illis Prophetæ exprobrant, paſſus eſt exſilium, ſed (f) non diutius annis ſeptuaginta, atque interea non omiſit Deus (g) per Prophetas illos alloqui & ſolari ſpe reditus, (h) indicato etiam ejus tempore. At nunc, (i) ex quo ſemel ejecti patria ſunt, manent extorres, contempti: nullus ad eos venit Propheta: nulla futuri reditus ſignificatio: magiſtri ipſorum, quaſi Spiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas, & ridicula dogmata delapſi ſunt, quibus ſcatent libri Thalmudici, quos legem ore datam audent dicere, & cum iis, quæ Moſes ſcripſit, conferre, aut iis præferre etiam. Nam quæ ibi leguntur (k) de Dei fletu, quod urbem paſſus ſit exſcindi, (l) de ejus quotidiana diligentia in legenda lege, (m) de Behemotho & Leviathane, (n) multiſque rebus aliis, tam ſunt abſurda, ut etiam referre tædeat. Et tamen tanto tempore Judæi, nec ad falſorum deorum cultus deflexerunt, ut olim, nec cædibus ſe contaminant, nec de adulteriis accuſantur: (o) Deum vero & precibus, & jejuniis certant placare, nec exaudiuntur. Quæ

cum

cum ita ſe habeant, omnino ex duobus alterum ſtatuendum eſt, aut fœdus illud per Moſem factum omnino eſſe abolitum, aut teneri Judæorum univerſitatem gravis alicujus peccati tot jam per ſecula durantis: quod quale ſit ipſi dicant, aut ſi dicere non poſſunt, nobis credant, peccatum illud eſſe contemti Meſſiæ, qui ante advenerit, quam hæc mala ipſis contingere cœperunt.

ANNOTATA.

(a) PROMISIT *Deus fœdere per Moſem inito ipſis felicem poſſeſſionẽ terræ Paleſtinæ, quamdiu vitam ſuam ad legis præſcriptum componerent.*] Exod. XV. Levit. XVIII. Deut. VI. VII. XI. XXVIII.

(b) CONTRA *ſi adverſus eam graviter delinquerent, exilium aliáque id genus mala ipſis minatus eſt.*] Levit. XXVI. Deut. IV. XI. XXVIII.

(c) ET *ſi quando novum ædificare voluerunt, ſemper ſunt impediti.*] Sub Adriano, ſub Conſtantino, ſub Juliano, Chryſoſtomus II. adverſus Judæos.

(d) QUOD *ab Ammiano Marcellino ſcriptore non Chriſtiano eſt proditum.*] Libro XXIII. Chryſoſtomus II. adverſus Judæos: Πῦρ ἐκπηδῆσαν ἐκ τῶν θεμελίων ἐυθὺς κατέφλεξέ τε πολλοὺς ἀνθρώπους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους τοὺς τόπου ἐκείνου. *Ignis è fundamentis exiliens multos homines combuſſit, ipſos quin etiam loci illius lapides.* Totus locus dignus qui legatur. Paria habet ſcriptor idem in Matthæum,

Hom. IV. & sermone Christum esse Deum.

(e) QUÆ *omnia illis Prophetæ exprobrãt.*] Esai. 1.17.III.14.15.v. 23. XI.2.3. LIX. LXV. Amos II. 6. Jer. II. III. V. VII. 31. VIII. IX. XI. XVI. XXII. Ezech. III. VI. VII. VIII. XVI. XXII. XXIV. Dan. IX. Micheas III. I. 2. 3.

(f) NON *diutius annis* LXX.] Objicit hoc R. Samuel in epistola ad R. Isaacum.

(g) PER *Prophetas illos alloqui & solari spe reditus.*] Jer. XXX. XXXI. XXXIII. Ezech. XXXVI. XXXVII.

(h) INDICATO *etiam ejus tempore.*] Jer. XXV. 15. XXIX. 10.

(i) EX *quo semel ejecti patriâ sunt, manent extorres, contempti, nullus ad eos venit Propheta.*] Thalmud in Baba Bathra

(k) DE *Dei fletu quod urbem passus sit exscindi.*] Præfatio Echad Rabthi. Similia in Thalmude, titulo Chagiga, in Debarim Rabba & in Berachoth.

(l) DE *ejus quotidiana diligentia in legenda lege.*] Thaanith: Aboda Zara.

(m) DE *Behemotho & Leviathane.*] Thalmud Baba Bathra. Paraphrastes Chaldæus ad Cant. Canticorum VIII. 2.

(n) MULTIS QUE *rebus aliis.*] Quorum multa transcripsit Christianus Gerson in suo ad Judæos libro. Vide ejus capita de diabolis, de Messia, de revelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno decem tribuum trans amnem Sabbaticum, de Rabbinorum facinoribus.

(o) DEUM *vero & precibus & jejuniis certant placare.*] Quòd si ipsis credendum est, optimè de Deo merentur, Messiam falsum, quem tanta pars humani generis recepit, repudiando.

XVII.

Probatur Iesum esse Messias ex his quæ de Messia prædicta fuerunt.

XVII. Et hæc quidem, ut diximus, oſtendunt, veniſſe jam ante tot ſecula Meſſiam: addimus nos, non alium eum eſſe, quam Ieſum. Nam quicunque alii pro Meſſia haberi ſe voluerunt, aut habiti ſunt, nullam reliquerunt ſectam, in qua ea opinio perſeveraret. Nulli nunc aut Herodis aut Judæ Gaulonitæ, aut qui Adriani temporibus Meſſiam ſe dixit, (a) & doctiſſimis quibuſdam impoſuit, (b) Barchochebæ ſectatores ſe profitentur. At Ieſu qui nomen dent, ex quo ipſe in terris fuit, in hunc diem fuerunt, (c) ſuntque plurimi, nec in una regione, ſed quam late hic orbis patet. Poſſem hic multa alia adferre olim de Meſſia prædicta aut credita, quæ in Ieſu eveniſſe credimus, cum de aliis ne aſſeverentur quidem: quale eſt, (d) quod ex Davidis fuit poſteritate, (e) quod ex virgine natus eſt, (f) edocto ea de re cœlitus eo, qui virginem eam duxerat, cum ex alio prægnantem in matrimonio non fuerat retenturus, (g) quod natus eſt Bethlehemi, (h) quod dogma ſuum ſerere cœpit in Galilæa, (i) quod omne genus morbos ſanavit; cæcis viſum, claudis greſſum dedit: ſed uno contentus ſum, cujus effectus in hunc diem durat. Ex (k) Davidis, (l) Eſaiæ, (m) Zachariæ,

(n) Oseæ vaticiniis manifestissimum est, Messiam non tantum Judæorum, sed & aliarum gentium magistrum fore: (o) per ipsum collapsûros cultus falsorum deorum, & ad unius Dei cultum perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Iesu adventum sub falsis cultibus totus fere orbis jacebat: deinde paulatim evanescere illi cœperunt, nec singuli tantum homines, sed & populi & reges ad unius Dei cultum converti. Hæc non Judæorum Rabbinis debentur, sed Iesu discipulis eorumque successoribus: ita (p) populus Dei factus est, qui ante non erat, & impletum est, quod per Jacobum prædictum fuerat Gen. XLIX. antequam plane tolleretur civilis potestas à posteris Judæ, venturum Silo, quem (q) Chaldæus, & alii interpretes, Messiam exponunt, (r) cui parituræ essent etiam exteræ gentes.

ANNOTATA.

(a) ET *doctissimis quibusdam imposuit.* Ut Rabbi Akibæ. Thalmud. in titulo de Synedrio, & liber Zemach David.

(b) BARCHOCHEBÆ. Qui ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀπόστασις ἀρχηγέτης Justino. Mentio ejus apud Eusebium, Hieronymum, Orosium, Thalmudico titulo de Synedrio, in Bereshith Rabba, apud Rabbinos Johannem & Abrahamum Salmanticensem, & alios multis in locis.

SUNT-

(c) SUNT QUE *plurimi, nec in una regione, sed quàm latè hic orbis patet.*] Vide quæ hac de re allata ad librum secundum.

(d) QUOD *ex Davidis fuit posteritate.*] Psal. LXXXIX. 4. Esa. IV. 2. XI. 10. Jer. XXIII. 5. Ezech. XXXIV, 24. Mich. V. 2. Matth. I. 1. v. 20. IX. 27. XII. 23. XV. 22. XX. 30. 31. XXI. 9. 15. XXII. 42. & sequentibus. Marc. X. 47. XII. 35. 36. 37. Luc. I. 27. 32. 69. II. 4. II. XVIII. 38. 39. XX. 42. 44. Joh. VII. 42. Actor. XIII. 34. XV. 16. Rom. I. 3. II. Tim. II. 8. Apoc. V. 5. XXII. 16.

(e) QUOD *ex virgine natus est.*] Esaiæ VII. 14. Matth. I. 18. 22. 23. Luc. I. 35.

(f) EDOCTO *ea de re cœlitus eo qui virginem eam duxerat.*] Matth. I. 20.

(g) QUOD *natus est Bethlehemi.*] Mich. V. 2. Matth. II. 1. 2. 3. 4. 5. 6. Lucæ II. 4.

(h) QUOD *dogma suum serere cœpit in Galilæa.*] Esaiæ IX. 1. Matth. IV. 12. 13. Marc. I. 4. Luc. IV. 14. 15. 16. & alibi sæpè.

(i) QUOD *omne genus morbos sanavit, cæcis visum, claudis gressum dedit.*] Esaias XXXV. 5. LXI. 1. Matt. XI. 5. Luc. IV. 18. & alibi passim. Adde quod mortuos resuscitavit, quod inter præcipuas Messiæ notas ponit R. Levi ben Gerson.

(k) DAVIDIS.] Psal. II. 8. XXII. 28. LXVIII. 32. LXXII. 8. 17.

(l) ESAIÆ.] II. 2. XI. 10. XIV. 1. XIX. 18. XXVII. 13. XXXV. XLII. & XLIII. præcipuè XLIX. 6. LI. 5. LII. 15. LIV. LV. 4. 5. LX. 3. & sequentibus. LXV. 1. 2. LXVI. 19. & seqq.

(m) ZACHARIÆ.] II. 11. VIII. 20. & sequentibus. IX. 9. 10. 11. XIV. 16.

OSEÆ

(n) OSEÆ.] II. 24.

(o) PER *ipsum collapsuros cultus falsorum deorum.*] Esaiæ II. 18. 20. XXXI. 7. XLVI. 1. Sophonias I. 4. 5. 6. Zach. XIII. 2.

(p) POPULUS *Dei factus est qui antè non erat.*] OSEÆ II. 24.

(q) CHALDÆUS.] Tam Jonathan quam Hierosolymitanæ paraphraseos scriptor. Item Thalmudici titulo de Synedrio, Beresith Rabba, Jakumus ad Pentateuchum, Rabbi Solomo & alii. שבט, quod nunc Judæi volunt esse virgam castigationum, Thargum Chaldæo exponitur שלטן & Græcis eodem sensu ἄρχων: Aquilæ σκῆπτρον, Symmacho ἐξουσία. שילה autem per בנו filius ejus exponunt Chaldæus, R. Siloh, R. Bachai, R. Solomo, Abenesdra & Kimchi. Vide pulchrè dicta de hoc loco apud Chrysostomum sermone Christum esse Deum.

(r) CUI *parituræ essent etiam exteræ gentes.*] Vide dictum locum Esaiæ XI. 10. qui huic lucem adfert.

Solutio ejus, quod dicuntur quædam non impleta.

XVIII. Opponi hic à Judæis solet, quædam de temporibus Messiæ prædicta esse, quæ non conspiciantur impleta: sed quæ adducunt obscura sunt, aut diversam recipiunt significationem, propter quæ non debent deseri ea, quæ sunt manifesta; qualia sunt sanctitas præceptorum Iesu, præmii excellentia, & in eo proponendo sermo perspicuus, quibus cum accedant miracula, sufficere hæc ad amplectendum

ejus

ejus dogma debebant. Ad vaticinia, (a) quæ libri clausi nomine nuncupari solent, recte intelligenda opus sæpe est Dei quibusdam auxiliis, quæ merito illis subtrahuntur, qui aperta negligunt. Loca autem, quæ objiciunt, varie exponi, ne ipsi quidem ignorant: & si cui conferre libeat interpretes veteres, qui in Babylonico exsilio, aut alioqui circa Iesu tempora exstiterunt, cum his, qui scripserunt, postquam Christianorum nomen in odio apud Judæos esse cœpit, inveniet explicationes novas repertas partium studio, cum olim receptæ essent aliæ, quæ cum Christianorum sensu satis conveniebant. Multa in sacris non ex proprietate verborum, (b) sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant; (c) ut cum Deus descendisse dicitur, cum ei (d) os, (e) aures (f) oculi, (g) nares, tribuuntur. Quidni ergo hunc in modum explicemus & pleraque de Messiæ temporibus dicta? qualia sunt, (h) lupum cum agno, pardum cum hœdo, leonem cum pecore stabulaturum, lusurum cum anguibus infantem, (i) montem Dei surrecturum supra montes alios, venturos eo alienigenas, ut sacra faciant. Sunt quædam promissa, quæ ex antecedentibus, aut consequentibus verbis, aut

etiam

etiam ex ipſo ſenſu conditionem in ſe tacitam continent. Sic multa Hebræis promiſit Deus, ſi Meſſiam miſſum reciperent, eique parerent: quæ ſi non eveniunt, habent ipſi quod ſibi imputent. Quædam vero etiam definitè, & ſine conditione promiſſa, ſi impleta nondum ſunt, adhuc poſſunt exſpectari. Conſtat enim etiam apud Judæos, (*k*) tempus, ſive regnum Meſſiæ, durare ad finem ſeculorum.

ANNOTATA.

(*a*) QUÆ *libri clauſi nomine nuncupari ſolent.*] Eſaias XXIX. 11. Daniel XII. 4. 9. & ibi Jachiades. Vide quæ hanc ad rem diſſerit Chryſoſtomus Sermone 11. cur obſcurum ſit vetus teſtamentum.

(*b*) SED *figura quadam eſſe intelligenda, ne ipſi quidem ignorant.*] Quomodo Maimonides in libro Jad locum Eſaiæ XI. 6. de Meſſiæ temporibus ἀλληγορικῶς vult intelligi, Idem dicit ad ipſum Eſaiæ locum David Kimchi: qui & ſimilia habet ad Jerem. 11. 15. v. 6.

(*c*) UT *cùm Deus deſcendiſſe dicitur.*] Ut Gen. XI. 5. XVIII. 21. Vide de his ſimilibúſque locutionibus Maimoniden Ductoris dubitantium Parte 1. cap. 10. & 11. 29. & ſequentibus, & eundem ad Deut. ubi de rege. Meſſiæ res fore cœleſtes ait liber cabaliſticus Nezaël Iſraël.

(*d*) OS.] Ut Ieremiæ IX. 12.

(*e*) AURES.]Vt Pſalm. XXXI. 3. XXXIV. 16.

(*f*) OCULI.]Loco Pſalmi proximè citato.

NARES.]

(g) NARES.] Pſalm. XVIII. 9. Jerem. XXXII. 37.

(b) LUPUM *cum agno.*] Dicto loco Eſaiæ XI. 6. & ſequentibus.

(i) MONTEM *Dei ſurrecturum ſupra montes alios.*] Eſaiæ II. 2. Micheas IV. 1. & ſequentibus.

(k) TEMPUS *ſive regnum Meſſiæ durare ad finem ſeculorum.*] Perek Chelek p. 97.

Et ad id quod opponitur de humili ſtatu & morte Ieſu.

XIX. Offendit multos humilis Ieſu fortuna: inique vero, cum in ſacris literis paſſim dicat Deus, (a) erigi à ſe humiles & ſuperbos ſterni. (b) Jacob extra ſe nihil præter baculum ferens Jordanem tranſiit: rediit eodem maxima vi pecoris ditatus. Moſes exſul, pauper, pecora paſcebat, (c) cum ei in rubo Deus apparuit, populique ſui ductum ei mandavit. (d) David itidem gregem paſcens ad regnum vocatur, multiſque aliis exemplis talibus plena eſt ſacra hiſtoria. De Meſſia vero legimus, fore eum (e) lætum pauperibus nuntium, (f) non clamorem excitaturum in publico, aut jurgiis uſurum; ſed acturum leniter, ita ut parcat arundini concuſſæ, & in ellychnio fumigante alat, quod reſtat caloris. Neque magis cætera ejus mala, & mors ipſa, inviſum eum cuiquam facere debent. Nam

Nam ſæpe à Deo permitti, ut pii ab impiis non vexentur modo, (g) ut Lothus à Sodomæ civibus, ſed interficiantur quoque, manifeſtum eſt (h) exemplo Abelis parricidio enecti, (i) Eſaiæ diſſecti, (k) Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum. Ipſi Judæi Pſalmum canunt Lxxix. in quo hæc verba ſunt: *Dederunt ſervorum tuorum cadavera in cibum volucrium, reliquias eorum, quos tu ô Deus amas, beſtiis: ſanguinem eorum effuderunt in pomærio Hieroſolymorum: nec quiſquam fuit, qui eos ſepeliret;* & quæ ſequuntur. Ipſum vero Meſſiam debuiſſe per ærumnas & mortem pervenire ad regnum ſuum, & ad poteſtatem ſummis bonis ornandi familiam ſuam, negare nemo poterit, qui ad iſta Eſaiæ verba (l) capite Liii. animum volet attendere. *Quotuſquiſque credidit ſermoni noſtro, & vim Dei agnovit? Idque ideo, quia ſurrexit ille, Deo aſpectante, tanquam tener ſurculus, tanquam herba ex ſolo arenoſo: in vultu ejus nihil pulchri, nihil decori, nec ſi aſpiceres, quicquam erat quod oblectaret; contemptui patebat, & inter homines erat velut abjectiſſimus, multos dolores, multas ægritudines expertus: omnes ſe ab eo avertebant: tanto erat deſpicatui, nulloque in pretio. Sed vere* (m) *noſtros ille*

morbos

morbos pertulit, noſtra mala toleravit. Nos illum habuimus tanquam de cœlo tactum, à Deo ictum atque depreſſum: ſed ob noſtra peccata vulneratus eſt, attritus ob noſtra crimina. (n) *Pœna quæ nobis ſalutem pareret ipſi impoſita eſt: tumices ipſius dati ſunt nobis pro remedio. Certe enim nos ut oves aberraveramus omnes huc atque illuc: ipſi Deus inflixit pœnam, quæ noſtris criminibus debebatur: Et tamen cum opprimeretur & graviſſime cruciaretur, vocem non emiſit, ſicut agnus mactandus, aut ovis quæ tondetur, ſilent muta. Poſt vincula, poſt judicium è medio ſublatus eſt: ſed rurſus vitæ ejus durationem quis digne eloqui poterit? Nimirum ex hoc loco, in quo nos vivimus, ereptus eſt: ſed hoc malum ei evenit ob populi mei ſcelera. Ad mortem uſque & ſepulturam datus eſt in manus potentium atque impiorum, cum tamen nemini feciſſet injuriam, neque in ſermone ejus deprehenſus fuiſſet unquam dolus malus. Sed quanquam Deus eouſque eum paſſus eſt conteri, doloribuſque affici, tamen* (o) *quia ſe conſtituit hoſtiam piacularem,* (p) *videbit poſteritatem, vitam aget durabilem, & quæ Deo ſunt placita per ipſum feliciter curabuntur. Liberatum ſe à malo conſpicieni, ait Deus,* (q) *voluptate ſatiabitur, eo maxime, quod dogmate ſuo*

ipſe

ipſe juſtus ſervus meus multos abſolvet, eorum crimina auferens. Dabo ei partem eximiam, (r) *ubi inter prœliatores ſpolia dividentur, quia morti ſe dedidit, & ſceleratis annumeratus eſt, cumque pœnas alienorum criminum ferret ipſe, pro ſontibus ſe conſtituit peccatorem.* Quis poteſt nominari, aut regum, aut prophetarum, in quem hæc congruant? Nemo ſane. Quod autem recentiores Judæi commenti ſunt, agi hic de ipſo populo Hebræo diſperſo in omnes gentes, ut ſuo exemplo ac ſermone multos ubique proſelytos faceret, is ſenſus primùm plurimis ſacrarum literarum teſtimoniis repugnat, quæ clamant Judæis (s) nihil mali accidiſſe, quod non ipſum, & inſuper majora multo, ſuis factis eſſent promeriti. Deinde ipſa Propheticæ orationis ſeries eam non fert interpretationem. Dicit enim ſive Propheta, quod iſti loco videtur convenientius, ſive Deus: *hoc malum illi evenit ob populi mei ſcelera.* Populus autem Eſaiæ, aut etiam populus Dei peculiaris eſt populus Hebraicus. Quare is, qui tam gravia perpeſſus ab Eſaia dicitur, non poteſt idem populus eſſe. Melius antiqui Hebræorum magiſtri fatebantur hæc de Meſſia dici: quod cum viderent quidam poſteriorum, (t) duos Meſſias commenti ſunt, quorum

rum alterum vocant Joſephi filium, qui mala multa & mortem cruentam pateretur; alterum Davidis filium, cui cuncta proſpere ſuccederent; (*u*) cum multo facilius eſſet, & Prophetarum ſcriptis congruentius, unum agnoſcere, qui per adverſa & mortem ad regnum eſſet perventurus, quod nos de Ieſu credimus, & verum eſſe res ipſa docet.

ANNOTATA.

(*a*) ERIGI *à ſe humiles, & ſuperbos ſterni.*] 1. Reg. II. 8. Pſal. XXXIV. 19. Prov. XI. 2. Eſaiæ LVII. 15. LXVI. 2.

(*b*) JACOB *extra ſe nihil præter baculum ferens Jordanem tranſiit.*] Gen. XXXII. & ſequentibus.

(*c*) CUM *ei in rubo Deus apparuit.*] Exodi III.

(*d*) DAVID *itidem gregem paſcens ad regnum vocatur.*] 1. Sam. XVI. 7. 11.

(*e*) LÆTUM *pauperibus nuntium.*] Eſaiæ LXI. 1. Matth. 1. 5. Adde Zach. IX. 9.

(*f*) NON *clamorem excitaturum in publico aut jurgiis uſurum, ſed acturum leniter.*] Eſaias XLII. 2. 3. 4. Matt. XII. 19. 20.

(*g*) UT *Lothus à Sodomæ civibus.*] Geneſ. XIX.

(*h*) EXEMPLO *Abelis parricidio enecti.*] Gen. IV.

(*i*) ESAIÆ *diſſecti.*] Ita habet Judæorum traditio, ad quam reſpicit ſcriptor ad Hebræos XII. 37. & Joſephus X. 4. Chalcidius in Timæum: *Cùm Prophetæ à conſceleratis, unus*

membratim fractus, alter obrutus saxis.

(k) MACCABÆORUM *fratrum cum matre ad mortem excruciatorum.*] II. Macc. VII. Josephus libro περὶ αὐτονομίας ὁ Λογισμοῦ.

(l) CAPITE LIII.] Quem locum de Messia interpretantur Chaldæus paraphrastes, & Gemara Babylonica titulo de Synedrio.

(m) NOSTROS *morbos ille pertulit.*] Morborum voce quævis mala intelligi docet ad hunc locum Abarbaniel.

(n) POENA *quæ nobis salutem pareret, ipsi impositа est.*] De Messia hæc explicat Rabboth & Solomon Jarchi ad Gemaram titulo de Synedrio.

(o) QUIA *se constituit hostiam piacularem.*] De malis volente animo toleratis hic agi ait Alsheck.

(p) VIDEBIT *posteritatem.*] Voce seminis, quæ in Hebræo est, significari discipulos ait hic Alsheck. Sic semen serpentis Hebræi interpretantur Cananæos. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum, filios Esaiæ VIII. 18. ut Thalmud Hierosolymitanum notat titulo de Synedrio.

(q) VOLUPTATE *satiabitur.*] Hæc ad futurum seculum refert Abarbaniel.

(r) UBI *inter prædatores spolia dividentur.*] Hæc spirituali modo intelligenda docet Gemara Babylonica titulo חולין. Per spolia intelligi sapientum honores & præmia dicit Alsheck ad hunc locum.

(s) NIHIL *mali accidisse quod non ipsum, & insuper majora multo, suis factis essent promeriti.*] Apparet id locis prophetarum jam supra positis, & Danielis IX. & Nehemiæ IX. Adde quod

quod de quo agit Esaias deprecatorus erat Deum pro Ethnicis, quod Judæi non faciunt.

(*t*) DUOS *Messias commenti sunt.*] Thalmud tituló Succa: R. Salomo: R. David Kimchi.

(*u*) CUM *multo facilius esset & Prophetarum scriptis congruentius unum agnoscere, qui per adversa & mortem ad regnum esset perventurus.*] Quod ipsum non uno in loco ad hoc Esaiæ caput sequitur Abarbaniel.

XX. Retinet multos à suscipienda Jesu disciplina præconcepta quædam opinio de virtute ac probitate majorum suorum, ac maxime sacerdotum, qui Iesum præjudicio damnarunt, & dogma ejus repudiarunt. Sed quales sæpe majores ipsorum fuerint, ne me sibi maledicere existiment, audiant ipsis verbis, & legis suæ, & Prophetarum, à quibus sæpe appellantur (*a*) incircumcisi auribus & corde, (*b*) populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus. Majores ipsorum fuerunt, (*c*) qui Josephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt. Majores ipsorum & illi, (*d*) qui Mosē perpetuis seditionibus ad vitæ tædium egerunt, ducem suum ac liberatorem, cui terra, mare, aër, obediebant: (*e*) qui panem cœlitus missum fastidierunt, (*f*) qui velut de summa penuria conquesti sunt,

Et quasi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt.

cum aves comeſtas adhuc ructarent. Majores ipſorum fuerunt, (g) qui Davide tanto ac tam bono rege deſerto, ſecuti ſunt defectorem filium. Majores ipſorum fuerunt, (h) qui Zachariam, Jojadæ filium, trucidarunt in loco ſanctiſſimo, victimam crudelitatis ſuæ facientes ipſum ſacerdotem. Jam vero (i) Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falſo crimine mortem machinati ſunt, & perfeciſſent, niſi procerum quorundam obſtetiſſet auctoritas; (k) extorſerunt tamen, ut captivus haberetur ad ipſum uſque momentũ captæ urbis. Si quis putet, meliores fuiſſe eos, qui Ieſu temporibus vixerunt, eũ ab hoc errore liberare Joſephus poterit, qui atrociſſima eorum facinora deſcribit, & pœnas graviores omnibus unquam auditis, (l) & tamen, ut ipſe cenſet, infra meritum. Neque de Synedrio melius exiſtimandum; præſertim cum eo tempore Senatores non veteri more cooptari manibus impoſitis, (m) ſed ex potentium nutu legi ſolerent, ut & Pontifices, non jam perpetua, (n) ſed annali & ſæpe empta dignitate. Non mirari ergo debemus, ſi homines arrogantia tumidi, ambitione & avaritia inſatiabiles, in furorem acti ſunt conſpecto homine, qui ſanctiſſima præce-

pta

pta adferens vitam ipſis ſuam ipſa diverſitate exprobrabat. Nec aliud illi crimini datum, quam quod olim optimo cuique. (o) Sic Michæas ille, qui Joſaphati tempore vixit, in cuſtodiam datus eſt, quod intrepide verum contra quadringentos falſos Prophetas aſſeruiſſet. (p) Eliæ Achabus objecit, plane ut Ieſu ſacerdotes, ipſum eſſe, qui pacem Iſraëlis turbaret. (q) Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Ieſu, vaticinatio adverſus templum. Addendum hic, quod Magiſtri Hebræorum veteres (r) ſcriptum reliquerunt, temporibus Meſſiæ homines fore canina impudentia, aſinina contumacia, ferina crudelitate. Deus ipſe, qui, quales Judæi plerique exſtituri eſſent Meſſiæ tempore, multo ante præviderat, futurum dixerat, (s) ut qui populus ſuus non fuiſſet, in populum aſſumeretur, (t) ex Judæorum autem urbibus ac vicis ſingulis vix unus, & alter irent ad ſacrum montem: ſed quod ad illorum numerum deeſſet, id expleturos extraneos: item (u) Meſſiam Hebræis in ruinam fore: ſed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis potiſſimo loco poſitum iri ad coagmentationem operis.

ANNOTATA.

(a) INCIRCUMCISI *auribus & corde.*] Jerem. IV. 4. VI. 10.

(b) POPULUS *labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus.*] Deut. XXXII. 5. 6. 15. 28. Esaias XXIX. 13. Amos V. 21. Ezech. XVI. 3.

(c) QUI *Josephum fratrem suum parum abfuit, quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt.*] Gen. XXXVIII.

(d) QUI *Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium egerunt.*] Loca notata supra ad libr. II.

(e) QUI *panem cœlitus missum fastidierunt.*] Num. XI. 6.

(f) QUI *velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc ructarent.*] Dicto capite XI. in fine.

(g) QUI *Davide tanto ac tam bono rege deserto secuti sunt defectorem filium.*] II. Sam. XV.

(h) QUI *Zachariam, Joiadæ filium, trucidarunt.*] II. Paralip. XXIV. 21.

(i) PONTIFICES *quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimine mortē machinati sunt.*] Jeremiæ XXVI.

(k) EXTORSERUNT *tamen, ut captivus haberetur ad ipsum usque momentum captæ urbis.*] Jeremiæ XXXVIII.

(l) ET *tamen ut ipse censet, infra meritum.*] Dicit is neq; urbem aliam talia perpessam mala, neque ab omni ævo ætatem fuisse omnium scelerum feraciorem. Plus Judæis mali à semetipsis illatum quàm à Romanis, qui illorum facinora expiaturi venerant.

(m) SED *ex potentium nutu legi solerent.*] Josephus XIV. 19.

(n) SED *annali & sæpè empta dignitate.*] Josephus XVIII. 3. & 6.

(o) SIC *Michæas ille, qui Josaphati tempore vixit,*

vixit in custodiam datus est.] 1. Reg. XXII.

(p) ELIÆ *Achabus objecit, planè ut Iesu Sacerdotes, ipsum esse qui pacem Israëlis turbaret.*] 1. Reg. XVIII. 17. Achabus Eliæ dicit הֲאַתָּה זֶה עֹכֵר יִשְׂרָאֵל ubi Græci, ὁ σὺ ὁ διαστρέφων τὸν Ισραήλ; *Nonne tu es qui turbas Israelem?* Sic Sacerdotes de Iesu apud Lucam XXIII. 2. Τοῦτον εὑρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος. *Hunc invenimus turbare Israëlem.*

(q)] EREMIÆ *quoque crimini datum, id quod Iesu, vaticinatio adversus Templum.*] Jerem. VII. 4. & sequentibus. XXVI. 6. 11.

(r) SCRIPTUM *reliquerunt, temporibus Messiæ homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate.* Thalmud de Synedrio, Ketuboth, & Sota. R. Salomo ad dictum titulum de Synedrio c. Helec. Thalmud titulo de ponderibus. Traditio Rabbi Judæ in Masoreta ad eundem titulum de Synedrio c. Helec: *quo tempore adveniet filius David, domus institutionis divinæ fiet lupanar.* Vide Jeremiam X. 21. & XXIX. 14.

(s) UT *qui populus suus non fuisset in populum assumeretur.*] Oseæ II. 24.

(t) EX *Judæorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus & alter irent ad sacrum montem: sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos.*] Jeremiæ III. 14. 17. Adde Esaiam LIII.

(u) MESSIAM *Hebræis in ruinam fore: sed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis.*] Esaiæ VIII. 14. Psal. CXVIII. 22.

Responsum ad objectionem, plures Deos à Christianis coli.

XXI. Restat, ut duabus accusationibus respondeamus, quibus Judæi & dogma, & cultum Christianorum impetunt. Prius est, quod plures à nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil est, nisi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim est, cur magis id Christianis objiciatur quam (*a*) Philoni Judæo, qui sæpe tria in Deo statuit, & Dei rationem sive (*b*) sermonem vocat Dei nomen, (*c*) mundi opificem; (*d*) neque ingenitum, ut est Deus Pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines? (*e*) quem & Angelum, sive legatum universum hoc curantem, & ipse Philo, (*f*) & Moses Nehemanni filius appellat: (*g*) aut Cabalistis, qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani nominibus, Patris, Filii sive Verbi, & Spiritus sancti. Et ut id sumam, quod apud omnes Hebræos maxime confessum est, spiritus ille, quo agitati sunt Prophetæ, non est aliquid creatum, & tamen distinguitur à mittente: quomodo & illud, (*h*) quod Schecina vulgo vocant: Jam vero in Messia habitaturam eam vim divinam, quam sapientiam vocant, (*i*) plurimi Hebræorum tradiderunt, (*k*) unde Chaldæo Paraphrastæ Messias Dei verbum dicitur;

dicitur: ficut & (*l*) augusto illo Dei, (*m*) itemque Domini nomine, Messias appellatur apud Davidem, Esaiam, & alios.

ANNOTATA.

(*a*) PHILONI *Judæo qui sæpè tria in Deo statuit.*] De sacrificiis Abel & Cain: Ἡνίκα ὁ θεὸς δορυφορούμενος ὑπὸ δυεῖν τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὖ καὶ ἀγαθότητος, εἷς ὢν ὁ μέσος τριττὰς φαντασίας ἐνειργάσατο τῇ ὁρατικῇ ψυχῇ, ὧν ἑκάστη μεμέτρηται μὲν οὐδαμῶς· ἀπεῖ γραφοι γὰρ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ· μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα. *Cùm Deus comitatus duabus summis suis efficaciis, imperio, ac bonitate, medius ipse & unus, tres conceptus operatus est animo perspicaci, quorum nullus mensura capitur: immensæ enim ejus efficaciæ: sed singula totum metiuntur.* Mox ἀρχὴν etiam vocat ἐξουσίαν, & ἀγαθότητα vocat εὐεργεσίαν, aitque à pio animo non enuntiari, sed in silentii arcano asservari. Similia habet in libro de Cherubim. Libro secundo de agricultura Noæ vocat τὸ ὄν, τὸ δεσποτικὸν, τὴν ἵλεω δύναμιν, *id quod est, vim dominam, vim beneficam.* Maimonides initio libri de Fundamentis, & post eum Joseph Albo distinguunt in Deo *Id quod cognoscit, quod cognoscitur, & cognitionem.* Habet quæ huc pertinent, & Abenesdra ad Gen. XVIII. & Maimonides ductoris dubitantium parte 1. cap. 68.

(*b*) SERMONEM *vocat Dei nomen.*] in Allegoriis, & de confusione linguarum.

(*c*) MUNDI *opificem.*] In Allegoriis: Ὁ λόγος αὐτοῦ ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει. *Verbum ejus quo velut instrumento usus*

usus Mundum fecit. De Caino: Οργανον δὲ λόγον τοῦ θεοῦ, δι' οὗ κατεσκευάσθη. *Instrumentum autem Dei videbis esse ipsum verbum Dei, per quod factus est Mundus.*

(d) NEQUE *ingenitum, ut est Deus pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines.*] Locus est libro, quis hæres sit rerum divinarum. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago libro de monarchia: & de somniis à Deo immissis: interdum ἀποικόνισμα, ut libro pejorem insidiari meliori: et χαρακτὴρ libro 11. de Agricultura. Confer Joh. 1. et Heb. 1. 3.

(e) QUEM *& Angelum sive legatum universum hoc curantem, & ipse Philo.*] Αγγελον vocat in Allegoriis, et libro de Cherubim: Αρχάγγελον verò libro de hærede divinorum donorum, et libro de confusione linguarum. Idem et Angelus et יהוה dicitur R. Samueli in Mecor Chaim.

(f) ET *Moses Nehemanni filius.*] Ejus verba sic transtulit doctissimus Masius ad Josuæ caput v. *Iste angelus, si rem ipsam dicamus, est Angelus redemptor: de quo scriptum est: Quoniam nomen meum in ipso est. Ille, inquam, Angelus qui ad Jacob dicebat: Ego Deus Bethel. Ille de quo dictum est: Et vocabat Mosem Deus de rubo. Vocatur autem angelus, quia mundum gubernat. Scriptum est enim: Eduxit nos Jehova (id est Dominus Deus) ex Ægypto: & alibi: Misit angelum suum & eduxit nos ex Ægypto. Præterea scriptum est: Et Angelus faciei ejus salvos fecit ipsos. Nimirum ille angelus qui est Dei facies: de quo dictum est: Facies mea præibit, & efficiam ut quiescas. Denique ille angelus est, de quo vates: Et subito veniet ad Templum suum Dominus,*

nus, quem vos quaritis, & angelus fœderis quem cupitis. Rursum alia ejusdem verba sic: *Animadverte attentè quid ista sibi velint. Moses enim & Israëlita semper optaverunt angelum primum. Cæterùm quis ille esset, verè intelligere non potuerunt. Neque enim ab aliis percipiebant, neque prophetica notione satis assequebantur. Atqui facies Dei ipsum significat Deum: quod apud omnes interpretes est in confesso. Verum ne per somnium quidem ista intelligere quisquam possit, nisi sit in mysteriis legis eruditus.* Mox: *Facies mea præcedet, hoc est angelus fœderis quem vos cupitis: in quo videbitur facies mea. De quo dictum est: Tempore accepto exaudiam te. Nomen enim meum in eo est. Faciámque ut quiescas, sive efficiam, ut ipse sit tibi lenis & benignus. Neque te ducat per jus rigidum: sed placide & clementer.* Confer quæ habet Manasses conciliator ad quæstionem XIX. super Genesim.

(g) AUT *Cabalistis qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus patris, filii, sive verbi, & Spiritus sancti.*] Vide additamenta ad Lexicon Hebraicum Schindleri in notis אבן. Et ספרות in Deo non obstare unitati, ait liber dictus Schep-tal.

(h) QUOD *Schekina vulgo vocant.*] Et distinguunt à Spiritu sancto. Gemara Hierosolymitana Titulo de documentis cap. 3. & Gemara Babylonica titulo Joma cap. 1. Schekina per annos tres & dimidium se renuisse in Monte Oliveti expectantem conversionem Judæorum, ait R. Jonathan in præfatione Ecka Rabthi: quo rectè accepto nihil verius.

(i)

(*i*) PLURIMI *Hebræorum tradiderunt.*] Rabbi Solomo. Idem ad Gen. XIX. 18. agnoscit à Deo assumi posse humanam naturam quam & olim ad tempus assumptam putat, cui consentit Thalmud titulo Schebuoth & Sabborh.

(*k*) UNDE *Chaldæo Paraphrastæ Messias Verbum Dei dicitur.*] Vt Oseæ 1. 7.

(*l*) AUGUSTO *illo Dei.*] Nempe יהוה, Jonathan & David Kimchi ad Jeremiam XXIII. 6 cum quibus consentit R. Abba in Ecka Rabthi. יהוה צבאות Zachariæ XIV. 16. Futurum eo tempore ut Deus יהוה digito monstretur, ait Thalmud in Taanith ex Esaia XXV. 9.

(*m*) ITEMQUE *Domini nomine.*] אלהים Psal. XLV. 7. quem Psalmum de Messia agere agnoscit Chaldæus ibi paraphrastes, ut et jam dicto Esaiæ loco. Item אדוני in Psal. CX. quem de Messia agere jamjam patebit.

Et humanam naturam adsumpsit.

XXII Æque parata responsio est ad alterum, quod objiciunt nobis, nos scilicet cultum Deo debitum impartiri naturæ à Deo conditæ. Dicimus enim, à nobis Messiæ non alium honorem, aliumve cultū exhiberi, quam exigunt (*a*) Psalm. II. & Psal. CX. quorum illum in Davide rudi modo impletum, sed excellentiùs ad Messiam pertinere etiam (*b*) David Kimchi, magnus Christianorum adversator agnoscit; posterior vero de alio, quam de Messia exponi non potest. Nam quæ recentiores

Judæi

Judæi alii de Abrahamo comminiſcuntur, alii de Davide, alii de Ezechia, frivola ſunt. Pſalmus ipſe *Davidis* eſt, ut docet Hebræa inſcriptio. Quod ergo David Domino ſuo dictum dicit, id nec Davidi ipſi, nec Ezechiæ, qui inter poſteros Davidis fuit Davide nulla re excellentior, aptari poteſt. Abrahamus autem ſacerdotium aliquod eximium non habuit, imo Melchiſedecus (*c*) ei tanquam ſe minori bene precatus eſt. Sed & hoc, & quod additur (*d*) de ſceptro ex Sione exituro & perventuro in oras ultimas, plane in Meſſiam competit, (*e*) ut loci ſimiles de Meſſia haud dubie agentes patefaciunt: nec aliter acceperunt, vetuſtiores Hebræi & Paraphraſtæ. Proprie autem Ieſum Nazarenum eſſe, in quo hæc impleta ſint, poſſem vel ſolis ipſius diſcipulis id affirmantibus credere ob ſummam eorum probitatem; ſicut & Judæi Moſi credunt de iis, quæ ſine teſte alio à Deo ſibi tradita dixit. Sed adſunt præter hoc plurima & (*f*) validiſſima argumenta ſummæ illius poteſtatis, quam obtinere Ieſum dicimus: conſpectus, ipſe vitæ redditus à multis: conſpectus in cœlum avehi: tum vero dæmones ejecti, morbique ſanati ſolo ipſius nomine, & linguarum dona data diſcipulis, quæ

regni

regni ſui ſigna Jeſus ipſe promiſerat. His adde, quod ſceptrum ejus, id eſt ſermo Evangelii ex Sione profectus, nulla humana ope, ſola divina vi ad ultimos terrarum fines pervaſit, populoſque & reges ſibi ſubegit, plane ut Pſalmi prædixerant. Judæi cabaliſtæ inter Deum & homines medium ſtatuunt (g) Enochi quendam filium, nullo tantæ poteſtatis indicio. Quanto nos juſtius illum, qui tanta dedit ſui documenta? Neque ad Dei Patris imminutionem id pertinet, (h) à quo venit hæc poteſtas Ieſu, (i) & ad quem reditura eſt, (k) & cujus honori illa inſervit.

ANNOTATA.

(a) PSALMUS 11. *et Pſalmus* CX.] Hæc loca et Zachariæ IX. 9. de Meſſia exponit doctiſſimus Rabbi Saadia.

(b) DAVID *Kimchi.*] De Meſſia eundem 11. exponunt Abraham Eſdra, et R. Jonathan in Berefith rabba.

(c) ET *tanquam ſe minori bene precatus eſt.*] Et ab eo decimas ſacerdotali jure accepit. Gen. XIV. 19. 20.

(d) DE *ſceptro ex Sione exituro, & perventuro in oras ultimas.*] Pſal. CX. 2.

(e) UT *loci ſimiles de Meſſia haud dubiè agentes patefaciunt.*] Ut Gen. XLIX. 10. et qui ex prophetis adducti ſunt ſupra.

(f) VALIDISSIMA *argumenta ſumma illius poteſtatis quam obtinere Ieſum dicimus.*] Quæ vide tractata libro ſupra 11. Adde et quæ dicta hujus libri initio.

(g)

(g) ENOCHI *quendam filium.*] Nomen quod ei faciunt Hebræi est מטטור *Metator.* Ita Latinis dicitur qui regi viam parat. Lucanus: *Audax Hesperios veniam metator in agros.* Vegetius libro II. *Metatores in castris dicuntur, qui præcedentes locum castris idoneum eligunt.* Suidas: Μετάτωρ ὁ προποστελλόμενος ἄγγελος πρὸς τοῦ ἄρχοντος. *Metator, nuntius qui à principe præmittitur.*

(h) *A quo venit hæc potestas Iesu.*] Ipso fatente: Joh. v. 19. 30. 36. 43. VI. 36. 57. VIII. 28. 49. X. 18. 29. XIV. 28. 31. XVI. 28. XX. 21. & Apostolis. Hebr. v. 5. Rom. VI. 4. 1. Cor. XI. 4.

(i) ET *ad quem reditura est.*] Fatente Apostolo 1. Cor. XV. 24.

(k) ET *cujus honori ille inservit.*] Joh. XIII. 31. XIV. 13. Rom. XVI. 27. Ideo Thalmud in titulo de Synedrio negat Iesum idoli esse nomen, quando Christiani in ejus honore respiciant Deum Mundi opificem.

Absolutio hujus partis cum precibus pro Judæis.

XXIII. Subtilius ista rimari non hujus est operis; neq; de his egissemus, nisi ut pateret, nihil esse in Christiano dogmate, aut impiũ, aut absurdum, quod obtendere quis possit, quo minus religionem tantis prodigiis ornatã, tam honesta præcipientem, tam eximia pollicentem, amplecti possit. Nam eam qui sit amplexus, is jam de specialibus quæstionibus consulere debet libros illos, quibus religionis Christianæ dogmata contineri supra ostendimus. Quod ut fiat, oratur

oratur Deus, ut Judæorum mentem ſua luce colluſtret, & efficaces reddat preces, (a) quas ipſe Chriſtus jam in cruce pendens pro illis fudit.

ANNOTATA.

(a) QUAS *ipſe Chriſtus jam in cruce pendens pro illis fudit.*) Luc. XXIII. 34.

HUGO

HUGO GROTIUS
DE VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

LIBER VI.

SEXTUS liber Mahumetiſtis oppoſitus præfationis vice Dei judicia adverſus Chriſtianos ad ipſam uſque Mahumetiſmi originem deducit: quomodo ſcilicet (*a*) vera illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſime vexatos oppreſſoſque floruerat, paulatim refrigeſcere cœperit, ex quo per Conſtantinum, & ſequentes Imperatores, effectum eſt, ut ea profeſſio non tuta tantum, ſed & honorata eſſet, (*b*) mundo velut intruſo in Eccleſiam: (*c*) principes primum Chriſtianos nullum feciſſe bellandi modum, etiam cum pace frui liceret: (*d*) Epiſcopos acerrime inter ſe certaſſe de ſummis ſedibus: ac (*e*) ſicut olim arbori vitæ prælata arbor ſcientiæ maxima dederat mala, ita tunc quoque curioſam eruditionem

Refutatio Mahumetiſmi: origo ejus.

pietati amenabitam, (*f*) & ex religione artem factam: cui deinde consequens fuerit, ut (*g*) ad exemplum eorum, qui turrim Babylonicam ædificabant, affectatio temeraria rerum sublimium dissonas locutiones & discordiam pareret: quibus plebs conspectis, supe nescia quo se verteret, culpam in sacras literas rejecit, & eas tanquam venenatas cœpit fugere. Religio autem passim non in mentis puritate, sed quasi reducto Judaismo in ritibus collocari cœpit: (*h*) & in iis, quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in se continent, (*e*) itemque in studio flagrante semel electarum partium: (*k*) tandemque evenit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re pauciſſimi. Non dissimulavit Deus hæc populi sui vitia: quin (*l*) ex ultimo Scythiæ (*m*) ac Germaniæ recessu immensa agmina, quasi diluvio, effudit in orbem Christianum: & cum datæ ab his strages maximæ non satis profecissent ad corrigendos superstites, justo Dei permissu in Arabia Mahumetes novam sevit religionem, pugnantem eam directa fronte cum Christiana religione, sed quæ verbis quodammodo exprimeret vitam magnæ partis Christianorum. Accepta hæc religio primum à Saracenis

qui

qui ab Heraclio imperatore defecerant: quorum armis brevi ſubacta Arabia, Syria, Palæſtina, Ægyptus, Perſis, poſt inſeſſa Africa, & trans mare etiam Hiſpania. Sed Saracenorum potentiam tum alii, (*n*) tum Turcæ maxime exceperunt, gens & ipſa pugnaciſſima, quæ poſt longa adverſum Saracenos certamina, in fœdus invitata facile ſuſcepit religionem ſuis moribus congruentem, imperiique majeſtatem in ſe tranſtulit.

ANNOTATA.

(*a*) VERA *illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſime vexatos oppreſſoſque floruerat.*] Ammianus Marcellinus fine libri XXI. de Conſtantio. *Eratque ſuper his adimere facilis quæ donabat, Chriſtianam religionem abſolutam & ſimplicem anili ſuperſtitione confundens: in qua ſcrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit diſſidia plurima, quæ progreſſa fuſius aluit concertatione verborum, ut catervis antiſtitum, jumentis publicis ultro citroque diſcurrentibus per Synodos, quas aptè pellant, dum ritum omnem ad ſuum trahere conatur arbitrium, rei vehicularis ſuccideret nervos.*

(*b*) MUNDO *velut intruſa in Eccleſiam.*] Vide de hac re pulchrè dicta Chryſoſtomi Morali ſecundo ad II. Cor. cap. XII. poſt v. 10.

(*c*) PRINCIPES *primùm Chriſtianos nullum feciſſe bellandi modum, etiam cum pace frui liceret.*] Marciani laudabile dictum apud Zonaram. Μὴ δεῖν ὅπλα βασιλέα κινεῖν, ἕως εἰρη-

εἰρωνίαν ἔχειν. *Non debere principem arma ſumere, quàm diu pace frui liceret.*

(*d*) EPISCOPOS *acerrimè inter ſe certaſſe de ſummis ſedibus.*] Ammianus lib. XXVII. *Et hunc quoque* (Viventium ex quæſitore Palatii) *diſcordantis populi ſeditiones terruere cruenta, quæ tale negotium excitavere. Damaſus & Urſicinus ſupra humanum modum ad rapiendam epiſcopalem ſedem ardentes, ſciſſis ſtudiis aſperrimè conſligabantur, aduſque mortis vulnerumque diſcrimina adjumentis utriuſque progreſſis: quæ nec corrigere ſufficiens Viventius nec mollire, vi magna conctus ſeceſſit in ſuburbanum: & in certatione ſuperaverat Damaſus, parte quæ ei favebat inſtante. Conſtátque in Baſilica Sicinini, ubi ritus Chriſtiani eſt conventiculum, uno die* CXXXVII. *reperta cadavera peremptorum: efferatamque diu plebem ægrè delinitam. Neque ego abnuo, oſtentationem rerum conſiderans urbanarum, hujus rei cupidos ob impetrandum quod appetunt omni contentione laterum jurgari debere: cùm id adepti futuri ſint ita ſecuri, ut ditentur oblationibus matronarum, procedántque vehiculis inſidentes, circumſpecte veſtiti, epulas curantes profuſas, adeo ut eorum convivia regales ſuperent menſas. Qui eſſe poterant beati revera, ſi magnitudine urbis deſpecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem Antiſtitum quorundam provincialium viverent: quos tenuitas edendi potandique parciſſimè, vilitas etiam indumentorum, & ſupercilia humi ſpectantia perpetuo numini veriſque ejus cultoribus, ut puros commendant et verecundos.* Poſtèa: *Hæc inter Prætextatus præfecturam urbis ſublimius curans, per integritatis multiplices actus et probitatis, quibus ab adoleſcentia*

leſcentiæ rudimentis inclaruit, adeptus eſt id quod rarò contingit, ut cùm timeretur, amorem non perderet civium, minus firmari ſolitum erga judices formidatos: cujus auctoritate juſtiſque veritatis ſuffragiis tumultu lenito, quem Chriſtianorum jurgia concitarunt, pulſoque Urſicino, alta quies pari jam propoſito civium Romanorum aptiſſimè adoleſcebat, gloria clari rectoris plura & utilia diſponentis. Hic eſt Prætextatus de quo hiſtoriam, haud indignam quæ hic ponatur, narrat Hieronymus ad Pammachium contra errores Joannis Hieroſolymitani. *Prætextatus, qui deſignatus Conſul eſt mortuus, ſolebat ludens beato Papæ Damaſo dicere: Facite me Romæ urbis Epiſcopum, & ero protinus Chriſtianus.* Vide & quæ idem habet Ammianus libro XV. Non fruſtra Concilium Africanum Cœleſtinum Romanæ urbis Epiſcopum monet: *Ne fumoſum typhum ſæculi in Eccleſiam Chriſti, quæ lucem ſimplicitatis, & humilitatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur inducere.* Adde nobiles Epiſtolas Gregorii Romani Epiſcopi verè magni lib. IV. 32. 34. 36. lib. VI. 30. lib. VII. Indict. I. epiſt. 30.

(e) SICUT *olim arbori vitæ prælata arbor ſcientiæ maxima dederat mala.*] Gen. II. & III.

(f) ET *ex religione artem factam.*] Vide quæ jam produximus ex Ammiani libro XXI. Idem libro XXII. in Juliani hiſtoria. *Utque diſpoſitorum roboraret effectum, diſſidentes Chriſtianorum antiſtites cum plebe diſciſſa in Palatium intromiſſos monebat, ut civilibus diſcordiis conſopitis quiſque nullo vetante religioni ſuæ ſerviret intrepidus: quod agebat ideo obſtinatè, ut diſſenſiones*

nes augente licentia, non timeret unanimantem postea plebem, nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum expertus. Procopius Gotthicorum 1. cum temperamento tamen hic ut & alibi audiendus: Πρέσβεις ὀκ Βυζαντίου πρὰ τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα ἧκον· ὅτε, τὸν Ἐφέσου ἱερεὺς Ὑπάτιος, καὶ Δημήτριος ὀκ τῶν ὀν Μακεδόσι Φιλίππων, δόξης ἕνεκεν, ἣν Χριστιανοὶ ὀν σφίσιν αὐτοῖς ἀντιλέγουσιν ἀμφαγνοοῦντες. τὰ δὲ ἀντιλεγόμενα ἐγὼ ἐξεπιστάμενος, ὡς ἥκιστα ἐπιμνήσομαι. ἀπονοίας γὰρ μανιώδους τινὸς ἡγοῦμαι εἶναι, διερευνᾶσθαι τὴν τοῦ θεοῦ φύσιν, ὁποία ποτέ ἐστιν. ἀνθρώπῳ γὰρ οὐδὲ τὰ ἀνθρώπεια εἰς τὸ ἀκριβὲς (οἶμαι) καταληπτὰ, μή τοι γε τὰ ἐς θεοῦ φύσιν ἥκοντα. ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα ἀκινδύνως σεσιωπήσθω, μόνῳ τὸ μὴ ἀπιστῆσαι τὰ τετιμημένα. ἐγὼ γὰρ οὐκ ἂν οὐδὲ ἄλλο περὶ θεοῦ, ὅ, τι ἂν εἴποιμι, ἢ ὅτι ἀγαθός τε παντάπασιν εἴη, καὶ ξύμπαντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτοῦ ἔχει. λεγέτω δὲ ὥσπερ γινώσκειν ὑπὲρ αὐτῶν οἴεται καὶ ἱερεὺς καὶ ἰδιώτης: *Hæc dum ille agitat, legati à Byzantio ad Romæ antistitem veniunt, Ephesi antistes Hypatius, Philipporum verò Macedoniæ provinciæ Demetrius, ob ea quæ inter se controversa Christiani habent. Ea verò quæ sint, quanquam percognita, memorare me tædeat. Insanæ enim temeritatis esse existimo, naturam Dei qualis sit scrutari. Homini enim nec humana, quantum ego existimo, planè in aperto sunt: tantum abest ut ei pateant ea quæ ad æternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune de talibus silere, non commoventi ea quæ aliis sancta habentur. Ipse hoc tantum de Deo quod dicam habeo, esse eum omnino bonum, ejúsque*

potestate

potestate omnia contineri. Qui plus sciverit, plus de eo dicat, sive in sacerdotum est ordine, sive in plebe. Laudat Gregoras libro VIII. dictum Lysidæ Pythagorici, deinde Synesii, τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλης ἐς ἀνθρώπους ἦρξε τῶν θείων καταφρονήσεως. *Apud populum subtiliter philosophari causa hominibus fuit magni contemptus rerum divinarum.* Idem libro X. multum dissuadet tales disputationes, & de Latinis sui temporis loquens. Τοὺς Ἰταλοὺς διασύρω καὶ μέμφομαι ἰταμῶς οὑτωσὶ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὀφρύος τῇ θεολογίᾳ ἐπιπηδῶντας. *Italos ego rideo atq; contemno, quod ita temere magnoque cum supercilio ad Theologiam prosiliant.* Addit mox: Οὕτω γὰρ παρ' αὐτοῖς εἰπεῖν τοῖς βαναύσοις ἐκκέχυται τὰ θεολογίας μυστήρια· καὶ οὕτω κεχήνασιν ἅπαντες ἐπὶ τῷ συλλογιστικῶς ἐμβατεύειν τοῖς λόγοις αὐτῶν, ὥσπερ ἐπὶ τῇ χλόῃ καὶ νομαῖς τὰ βοσκήματα. καὶ οἱ τὸ πιστεύειν ὀρθῶς ἀμφίβολον ἔχοντες, καὶ οἱ μηδ' ὅπως δεῖ πιστεύειν εἰδότες, μηδ' ὅ, τι ἐστὶν ὃ πιστεύειν φασὶν, ἀγορὰς καὶ περιπάτους καὶ θέατρα παντ' ἐμπεπλήκασι τῆς θεολογίας, καὶ οὐδὲ τοῦτον τὸν ἥλιον αἰσχύνονται μάρτυρα τῆς ἀναιδείας ποιούμενοι. *Ita apud illos etiam sellulariis opificibus effluunt Theologiæ mysteria: ita hiant omnes ut per syllogismos tractent talia, sicut pecudes ad herbas & pabula: & qui ea, quæ omnino rectè credenda sunt, in ambiguo habent, & qui nec quomodo credendum sit sciunt, nec quid sit quod se dicant credere, hi fora omnia & ambulacra & theatra implent theologia, neque Solem verentur talis impudentiæ testem facere.*

AD *exemplum eorum qui turrim Babylonicam ædificabant.*] Gen. XI. exprobrat has controversias Christianis sæpè Mahumetes,

præſertim Azoara XXVI. XXXII.

(h) ET *in iis quæ corporis magis exercitationem, quàm animi emendationem in ſe continent.*] 1. Tim. IV. 8. Coloſſ. II. 23.

(i) ITEMQUE *in ſtudio flagrante ſemel electarum partium.*] Rom. X. 2. 1. Cor. I. 12. & ſequentibus.

(k) TANDEMQUE *evenit, ut ubique multi eſſent Chriſtiani nomine, re pauciſſimi.*] Salvianus libro III. de Gubernatione Dei: *Præter pauciſſimos quoſdam qui mala fugiunt, quid eſt aliud omnis cœtus Chriſtianorum quam ſentina vitiorum?*

(l) EX *ultimo Scythiæ.*] Hunnos, Avaros, Sabiros, Alanos, Euthalitas, Turcas.

(m) AC *Germaniæ receſſu.*] Gotthos, Erulos, Gepidas, Vandalos, Francos, Burgundiones, Suevos, Alemannos, Saxonas, Varnos, Langobardos.

(n) TUM *Turcæ maximè exceperunt.*] Vide Turcica Leunclavii, & Laonicum Chalcocondylam.

Everſio fundamenti Mahumetiſtarum, de non inquirendo in religionem.

II. Captæ Aſiæ Græciæque urbes, & promota armorum felicitate in Hungariam Germaniæque fines deventum eſt. Hæc religio plane ad fundendum ſanguinem facta multum ritibus gaudet, (a) credique ſibi vult nulla inquirendi libertate, unde & librorum, quos ſanctos habet, lectio plebi interdicta eſt. Quod ipſum ſtatim manifeſtum eſt iniquitatis. Merito enim ſuſpecta merx eſt, quæ hac lege obtruditur, ne

ne inſpici poſſit. Verum quidem eſt, non æqualem eſſe omnibus ad omnia cognoſcenda perſpicaciam, multos arrogantiâ, alios affectibus, conſuetudine nonnullos in falſum abripi: ſed(*b*)ut via ad æternam ſalutem cognoſci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris reſpectu eam quærunt, ſe ſuaque omnia Deo ſubjicientes, & eum pro auxilio orantes; bonitas divina vetat credi. Et ſane cum judicandi vim Deus inſeruerit humanæ menti, nulla pars veri dignior eſt, in quam ea impendatur, quam illa quæ ignorari ſine amittendæ ſalutis æternæ periculo non poteſt.

ANNOTATA.

(*a*)CREDIQUE *ſibi vult nulla inquirendi libertate.*] Alcoranus Azoara XIII. ut habet prima editio Latina, quam hîc in lectoris gratiam ſequimur.

(*b*) UT *via ad æternam ſalutem cognoſci nequeat, ab his, qui nullo commodi aut honoris reſpectu eam quærunt, ſe ſuaque omnia Deo ſubjicientes, & eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi.*] Reſponſio ad quæſtionem IV. ad Orthodoxos inter opera Juſtini: Ὅτι δὲ ἀδύνατον δοκεῖ μὴ τυχεῖν τῆς ἐυρέσεως τὸν ὅλῃ καρδίᾳ τι καὶ δυνάμει ἐπιζητοῦντα τὸ ἀληθὲς, μαρτυρεῖ ὁ κύριος λέγων· πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν ἐυρήσει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. *Fieri autem nequire ut non ad inventionem perveniat, qui toto corde ac viribus quærit veritatem, teſtatur Dominus dicens:* Quiſquis

Quisquis petit, accipit: & qui quærit inveniet, & pulsanti aperietur. Origenes VIII. contra Celsum: Ἐχρῆν δ' αὐτὸν σκοπῆσαι, ὅτι πάντ' ἐφορῶν καὶ πάντ' ἐπακούων ὁ κοινὸς πάντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, τὴν ἑκάστου προαίρησιν ζητοῦσαν αὐτὸν καὶ εὐσεβεῖν βουλομένην, κατ' ἀξίαν κρίνων καὶ τούτοις τινὰ ἀπονέμει καρπὸν τῆς προστασίας αὐτοῦ. *Cogitare eum oportuit communem omnium opificem ac patrem, qui cuncta spectat auditque, æqua retribuere voluntati ipsum quærenti, ac piè vivere cupienti, eique fructum largiri aliquem sui patrocinii.*

Probatio adversus Mahumetistas, ex libris sacris Hebræorum, & Christianorum: eosque non esse corruptos.

III. (*a*) Mosem à Deo missum, (*b*) item Iesum, (*c*) & viros sanctos fuisse, qui Iesu disciplinam primi propagarunt, Mahumetes ejusque sectatores fatentur. At in Alcorano lege Mahumetis (*d*) multa narrantur plane contra quam à Mose & ab Iesu discipulis sunt prodita. Ut ex multis unum sumamus exemplum, Iesum in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediisse, conspectumque à multis omnes Apostoli discipulique Iesu maximo consensu testantur. Contra docet Mahumetes, (*e*) Iesum clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum, ac proinde non mortuum Iesum, sed deceptos Judæorum oculos. Hæc objectio evadi non potest, nisi dicat Mahumetes, quod & dicit,

dicit, (f) libros tum Moſis, tum diſcipulorum Ieſu, non quales fuerant manſiſſe, ſed corruptos eſſe. Sed hoc commentum jam ſupra à nobis Libro tertio refutatum eſt. Certé ſi quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetiſtæ, idque ſufficere dicerent adverſus non probantes: at ipſi ultro adferre pro integritate ſui libri ea argumenta non poſſent, quæ nos afferimus, de ſparſis ſtatim exemplis per orbem terrarum, & quidem non, ut Alcorani, uno ſermone, cuſtoditiſque fide tot ſectarum tam diſcrepantium circa cætera. Perſuadent ſibi Mahumetiſtæ, Johannis capite XIV. ubi de Paracleto mittendo agitur, exſtitiſſe aliquid ſcriptum de Mahumete, quod Chriſtiani deleverint. Sed hic ab ipſis libet quærere, hanc ſcripturæ mutationem velintne factam poſt Mahumetis adventum, an antea. Poſt Mahumetis adventum fieri plane non potuit, cum jam eo tempore extarent toto orbe plurima, non Græca tantum, ſed Syriaca, Arabica, & in diſſitis ab Arabia partibus, Æthiopica, & Latina exemplaria non unius verſionis: hæc autem omnia eo in loco conſentiunt, nulla ſcripturæ varietate. Ante Mahumetis adventum nulla fuit mutandi cauſa: nemo enim ſcire poterat, quid docturus eſſet Mahumetes.

Mahumetes. Imo ſi Mahumetis dogma nihil haberet Ieſu dogmati contrarium, non magis difficiles fuiſſent Chriſtiani in libris ejus recipiendis, quam in libris Moſis & Prophetarum Hebræorum fuerunt. Ponamus utrimque nihil ſcriptum fuiſſe, aut de Ieſu dogmate, aut de Mahumetis. Doceret æquitas; pro Ieſu dogmate habendum, in quod Chriſtiani omnes; pro Mahumetis, in quod Mahumetiſtæ conſentirent.

ANNOTATA.

(a) MOSEM *à Deo miſſum*] Azoara v. XXI.

(b) ITEM *Ieſum.*] Azoara v. XII.

(c) ET *viros ſanctos fuiſſe qui Ieſu diſciplinam primi propagarunt.*] Azoara v. LXXI.

(d) MULTA *narrantur planè contrà quam à Moſe & ab Ieſu diſcipulis ſunt prodita.*] Ut templum Mechæ ſtructum ab Abrahamo Azoara II. Alia de Abrahamo Azoara XXXI. Confuſa Gedeonis & Saulis hiſtoria Azoara III. in hiſtoria Exodi multa Azoara XVII. & XXX. & XXXVIII. In hiſtoria Joſephi multa Azoara XXII. de avibus ab Abrahamo diſſectis, & in vitam revocatis Azoara IV. de Maria apud Zachariam educata Azoara v. de avibus ex luto factis per Ieſum ibidem & XIII.

(e) IESUM *clam ſubductum fuiſſe in cœlum, cruci autem affixum fuiſſe quoddam ejus ſimulacrum, ac proinde non mortuum Ieſum, ſed deceptos Judæorum oculos.*] Azoara XI.

(f) LIBROS *tum Moſis tum diſcipulorum Ieſu, non quales fuerant manſiſſe, ſed corruptos eſſe.*] Azoara IX.

IV.

IV. Conferamus jam utriuſque dogmatis adjuncta atque affectiones, ut videamus utrum utri præferendum ſit: ac primum de auctoribus videamus. (*a*) Ieſus Mahumetis ipſius confeſſione erat Meſſias ille in lege & prophetis promiſſus: (*b*) ab ipſo Mahumete vocatur Dei verbum, (*c*) mens, (*d*) ſapientia: (*e*) dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuiſſe. (*f*) Mahumetes ſolito naturæ ordine genitus etiam à ſuis creditur. Ieſus vitæ ſemper immaculatæ, cui nihil objici poſſet: (*g*) Mahumetes diu raptor, (*h*) mulieroſus ſemper: (*i*) Ieſus in cœlum evectus fatente Mahumete: Mahumetes in ſepulchro detinetur. Uter potius ſequendus ſit, quis non videat?

ANNOTATA.

(*a*) IESUS *Mahumetis ipſius confeſſione erat Meſſias ille in lege & prophetis promiſſus.* Azoara XXIX.

(*b*) AB *ipſo Mahumete vocatur Dei verbum.*] Azoara v. XI. Et in libro doctrinæ Mahumetis. Ieſum a Mahumete vocari λόγον, καὶ πνεῦμα θεοῦ, ait Euthymius Zigabenus in diſputatione contra Saracenos.

(*c*) MENS.] Azoara IV. XI. XXIX. & in dicto libro.

(*d*) SAPIENTIA] Dictis locis.

(*e*) DICITUR *eidem nullum ex hominibus patrem habuiſſe.*] Azoara XXXI.

(*f*) MAHU-

(f) MAHUMETES *ſolito naturæ ordine genitus etiam à ſuis creditur.*] Vide librum Generationis Mahumetis.

(g) MAHUMETES *diu raptor.*] Vide Chronica Mahumetis verſa ex Arabico. Vide diſputationem Saraceni & Chriſtiani à Petro Abbate Cluniacenſi editam.

(h) MULIEROSUS *ſemper.*] Azoara XLII. XLIII. LXXV. & LXXVI. Vide dictam diſputationem.

(i) IESUS *in cœlum evectus fatente Mahumete.*] Azoara XI.

Item factorum utriuſq;

V. Accedant utriuſque facta. (a) Ieſus viſum cæcis, claudis greſſum, ægrotis ſanitatem dedit, imò fatente Mahumete, etiam vitam mortuis. (b) Mahumetes ſe miſſum ait, non cum miraculis, ſed cum armis. Secuti tamen ſunt, qui ei & miracula attribuerunt, at qualia? Nempe quæ aut arte humana facile poſſunt effecta reddi, ut de columba ad aurem advolante: aut quorum nulli ſunt teſtes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quæ ſui abſurditate refelluntur; (c) ut de magna Lunæ parte in manicam ipſius delapſa, & ab ipſo remiſſa ad reddendam ſideri rotunditatem. Quis non dicat in cauſa dubia, ei legi ſtandum, quæ certiora pro ſe habet divinæ approbationis teſtimonia? Videamus & eos, qui hanc & illam legem primi ſuſceperunt.

(a)

ANNOTATA.

(a) IESUS *visum cæcis, claudis gressum, ægrotis sanitatem dedit, imo fatente* Mahumete *etiam vitam mortuis.*] Azoara v. XIII.

(b) MAHUMETES *se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis.*] Azoara III. XIV. XVII. XXX. LXXI.

(c) UT *de magna lunæ parte in manicam ipsius delapsa, & ab ipso remissa.*] Azoara LXIV. Vide latius hanc fabulam ex capite Ceramur apud Cantacuzenum oratione in Mahumetem §. 23.

VI. Qui Iesu legem amplexi sunt, viri erant Dei timentes, vitæ simplicis: convenit autem Deo, ut tales neque sermonum præstigiis, neque specie prodigiorum decipi patiatur. At (a) qui Mahumetismum primi susceperunt, prædones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni. *Eorum qui primi utrámque religionem recepe-runt.*

ANNOTATA.

(a) QUI *Mahumetismum primi susceperunt, prædones erant.*] Ostendit vox ipsa Saraceni, quod ἀσυνθέτους significat. Vide Scaligerum de Emendatione Temporum libro III. cap. de Periodo Arabum.

VII. Sequitur & modum ostendamus, quo religio utraque propagata est. De Christiana aliquoties jam diximus, incrementa ejus esse ex miraculis, non Christi tantum, *Modorum, quibus lex utraque propagata est.*

tantum, ſed & diſcipulorum, & qui eis ſucceſſerunt, tum vero ex ipſa malorum & ſuppliciorum patientia. At Mahumetiſmi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graves ærumnas, ac dura mortium genera ob eam profeſſionem pertulerunt. Sed (a) religio illa, quò arma eunt, ſequitur, armorum acceſſio eſt: (b) nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt, quam bellorum ſucceſſum, & imperii magnitudinem, quibus nihil ad hanc rem fallacius. Paganica ſacra ipſi improbant. Et tamen ſcimus, quantæ fuerint Perſarum, Macedonum, Romanorum victoriæ, quam late patuerint eorum imperia. Neque Mahumetiſtis ſemper proſperi bellorum eventus. Notæ clades, quas plurimis in locis terra marique acceperunt: tota Hiſpania pulſi ſunt. Non poteſt res quæ vices tam incertas habet, quæque bonis ac malis communis eſſe poteſt, nota eſſe certa veræ religionis: eoque minus, quod arma eorum injuſta ſunt, (c) cum ſæpe ea moveant adverſus populos ſibi non moleſtos, nulla injuria cognitos, ita ut nihil armis obtendere poſſint, niſi ſolam religionem, quod maxime eſt irreligioſum. Nam (d) cultus Dei nullus eſt, niſi ab animo volente procedat. Voluntas autem

docendo

docendo & ſuadendo elicitur, non minis, non vi. Coactus qui credit, non credit, ſed credere ſe ſimulat, ut malum vitet. Qui mali ſenſu aut metu extorquere aſſenſum vult, eo ipſo oſtendit, ſe argumentis diffidere. Rurſus autem hunc ipſum obtentum religionis ipſi deſtruunt, cum ſubactos ſub imperium patiantur uti, qua velint, religione, imo & (*e*) palam agnoſcant interdum, Chriſtianos in ſua lege ſervari poſſe.

ANNOTATA.

(*a*) RELIGIO *illa, quo arma eunt, ſequitur, armorum acceſſio eſt.*] Azoara x. xviii. xxvi.

(*b*) NEC *aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt quàm bellorum ſucceſſum, & imperii magnitudinem.*] Azoara xxxii. xlvii.

(*c*) CUM *ſæpè ea moveant adverſus populos ſibi non moleſtos.*] Vide Azoara xix.

(*d*) CULTUS *Dei nullus eſt, niſi ab animo volente procedat.*] Lactantius libro x. cap. 20. *Nihil eſt enim tam voluntarium quam religio, in qua ſi animus ſacrificantis averſus eſt, jam ſublata, jam nulla eſt.*

(*e*) PALAM *agnoſcant interdum Chriſtianos in ſua lege ſervari poſſe.*] Azoara i. & xii. Liber de Doctrina Mahumetis. Vide Euthymium.

VIII. Contendamus inter ſe & præcepta. Hinc patientia præcipitur, imo & beni- *Præcepta inter ſe.*

benignitas in male volentes: inde ultio. Hinc perpetua matrimonii fides, morum mutua toleratione: (*a*) inde diſcedendi licentia: hic maritus, quod ab uxore exigit, præſtat ipſe, & affigendum uni amorem exemplo ſuo docet: (*b*) ibi aliæ ſuper alias mulieres, nova ſemper libidinum irritamenta. Hic intus ad animum revocata religio, ut eo bene culto fructus exſerat humano generi utiles: ibi eadem (*c*) in circumciſione, (*d*) aliiſque rebus per ſe mediis vim ſuam prope totam conſumit: Hic temperatus ciborum vinique uſus permittitur: ibi (*e*) vetitum ſue veſci, (*f*) bibere vinum, quod tamen magnum Dei munus eſt ad animi & corporis bona cum modo ſumptum. Et ante quidem legem perfectiſſimam, qualis eſt Chriſti, rudimenta quaſi puerilia præceſſiſſe non mirum eſt: poſt eam vero publicatam redire ad figuras præpoſterum. Neque ulla poteſt cauſa adferri, cur poſt Chriſtianam religionem longe optimam, aliam decuerit proferri.

ANNOTATA.

(*a*) INDE *diſcedendi licentia.*] Vide Euthymium: & eos qui de rebus Turcicis ſcripſere.

(*b*) IBI *aliæ ſuper alias mulieres.*] Azoara III. VIII. IX. XXXIII.

(*c*)

(c) IN *circumcisione.*] Vide & Bartholomæum Georgevitium de Ritibus Turcarum.

(d) ALIISQUE *rebus per se mediis.*] Ut lotionibus Azoara IX. Vide & Euthymium.

(e) VETITUM *sue vesci.*] Azoara II. XXVI.

(f) BIBERE *vinum.*] Vide Euthymium, & alios qui res Saracenicas scripsere.

IX. Offendi se aiunt Mahumetistæ, quod Deo filium demus, cum uxore non utatur; quasi filii vox in Deo non possit diviniorem habere significationem. At ipse Mahumetes multa Deo asscribit non minus indigna, quam si uxorem habere diceretur: puta (a) manum ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum: (b) gestari in sella, & his similia. Nos vero, cum Iesum Dei filium dicimus, hoc significamus, quod ipse (c) cum eum verbum Dei dicit: (d) verbum enim ex mente sua quodam modo gignitur: adde jam, quod ex virgine, sola Dei opera vim paternam supplente natus est, quod in cœlum evectus Dei potestate; quæ & ipsa Mahumeti confessa ostendunt (e) Iesum singulari quodam jure Dei filium appellari posse, & debere.

Solutio ejus quod objiciunt Mahumetistæ de Dei filio.

ANNOTATA.

(a) MANUM *ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum.*] Locum vide apud Richardum contra Mahumetistas cap. I. & cap. XIV. & apud

apud Cantacuzenum oratione in Mahumetem II. §. 18. & oratione IV. non longè à principio.

GESTARI *in sella.*] Ibidem.

CUM *eum verbum Dei dicit.*] Vide supra.

VERBUM *enim ex mente suo quodam modo gignitur.*] Vide Platonem in Convivio, & Abarbanielem in dialogo qui vulgo Leonis Hebræi dicitur. Vide hac de re & Euthymium in dicta disputatione, ubi ait, ὥσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ γίνεται νοούμενος, & cætera. Cardinalem Cusanum lib. I. cap. 13. & sequentibus contra Mahumetistas: Richardum c. 9. & 15.

IESUM *singulari quodam jure Dei filium appellari posse & debere.*] Luc. I. 35. Joh. X. 36. Actor. III. 13, 14. 15. XIII. 33. Hebr. I. 5. V. 5. In dicto libro doctrinæ Mahumetis Iesus inducitur Deum suum Patrem appellans.

Absurda plurima in libris Mahumeticis.

X. At contra in scriptis Mahumeticis (*a*) quam multa sint à veritate historiæ aliena, quam multa plane ridicula, longum foret eloqui. Talis est fabula (*b*) de pulchra muliere, quæ ab Angelis vino captis sollenne didicerit carmen, quo in cœlum ascendi, & ex eo descendi solet: quæ cum ascendisset in multam cœli altitudinem, deprehensam à Deo, ibique fixam, atque eam esse stellam Veneris. Talis illa (*c*) de mure in nave Noæ nato ex elephantis stercore: (*d*) contra autem fele ex leonis halitu

halitu. Atque illa maxime (e) de morte in arietem commutanda, qui medio inter cœlum & inferos ſpatio ſit ſtabulaturus: (f) & de epulis in vita altera excernendis per ſudorem, (g) deque mulierum gregibus cuique aſſignandis ad concubitus voluptates: quæ profecto talia ſunt omnia, ut oporteat culpa ſua eſſe in ſtuporem datos, qui iſtis fidem habent, præſertim cum Evangelii lux ipſos circumfulgeat.

ANNOTATA

(a) QUAM *multa ſint à veritate hiſtoriæ aliena.*] Ut de Alexandro Magno, qui ad fontem pervenerit, in quo ſol quieſceret. Azoara XXVIII. de Solomone Azoara XXXVII.

(b) DE *pulchra muliere.*] In libro doctrinæ Mahumetis eſt hæc fabula, ſumpta ex libro Enarrationum. Vide & Cantacuzenum oratione II. in Mahumetem c. 15.

(c) DE *mure in navi Noæ nato ex ſtercore elephantis.*] Sunt hæc dicto libro doctrinæ Mahumetis.

(d) CONTRA *autem felę ex leonis halitu.*] Ibidem.

(e) DE *morte in arietem commutanda.*] In fine dicti libri doctrinæ Mahumetis.

(f) ET *de epulis in vita altera excernendis per ſudorem.*] Dictus liber de doctrina Mahumetis.

(g) DE *mulierum gregibus cuique aſſignandis ad concubitus voluptatem*] Vide quæ ſupra adducta ad librum ſecundum.

Peroratio ad Christianos, qui ex occasione ante dictorum officii sui admonentur.

XI. Hac ultima disputatione absoluta, sequitur peroratio, non jam ad extraneos, sed ad omnis generis ac nominis Christianos: summatim monstrans eorum usum, quæ dicta sunt hactenus, ut & quæ recta sunt fiant, & quæ prava vitentur. Primum (*a*) ut puras manus elevent ad Deum illum, (*b*) qui omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo: (*c*) cum certa fiducia eum curam nostri gerere, (*d*) cum, nisi ejus permissu, ne passer quidem cadat: (*e*) ac ne eos timeant, qui tantum corpori nocere possunt, præ eo, cui & in corpus, & in animum, æquale jus est. (*f*) Confidant non Deo tantum Patri, sed & Iesu: (*g*) quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos præstet: (*h*) quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt. Monentur deinde (*i*) sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicite custodire: atque eam ob rem etiam (*k*) sæpe legere sacra scripta, quibus nemo possit decipi, nisi qui prius se ipse deceperit. (*l*) Nam & fideliores fuisse eorum scriptores, & afflatus diuini pleniores, quam ut necessaria veritate nos fraudare vel-

lent

lent, eamve nube aliqua obtegere: (*m*) ſed adferendum animum paratum obſequio: id ſi fiat, (*n*) nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, ſperari, aut fieri à nobis debent: (*o*) atque eo modo ali & excitari in nobis illum Spiritum, (*p*) qui futuræ felicitatis arrhabo eſt datus. Abſterrentur præterea ab imitatione Paganorum: (*q*) primum in cultu falſorum Deorum, (*r*) qui nihil ſunt, niſi vana nomina, (*s*) quibus mali dæmones utuntur, (*t*) ut nos à veri Dei cultu avertant: (*u*) quare non poſſe nos eorum ſacris participare, ita, ut ſimul & Chriſti ſacrificium nobis profit: (*x*) ſecundò in vivendi modo licentioſo, nec aliam habente legem, quam a cupiditate dictatam, (*y*) unde Chriſtianos longiſſime abeſſe oporteat, (*z*) qui non tantum Paganis præſtare multum debeant, (*aa*) ſed & Judæorum legiſperitis & Phariſæis, quorum juſtitia in externis quibuſdam factis conſiſtens non ſufficit, ut ad cœleſte regnum perveniatur. (*bb*) Nullo nunc in pretio eſſe circumciſionem manu factam, ſed alteram internam cordis, (*cc*) obſervationem mandatorum Dei, (*dd*) novum opificium, (*ee*) fiduciam in diligendo efficacem; (*ff*) unde agnoſcantur veri Iſraëlitæ, (*gg*) myſtici Judæi, hoc eſt Dei laudatores. (*hh*)

Ciborum diſcrimina, (*ii*) ſabbata, (*kk*) dies feſtos, (*ll*) umbras eſſe rerum, quæ in Chriſtianis exiſtant. Ex occaſione Mahumetiſmi hæc adferuntur monita, (*mm*) prædictum à Domino Ieſu, venturos quoſdam poſt ſua tempora, qui à Deo ſe miſſos mentirentur; (*nn*) ſed etiamſi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum eſſe dogma aliud, (*oo*) quam illud Chriſti, tantis teſtimoniis probatum. Quippe (*pp*) olim quidem Deum multis variiſque modis allocutum pios, qui fuerant: poſtremo autem voluiſſe cum nos compellare per filium ſuum, (*qq*) rerum omnium dominum, (*rr*) ſplendoris paterni effulgentiam, ſubſtantiæ ejus expreſſam imaginem, (*ss*) per quem condita ſunt, quæ fuerunt, aut erunt, (*tt*) qui ſuo imperio agit ac fert omnia, (*uu*) & expiatis peccatis noſtris ad dextram Dei ſublatus, (*xx*) dignitatem ſupra Angelos conſecutus eſt: (*yy*) quo proinde legis auctore, nihil poteſt exſpectari magnificentius. Revocatur etiam eadem occaſione ipſis in memoriam (*zz*) arma Chriſti militibus aſſignata, non eſſe qualibus Mahumetes nititur, ſed Spiritus propria, apta expugnandis munitionibus, quæ ſe adverſus Dei cognitionem erigunt: pro ſcuto fiduciam, quæ tela ignita diabo-

diaboli repellat: pro lorica juſtitiam ſive rectitudinem vitæ; (*aaa*) pro galea, quæ quod infirmiſſimum eſt tegat, ſpem æternæ ſalutis: (*bbb*) pro enſe vero tradita divinitus verba, penitiſſimas animi partes penetrantia. Sequitur poſt hæc exhortatio (*ccc*) ad mutuam concordiam, quam Chriſtus ſuis abiens tam ſerio commendavit: (*ddd*) non multos inter nos eſſe doctores debere, ſed unum Ieſum Chriſtũ: (*eee*) omnes Chriſtianos in idem nomẽ baptizatos: (*fff*) quare non debere inter ipſos ſectas eſſe & ſciſſuras, quibus ut remedium tandem adhibeatur aliquod, ſuggeruntur dicta illa Apoſtolica, (*ggg*) ſapiendũ temperanter, (*hhh*) pro modo cognitionis, quam cuiq; Deus admenſus eſt: (*iii*) ſi qui minus omnia intelligunt, eorum ferendam imbecillitatem, (*kkk*) ut placide ac ſine jurgiis nobiſcum coaleſcant: (*lll*) ſi qui intelligentia præſtant cæteris, par eſſe, ut & ſtudio erga cæteros excellant, (*mmm*) hos vero, qui aliter aliqua in parte ſentiunt, exſpectandos donec & ipſis Deus veritatem latentem aperiat: (*nnn*) interim, de quibus conſtat, retinenda, & opere implenda. (*ooo*) Nunc ex parte ſciri: (*ppp*) venturum illud ævum, quo omnia certiſſime cognoſcenda ſint, Etiam hoc rogantur

gantur singuli, (*qqq*) ne inutile detineant talentum sibi concreditum: (*rrr*) sed omnem impendant operam, ut alios Christo acquirant: (*sss*) quam ad rem non tantum abhibendos rectos salutaresque sermones, (*ttt*) sed & emendatæ vitæ exemplum, ut ex servis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat. Postremo loco reversa, unde exierat, ad lectores populares oratio obsecrat eos, (*uuu*) si quid hic boni est, de eo agant Deo gratias: (*xxx*) si quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ, tum & loci ac temporis, quo opus hoc effusum verius, quam elaboratum est.

ANNOTATA.

(*a*) VT *puras manus elevent ad Deum illum.*] 1. Tim. II. Jac. IV. 8. Tertullianus Apologetico. *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubescimus: denique sine monitore, quia de pectore, oramus pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum.*

(*b*) QUI *omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo.*] Colos. 26. Hebr. XI. 3. Actor. IV. 24. XVII. 24. II. Macc. VII. 28.

(*c*)

(c) CUM *certa fiducia eum curam noſtri gerere.*] 1. Petri III. 12. v. 7.

(d) CUM *niſi ejus permiſſu ne paſſer quidem cadat.*] Matth. X. 29.

(e) AC *ne eos timeant qui tantum corpori nocere poſſunt, præ eo cui & in corpus & in animum æquale jus eſt.*] Matth. X. 28. Lucæ XII. 4.

(f) CONFIDANT *non Deo tantum patri, ſed & Ieſu.*] Joh. XIV. 2. Hebr. IV. 15. 16. Epheſ. III. 12. & 17.

(g) QUANDO *in terris aliud nomen non eſt quod nos ſalvos præſtet.*] Actor. IV. 12.

(h) QUOD *rectè facturos, ſi cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, ſed qui ex eorum voluntate vitam componunt.*] Joh. VIII. 41. & ſequentibus. Matth. VII. 21. Joh. XV. 14. 1. Joh. II. 3. 4.

(i) SANCTUM *illud dogma Chriſti, ut pretioſiſſimum theſaurum, ſollicitè cuſtodire.*] Matth. XIII. 44. 45. 1. Cor. IV. 7. 1. Tim. VI. 20. II. Tim. I. 14.

(k) SÆPE *legere ſacra ſcripta.*] Coloſſ. IV. 16. 1. Theſſ. V. 27. Apoc. I. 3.

(l) NAM *& fideliores fuiſſe eorum ſcriptores & afflatus divini pleniores, quàm ut neceſſaria veritate nos fraudare vellent.*] Tertullianus de hæreticis ſic loquitur in Præſcriptione. *Solent dicere, non omnia Apoſtolos ſciſſe, eadem agitati dementia qua rurſus convertunt: omnia quidem Apoſtolos ſciſſe, ſed non omnia omnibus tradidiſſe: in utroque Chriſtum reprehenſioni ſubjicientes, qui aut minus inſtructos, aut parum ſimplices Apoſtolos miſerit.* Vide & quæ ſequuntur ibidem longè utiliſſima.

(m) SED *adferendum animum paratum obſequio*]

quio.] Joh. VII. 17. v. 44. Matth. XI. 25. Philip. III. 15. II. Petri III. 16. Oseæ. XIV. 10.

(*n*) NIHIL *eorum nos fugiturum quæ credi, sperari, aut fieri à nobis debent.*] II. Tim. III. 15. 16. Joh. XX. 31. I. Petri I. 23.

(*o*) ATQUE *eo modo ali in nobis & excitari illum spiritum.*] II. Tim. I. 6. I. Thess. v. 19.

(*p*) QUI *futuræ felicitatis arrhabo est datus.*] Eph. I. 14. II. Cor. I. 22. v. 5.

(*q*) PRIMUM *in cultu falsorum Deorum.*] I. Cor. VIII. 5. 6.

(*r*) QUI *nihil sunt nisi vana nomina.*] Ibidem v. 4. & X. 19.

(*ss*) QUIBUS *mali dæmones utuntur.*] I. Cor. X. 20. Apoc. IX. 20.

(*t*) UT *nos à veri Dei cultu avertant.*] Ephes. II. 2. Apoc. IX. 9. II. Thess. II 9. Matth. XIII. 19. Ephes. II. 12.

(*u*) QUARE *non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul & Christi sacrificium nobis prosit.*] I. Cor. X. 20.

(*x*) SECUNDO *in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem quàm à cupiditate dictatam.*] Eph. II. 3. Tit. II. 14.

(*y*) UNDE *Christianos longissimè abesse oporteat.*] II. Cor. VI. 15.

(*z*) QUI *non tantùm paganis præstare multum debeant.*] Matth. V. 47. VI. 7. 32.

(*aa*) SED *& Judæorum legisperitis & Pharisæis, quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit ut ad cœleste regnum perveniatur.*] Matth. V. 20. XXIII. 23. Rom. III. 20. Gal. II. 16.

(*bb*) NULLO *nunc in pretio esse circumcisionem*

sionem manufactam, sed alteram internam cordis.] 1. Cor. VII. 19. Gal. V. 6. VI. 15. Philipp. III. 3. Ephes. II. 11. Coloss. II. 11. Rom. II. 29.

(cc) OBSERVATIONEM *mandatorum Dei.*] 1. Cor. VII. 19.

(dd) NOVUM *opificium*] Galat. VI. 15.

(ee) FIDUCIAM *in diligendo efficacem.*] Gal. V. 6.

(ff) UNDE *agnoscantur veri Israëlitæ.*] Rom. IX. 6. 1. Cor. X. 18. Gal. VI. 16. Joh. I. 47.

(gg) MYSTICI *Judæi, hoc est Dei laudatores*] Rom. II. 28. Philo de Allegoriis. Τοῦ Ἐξομολογεμένου ὁ Ἰούδας σύμβολον. *Judas symbolum ejus qui Deum profitetur.*

(hh) CIBORUM *discrimina.*] Act. X. 13. 14. 15. XV. 19. 20. 1. Cor. X. 25. Coloss. II. 16. 21.

(ii) SABBATA.] Coloss. dicto loco.

(kk) DIES *festos.*] Ibidem Rom. XIV. 5.

(ll) UMBRAS *esse rerum quæ in Christo, & Christianis exsistant.*] Coloss. II. 17. Hebr. X. 1.

(mm) PRÆDICTUM *à Domino Iesu, venturos quosdam post sua tempora qui se à Deo missos mentirentur.*] Joh. V. 43. II. Thess. II. 9. Matth. VII. 15. XXIV. 11. Marci XIII. 22. 1. Joh. IV. 1.

(nn) SED *etiamsi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum esse dogma aliud.*] Gal. I. 8.

(oo) QUAM *illud Christi tantis testimoniis probatum.*] 1. Joh. V. 7. 8. Hebr. II. 9. XII. 1. Joh. I. 7. 32. V. 32. 37. 39. 46. Luc. XXIV. 27. Actor. II. 22. 32. X. 43.

(pp) OLIM *quidem Deum multis variisque modis*

modis allocutum pios, qui fuerunt, postremo autem voluisse eum nos compellare per filium suum.] Heb. I. 2.

(*qq*) R E R U M *omnium Dominum.*] 1. Cor. xv. 27. Hebr. II. 5.

(*rr*) S P L E N D O R I S *paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem.*] Hebr. I. 3.

(*ss*) P E R *quem condita sunt quæ fuerunt, aut erunt.*] Ibidem. Coloss. I. 16.

(*tt*) Q U I *suo imperio agit ac fert omnia.* Hebr. I. 3. Apoc. I. 5.

(*uu*) E T *expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus.* Heb. I. 3. IX. 12. Matth. XX. 28. I. Joh. II. 2. IV. 10. Matth. XXVI. 64. Marci XVI. 19. Act. II. 33. 34. VII. 55. 56. Rom. VIII. 34. Ephes. I. 20. Coloss. III. I. Hebr. VIII. I. X. 12. XII. 5.

(*xx*) D I G N I T A T E M *supra Angelos assecutus est.*] I. Petri III. 22. Hebr. I. 13. Ephes. I. 21.

(*yy*) Q U O *proinde legis auctore nihil potest expectari magnificentius*] Heb. II. 3, 4, 5, 6. 7, 8, III. 3, 4, 5, 6.

(*zz*) A R M A *Christi militibus assignata.*] Rom, XIII. 12. II. Cor. VI. 7. V. 4. Ephes. VI. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18.

(*aaa*) P R O G A L E A.] Vide præter dictum ad Ephesios locum. I. Thess. V. 8.

(*bbb*) P R O *ense verò.*] Vide præter dictum locum Eph. VI. 17. Heb. IV. 12. Apoc. I. 16.

(*ccc*) A D *mutuam concordiam, quam Christus abiens suis tam serio commendavit.*] Joh. XIV. 27. XIII. 34. 35. XV. 12. 17. XVII. 20. & sequentibus. XX. 19. 26. I. Joh. I. 23. Adde Ephes.

Ephes. III. 14. & sequentibus, VI. 16. Heb. XIII. 20. Matt. V. 9.

(ddd) NON *multos inter nos esse doctores debere, sed unum Iesum Christum.*] Matth. XXIII. 8. Jacobi III. 1.

(eee) OMNES *Christianos in idem nomen baptizatos.*] Rom. VI. 3. 4. 1. Corinth. I. 13. 15. Gal. III. 27. Eph. IV. 5. Coloss. II. 12.

(fff) QUARE *non debere inter nos sectas esse & scissuras.*] 1. Corinth. I. 10. XI. 18. XII. 25.

(ggg) SAPIENDUM *temperanter.*] Rom. XII. 3. 16. 1. Corinth. IV. 6.

(hhh) PRO *modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est.*] Dicto loco ad Romanos & XII. 6. II. Cor. X. 13. Ephes. IV. 7. 15. 16.

(iii) SI *qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem.*] Rom. XIV. XV. 2. I. Cor. VIII. 7.

(kkk) UT *placidè ac sine jurgiis nobiscum coalescant.*] Rom. XIV. 1. II. Cor. XII. 20. Gal. V. 20. Philipp. I. 16. II. 3. 15. I. Cor. XI. 16.

(lll) SI *qui intelligentia præstent cæteris, par esse ut & studio erga cæteros antecellant.*] Rom. VIII. 1. 2. 3. 9. XII. 8. XIII. 3. 14. 16. I. Cor. XIII. 2. II. Cor. VI. 6. VIII. 7. II. Petri I. 5. 6.

(mmm) HOS *verò, qui aliter aliqua in parte sentiunt, expectandos, donec & ipsis Deus latentem veritatem aperiat.* Philip. III. 15. Ephes. IV. 2. I. Cor. XIII. 4. 7. I. Thess. V. 14. II. Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloss. III. II. I. Tim. IV. 2. Luc. IX. 54. 55.

(nnn) INTERIM *de quibus constat retinenda*

rinenda & opere implenda.] Philip. Jacobi 1. 22. 23. 24, 25.

(*ooo*) NUNC *ex parte sciri.*] 1. Cor. XIII. 9. 12.

(*ppp*) VENTURUM *illud ævum, quo omnia certissimè cognoscenda sint.*] Ibidem v. 10. 12. 1. Joh. III. 2. Matth. v. 8.

(*qqq*) NE *inutile detineant talentum sibi concreditum.*] Matth. XXV. 15. & sequentibus.

(*rrr*) SED *omnem impendant operam ut alios Christo acquirant.*] 1. Cor. IX. 19, 20, 21, 22.

(*sss*) QUAM *ad rem non tantum adhibendos rectos salutaresque sermones.*] Gal. VI. 6. Eph. IV. 29. II. Tim. I. 13. Tit. II. 8.

(*ttt*) SED *& emendatæ vitæ exemplum, ut ex servis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat.* I. Pet. III. I. 16. Ephes. VI. 6. II. Tim. II. 24. I. Pet. II. 12. Ephes. IV. I. Philip. I. 27.

(*uuu*) SI *quid hic boni est, de eo Deo agant gratias.*] Jac. I. 17. II. Thess. I. 3. I. Cor. I. 4.

(*xxx*) SI *quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturæ ad multos errores pronæ.*] Jac. III. 2. Gal. VI. I. 2.

FINIS.